

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
АКАДЕМИК Т. ТӘЖІБАЕВ атындағы
ЭТНОПЕДАГОГИКА ЖӘНЕ ЭТНОПСИХОЛОГИЯ ОҚУ-ЗЕРТТЕУ ОРТАЛЫҒЫ
ФИЛОСОФИЯ ЖӘНЕ САЯСАТТАНУ ФАКУЛЬТЕТІ
ЖАЛПЫ ЖӘНЕ ҚОЛДАНБАЛЫ ПСИХОЛОГИЯ КАФЕДРАСЫ

АКАДЕМИК Т.Т. ТӘЖІБАЕВТЫҢ ХVІІІ-ОҚУЛАРЫ
ШЕҢБЕРІНДЕГІ «РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ» БАҒДАРЛАМАСЫ
КОНТЕКСІНДЕГІ ҚАЗІРГІ ТАҢДАҒЫ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ
ҒЫЛЫМ МЕН ТӘЖІРИБЕ» атты
республикалық ғылыми-әдістемелік конференцияның
МАТЕРИАЛДАРЫ

Материалы Республиканской научно-методической конференции
"СОВРЕМЕННАЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ НАУКА И
ПРАКТИКА В КОНТЕКСТЕ
ПРОГРАММЫ "РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ"
В РАМКАХ ХVІІІ ТАЖИБАЕВСКИХ ЧТЕНИЙ

Materials of
Republican scientific and methodical conference
"MODERN PSYCHOLOGICAL SCIENCE AND PRACTICE IN THE
CONTEXT OF IMPLEMENTATION OF THE "RUHANI ZHANGYRU"
PROGRAM IN THE FRAMEWORK OF THE ХVІІІ TAZHIBAЕV
READINGS

Алматы
«Қазақ университеті»
2018

Ұйымдастыру алқасы:

Төраға:

Мұтанов Ғ.М., техника ғылымдарының докторы, профессор, академик, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ ректоры

Төраға орынбасарлары:

Бүркітбаев М.М., химия ғылымдарының докторы, профессор, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ бірінші проректоры

Рамазанов Т.С., физика-математика ғылымдарының докторы, профессор әл-Фараби атындағы ҚазҰУ ғылыми жұмыс жөніндегі проректоры

Хикметов А.К., әл-Фараби атындағы ҚазҰУ оқу жұмысы жөніндегі проректоры

Саксенбаева Ж.С., әл-Фараби атындағы ҚазҰУ әдістемелік бөлімінің басшысы

Масалимова А.Р., философия ғылымдарының докторы, профессор, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ философия және саясаттану факультетінің деканы

Әлғожаева Н.С., педагогика ғылымдарының кандидаты, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ философия және саясаттану факультетінің деканының оқу-әдістемелік және тәрбие жұмысы жөніндегі орынбасары

Мейрбаев Б.Б., философия ғылымдарының кандидаты, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ философия және саясаттану факультетінің деканының ғылыми-инновациялық жұмыс және халықаралық ынтымақтастық жөніндегі орынбасары

Мадалиева З.Б., психология ғылымдарының докторы, профессор, жалпы және қолданбалы психология кафедрасының меңгерушісі

Ұйымдастыру алқасының мүшелері:

Жарықбаев Қ.Б., пед.ғ.д., психол.ғ.д., жалпы және қолданбалы психология кафедрасының профессоры

Құдайбергенова С.Қ. психол.ғ.к., жалпы және қолданбалы психология кафедрасының доцент м.а., ғылыми-инновациялық жұмыс және халықаралық ынтымақтастық жөніндегі кафедра меңгерушісінің орынбасары

Баймолдина Л.О., PhD, жалпы және қолданбалы психология кафедрасының доценті, оқу-әдістемелік және тәрбие жұмысы жөніндегі кафедра меңгерушісінің орынбасары

Жұбаназарова Н.С., психол.ғ.к., жалпы және қолданбалы психология кафедрасының доценті

Жолдасова М.К., PhD доктор, жалпы және қолданбалы психология кафедрасының доцент м.а.

Академик Т.Т. Тәжібаевтың XVIII-оқулары шеңберіндегі «рухани жаңғыру» бағдарламасы контекстіндегі қазіргі таңдағы психологиялық ғылым мен тәжірибе» Республикалық ғылыми-әдістемелік конференциясының материалдары. – Алматы: Қазақ университеті, 2018. – 190 б.

ISBN 978-601-04-3205-5

© Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, 2018

ISBN 978-601-04-3205-5

1 СЕКЦИЯ

Т.Тәжібаев идеялары және «РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ»

ұлтты рухани жандандыру бағдарламасы идеяларының контекстіндегі қазіргі таңдағы психологиялық-педагогикалық ой

Идеи Т. Тажибаева и современная психолого-педагогическая мысль в контексте идей программы духовного возрождения нации «РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ»

Акажанова А.Т.

(Қазақстан Республикасы, Алматы қ.,

Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университет)

ШОҚАН ШЫҢҒЫСҰЛЫ УӘЛИХАНОВТЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ЭТНОПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ҒЫЛЫМИ ОЙ-ПІКІРЛЕРІ ЖӘНЕ ЗЕРТТЕУЛЕРІ

Шоқан Уәлиханов (шын есімі Мұхаммед-ханафия Шыңғысұлы) 1835 жылы Құсмұрын бекінісі, қазіргі Қостанай облысы, Алтынемелде, дүниеге келді. Қазақ халқына белгілі – ғалым, ориенталист, тарихшы, этнограф, географ, фольклоршы, ағартушы, демократ, суретші [1, 603 б.].

Бүкіл әлемдік өркениет қорынан мейлінше мол сусындаған Ш.Уәлиханов жан-жақты білімді, озат ойлы, ерекше дарынды адам еді. Ол өзін тарихшы, ғылыми ізденімпаз, ерінбес этнограф, батыл саяхатшы, қажымас географ, білгір әдебиетші, шебер суретші, жалынды публицист, жан сырын ұққыш нәзік психолог ретінде көрсете білді. Аз өмірінің ішінде бүкіл адамзаттық ғылымның көптеген салаларына бағасын мәңгі жоймайтын зор үлес қосты. Ағартушылық идеяның туын алғаш көтерген Шоқан Шыңғысұлы Уәлиханов не бәрі отыз-ақ жыл өмір сүрді, аз ғұмырының ішінде білім-ғылымның көптеген салаларына бағасын мәңгі жоймайтын үлес қосты.

Ш.Уәлихановтың қабілеттілігіне таң қалған К. Губарев бір мақаласында былай дейді: «Шоқан Уәлиханов – сібірлік бұратана (инородец) араларында кездеспейтін, айтарлықтай ерекше қабілетті тұлға», ал Н.Семилуженский Шоқанды «Өте білімді, ... жаратылысынан ерекше өнерлі, тапқырлығы шексіз тұлғалардың бірі» деген баға береді [2, 253-254 бб.].

Шоқан еңбектерінде психологиялық мәселелерге байланысты әртүрлі сипаттағы деректер баршылық. Осылардың ішінде басқа мәселелерден көбірек сөз болғаны – халқымыздың ұлттық санасы, оның ішінде өзіндік психологиялық ерекшеліктері туралы мәселе еді. Шоқанның психологиялық пікірлерінде материалистік сарын ерекше байқалады. Оның еңбектерінде адам психологиясы сыртқы ортаға, әсіресе географиялық, табиғат жағдайларының әсеріне байланысты қалыптасып отырады дейтін пікірлері баршылық. Тағы бір психологиялық пікірлерінің арнасы оның дін жөніндегі толғаныстарымен астарласып жатады. Ол қазақ даласында кейінірек таратылған шаман дінінің пайда болуының да белгілі себептері бар дейді. Дін мәселесіне байланысты Ш.Уәлиханұлы патша өкіметіне әртүрлі сұраныс жасауға мәжбүр болды. Мысалы, «О мусульманстве в степи» атты мақалада: «Біз қалай болсада татарлық кезенді айланып өтуіміз қажет, өкімет басшылары осыған қатысты көмек көрсеткені жөн. Біздерге бұл әрекет суға батқандарды құтқарудай болса – оларға ол міндет» [3, 253-254 бб.].

Алғыр ойлы, сезімтал Уәлиханов көп заманнан бері қазақтармен аралас-құралас Орта Азия, Шығыс Түркістан халықтарының тіршілік-тұрмысындағы өзіндік ерекшеліктерінде шұқшия зерттеп, бұларды ғылыми әлемге паш етті. Мұны ол сырттан жорымай, солармен мидай араласып, ел арасында жүріп зерттеді. Мәс., ол қашқарлықтардың (ұйғырлардың) психологиясын, әдет-ғұрпын, тіл өзгешеліктерін алғаш зерттеушілердің бірі болды. Ата мекені Шығыс Түркістан ұйғырлардың бостандық пен тәуелсіздік жолындағы ерлік істерін, өз Отанын жан-тәнімен сүю сезімінің жоғары екендігін көрсете келіп, мінездері жайдары, елгезек, адамға жұғысқыш, еңбекор және өте кішпейіл, – деп жазды. Ғалымның ойынша, белгілі бір этнос өкілі ретінде адамның өзі туралы түсінігіне ықпал ететін: *біріншіден*, сол этникалық ортада таралған этностың ерекшеліктері мен қасиеттерін өзіндік бағалауын құратын пікірлер мен көзқарастар, *екіншіден*, осы этносқа өзге этникалық топтардың өкілдері берген бағалар мен пікірлер. Осыдан-ақ байқауға болады Шоқан Уәлихановтың қазақ-қырғыз елдері мен т.б.

көршілес елдердің тілін, дінін, мәдениеті мен әдебиетін, салт-дәстүрін жан-жақты зерттеп, көптеген ғылыми еңбектерді жария еткені. Солардың бірі «Абылай», «Сібір қазақтарының сот реформасы туралы записка», «Шаман дінінің қазақтар арасындағы қалдықтары», «Жоңғария очерктері» т.б. Осы туындылары арқылы зерттеуші ғалым Шығыс халқын орыс, батыс оқымыстыларына таныстыруы халықтың ұлттық өзіндік санасын қалыптастыруда құндылық бағдарларын және өз халқы мен өзге халықтарға қатынасындағы бағытын анықтауға, ұлттық пен жалпы адамзаттықтың үйлесімділігін табуға ұмтылуы түсінікті. Ғұлама ғалым алғашқы адамның қиялы мен діни сенімдері оның табиғатқа тікелей қатынастарының бейнесі ретінде пайда болғандығын айтады. Шоқан қазақ халқындағы шамандық ұғымдардың шығу тегін түсіндіргенде де, оның психологиялық жақтарын ашқанда да, материалистік позицияны берік ұстады. Мысалы, Шоқан Уәлиханов молланың неке қию рәсіміне ерекше назар аударды «Жастайынан қыздарды олардың келісімінсіз тұрмысқа беру – бұл қырғыздардың (казак) дәреке дәстүрі, ал кей кездері бесік балалары да үйірлестіріп жатады», – дейді зерттеуші [4, 74 б.]. Ал ерте босанудың салдарынан денсаулықтарына зиян келтірілетін, дәрігерлікпен шұғалданатын татарлар мен ортаазиаттардың дүмшелік әрекеттері туралы Шоқан ашыну сезіммен былай деп жазған: «Қазақтар аяғы ауыр әйелдермен не істемейді? ... Жас әлі буыны қатпаған әйелдердің толғағы мен босануы өте ауыр болады. Оны ескермейтін қырғыздар (қазақ) оны сұм рухтың ісі деп босанып жатқан әйелді ұрып-соғып, қорқытып, тілдерінен тартады. Түсінікті, ұрып соққаннан немесе босандыратын шебер кемпірлер мен акушер мамандар болмағандықтан болар, екіқабат әйелдер көп жағдайда дүниеден озатыны», – деп тұжырымдайды ғалым [3, 75 б.].

Шоқан туған халқының әдет-ғұрпының түрлі жақтарын талдай келе, қазақ арасындағы кейбір жағымсыз әдеттерді де мейлінше сынап, олардың психологиялық астарларына үңіліп, осы айтылғандардың қазақ қауымын ілгері бастырмай келе жатқан мерездер деп қарады. Мәселен, осындай кінәраттың бірі барымта екендігін, оны жұрттың көпшілігі баюдың мал жинаудың ең жеңіл әдісі деп қате түсініп жүргенін баса айтты. Ол мұндай "кәсіппен" айналысқан адамның еңбекке ынтасы болмайды, жан-жүйесі жұғымсыз, ұсқынсыз келеді. Белгілі бір кәсіппен айналысу уақытты, зор ынтаны керек етеді деп дұрыс тұжырымдады. Осылайша ол жастарды сұрқия кәсіптен бойын аулақ ұстауға шақырып, осынау жексұрын қасиеттің адамды арамтамақтыққа, еріншектікке итермелейтінін айта келіп, осы жаман әдеттің сайып келгенде қазақ даласында түрлі кәсіптің дамуына кедергі келтіретініне тоқталды.

Қазан төңкерісіне дейінгі Қазақстан тарихы мен этнографиясын зерттеген шовинистік рухтағы орыс ғалымдарының еңбектерінде халқымыздың ондаған ғасырлық тарихы бар мәдениетіне қиянат жасалып, тіпті ұлттық психологиямызға күйе жағылып, екінші сорттағы халық деп келгені белгілі. Осы жағдайға байланысты Ш. Уәлиханов өз халқының өмірін жете зерттеп, кеңдаласымен дархан халқын орыс пен Еуропа жұртшылығына таныстыруға бел байлаған еді. Зерттеуші ғалым өз халқының тарихын, мәдениетін ерте танылған елдермен сабақтастыра сипаттайды: «Біздің бай және поэзиялық құны жоғары, реалистік әдебиетіміз бар. Ол шығыстың эпосына емес, индогермандық эпосқа ұқсамайды», – деп ой түйіндей келе, былай деп жазады: «Түрік тектес халықтардың ішінде поэтикалық қабілеті жағынан қазақ бірінші орын алады деуге болады. Біздің шығысты зерттеуші ғалымдарымыздың арабтар туралы айтқан сөзі қазақтарға дәл келеді. «Қазақтар да бәдәуилер сияқты жаратылысынан өлеңші және ақын». Шоқан қазақ ақындарының төгілдіре жырлау қабілетін олардың негізгі ерекшеліктерінің бірі деп бағалады. Зерттеуші-ғалымның айтуы бойынша: қазақтардың шешендік өнерге қабілеті, өлең мен жырға икемді келеді дейді. Жалпы көшпелі халықтарға да осындай қасиеттің тән екендігін атап көрсетеді: «Көшпелі елдердің қай-қайсысының болсын бір өзегешелігі – олар өлең-жырға бай, шебер келеді... Монғол, түрік тектес рулар дәл осындай». Ғалым бұл халықтарда төкпе, суырып салма қасиеттің мұншалықты дамып жетілуінің сырын ашуға да тырысты. «Мұндай қасиеттің болуына көшпелілердің алаңсыз өмірі әсер етті ме, болмаса ұшықиырлы жоқ жасыл дала мен моншақтай тізілген жұлдызы көп, ашық аспанды сұлу табиғат әсер етті ме, – ол әзір бізге мәлімсіз, – деп ұйғарады зерттеуші» [5, 255-260 бб].

Ш. Уәлихановтың кейбір ойлары жас және педагогикалық психологияның мәселелерімен ұштасып жатады. Тұлғаның қалыптасуындағы тектік фактордың ролін жоққа шығармай, білім мен тәрбие мәселелеріне ғалым ерекше көңіл аударады. «Мәдениет, адам ағзасын жақсартуға қабілетті. ... Еуропалық жаңартушы идеяларды қырғыздарға қабылдату үшін, ең алды оның бассүйегін және нерв жүйесін білім арқылы алдын ала дамыту қажет. Толық жетіспеген ағза керек мәліметті толыққанды менгере алмайды» [4, 79-80 бб.]. Педагогикалық психологияға қатысты Шоқанның әртүрлі этностың салт-дәстүрі, әдет-ғұрпы, этникалық ерекшеліктері туралы оның бақылау күнделігінен қызықты мәліметтерді кездестіруге болады. Мысалы «Жалпы тарих» деп аталатын мақаласында қытайлардың психологиялық қасиеттерін былай сипаттайды: «Ата-аналарының отбасына мейірімділігі, балалардың

ата-анасына деген құрметі, құқыққа бағынушылық, қонақжайлылық және еңбекқорлық. Бірақ, қытай секілді азғындыққа бейім халық әлемде жоқ», – деп жазады ғалым [5, 304-305 бб.]. Бұл мысал адамның ішкі әлеміне терең үгіліп және оны айқын ашлатын дарынды тұлғаға ғана тән қасиет деп білеміз.

Ғалым Шығыс Түркістанды мекендеуші көптеген халықтардың (қырғыздар, түрікпендер, өзбектер, қытайлар, т. б.) психологиялық ерекшеліктерін, олардың әрқайсысына тән әдет-ғұрыптары мен салт-дәстүрлерін де өте білгірлікпен көрсете келіп, бұларды ерекше дәріптемей, психологиялық жағынан бір-бірімен тең түсіп отыратындығын айта келе, ұлттық томаға-тұйықтық көзқарасқа да соққы беріп отырады. Шоқан аталған халықтардың экономикасы мен мәдениетіндегі артта қалушылықты, әсіресе туған халқы – қазақтардың бұл арадағы кешеуілдеген жағдайын баса айтып, одан шығудың жолдарын көрсеткісі де келді. Бірақ Шоқан көрсеткен жолдың түп-төркіні тек ағартушылық жол еді. Оның этнопсихологиялық пікірлерінің бұдан басқа да кейбір келісе бермейтін жақтары бар. Мәселен, ол халқымыздың басты-басты психологиялық ерекшеліктерін (қонақ жайлылық, үлкенді сыйлау, т. б.) дұрыс көрсете келіп, осы ұлттық мінезде кейбір өзгермейтін, тіпті тұқым қуалайтын жақтары да бар деген пікір айтты [6, 78-79 бб.]. Зерттеуші ғалымның ойынша, білім-ғылымнан кенже, тәжірибесі аз адамның табиғатпен күрестегі енжарлығы, оған тәуелді болуы – діни мен сенімдердің пайда болуының көзі. Екінші бір көзі адамның жан-дүниесінің, оның сана-сезімінің кейбір ерекшеліктерінен туындайды. Дүниедегі ерекше бір керемет – ол адамның өзі, оның жаны, қабілеті, ойлайтын және бәрін білгісі келетін рухани өмірінің зерттелуі аса қиын нәрсе. Адамның табиғат күштерінен қорқуы – діни түсініктерінің пайда болуының басты себептерінің бірі.

Шоқан психологияда өзіндік теориялық тұжырымдар ғана жасап қоймай, шын мәніндегі адам жанын түсінетін тәжірибелі психолог ретінде де өзін көрсете білді. Оған ғалымның жекелеген адамдарға берген сипаттамалары жақсы дәлел. Көркем очерк түрінде жазылған күнделіктері мен жол жазбалары «Құлжа сапарының күнделігі», «Қашқария сапарының күнделігі» психологиялық тұрғыдағы құнды дүниелер.

Кейбір келеңсіз көзқарастарға келіспеушілік білдірген зерттеуші, қыр жағдайында туған халқының ұлттық ар-намысын қызғыштай қорғап, қазақ халқын "тағы халық" деп қарау мүлде қате, бұл білместіктен айтылған сөз, халқымыз ертеден елдігі, өзіндік өнері бар, ылғи да көшіп-қонудың салдарынан оқу-білімнен кенжелеу қалса да, рухани дүниесі бай, жағашылдыққа ұмтылғыш, жаңалыққа бейім халық деп тебіренеді. Ол Шығыстың эпосына емес, индогермандық эпосқа ұқсайды, – деп ой түйіндей келе, қазақтардың рухани байлығын өркеніеті аса бай ірі елдермен төркіндестіре сипаттайды. Шоқан қазақ ақындарының төгілдіре жырлау қабілетін олардың негізгі ерекшеліктерінің бірі деп бағалайды. Ғұлама ғалымның осы пікірлерін кең-байтақ өлкемізде болған орыс, украин, поляк зиялылары да қостайды [6, 82 бб.].

Қорыта келгенде, Ш.Уәлиханұлы жоғарыда сөз болған этнопсихологиялық еңбектерімен қоса педагогикалық психологияға қатысты мәселелерді де қозғаған.

Әдебиеттер

1. Қазақ мәдениеті. Энциклопедиялық анықтамалық. – Алматы: Аруна Ltd., 2005. – 656 б.
2. Валиханов Ч.Ч. Киргизская степь // Валиханов Ч.Ч. Собр.соч. – 5 т. – Алма-Аты: Китап. – Т. 5, 1985. – 254 с.
3. Валиханов Ч.Ч. Арвахи или онгоны, духи умерших предков // Валиханов Ч.Ч. Собр. соч. – 5 т. – Алма-Аты: Китап. – Т. 4, 1985. – 404 с.
4. Валиханов Ч.Ч. Записка о судебной реформе // Валиханов Ч.Ч. Собр.соч. – 5 т. – Алма-Аты: Китап. – Т. 4, 1985. – 404 с.
5. Валиханов Ч.Ч. Общая история // Валиханов Ч.Ч. Собр.соч. – 5 т. – Алма-Аты: Китап. – Т. 2, 1985.
6. Жарикбаев Қ.Б. Психологическая наука Казахстана в XX веке. – Алматы: Эверо, 2006. – 429 с.

Байманова Л.С., Фахруденова И.Б.

(Қазақстан Республикасы, Көкшетау қ.,

Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университеті)

АҚМОЛА ОБЛЫСЫНДАҒЫ ҰЛТТЫҢ «РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ» БАҒДАРЛАМАСЫН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ МАҚСАТЫНДА ЖАСАЛҒАН ЖҰМЫСТАР ТУРАЛЫ

Қазақстан Президентінің «Болашаққа бағдар: Рухани жаңғыру» [1] атты мақаласы аясындағы «Туған жер» бағдарламасын қалыптастыру және іске асыру мақсатында Зеренді ауданының Қазақстан ауылының аумағында орналасқан «Уәлихан мазарына» 19-шы мамыр күні сапар шектік.

Тарихи анықтама: Қазақстан ауылынан Көкшетау қаласына қарай бетте бір шақырым жерде ежелгі қорған көп шоғырланған жерде, Омбы арқылы Сібірден Көкшетаудағы Майбалық көлі арқылы

Түркістанға олан әрі Бұқараға баратын ескі керуен жолы бойында орналасқан. 2006 жылы бұл жерді атақты археолог Ф. Зайберт [2] зерттеп шығып, бұл жерде сармат дәуірінен бастап жоңғар дәуірі мен қазақ хандығы кезеңінің ескерткіштері шоғырланғанын анықтаған болатын.

Ауылдың орналасқан жері Абылайдың қарақалпақ қызы Сайман ханымның ауылы орналасқан. Жергілікті қарттар бұл биік төбені бұрыннан «хан сүйегі» деп атаған. 1993 ж. Уәлі ханның құлпытасы табылып, ол біраз жыл зерттелмей, мәтіні оқылмай жатып қалды. Елімізге танымал, жазушы, журналшы Естай Мырзахметов, Төлеген Қажыбаев сияқты ел адамдары, хан ұрпақтары Сансызбай Мұқиттанов, Өмірбек Дәулеткерев сияқты азаматтар бұл мәселені көтеріп, қоғамдық пікір туғызғанға дейін осы жағдайда қала берді. Бір топ азаматтар сол кездегі Ақмола облысы әкімдігіне осы хан қорымына қамқоршылық жасап, ескерткіш қою мәселесін көтерген кезде ол аяқсыз қалды. Бұрыннан «Хан төбе» аталған хан қорымы» аталған ескерткіш «Мәдени мұра» [3] бағдарламасына енбей қалып қалды. Сондықтан 2006-2008 жж. Ел азаматтары бастамшылықты өз қолдарына алып, өздерінің ортадан шығарған қаржысына осы ескерткішті қазақ мемлекетінің тарихында өзіндік үлкен орны бар Уәлі ханның құрметіне, әруағының ризашылығы үшін салдырған болатын.

1903 ж. төре Сұлтанғазы Уәлиханов осы құлпытасты бабасының құрметіне қойдырған болатын. Сол кезден ол жер топонимикасында «Төре түскен» деген жер бар. Ескерткіш бірнеше рет алтын іздеуші вандалдардың тарапынан қиратылып, асты-үстіне келтірілген жағдайда 2006 жылға дейін болды.

Мазар шаруашылық әдіспен салынғандықтан заман талабына Уәлі ханның қазақ мемлекеті тарихында алатын орынына еш сәйкес келмейді. Егер біз тарихи туризмді дамытамыз десек бұл жердің өте қолайлы инфраструктурасы барлығын айта аламыз.

Ескерткіштің анықтама-ақпарат беретін тақтайшалары тозып, жазулары өшіп кеткен. Қоршау ағаштан жасалғандықтан кей жерлері бұзылып құлаған. Ескерткішке және Қазақстан ауылына баратын жолда асфальт төсеу және ескерткішке баратын жол бойындағы жазуды үлкен заманауи тақтайшаларға жазу қажет. Ескерткішті болашақта мемориалды кешенге және туристік маршруттың бірмаңызды тармағына айналдыруды ұсынамыз. Қазақстан ауылында табан аудармай отырған шағын ел бар егер бұл ауылды этноауыл жобасына енгізер болсақ жергілікті халықты жұмыспен қамтамасыз етіп, елді орнықтыра түсер едік. Ауылда типтік мектеп жоқ. Салынып дайын болған мектепті 1990 жж. бұзып әкеткен. Отыздан астам оқушысы бар шағын негізгі мектеп ескі ғимаратта орналасқан. Мектеп жанында соғыс пен тыл еңбеккерлері мен ауған соғысы ардагерлеріне арналып ескерткіш тұрғызылған. Мектеп оқушылары мен ұстаздары ескерткішті өз қамқорлықтарына алған.

Уәлихан – маңызды тарихи тұлға. Абылайханның үлкен баласы. Қазақ елінің соңғы легитимді басшысы, ханы. Уәлиханмен Ресей патшалығы да Цинь империясы да есептескен. Уәлиханға қатысты Ресей мен Цинь империясының мемлекеттік тарихи құжаттары Ресей, Қытай, Қазақстан мемлекеттерінің архив қорларында сақтаулы тұр.

Сонымен қатар «Туған жер» экспедициясының Зеренді-Сандықтау сапары да жүзеге асырылды. Алыстан көрінгенде қайыңды-қарағайлы орманды таулары мұнартып, көгірлендіріп көрінгендіктен «Көкше» атанған өлкенің оңтүстік-батысындағы бұл бағыт өңірдің ел есінде қалардай сұлулығын айшықтай түсетін сұлу да әсем дала, шалқыған көлдері мен өзендері мол, сулы да нулы жер. Елімізде еңсере енген отарлаушылар да осы өлкеге назарын сұққан ғой. Соның айғағы Сандықтау аймағында екі-үш мекеннен басқа жерлер әлі күнге жергілікті атауларынан ада қалып келеді. Содан да болса керек халқымыздың соңғы ханы, елдігіміз үшін күрескен Кенесары ханды қолдап, оның қолының тірегі болғандар қалың қарауыл төңірегіне болған басқа батырлар, ал солардың басшысы болған үш батырдың зиратын бір-біріне жақын тұста: Кенжебай батыр, Тайлақ батыр,.... Кенжебай батырдың белгісін оның шөбересі Шаңтөбе кенішінің қарт шахтері (кеншісі) еңбек ардагері Қали Әннәйұлы орнатса керек. Өкінішке орай талай есікті қақса да айтқанын өткізе алмаған ол өз бабасы Кенжебай басына ғана тас қойған екен. Егін ортасында қалған ескерткіш белгіде Кенжебайдың туған – қайтқан жылдары ғана жазылған. Ол кісінің жиған деректерінде Кенжебай батыр 1825 жылы туып елу тоғыздан асып алпысына қараған шағында қайтса керек. Осы тұс Барақбай қонысы атанады, оның қазіргі атауы Новомаксимовка, жанындағы төбеде оның төңірегіндегі қалың жыныс та Ақсораң атанады. Сол жерде қылды қарауылдың Барақбай әулеінің қонысында әлі күнге дейін қоршалып, қорғалмаған қорымды жергілікті басшылық енді-енді қолға алмақ.

Кенжебай батыр, атасы Ақылбай батырлары Киікбай, Барақбай батырлар сияқты қол бастаған батыр, Кенесарының белгілі сарбазы, батыр інісі Наурызбайдың оққағары болған. Барақбайдың Ақпаннан Кенжебай, Амандық, Жиенбек. Ал Кенжебайдан Тәуірбай, Тілеуберді. Тәуірбайдан Ебікен (Еркеш Ибраһимнің әкесі Еркештің шын аты Еркебұлан), Тілеубердіден Әннәй, Кенжебай батырға белгі қойғызған Қали ақсақалдың әкесі.

Қазақ әдебиетінің асқарлы биігі, белгілі ақын, Көкше өңірінің өнерін асқақтытып бүтін елге танытқан айтулы ақын Еркеш Ибраһим (айтулы ақын Қадыр Мырзалиевтің студенттік шағындағы ұстазындай атанып, өзім көрген алғашқы «тірі ақын» атандырған) осы Баракбай ауылының тумасы. Жастайынан жетім қалып, қиындықты көп көрген Еркеш (Еркебұлан) Балқашиндегі жеті жылдық мектепті бітірген соң Атбасардағы жетімдер- пансионатында орта білім алған –ды. Бүкіл санаулы ғұмырын ақын-азаматтық кезеңін Көкшетауда өткізген, Көкшетауын жырлап өткен ақынға туған өлкесінде еш белгі жоғы өкіндіреді. Замандас, қаламгер інісі Мәтен Бижанов, ақын шәкірті Төлеген Қажыбай бастаған зиялы қауым көтерген мәселелер, тым құрығанда Көкшетау қалалық кітапханасына есімін беріп, өзі ардақтаған қаласының бір көшесін атаса деген тілек әлі күнге аяқсыз қалып келеді.

Кенжебай батыр отбасынан шамамен 20 шақырымдай жерде Тайлақ батырдың қорығы бар екен, оған да белгі қойылмаған. Бұл батыр туралы деректер жинақталмаған, Кенесары ханның айтулы батыры болған. Тайлақ туралы белгілі жазушы Илияс Есенберлиннің «Көшпенділер» трилогиясының (3-ші томында, 19-ғасырды сөз ететін) «Қаһар» романында Тайлақ батыр туралы деректер бар (92-93 беттерде).

Сандықтау өңірінен қайта оралғанда кезеңде Зеренді ауданындағы екі тарихи белгіге соқтық. Оның бірі Зерендінің Көкшетауға шығар бетінде тұрған, өзінің көрікті тұлғасымен көзге тартар, Ақан сері жырға қосқан Балқадияша мүсіні. Кешегі кеңес кезінде, ақын жүрегінен тамсана шыққан сөздердің көпшілігі саясатқа негізделіп, өзгертіліп айтылған шақта ардақты Ақанның [4]:

Қызы едің Ыбекеңнің Балқадияша,
Өзенді өрлей біткен, шіркін-ай, тал Қадияша!

Сексен қыз серуенге шыққан кезде,

Ішінде қара басың, па, шіркін хан Қадияша! – деген сөзі кейбір жеңіл ауыз әншілердің айтуынан: Балқадияша, Балқадияша.

Күйеуің сексен бесте шал Қадияша- деп айтылып кете барды. Әлі де кейде, тіпті көпке танымал «Жігіттер» квартеті әншілері ән құдіретінің білгірі, Арқа әндерін көпке танытып жүрген атақты композитор Илья Жақановтың сынына қарамастан әлі күнге дейін солай айтады, тіпті осы сыңайлы Балқадияшаға ынтық болған Ақан аузынан сөз айтқызып клип шығарыпты....

Қазақстан Республикасы Президентінің рухани жаңғыруға қатысты жолдау-мақаласындағы «Туған жер» [5] бағдарламасына сәйкес, кесенелерге қатысты мынадай жайттарды айтқымыз келеді:

- кесененің алып жатқан үлкен аумағындағы ағаш қоршауларды алып, металдан не жылтыр мрамор тастардан қоршау орнатылса;

- кесененің жан-жағын үлкен пантеон деп есептеу керек. Және осы қорымда жатқан басқа тұлғаларды анықтау керек. Кесенені орай қоршап жатқан биік қорымды ежелгі сақ қорғаны деп қарастыруымыз керек. Оның сақ қорғаны екендігін елімізге белгілі археолог Ф. Зайберт растаған;

- кесене орналасқан биік шоқыдан жақын маңдағы ауыл «Қазақстанға» дейін асфальт жол салынып, кесенеге келушілерге, туристерге арналған инфраструктура жасалу қажет;

- «Уәлихан мазарына» баратын барлық жол тораптарына арнайы анықтамалық белгілер орнату қолға алынса;

- «Уәлихан мазарының» жанына арнайы шырақшы, қорықшы белгілеп, музей-үй кешені жасақталса;

- «Уәлихан мазары» кесенесіне қатысты арнайы жарнамалық, бағдарламалық жұмыстар жүргізіліп, кесене өлкенің арнайы туристік кластеріне енгізілсе;

- «Уәлихан мазары» және Уәлихан тұлғасы жайында арнайы ғылыми-танымдық деректі фильм түсірілсе.

Президенттің жаңа бағдарламасына сәйкес Қазақстан үкіметіне «Уәлихан тарихи кешенін» дамытып салуға мақсатты қаражат бөлуін сұрау мәселесін қоюды ұсынамыз. Қазақ тарихындағы мемлекеттік тұлғаларды ұлықтау ол қарапайым халықтың ғана ісі емес, мемлекеттің ісі деп білеміз.

Қорыта айтқанда, осы жұмыстардың жастарға, туристік маршрутпен келген қонақтарға берер өлкетанушылық, патриоттық мәні ерекше.

Әдебиеттер

1. Мемлекет басшысының «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласы [Электрондық ресурс]: http://www.akorda.kz/kz/events/akorda_news/press_conferences/memleket-basshysynyn-bolashakka-bagdar-ruhani-zhangyru-atty-makalasy (айналым мерзімі: 10.02.2018).
2. Зайберт В. С казахской степи начинались великие инновации на Земле [Электрондық ресурс]: http://www.inform.kz/ru/s-kazahskoy-stepi-nachinalis-velikie-innovacii-na-zemle-viktor-zaybert_a3054271 (айналым мерзімі: 08.02.2018).
3. Қазақстанның Мәдени мұрасы [Электрондық ресурс]: <http://www.Madeni.mura.kz/kk/culture-legacy/region/> (айналым мерзімі: 05.02.2018).

4. Балқадіша әні - қазақтың ұлы күйші-композиторы Ақан серінің туындысы [Электрондық ресурсы]: https://kk.wikipedia.org/wiki/Балқадіша_әні (айналым мерзімі: 10.02.2018).
5. Қазақстанда «Туған жер» бағдарламасы қолға алынады [Электрондық ресурсы]: http://www.inform.kz/kz/kazakstanda-tugan-zher-bagdarlamasy-kolga-alyнды_a3016317 (айналым мерзімі: 08.02.2018).

Киришбаева Б.А., Абилядаева К.Ж.

Алматы қ, Орталық Азия университеті, педагогика және гуманитарлық пәндер кафедрасы

«МӘНГІЛІК ЕЛ» ЖАЛПЫҰЛТТЫҚ ИДЕЯСЫНЫҢ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫ НЕГІЗІНДЕ СТУДЕНТТЕРДІ РУХАНИ-АДАМГЕРШІЛІККЕ ТӘРБИЕЛЕУ ЖОЛДАРЫ

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан жолы - 2050: «Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» Қазақстан халқына Жолдауында атап көрсетілгендей, егеменді дамудың 22 жылында барша қазақстандықтарды біріктіретін, ел болашағының іргетасын қалаған басты құндылықтар жасалды. Жолдауда бұл құндылықтар аталған: Қазақстанның тәуелсіздігі және Астанасы; қоғамымыздағы ұлттық бірлік, бейбітшілік пен келісім; зайырлы қоғам және жоғары руханият; индустрияландыру мен инновацияларға негізделген экономикалық өсім; Жалпыға Ортақ Еңбек Қоғамы; тарихтың, мәдениет пен тілдің ортақтығы; еліміздің ұлттық қауіпсіздігі және бүкіләлемдік, өңірлік мәселелерді шешуге жаһандық тұрғыдан қатысуы.

Президент сондай-ақ, белсенді, білімді және дені сау азаматтар қалыптастыру, жаңа қазақстандық мәдениетті дамытуға жаңа серпін беру міндетін қойды. 2020 жылғы қазақстандық жастарды патриот, білімді, дені сау, жауапкершілікті және жігерлі, инновациялық экономика жағдайында табысты жұмыс жасайтын, қазақ, орыс және ағылшын тілдерін меңгерген, қазақ халқының құндылықтары мен мәдениетін бойына сіңірген, толерантты, әлемде танымал және құрметті тұлға ретінде көреміз.

Қазақстан Республикасының Президентінің Жолдауына сәйкес қазіргі таңда Қазақстандық қоғамның «Мәңгілік Ел» жалпыұлттық идеясын жүзеге асыру жағдайындағы тәрбиенің өзектілігі білім беру ұйымдарының ұлттық мәдениетті меңгеру, бекіту, көріну және трансляциялауына ықпал ететін білім алушы тұлғасын рухани, ұлттық теңестіру мен әлеуметтендіруге бағдарлау қажеттілігімен айқындалады.

Мәңгілік Ел - жалпы қазақстандық ортақ шаңырағымыздың ұлттық идеясы. Бабаларымыздың арманы. ҚР Президенті Н.Ә. Назарбаевтың бастамасымен Астанада асқақ рухымыз бен мәңгілік мұраттарымызды паш етіп тұрған «Мәңгілік Ел» салтанат қақпасының салынуы «Мәңгілік Ел» идеясының мемлекеттік идеологияға айналғандығының бір дәлелі. «Мәңгілік Ел» сөзінің терең тарихи тамыры және үлкен мағыналы мәні бар. «Мәңгілік ел» - ата-бабамыздың сан мың жылдан бергі асыл арманы екенін барлығымыз білеміз. Ол арман әлем елдерімен терезесі тең қатынас құратын, әлем картасынан ойып тұрып орын алатын тәуелсіз мемлекет атану еді. Оларман тұрмысы байқуатты, түтіні түзу шыққан, ұрпағы ертеңіне сеніммен қарайтын бақытты ел болу еді. Қазіргі таңда асу армандар ақиқатпен ұштасуда.

Қазақстанның шыққан шыңы мен бағындырған биіктерінің ең басты себебі – бірлік, берекесі» дейді Елбасшымыз Қазақстан Халқына Жолдауында.

«Мәңгілік ел» дегеніміз не? Ол қуатты, мықты, рухы асқақ, діні берік, салтын ұстанған, тарихы тереңде, ынтымақ пен ауызбіршілігі жарасқан, ірі мемлекеттермен бәсекеге түсе алатын, ешқашан жойылмайтын ел. Ендеше, біз үшін болашағымызды бағдар ететін, ұлтты ұйыстырып, ұлы мақсаттарға жетелейтін идея. Мәңгілік ел идеясының мақсаты – «Мәңгілік Елді» нығайту, Отанымыздың – Қазақстанның Тәуелсіздігін нығайту! Ортақ мүддеміз – біздің баршамызға ортақ құндылықтарымыз, еркін және өркендеуші елде өмір сүруге деген құштарлығымыз! Ортақ болашағымыз – «Мәңгілік Елдің» - біздің ортақ үйіміздің – Қазақстан Республикасының гүлденуі. «Мәңгілік Ел» - Қазақтың мәңгілік ғұмыры ұрпақтың Мәңгілік болашағын баянды етуге арналады. «Мәңгілік ел» мемлекетін құрудағы жастардың рөлі мен жауапкершілігін анықтай отырып, Президент оларда ұлттық сана-сезімдері мен тарихи сананы жан-жақты қалыптастыру мәселесін өзектендірді.

Бұл өте заңды құбылыс, себебі ұлттық компонент - қазіргі заман адамы санасының ажырамас бөлігі. Барлық өркениетті елдерде заманауи білім берудің мәні іс-әрекет пен ойлаудың түрлі формаларына, түрлі мәдениеттік мәндерді іздестіру мақсатында диалогқа қатыса алатын, ұлттық мәдениет адамын тәрбиелеу болып табылады. Ғылыми зерттеулерде білім алушы жастарға ұлттық тәрбие беру мәселелері бойынша: тұлғаның ұлттық сана-сезімі ұлттық тиістілік туралы түсініктерін, ұлттың өткен тарихына, оныңбүгінгісі мен болашағына деген қатынасын, ана тілін меңгерудегі, төлмәдениетін

игерудегі, ұлт мүддесі мен құндылық бағдарын жете ұғынудағы және қабылдаудағы белсенділігін көрсетеді. Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, соңғы жылдары қоғам жастардың рухани дамуындағы адамгершілік, әлеуметтік, физикалық және психикалық аспектілерде рухани-адамгершілік дағдарыстың үдей түсуімен байланысты ең бір қиын кезеңді өткеріп жатқанын айтпауға болмайды. Бүгінгі Қазақстан жастарының белгілі бір бөлігінің ұлттық сана-сезімі мен дінінің, азаматтығы мен патриотизм деңгейінің құлдырауы осындай тұжырым жасауымызға негіз болып отыр. Әсіресе бұл өзінің туған тілін ғана емес, өз халқының тарихын, салт-дәстүрлерін білмейтін қазақ жастарына қатысты. Сол арқылы: халықты жою үшін оны толық физикалық құртудың қажеті жоқ, тек оның ақылын, ойын және сөзін тартып алу керек, сонда халықтың жаны өледі деген қарапайым шындықты елемейді.

Стратегиясының негізгі алты бағыттарын ескеру қажет:

Бірінші. Жаңа қазақстандық патриотизмге тәрбиелеу. Жаңа қазақстандық патриотизм – бұл этникалық айырмашылықтардан тыс бүкіл қоғамды біріктіруі тиіс барлық мүмкіндік.

Екінші. Барлық этностар азаматтары құқықтарының теңдігі. Біз барлығымыз тең құқықты тең мүмкіндіктерді иеленген қазақстандықтармыз. Біздің жерімізде бейбітшілік пен тыныштық орнауына біз тікелей жауаптымыз.

Үшінші. Қазақ тілінің дамуы және тілдердің үш тұғырлылығы. Жауапкершілікті тіл саясаты қазақ ұлтын біріктіруші басты факторлардың бірі болып табылады. Қазақ тілі – біздің рухани негізіміз және оны барлық салада белсенді пайдалана отырып дамыту керек.

Төртінші. Мәдениетті, дәстүрлі және даралықты қайта өркендету. Дәстүр мен мәдениет – ұлттың генетикалық коды.

Бесінші. Ұлттық зиялы қауым рөлін көтеру. Зиялы қауым қалыптасқан мемлекет кезеңінде жаңа жалпыұлттық құндылықтар жасауда жетекші күш болуы керек.

Алтыншы. Мемлекеттің зайырлы сипатын нығайту – бұл Қазақстанның сәтті дамуының маңызды шарты.

«Еліміздің ертеңі бүгінгі жас ұрпақтың қолында, ал жас ұрпақтың тағдыры ұстаздардың қолында» деп Елбасымыз айтқандай мәңгілік елдің ұрпағы ол Қазақтың перзенті. Мәңгілік ел идеясын қалыптастыру үшін ең алдымен ұлағатты тәрбие мен сапалы білімнің қажеттілігі анық көрсетіледі.

«Мәңгілік Ел» идеясының негізі – бұл біздің Қазақстан халқы ұрпақтарының алдындағы жауапкершілік, әлемдегі бәсекеге қабілетті 30 мемлекеттің қатарына ену мәртебесі белгіленген және бұйырған лайықты және ұлы Қазақстанды дамытудағы біздің стратегиямыз деп Мемлекет басшының ҚР Парламенті палаталарының бірлескен отырысында айтылған болатын.

«Нұрлы Жол» – болашаққа бастар жол» атты 2015 жылға арналған Қазақстан халқына Жолдауында Елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың: «Мәңгілік Ел» идеясының бастауы тым тереңде жатыр. Бұл біздің жалпыұлттық идеямыз мемлекеттігіміздің тамыры сияқты көне тарихтан бастау алатынын көрсетеді» деп айтқаны бар.

«Мәңгілік Ел» идеясы мәңгілік халық, мәңгілік мемлекет ретінде халқымыздың көп ғасырлық арман-мұратына, ел дамуының нақты нәтижелеріне негізделген. «Мәңгілік Елдің» жұмылдырушы күш-қуаты келесілерге негізделген:

- өз барабарлығын, өз тамыр-тегін, өз ұлттық рухы мен өзіндік бірегей даму
- жолын сақтауға;
- әлем қауымдастығындағы өз рөлін айқындауға;
- тарихи-мәдени құндылықтарды ұрпақтан-ұрпаққа жеткізу үшін сақтауға
- мүдделілікке;
- маңызды міндеттерді барынша ауқымды түрде шешуге ұмтылысқа.

«Президент Қазақстанның «Мәңгілік ел» ретіндегі болашағы туралы сөз қозғағанда, ол ұлттың тарихи санасына қатысты мәселелерді күн тәртібіндегі бірінші мәселе ретінде қарастырады. Әлеуметтік-мәдени категория ретінде сипатталатын тарихи жады мейлінше терең болған сайын, сондай-ақ тарихи сана неғұрлым тереңнен тамыр тартқан сайын, адам және тұтас қоғам соғұрлым рухани байи түседі.

Бүгінгі күнді түсініп, келешекті болжау үшін өткенді білу қажет. Адамалдыңғы буынның жинақтаған әлеуметтік-мәдени тәжірибесіне терең бойлағанда, оның өмірлік және азаматтық ұстанымдары айқындала түседі.

«Руханилық – бұл әрбір өркениеттің негізіне айналатын ұғым. Руханилық қандай болса өркениет те сондай. Адамзаттың көпғасырлық тәжірибесі бойынша руханилық адамның қандай ұлтқа, қандай діни конфессияға жататындығына қарамайтын нәзік ұғым», – деп жазады ресейлік философ В.В.Уваров «Руханилық» (Духовность) деген мақаласында. Руханилық – әрбір адамға жақын түсінік.

Ол адамның ішкі әлемінің байлығын анықтайтын категория. Руханилық бұл адам табиғаты, адам ойы, санасы, еркі, бұл адамның ерекшелігін құрайтын біртұтас ағын. Адам Әлеммен тығыз байланыста. Руханилық табиғатта жоқ нәрсе. Біз оны өз санамызбен, жеке дамуымыз арқылы жасап, құрамыз.

Руханилықтың негізінде адамның мінез-құлқы қалыптасады, ар-ұят, өзін-өзі бағалау және адамгершілік сапалары дамиды. Мұның өзі мейірімділікке, ізгілікке шақырады.

Ғалым І.Ерғалиевтің анықтамасы бойынша, барлық әлемге (макрокосмосқа) эквивалентті (тең деп айтуға болады) адамның микрокосмостық универсуммен (космоспен) жіктелмейтін үйлесімділік тұтастығы. Универсуммен бұл үйлесімділік тұтастығын адам ең жоғары ерекше формаларда сезініп, онымен айрықша бірігіп, ырғақты күйге бөленеді. Адамның өзінің космоспен (универсуммен) үйлесімділік тұтастығын сезінетін, соған реалды енетін осы күйін руханилық деп атауға болады. Бір айта кететін жай, адам рухы өзін қоршаған ортасында алғаш танысқан құндылықтар және дүниетанымды ұстындармен тұтастану арқылы өзіндік болмысына қайтып келеді. Осы ойды негізге алсақ, барлық адамдардың рухтық әрекет ету бастаулары бірдей, бұл оның бір жаратушыдан таралғандығын білдіреді.

Бірақ осы құндылықтардың өмірдегі мәнін түсініп, талдап, саралап қабылдайтын бұл - адам санасы. Адам санасында бірінші құндылықты анықтау үшін белгілі бір себепке байланысты қажеттілік оянады, әрі қарай сол қажеттілікті қанағаттандыру жолында өз алдана мақсат қойып өзі үшін құндылық негізін анықтап алады. Негізгі рухани-адамгершілік құндылықтар бұл адам бойынан бастау алады десек те болады. Себебі рухани-адамгершілік құндылықтар адам жаратылысы, олардың өмірге қарым қатынасы, тұрмыс тіршілігі, саналы іс-әрекеті мен сезімі арқылы өлшеніп, сараланып отырады. Сондықтан ең жоғары құндылықтардың өзегі - бұл адами қасиеттер және адам екендігі қоғам дамуында әрдайым дәлелденіп келген.

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы (1995 жылғы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданған. 2011 ж. 02 ақпандағы берілген өзгерістер мен толықтыруларымен).
2. «Мәңгілік Ел». Патриоттық актісі. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқы Ассамблеясының «Тәуелсіздік. Келісім. Болашағы біртұтас ұлт» атты XXIV сессиясында сөйлеген сөзі. – Астана қ., 2016.- 26 сәуір.
3. Нысанбаев А.Н. Национальная идея: мировой опыт и Казахстан. - Общациональная идея Казахстана: опыт философско-политологического анализа. /Под ред. А.Н.Нысанбаева. - Алматы: Компьютерно-издательский центр Института философии и политологии МОН РК, 2006. - 412 с.

Курманбекова А.С., Молдакасов Р.Б., Сураншиева А.С.

(Республика Казахстан, г. Тараз,

Таразский инновационно-гуманитарный университет)

МЫСЛИ О СОЦИАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЯХ В ТРУДАХ КАЗАХСКИХ ПРОСВЕТИТЕЛЕЙ

Особенности становления личности зависят от экономического и культурного уровня развития общества, в котором растет ребенок, от того, какой этап развития культуры народа он застал. Общечеловеческие, национальные и индивидуальные социальные ценности, ценностные ориентации личности должны сосуществовать в социальной структуре индивида в гармонии. В современном обществе основными ценностями, которые, впрочем, и ранее всегда были в почете, являются: семья, здоровье, образование, работа, но духовно-ментальные ценности в XXI веке несправедливо отошли на второй план.

Прежде чем рассматривать содержание самой проблемы, мы обязаны рассмотреть те основные подходы ученых, которые классифицируют ценности и определяют их статус в обществе. Отметим, что общечеловеческие ценности тесно связаны с личными ценностями человека и их можно условно разделить на две группы: материальные и духовные (нравственные). Реализация совокупности этих ценностей необходима для самоутверждения, признания личности в обществе. Человеческая система ценностей является основой отношения индивида к миру.

Значительную роль в развитии ценностей, национальном воспитании сыграли Абай Кунанбаев. В его творчестве представлены слова- назидания, песни.

Основным содержанием поэзии Абая становится жизнь казахского народа, характеризующаяся началом кризиса патриархально-феодалных отношений, кризиса, возникшего под влиянием проникавших и развивавшихся в казахской степи капиталистических отношений. Родовая вражда, раздоры между крупными феодалами, поддерживаемыми баями и аткаминерами, борьба за должность

волостного управителя или бия, темнота и забитость, невежество и бескультурье – все эти явления находили в стихах Абая справедливое осуждение. Абай понимал и то, что эти раздоры искусно разжигались и поддерживались царизмом, действовавшим по принципу "разделяй и властвуй". Поэт видел, что управители, бии и старшины превратились в ставленников колониальных властей. Задумывался он и над тяжелой судьбой своего народа. В стихах Абая звучала глубокая скорбь о злосчастной доле угнетенного, бесправного и отсталого казахского народа. С особой силой скорбь поэта отразилась в стихотворении "О, бедная моя страна!".

В нем поэт рисовал яркий и печальный облик казахского народа, обнищавшего и униженного:

О, бедная моя страна,
Народ казахский мой,
Обвисли жесткие усы
Нечесаной каймой.
Пути добра не отличал
Ты от стези дурной.
Одна щека твоя в крови,
Румянец - на другой...

Как бы отвечая поэтам-предшественникам, которые оплакивали бедствия народа, но впадая в безысходный пессимизм, уныние и мистику, уходя в реакционную идеализацию прошлого, не видя для него выхода, Абай призывал народ к борьбе за будущее:

Народ мой, если ты, борясь,
Не смоешь эту грязь,
Любой унизит честь твою
И оскорбит любой...

Абай пытался открыть народу глаза, громогласно осуждая и беспощадно бичуя в правдивых, желчных, обличительных стихах пороки феодально-родовой знати и чиновничества и призывая народные массы к просвещению, которое, по мнению поэта, одно может указать им путь к новой жизни.

Всю силу ненависти и страстного негодования поэт вкладывал в свои стихи, рисуя образы баев, мулл, управителей, царских чиновников, всех тех степных хищников, которые обманом и силой эксплуатировали и угнетали казахский народ. Таков, например, образ эксплуататора Абая и его сына:

«Но бай балованным сынком доволен без конца,
На радость, баю он растет собакой, весь в отца:
Голодных сверстников своих стыдится байский сын,
В нем жадность вора, кровь отца и совесть подлеца.
Бай не поможет бедняку, зачем его жалеть!
А если даст кусок, – гляди, длинна у бая плеть.
Трудись, бедняк, проклятый долг сторицей возврати.
Ведь баю – жить и богатеть, тебе – в могиле тлеть».

Поэт-просветитель призывал преодолеть нищету, невежество, рабскую покорность, межродовую вражду и разобщенность при помощи свободного труда и просвещения.

На свою роль поэта-просветителя Абай смотрел как на общественный подвиг:

«Истины сеять зерно я хочу, окрылять языком,
Чтоб не только в глаза, но и в души свет проник.
Пусть же берет молодежь достойный пример с того,
Кто не унизит стиха, кто в нем высокую мудрость постиг».

Глашатай просвещения народа, Абай сам усиленно занимался самообразованием.

Абай обогатил свой духовный мир новыми идеями. Просвещенный и пламенный борец за культуру казахского народа в мрачной среде ханжей, стяжателей, косных старшин-феодалов, Абай был выдающимся человеком своей эпохи не только в истории казахского народа, но и в истории всего Ближнего Востока. Он стал выразителем народных дум, заступником и защитником интересов угнетенного казахского крестьянства, которому принадлежало историческое будущее. Народность Абая была своеобразным и важнейшим явлением большого исторического смысла. Абай народен в выявлении дремлющих духовных возможностей своего народа, которые действовали не на одну эпоху и не только на нужды текущего дня, а играли длительную, благотворную и все возрастающую роль в большой исторической перспективе. В этом смысле к Абаю, как и к другим великим сынам братских народов Советского Союза - Шевченко, Чавчавадзе, Абовяну, Ахундову, Тукаю, весьма подходит характерное определение Белинского в отношении значения Пушкина: "Пушкин принадлежит к числу

тех творческих гениев, тех великих исторических натур, которые, работая для настоящего, приготавливают будущее, и по тому самому уже не могут принадлежать только одному прошедшему".

Высшим критерием народности любого художника является влияние его произведений на развитие национального духовного богатства, определение того, насколько он двинул вперед духовную культуру своего народа, насколько обогатил ее. Все великие художники слова, в том числе и Абай, использовали народное культурное достояние, обогащая, развивая и творчески совершенствуя его. Они обогащали источники народной культуры, ее языковые красоты новым, неведомым народной памяти идейным содержанием. Только таким путем они достигали наиболее высокой степени художественного воплощения передовых идей и чаяний своей эпохи. В этом смысле дистанция от первоначального народного мотива, народного источника до вдохновенного поэтического воплощения его в произведении великого классика может оказаться огромной.

Такую именно дистанцию между устной народной поэзией, несомненно обильно питавшей творчество Абая, и его совершенными, высоко поэтическими культурными творениями наблюдаем мы при их сопоставлении. Народно и то, что составляло первоисточник, и то, что в полноценном, преображенном и развитом виде представлено в наследии поэта.

Творчество Абая обогатило историю народа и, вместе с тем, общечеловеческую культуру новыми ценностями. Эти ценности народ хранил потому, что в них воплощались высшие достижения народного духовного богатства, способствовавшие расцвету его передовой культуры.

Велика была сила поэзии, которой Абай вторгался в неприглядную действительность своей эпохи, стремился разрушить ее косные устои, осудить все и всяческие препятствия, стоявшие на пути развития своего народа.

Также немаловажную ценность и роль в жизни казахского народа сыграл Ибрай Алтынсарин. Сам Алтынсарин писал 16 марта 1864 года: «Как голодный волк за барана, взялся я горячо за учение детей; и, к крайнему моему удовольствию, мальчики эти в течение каких-нибудь трех месяцев выучились читать и даже писать по-русски и по-татарски... Словом, надеюсь, что эти молодцы в течение 4-х лет, по окончании курса, будут говорить порядочно и узнают кое-что. Стараюсь всеми силами, чтобы подействовать еще на их нравственность, чтобы они впоследствии не были взяточниками» [8].

В 1879 г. получает назначение на должность инспектора школ Тургайской области. Вступив в должность инспектора школ Тургайской области, Алтынсарин открыл по одному двухклассному русско-киргизскому училищу в Иргизском, Николаевском, Тургайском и Илецком уездах и укомплектовал эти училища учениками и учителями. Особое значение придавал оборудованию этих училищ. Много внимания уделял созданию библиотек при каждой школе, «При училищах Тургайской области, – писал Алтынсарин, – я намеревался учредить библиотеки учительские и ученические, на что я и собрал уже 600 руб. Цель этих библиотек заключается не только в том, чтобы книгами из них пользовались одни учащиеся и учителя; но чтобы и окончившие курс (ученики), грамотные вообще люди, имели в степи места, откуда есть возможность брать полезные книги и руководства к дальнейшему их самообразованию». Алтынсарин потратил много сил и энергии на открытие ремесленных и сельскохозяйственных училищ, придавал исключительное значение подготовке из среды коренного населения специалистов, необходимых для экономического развития Казахстана. Много труда вложил в начало организации женского образования. При его поддержке открылась женская школа в Иргизе. Позднее женские училища с интернатом открылись в Тургае в 1891 году, в Кустанае – в 1893 г., в Актюбинске (Актобе) – в 1896г.

По долгу службы бывал в аулах, участвовал в выборах волостного управителя и аульных старшин. При выборах Алтынсарин пытался практически повлиять на успех справедливого решения, не давая ходу подкупам, взяточничеству и злоупотреблениям. Недовольные баи подавали на него жалобы в областное правление, военному губернатору и далее министру внутренних дел, обвиняя его в нарушении правил выборов, предусмотренных «Временным Положением» 1868 г. Они добивались отстранения Алтынсарина от службы в уездном управлении. Выступал против политики царизма [8].

Тем самым следует сказать, что значимость его трудов и как человека заключается в развитии лидерских качеств, целеустремленности, силе воле, стойкости, стрессоустойчивости, требовательности, равного отношения ко всем слоям общества, независимости, чувства патриотизма, развитию самообразования, уважения к своему народу, нации, языку.

Одним из выдающихся деятелей, является Ахмет Байтурсынов. Ахмет Байтурсынов был чуть ли не единственным человеком, который в царские времена будил народ, поднимая вопросы национальной чести и достоинства. Когда некоторые казахи тех времен старались устроиться в уездные, губернские суды переводчиками, продавая честь, старались выслужиться в начальники, Ахмет, не щадя своих сил, служил идее... рисковал своей головой, поднимая самосознание народа" (С. Сейфуллин). Он не плыл

по течению как многие, не делил казахов на бедных и богатых, "болел" за честь и достоинство всех. Поняв, что борьба против колонизаторской политики насилия невозможна без просвещения народа, он всю свою жизнь посвятил борьбе с невежеством. Подвергали преследованиям - не сдался, посадили в тюрьму - не сломался. Стал учителем, учил детей, просвещал молодое поколение, выпускал газеты, писал статьи, стихи, будил народ от спячки, объясняя скрытый смысл происходящих событий, знакомил с целями борьбы.

Любую свою должность, большую и маленькую, школу, где преподавал, издательства, где выпускал стихи и статьи - все, все он рассматривал как средство претворения своих идей в борьбе за интересы народа. "Даже если мы забудем казахскую школу, которую открыл Ахан, его заслуги перед родным языком, его пламенные призывы к многострадальному народу в созданной им литературе - "Қырық мысал", "Маса", в газете "Қазақ", его огромный труд и неиссякаемую энергию, отданные делу просвещения, если мы забудем все это, - его дела и заслуги не забудет история" (М. Ауэзов). Так говорил и писатель, Мухтар Ауэзов. Все его творчество служило созданию общего слоя литературы, связующего культуры соседних народов, русского и казахского, закладывающего основы новой исторической общности. Таким образом, великий педагог призывал нас не сдаваться, всегда гордиться своей страной, бороться за несправедливость, защищать честь своего народа, помогать ближнему, не оставаться безразличным к жизненным трудностям окружающих, призывает нас к трудолюбию, быть сильными духом, честности, быть верным и знать свою историю.

Мухтар Ауэзов - создатель первого казахского романа-эпопеи, драматург, переводчик русской и европейской классики, ученый – поистине неисчерпаемо литературное наследие великого писателя. В его книгах показана панорама народной казахской жизни с середины XIX века до середины XX века. Его героями были легендарные батыры, исторические личности, современники 60-х годов.

Вершиной творчества Ауэзова является социально-исторический роман-эпопея «Путь Абая». Значение роман-эпопеи «Путь Абая» заключается в том, что он стал подлинным народным произведением, в котором с большим проникновением прослежены процессы развития казахского национального характера, те духовные силы, которые жили в народе и стали залогом его светлого будущего. То есть, писатель, пробуждал интерес к своему народу у читателей, тем самым способствует развитию чувства преданности и верности своему народу.

Далее значительный вклад в культурное наследие Казахстана внес Сулейменов Олжас Омарович. Олжас Сулейменов, поэт, народный писатель Казахстана, лингвист-исследователь, тюрколог, популярный политик, видный государственный и общественный деятель. Олжас Сулейменов стал одним из инициаторов и организаторов проведения в г. Алматы 5-й конференции писателей стран Азии и Африки. Особой заслугой Олжаса Сулейменова как общественного деятеля, политика является создание движения «Невада – Семей», которое за короткое время добилось установления моратория на взрывы на Семипалатинском полигоне. 28 августа 1991 года президент Казахстана Н. Назарбаев подписал Указ о закрытии полигона.

Занимаясь обширной государственной и общественной деятельностью, Олжас Сулейменов никогда не забывал, что он прежде всего поэт, писатель. Творческая работа – постоянная его спутница в жизни. Олжас – известный во всем мире автор многих книг, вышедших на разных языках. Будучи казахом, он пишет на русском языке, оставаясь, несомненно, поэтом казахским. Он искренне, нежно любит свой народ, свою страну. Но он еще предан всему человечеству, он большой патриот Земли.

Поэзия О. Сулейменова учит нас истине, пониманию исторического становления народа. Творческое воображение уносит поэта в даль веков, его чуткое ухо улавливает заглушенный столетиями топот коней, глаз выхватывает из мрака времени зарницы яростных сражений. Кто мы, казахи, откуда мы пришли, зачем призваны быть на свете? Что мы принесли с собой, что дали миру? Поэт напряженно размышляет над этими вопросами. В этом плане одно из лучших стихотворений «Чем порадовать сердце?» передает взгляд поэта на историю своего народа через призму сердца.

Делая выводы, нужно отметить, что Независимость Казахстана – особая страница в истории государства и нации, славной летописи казахского народа. Независимость предоставила нам колоссальные, прежде невиданные возможности, сегодня казахстанцы являются хозяевами своей судьбы. В обществе повысился интерес к собственной истории, являющейся одним из важнейших факторов развития национальной идентичности и духовности. Ведь осмысление ценности и смысла нашего суверенного развития должно опираться на глубокое знание истории своей Родины, которая только на протяжении одного только XX века испытала такие потрясения, которые чуть было не поставили вопрос о самом существовании народа. Обретение государственного суверенитета - это итог борьбы, устремлений и чаяний предшествующих поколений. Нельзя перечеркнуть многовековую историю Казахского ханства. У казахов были великие правители-ханы, батыры-борцы за свободу. В

условиях Независимости мы возрождаем национальную историю, воздаем дань благодарной и немеркнувшей памяти яркой когорте казахской интеллигенции, мечтавшей о свободе и развитии Родины, отдавшей свои жизни для блага народа, возвращаем из забвения их имена. Это были люди действия, самоотверженно служившие интересам народа.

И мы должны сохранять и свято оберегать традицию воспитания социальных ценностей, которые формируют уважительное отношение к культуре своего народа. его мудрости. Это тем более важно для воспитанников детского дома, изолированной частично от полноценной социализации культурой в семейном кругу. А инструменты социализации воспитанников у нас всегда под рукой: народные сказки, песни, игры. ремесло, музыку, произведения искусства.

Логонова Н.А.

(Россия, г. Санкт-Петербург,

Санкт-Петербургский государственный университет)

ПЕТЕРБУРГСКАЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ШКОЛА КАК ПРЕДМЕТ ИЗУЧЕНИЯ

Работа выполнена при финансовой поддержке Российского фонда фундаментальных научных исследований РФФИ (ОГОН) по проекту №17-06-00484 «История Петербургской психологической школы: архивные разыскания и изучение источников (1941-1991)».

Научная школа – результат целого ряда условий, главным из которых является выдающийся ученый, ставший признанным лидером исследовательской группы со своей концептуальной системой и ей соответствующей исследовательской программой. Лидер целенаправленно создает коллектив для осуществления своей программы (Логонова, 2006). Характер программы таков, что выполнить ее в одиночку невозможно в принципе. Такая программа предполагает сбор очень больших по объему эмпирических данных, сложной и многоуровневой их обработки и обобщения. Глава научной школы выступает в нескольких ролях. Он генератор основополагающих идей, концепции, он координатор, организатор коллективной работы, аналитик и синтезатор разнородных данных и фактов, психологически чуткий наставник сотрудников в общем деле. Таких ученых очень мало, поэтому научная школа - редкое явление в истории науки. Поэтому все известные школы в психологии размывались и исчезали после ухода из жизни своего лидера. Это не значит, что деятельность школы и ее главы бесследна. Идеи и научные достижения не умирают, а становятся общим достоянием науки и культуры, распространяются не только в научной среде, но и в обществе, в народе. Так было со школой психоанализа Фрейда, Юнга, так было со школами Павлова, Выготского, например.

В российской психологии уверенно могут выделить школы В.М. Бехтерева и Б.Г. Ананьева. Они преемственно связаны и имеют общие родовые черты, поэтому их можно объединить в единое направление – Петербургскую школу антропологической психологии. Антропологизм и соответствующий ему комплексный подход – родовые черты и маркеры этой школы. По сравнению со школами Л.С. Выготского и А.Н. Леонтьева, которые часто объединяют под именем Московской школой Петербургская мало изучена. Для петербургских психологов с их общей склонностью к естественнонаучному стилю мышления исследование истории науки мало привлекательно. Справедливо отметить, что Ананьев профессионально занимался историей русской и советской психологии, что его учениками были выполнены три-пять кандидатских диссертаций в этой области.

В настоящее время мы имеем разрозненные и не столь уж многочисленные факты из истории Петербургской школы, включая сведения о персональном составе школы, о деятельности ее лидеров, основных центрах ее развития, крупных исследованиях и монографиях. Эмпирический фонд истории психологии в Петербурге долгое время не пополнялся, его надо обогатить вновь открытыми историческими фактами. Имеющиеся и описанные в литературе сведения нуждаются в проверке на достоверность и точность.

Надо целенаправленно собирать архивные материалы из домашних хранилищ. Люди старшего поколения уходят, и документы домашних архивов часто бесследно теряются или уничтожаются. Ситуация усугублена историческими катаклизмами. Петербург – город трех русских революций, он пережил страшную блокаду с жертвами и утратами, в том числе и утраты научных документов, так, вследствие разрушений в здании Института мозга им. В.М. Бехтерева в результате артобстрелов погибли материалы лаборатории воспитания, некоторые экспонаты музея Института мозга.

Задачи изучения истории Петербургской психологической школы видятся следующими. Надо разыскать архивные фонды, в которых хранятся историко-психологические документы. Постепенно вырисовывается большой объем релевантных документов в разных государственных и личных архивах. Если довоенная часть их была более или менее описана и изучена, то послевоенная часть почти не затрагивалась. Удалось пока получить только домашний архив Б.Г. Ананьева, часть архива А.А. Бодалева, отдельные документы, относящиеся к деятельности Б.Г. Ананьева, В.Н. Мясичева.

Далее, надо обработать, т.е. составить описи личных архивов крупных психологов Петербургской школы, составить хронологию, выявить ее персональный состав по определенным критериям.

В итоге ставятся задачи написать ряд историко-научных статей, справочник, учебное пособие и монографию по истории данной школы, опубликовать актуальные архивные материалы и таким образом сделать их всеобщим достоянием [например, 2]. Это необходимо для создания более полной и объективной картины развития российской и мировой психологии, для создания новых учебников истории для студентов и аспирантов, чтобы воспитать их в духе патриотизма, уважения к научным предкам и углубить знания во всех отраслях психологической науки.

Важность истории психологии как научной дисциплины хорошо сознавали наши учителя, в том числе и Тулеген Тажибаев – основатель современной казахстанской психологической науки.

Литература

1. Логинова Н.А. О Петербургской-Ленинградской психологической школе // Психология. Высшая школа экономики. - 2006, №4, с.47-56.
2. Логинова Н.А. Неосуществленный проект // Человек и мир. – 2017, №2, с.
3. Школы в науке. - М.: Наука. - 1977.

Масимгазиева А.Д., Сейітнұр Ж.С.

*(Қазақстан Республикасы, Алматы қ,
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті)*

CONTRIBUTION OF S.M ZHAKUPOV IN THE DOMESTIC PSYCHOLOGY, ESPECIALLY JOINT - DIALOGIC COGNITIVE ACTIVITY

Domestic psychology is largely grateful for the contribution of Zhakupov S.M. He will remain in the history of modern psychology, first of all, as the author of the concept of Joint-dialogue cognitive activity. As we know from his autobiography, you understand that only his unique dialogue long in life with different people (during training at naval school, services by the ships of the Black Sea Fleet, training at faculty of psychology of Lomonosov Moscow State University, a training in laboratory of social psychology of the Leipzig university, in the course of the organization as the scientist, the practitioner, the head of one of the leading directions of domestic psychology), has allowed not only to create the concept, but also to realize the ideas of the research in different subject domains of psychology.

This concept has been confirmed by psychological experiment, with its basic provisions were allowed to explore a number of interesting experimental ideas of his students. System-psychological analysis of the learning process allows to identify the main factors that determine its effectiveness, and to outline the main ways to improve the effectiveness of cognitive activity of students and University students. The leading factor determining the effectiveness of the learning process is the optimization of interaction of the subsystems "learning", "content of education" and "students". In a real learning process, subsystem parameters are set initially and changed under the influence of factors external to the learning process itself. The interaction of these subsystems with the internal, psychological side is nothing more than a joint-dialogue cognitive activity of the learners. Joint and dialogical cognitive activity takes place in its development a number of stages, starting with the joint perception of objects of knowledge, and ends with the formation of joint mental activity - the highest level of development of joint knowledge. Primary structure modeling of Joint-Dialogic cognitive activity (JDCA) by S.M. Zhakupov organized in the learning process. On the basis of experimental data, the author proved that (JDCA) is a systemic education formed in the process of learning and is its actual psychological content. It should be conducted only at a certain level of development of cognitive activity in the learning process, marking the highest level of development. Dynamics of results of joint-dialogue cognitive activity at various stages of its development is determined by processes the purpose of education and the meaning of education, which in turn, is manifested in the change in the effectiveness of the learning process. Zhakupov has proven the fact that the characteristics of the interacting individuals in terms of joint cognitive activity is mainly due to subjective semantic contents General Fund information. Zhakupov argued that

different indicators of the process of adaptation of the person to the specific conditions of life, in certain conditions can be objective signs of personal characteristics, caused by the factors of its interaction with the surrounding environment. The key ideas of the concept on today is reflected in the studies of its students in different fields of psychology. Researchers such as Jumanazarov N.S., Mambetalin A. S., Kim E. G., Kapbasova G. B., Kulzhabayeva H.P., Baibakova M. M., Asylkhanova M. A., B. D. Jigitkov. The concept has found a continuation of his students and will be improving.

All followers on the basis of the experimental programs prove in different social contexts and subject domains only forms joint dialogical cognitive activity, organized by subjects, create optimum conditions for activation of potential opportunities of each participant process of interaction and increase in his creative potential. Within dissertation researches or already in practical activities each of us confirms existence of a certain communication between communication and process of transformation the individual purposes in joint on the basis of the general fund of semantic educations.

References

1. Методология и история психологии. 2009. Том 4. Выпуск 4. 108С
2. Джакупов С.М. Психологическая структура процесса обучения: научное издание. – Алматы: Казак ун-ті, 2004. – 312с.
3. Психологическое наследие профессора Джакупова С.М. Мамбеталина Алия Сактагановна. Статья

2 СЕКЦИЯ

Психологиялық және педагогикалық білім берудің өзекті сұрақтары Актуальные вопросы психологического и педагогического образования

---

*Абылова Г.Қ., Рахатқызы С., Нукунова Г.А.
Қазақстан Республикасы, ШҚО, Семей қаласы,
№49 жалпы орта білім беретін мектеп*

БАСТАУЫШ МЕКТЕПТЕ ОҚЫТУДА ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯНЫ ҚОЛДАНУ

Еліміздің егемендік алып, дербес даму жолына түсуі қоғам өмірінің барлық салаларында елеулі өзгерістер туғызып жатқаны баршаға мәлім. Бүгінгі заманда жас ұрпаққа әлемдік стандартқа сәйкес білім беру мәселесі республикамызда ғылыми педагогикалық тұрғыда ізденіспен жинақталған тәжірибені саралай отырып, оқыту мен тәрбиелеуді жаңаша ұйымдастырылу басты мәселе болып отыр. Жас ұрпақтың ой-өрісін дамытып, алған білімдерін өз тәжірибесінде жаңа жағдайларда қолдану біліктілігін, ізденімпаз, шығармашыл тұлға қалыптастырудың бірден – бір жолы 12 жылдық білім беруге көшу әлемдік тәжірибеде дәлелдеп отыр.

Қазіргі кезде бүкіл әлемде жүргізіліп жатқан ізгілендіру үрдістері қоғамның білім беру мекемелеріне қойылатын жаңа талаптарды анықтауда. Техникалық прогресс пен ғылыми ақпарат көлемнің ұлғая түсуі, мектептегі білім беру мазмұнын қайта құру және оқу-тәрбие орындарының іс-әрекет қағидаларын қайта қарау, мұның бәрі мұғалімнің кәсіби біліктілігі мен тұлғасына, бүкіл педагогикалық үрдістің тұлғалық бағдарлануына қойылатын талаптардың сөзсіз арта түсуіне алып келеді. Бүгінгі таңда мектептің оқу үрдісін жетілдіру үшін инновациялық білім беру технологияларын пайдаланудың тиімділігін өмірдің өзі дәлелдеп отыр.

Бастауыш сыныптарының басты талабы - сабақтың сапасын арттыра отырып, сабақ түрлері мен әдістерін танымдылық, білімділік деңгейге жеткізу. Осы мақсатта бастауыш сынып мұғалімдері сабақ өту әдістерін толықтырып, әр уақытта ізденісте болады.

Адамның жеке басын қалыптастыру негізі бастауыш та қаланатыны бәрімізге белгілі. «Бастауыш мектептің негізгі міндеттері - баланың жеке басының алғашқы қалыптасуын қамтамасыз ету, олардың қабілеттерін ашып, дамыту, оқуға деген ынтымақтастық тәжірибесінің берік дағдыларын меңгерту», - делінген Қазақстан Республикасының Орта білімді дамыту тұжырымдамасында.

Сабақтың қызықты өтуі мұғалімнің үнемі іздену, ұтымды әдіс тәсілдерді қолдану, оқыту әдістемесін жаңартып отыруына байланысты. Қазіргі таңда мұғалімдер инновациялық және интерактивтік әдістемелерін сабақ барысында пайдалана отырып сабақтың сапалы әрі қызықты өтуіне ықпалын тигізуде. Қазақстан мемлекетінде «инновация» ұғымын пайдалану соңғы бес жылдың еншісінде. Ең алғаш «инновация» ұғымына қазақ тілінде анықтама берген ғалым Немеребай Нұрахметов. Ол «инновация, инновациялық үрдіс» деп отырғанымыз – білім беру мекемелерінің жаңалықтарды жасау, меңгеру, қолдану және таратуға байланысты бір бөлік қызметі» деп жазады.

Оқушыларға жүйелі білім беру және алған білімі негізінде іскерлік пен дағдысын қалыптастыру сияқты оқу процесінің негізгі мәселелері сабақ беру арқылы жүзеге асады. «Сабақ - В.А.Сухомлинскийдің айтуынша,- тәрбиеленушілердің интеллектуалдық өмірінің басты сферасы болып табылады, онда өмір даналыққа жеткізген ұстаз бен оның шәкірттерінің араласуы болып жатады...». Сондықтан да сабақ беру әдістеріне әрқашан да ерекше көңіл бөлініп, оны жетілдіру күн тәртібінен түспей келеді.

Инновациялық әдіс-тәсілдерді қолдануда мұғалім сабақты дайын күйінде бағалайды, оқушының өзі ізденіп, ғылыми зерттеуді көздейді, ал мұғалімнің негізгі міндетіне оқушының іс-әрекетін бақылау жатады.

Сонымен қатар инновация білім деңгейінің көтерілуіне жағдай туғызады. Кейінгі кезеңде ғалымдар өз зерттеулерінде оқу- тәрбие ісіне жаңалықтарды енгізіп тарату мәселесін қарастырады. Мемлекеттік білім стандарты деңгейінде оқыту үрдісін ұйымдастыру педагогикалық технологияны ендіруді талап етеді. Педагогикалық процесте инновация оқыту мен тәрбиенің тәсілдері, түрлері мақсаты мен мазмұнына, мұғалім мен оқушының бірлескен қызметін ұйымдастыруға жаңалық енгізу деген ұғымды танытады. Жаңашылдық адамдардың кәсіптік қызметінің бәріне тән болғандықтан ол зерттеу мен талдаудың және тәжірибеге енгізудің нысанына айналған.

Педагогикалық инновация мәселелерін зерттеген ғалымдар К.Ангеловский, М.Поташкин, Н.Юсуфбекова, Н.Горбунова осы үрдіске бірнеше анықтамалар берген. Жаңашылдық пен даму жолына түскен мектептерде соны ізденістердің ұйымдастырылуы мен жүзеге асырылуы, оны басқару технологиясы жайлы зерттеулер жасаған М.Потошкин оқу-тәрбие үрдісіндегі жаңалықтардың өзін құрал, инновацияны осы құралды пайдалану үрдісі, ал инновациялық үрдістің өзін тұтас алғанда белгілі бір жаңалықты меңгеру.

Қазіргі ғылым мен техниканың кең қанат жайған кезеңінде ғылыми – таным әдіснамасы өте зор маңызға ие. Оқытудың басты сауалы: «Нені оқыту, қалай оқыту» мәселесі күн сайын күрделеніп келеді. Оның бірден бір себебі, білім ауқымы кеңейіп, технология дамып, ақпаратты таңдай білу мәселесі алдыңғы қатарға шықты. Олай болса, «Мұғалімге жаңа технологияны ғылыми негізде меңгерту және терең білімді, ұлтжанды ұрпақ тәрбиелеу» міндеті жүктеледі. «Нені оқыту керек?» деген сауалға мемлекеттік білім стандарты жауап берсе, «қалай оқыту керек?» сауалына тек мұғалімнің кәсіптік даярлығынан, жаңа технологияны пайдалана білуінен, өзінің нақты мақсатын қалыптастыра білу шеберлігінен іздеу керек.

Жалпы білім беретін мектептердің педагогикалық үрдісін жақсарту бірінші мәселе болса, жасыратыны жоқ, бұрын оқыту ісіне бір жақты қарап, оқытуды тек сабақты жақсы беру деп санап келдік. Соның салдарынан барлық ауыртпалық мұғалімдерге түсті: сұрайды, түсіндіреді, қосымшамен толықтырады. Бұрынғы дәстүрлі оқыту жүйесінің тозығын да, озығын да қайта қарап, оқытудың жаңа технологиясы енгізілді. Инновациялық жүйеге негізделген әрбір сабақтың өзіндік құндылықтары бар. Инновациялық оқыту білімді тереңдетумен қатар оқу әрекетіне жетелеп, олардың оқуға деген ынтасын оятады. Мұндай педагогикалық жаңа технологиялар шығармашылық қабілеттің дамуына жағдай туғызады.

Оқытудың инновациялық әдіс-тәсілдерін қолданудың мынандай ерекшеліктерін атап көрсетуге болады: ізгілендіру технологиясында педагогика ғылымының алдыңғы қатарлы ғылыми жаңалықтарды тәжірибеде «бала – субъект», «бала-объект» тұрғысынан енгізіле бастайды да, ал ғылыми білімдер оның тұрмысының әлеуметтік жағдайы мен іс-әрекетінің әлеуметтік нәтижесінің бірлігінде қарастырады; қоғам мен табиғат заңдылықтарын кіріктіру негізінде меңгерту; оқытушы білмейтін шығармашылық ізденіс негізінде өмірге келген жаңа қабілет; адамның іс-әрекеті тұрғысынан техника жаңалықтарын енгізу;

Интерактивті әдістердің мәні - әрбір оқушының оқушылармен өзара белсенді байланыста болып мұғаліммен бірлесе отырып, компьютермен жұмыс жасап оқу – танымдық нәтижеге жетуі. Бұл әдістер оқыту барысында тәрбиеленушілерді тұлға ретінде қалыптасуға бірден бір әсер етеді.

Сабақта интерактивті әдістерді пайдалануда мынадай шарттар орын алулары тиіс: Мақсатты нақты белгілеу. Мұғалім оқушылардың топпен жасалатын жұмыстарының мәнін, ережесін түсініп, топпен жұмыс жасауға дайын екендіктеріне толық сенімді болуы керек.

Оқушыларды дамытудың маңызды факторы олардың білімі мен дағдыларының дәрежесі ғана емес, сонымен бірге адамның маңызды психикалық қызметтерін, ақыл ой қызметінің тәсілдерін қалыптастыруға мүмкіндік беретін бүкіл оқу үрдісін жолға қою, мұғалім қолданатын оқыту әдістері мен құралдарының жүйесі болып табылады. Оқу-тәрбие үрдісінде оқытудың инновациялық әдіс-тәсілдерін қолданып, оқушыны субъект тұрғысынан қарастыратын болса, оқытудың сапалы болатындығы және ең бастысы, оқушылардың пәнге деген жауапкершілігі, қызығуы, өз бетінше жұмыс істеу ынтасы, оқушының ізденушілік-шығармашылық зерттеушілік қабілеттері артады.

Мемлекеттік білім стандарты деңгейіне оқыту үрдісін ұйымдастыру жаңа педагогикалық технологияны ендіруді міндеттейді. Сондықтан оқу-тәрбие үрдісіне жаңа инновациялық әдіс-тәсілдерді енгізу оқушылардың білімге деген қызығушылығын, талпынысын арттырып, өз бетімен ізденуге, шығармашылық еңбек етуге жол салу.

Инновациялық технологиялардың бастауыш мектептегі білім сапасын арттыру:

- Әр сабақта интерактивті әдістерін қолдану;
- Әр оқушының психологиялық ерекшеліктерін ескеру;
- Міндетті деңгейдегі білім қалыптастыра отырып, мүмкіндік деңгейлерін ашу;
- Инновациялық технологияларды сынау арқылы тиімділігін арттыру, мектеп жағдайына бейімдеу;

Заман талабына сай технологияларды қолдану ауқымы, түрлері өзгеріп отырады. Бірақ, ең басты технологияларды тиімді, жүйелі қолдану керек.

Инновациялық технологиялар:

- Жобалау технологиясы;
- Саралап даралап оқыту;

- Дамыта оқыту технологиясы;
- Модульдік оқыту технологиясы;
- Сын тұрғысынан ойлауды дамыту;
- Сатылай комплексті талдау;
- VTS бағдарламасы;
- Деңгейлеп оқыту технологиясы;

Инновациялық технология нәтижелері:

- Түрлі әдістерді пайдалану сабақтың нақты мәнін терең ашуға көмектеседі.
- Оқушылардың барлығын сабаққа қатыстыруға мүмкіндік туды.
- Олардың әрқайсының деңгейін анықтай аласың.
- Оқушылардың көбін бағалауға мүмкіндік аласың.
- Оқушыларды ізденіске баулып, өз бетімен жұмыс істеуге үйретеді.
- Оқушылардың қабілеттері, сөз саптау еркіндігі, ұйымшылдығы, шығармашылық белсенділігі

артады.

• Жеке тұлғалық сипатын дамытуға, шығармашылығын шыңдауда, өзіне деген кәсіби сенімін қалыптастырады.

Қазіргі білім беру саласында оқытудың озық технологияларын меңгермейінше сауатты, жан-жақты маман болуы мүмкін емес. Жаңа технологияны меңгеру мұғалімнің интеллектұлды, кәсіптік адамгершілік, рухани азаматтық және де басқа көптеген адами келбетінің қалыптасуына әсерін тигізеді, өзін-өзі дамытып, оқу-тәрбие үлгісін тиімді ұйымдастыруына көмектеседі.

Мұғалім интерактивті әдістерді қолдануда мына ережелер есте ұстағаны жөн: жұмысқа сынып мүшелерін түгел қатыстыру. Өйткені бұл әдістің негізгі мәні де оқушыларды танымға жұмылдыру; оқушыларды осы әдіспен жұмыс жасауын психологиялық жағынан дайындау. Қатысушылар өздерін еркін сезіну үшін түрлі жаттығулар жасатып, сабақтағы қандай да болсын жетістіктерін жиі мадақтап отырғаны дұрыс; оқушылардың саны көп болмағаны жөн. Өйткені әрбір қатысушы өз пікірін, көзқарасын білдіріп, дәлелдеп беруге мүмкіндік жасалу қажет, жұмыс жасайтын орнының талапқа сай болуы. Яғни, оқушылар топ, жұп құру үшін орындарын ауыстырғанда еркін жүріп – тұруға жағдай жасалуы қарастырылады. Қатысушылар бірін-бірі таңдау, тақта, компьютер, көрнекілікпен жұмыс жасау үшін еркін, ыңғайлы қозғала алатындай жағдайды алдын ала қарастыру, оқушыларда проблема шешу барысында топқа бөлуге мұқият қарау.

Әдебиеттер:

1. Қуанышбаева А. Жаңа технологиялық әдіс-тәсілдерді пайдалану. // Қазақстан мектебі, 2012, №5, 46-48 б.
2. Мейірманқұлова Т. Жаңа технологияны енгізу. // Ұлағат, 2016, №5.
3. Төленова Ұ. Білім беруде жаңа технологияны қолдану- өмір талабы. \ Бастауыш мектеп, 2015, №5.
4. Қалдарбекова Р. Педагогикалық технология. // Сынып жетекшісі 2012-№5.
5. Колеченко А. К. «Энциклопедия педагогических технологий» 2002.

Аймаганбетова О.Х., Сағнаева Т.Ж., Файзуллина А.К., Баймолдина Л.О.

Республика Казахстан, г. Алматы

Казахский национальный университет им. аль-Фараби

ИЗ ОПЫТА СОЗДАНИЯ СОВРЕМЕННОЙ МОДЕЛИ ПРОФЕССИОНАЛИЗМА ПРЕПОДАВАТЕЛЯ ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ

Известно, что построение любой модели предусматривает, прежде всего, выделение ее структурных компонентов. Именно поэтому, выбор критериев является самым важным этапом процесса разработки модели (содержания и структуры) профессионализма преподавателя высшей школы.

Как мы знаем, в психологии общепринято рассматривать *критерий* как атрибут, на основании которого дается оценка, определение или же классификация чего-нибудь; мерило суждения, сопоставления, выражающего сущностные характеристики изменений в формировании профессионализма или осознание границ полноты выявления его сущности в конкретном выражении.

Для полного понимания важно правильно установить соотношения понятий «показатель» и «критерий». Показатель выступает по отношению к критерию как часть от общего, т.е. критерий включает группу показателей, которые качественно и количественно характеризуют профессионализм

преподавателя. Критерий более стабильный, хотя и отражает развитие сущности, показатели же имеют более динамический характер.

Следует подчеркнуть, что критерий и показатели выражают закономерности возникновения предмета или явления, его строение, функционирование и развитие, а потому им свойственна стойкость, саморазвитие и динамичность изменений во внешних и внутренних контурах взаимодействия. Различают качественные и количественные показатели, где первые фиксируют наличие или отсутствие измеряемых свойств, признаков, сторон, а другие – меру их развития и выразительности.

Проведенный анализ и систематизация психолого-педагогических исследований позволил нам в качестве показателей профессионализма выделить следующие: профессиональную направленность (Н.В. Кузьмина, С.А. Климов); ценностные ориентации (М.И. Боришевский); педагогическое мастерство (И.А. Зязюн); педагогическое творчество (М.М. Поташник); педагогическую умелость (А.А. Дубасенюк); педагогическую культуру (Л.К. Гребенкина); профессиональный потенциал (С.А. Трипольская); индивидуальный стиль деятельности (Э.Ф. Зеер); конкурентоспособность (Л.М. Митина); субъектность (О.М. Волкова, Н.С. Глуханюк); компетентность (Дж. Равен).

На основании изучения и систематизации этих показателей, определяющих профессионализм преподавателя, нами была создана структура профессионализма, отраженная на Рисунке 1 (см. Рис.1).

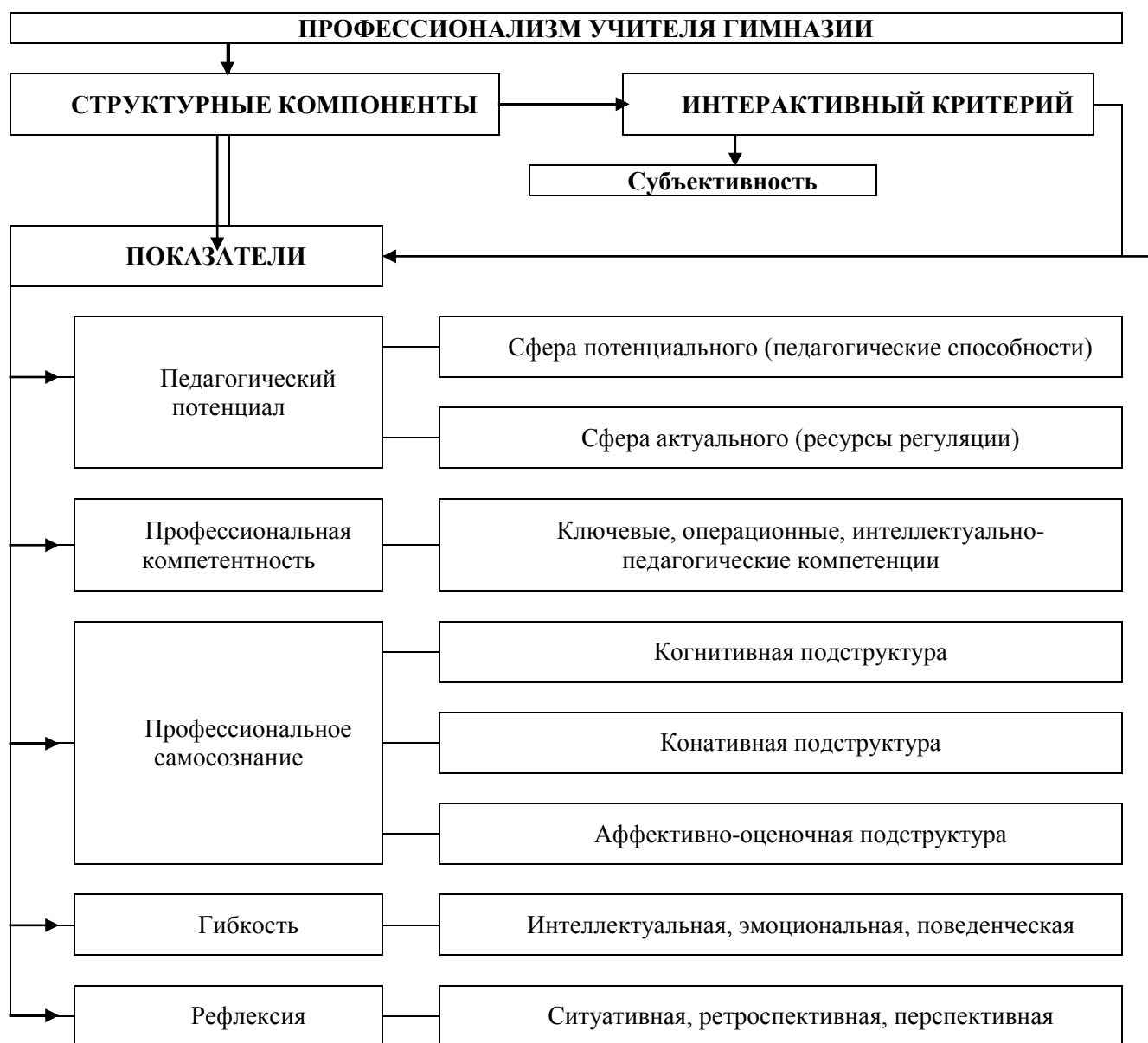

Рисунок 1. Структура профессионализма преподавателя высшей школы

Как видим, на данном рисунке в качестве важных показателей профессионализма преподавателя высшей школы выделены - педагогический потенциал, профессиональная компетентность, профессиональное самосознание, рефлексия и гибкость.

В качестве интегративного критерия профессионализма преподавателя была выделена *субъектность*, репрезентирующая собой потенциальную возможность и способность преподавателя стать инициатором и координатором собственного профессионального роста.

Рассмотрим подробнее структурные компоненты профессионализма преподавателя высшей школы.

Субъектность как содержательно-действенная характеристика подчеркивает интенциональность деятеля-субъекта, она связана с инициативностью, преобразующейся возможностями человека.

Она может сосредотачиваться в отношении к вещам, знакам, событиям, людям и самому себе и проявляться в действиях, когда человек преобразует их в объекты целенаправленных трансформаций: начинает анализировать, комбинировать, использовать в виде средств.

О.М. Волкова в качестве наиболее важных показателей субъектности педагога выделяет - активность, самосознание, осознание собственной уникальности, свобода выбора и ответственность за него, понимание и принятие другого и саморазвитие [1].

При этом активность является не только мерой взаимодействия внутреннего и внешнего (по принципу «внешнее через внутреннее»), но и особым способом взаимодействия, который не ограничивается только деятельностью.

Также важно отметить, что источником активности преподавателя выступает его система активно-поисковых отношений к событиям, явлениям, людям и самому себе. В пространстве активного поискового отношения - *самоотношения* раскрывается и формируется смысловое поле педагога, содержащее доминантную квинтэссенцию для его мобилизации, самоорганизации.

Специфичность саморазвития, самоорганизации профессионала в том и состоит, что в процессе его профессионального становления активность, которая возникает в ответ на давление окружающей среды, сменяется на собственную активность, направленную на поиск смысла ее жизнедеятельности [2].

Как известно, личность профессионала развивается в двух сферах – потенциальной и актуальной. К сфере потенциального относятся: природные особенности, задатки и способности; социальные возможности, которые могут быть использованы в процессе профессионального роста [3].

К сфере актуального относятся: качественные преобразования человека; внешние проявления регуляции поведения. Педагогический потенциал преподавателя определяется педагогическими способностями (сфера потенциального) и ресурсами регуляции (сфера актуального), которые определяют особенности его поведения и деятельности.

Таким образом, *потенциал* - это не только то, что имманентно свойственно профессионалу, но и постоянное развитие его физических и психических качеств. В процессе накопления потенциала фиксируется целостная психическая организация профессионала и одновременно интегрируются многочисленные взаимосвязи между общими проявлениями психики и ее специфическими формами в условиях конкретной деятельности.

Интерес к ресурсным свойствам психики связан, во-первых, с их принципиальной ограниченностью, а во-вторых, с возможностью гибкого распределения и перераспределения преподавателем своих ресурсов между разными каналами регуляции собственной деятельности.

Профессиональная компетентность определяется как совокупность упорядоченных и структурированных знаний, умений, опыта, а также способов и приемов их реализации в деятельности. Такое понимание профессиональной компетентности позволяет в ее строении выделить четыре составляющих компонента: базовый, практический, творческий (знания, умения, навыки и способы выполнения профессиональной деятельности) и личностный (мотивация и личностные качества). Содержание каждой ее составляющей включает ключевые (информационные, регуляторные, коммуникативные), операционные и интеллектуально - педагогические компетенции.

Среди ключевых компетенций преподавателя высшей школы мы выделили: фундаментальные и интегрированные знания по учебному предмету (информационные компетенции); умение профессионально и творчески решать педагогические задачи (регуляторные); эрудиция, экспрессивность, творческая активность, культура речи (коммуникативные).

К операционным компетенциям мы отнесли – объективность и способность воспринимать студента как развивающуюся систему, а также способность к социальной деятельности, умение отказаться от собственных стереотипов и обычных схем оценки поведения других, организаторские навыки.

Интеллектуально-педагогические компетенции, на наш взгляд, раскрываются в индивидуальном подходе к другим, умении быть самим собой, умение создавать и использовать на занятиях проблемные ситуации и атмосферу заинтересованности.

Профессиональное самосознание является фундаментальным условием творческой реализации собственных целей и ценностей. Целостные и адекватные представления о себе выступают существенным условием целенаправленного планирования преподавателем стратегии профессионального роста и достижения наивысшей степени профессионализма – суперпрофессионализма.

Собственно профессиональное самосознание как разновидность самосознания имеет выраженную содержательную специфику. Профессиональное самосознание выступает той инстанцией, в которой происходит оценка достижений, приобретенных личностью, планирование саморазвития и его осуществление.

Важной функцией профессионального самосознания выступает системообразование, т.е. интегрирование нескольких компонентов личности в процессе ее функционирования и развития. Разделяя мнение многих исследователей о *трехкомпонентной структуре самосознания*, считаем правомерным выделение и в структуре профессионального самосознания преподавателей высшей школы трех подструктур: когнитивной (самопознание), аффективно-оценочной (эмоционально-ценностного отношения к себе) и конативной (действия и поступки педагога, направленные на достижение профессиональных интересов).

Когнитивная подструктура обеспечивает осознание себя лицом, которое принадлежит определенной системе профессиональной деятельности. В процессе создания собственного представления о себе – в разных профессиональных ситуациях, с учетом отзывов и мнений коллег – складывается устойчивая «Я-концепция» преподавателя, что придает или не придает чувство профессионального достоинства и уверенности в себе.

Аффективно-оценочная подструктура профессионального самосознания учителя гимназии состоит из аффективной (самоотношение) и оценочной (самооценка) составляющих и отражает особенности отношения к собственному профессиональному «Я-образу».

Конативная подструктура очерчивает тенденцию действовать как представитель профессионального сообщества в соответствии с нормами профессионального поведения.

Рефлексия как способность выделять, анализировать, оценивать и осознавать свои возможности, профессионально важные качества, разные аспекты деятельности являются одной из самых важных атрибутивных характеристик профессионализма преподавателя высшей школы.

Как показывает практика, содержательную сторону рефлексии преподавателя обуславливает ее предмет, в зависимости от которого выделяют ее два основных типа – внутреннюю (интрапсихическая, ауторефлексия) и внешнюю (интерпсихическая) [4]. Первая соотносится с рефлексивностью как способностью к самовосприятию содержания своей собственной психики и его анализа, вторая – со способностью построения и воссоздания в своем сознании направления мыслей, чувств субъекта обучения.

В качестве показателя профессионализма преподавателя высшей школы нами была выделена также *гибкость* – интегральная характеристика личности, отражающая все разнообразие и адекватность активности, что проявляется как во внешних (движение), так и во внутренних (психических) формах. Гибкость репрезентирует собой гармоническое соединение трех взаимосвязанных качеств: эмоциональной, поведенческой и интеллектуальной гибкости.

Противоположные характеристики относятся к *ригидности*, которая охватывает также когнитивную, аффективную и конативную сферу личности. Ригидность в когнитивной сфере (интеллектуальная ригидность) отражает нарушение способности принимать другую внешнюю оценку, что приводит к трудностям осознания собственных психологических проблем, актуального состояния, мотивов и потребностей. Ригидность в эмоциональной сфере (эмоциональная ригидность) снижает возможность гибкого выражения эмоций и обуславливает появление неадекватных фиксированных эмоциональных реакций. Ригидность в конативной сфере (поведенческая ригидность) приводит к функционированию достаточно ограниченного количества стереотипов поведения, к неадекватному использованию арсенала поведенческих стратегий и отказа от расширения их количества за счет новых. Именно из этих соображений гибкость, является одним из самых важных показателей профессионализма педагога.

Итак, под профессионализмом преподавателя высшей школы мы понимаем совокупность тех изменений, происходящих в его наиболее важных показателях и интегративном критерии, а именно: профессиональном самосознании, профессиональной компетентности, педагогическом потенциале,

рефлексии, гибкости, его субъектности в процессе овладения и длительного выполнения педагогической деятельности, которые обеспечивают качественно новый, более эффективный уровень решения сложных профессиональных задач.

Литература:

1. Волкова Е.Н. Субъектность педагога (теория и практика): автореф. дис. ... д-ра псих. наук: 19.00.07 - педагогическая и возрастная психологи. - М., 2008. -28 с.
2. Деркач А.А. Акмеологические основы развития профессионала. - М.: Изд-во Московского психолого-социального института; Воронеж: НПО «МОДЭК», 2014. - 752 с.
3. Дружинин В.Н. Психология способностей: Избранные труды. - М.: Институт психологии РАН, 2007. - 541с.
4. Разина Т.В. Рефлексия в педагогическом мышлении. // Психология профессионального педагогического мышления / Под ред. М.М. Кашапова. - М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2003. - С. 233- 282.
5. Джумагалиева И.Т. Принципы лично направленного образования и конструкция программ // International Conference on Behavioral and Psychological Sciences. World Academy of Science, Engineering and Technology 2012 – France. - November 28-29, 2012. - С.360-363.

Аймухамбетов Т.Т.

(Республика Казахстан, г. Астана,

Евразийский Национальный университет имени Л.Н. Гумилева)

**МЕТОДЫ ПРЕПОДАВАНИЯ РЕЛИГИОВЕДЕНИЯ В КАЧЕСТВЕ
ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ДИСЦИПЛИНЫ:
НА ОСНОВЕ ОПЫТА В ЕНУ ИМЕНИ
Л.Н. ГУМИЛЕВА**

В современных условиях, вопросы религиозного воспитания стоит особо остро, ввиду активного воздействия деструктивных религиозных конфессий влияющих на общество. При этом надо учитывать, что Конституция и законы Республики Казахстан дают право выбора своей религиозной принадлежности, но данные организации фактически не дают выбора, втягивая обманным путем людей в лоно своих обществ. Также для определения своего осознанного выбора, необходимы основы знаний о религии, ее истории становления и иные аспекты. В особенности, в век Интернета и высоких технологий, когда информационный поток колоссален, «фильтр» должен быть внутри человека. [1. п. 7.].

Актуальность данного вопроса: Актуальность заключается на данный момент в том, что религиозные конфессии после долгого времени построения атеистического общества на пространстве СССР, стали активно влиять на общественные институты. Данный вопрос требует глубокого анализа и изучения в среде специалистов.

Но для людей не являющиеся специалистами религиоведами сложно понять проблемы и различные научные термины. Поэтому наряду с традиционными методами преподавания религиоведения ЕНУ имени Л.Н. Гумилева активно используются нестандартные: диалог культур, пресс-конференция, урок-дискуссия, урок-исследование, театрализованный урок и т.п. Практическая реализация которой требует соблюдения основных дидактических принципов, использования межпредметных, внутрипредметных связей.

Для анализа методов используемых в преподавании религиоведения в Евразийском Национальном университете имени Льва Николаевича Гумилева, приведем практический опыт каждого опыта проведенных мною в 2017-2018 учебном году.

1. Театрализованный урок: данный тип занятия проводился на практических занятиях, где заданием было придумать собственную религиозную конфессию. Целью данного занятия было раскрыть механизм создания деструктивных религиозных конфессий и их истинные цели создания. При этом различие религиозных конфессий сочинённых студентами было обширным и разнообразным. Например, религия танцеизм, где люди вместо церкви каждое воскресенье ходили бы на танцы. Также с 5 летнего возраста они должны учиться танцевать и каждый день был бы посвящен определенному танцу. Или дельфинизм, религия, где люди подражали лучшим чертам характера дельфина, и определяли его как идол для человечества. В целом методика данного урока достигла своей цели, данным путем обучающиеся на рубежных контролях раскрыли свои знания в данной области.

Рисунок 1,2 – Практическое занятие по методу театрализованного урока

2. Диалог культур: данный тип урока также проводился на практических занятиях, где заданием было воспроизвести мир через 100 лет, где все люди стали бы мусульманами, либо христианами, либо буддистами, либо атеистами. В игровой схеме и при методике диалога культур, обучающиеся изучали влияние религии на становление общественных институтов, культуры и быта общества. Ведь в сущности это и есть проявление любой мировой религии в современном обществе. Обучающиеся рассматривали общество как монолитную единицу и пришли к выводу, что как каждый индивид уникален, так и общества имеют свою уникальность. И ни одна религия не может стать единой для всего человечества.

Рисунок 3,4 – Практическое занятие по методу диалога культур

3. Пресс-конференция: данный тип урока был использован как на практических занятиях, так и на лекционных. В частности на лекционных занятиях обучающиеся готовили вопросы и на втором лекционном занятии задавали лектору. На практических занятиях был рассмотрен вопрос о различных путях развития общества: теократическим, клерикальным, светским либо атеистическим. На данном занятии группа делилась на 4 подгруппы каждая готовила свою презентацию и отвечала на вопросы других команд. Целью данного занятия показать, что при любом построении структуры взаимодействия религии с государством и обществом есть свои плюсы и минусы. И произвести анализ светского пути развития Республики Казахстан и почему нам выгоден именно этот путь.

Рисунок 5,6 – Практическое занятие по методу пресс-конференция

4. Урок – исследование: данное занятие проводилось в качестве второго рубежного контроля, где группа делилась на команды по три-четыре человека и получали задание в виде подготовки научного проекта по различным направлениям науки религиоведения. Данное задание обучающиеся получили на 6 неделе и целью данного урока было проанализировать научный подход изучения религии, и в чем есть цель изучения науки религиоведения.

Подводя итоги основных методов используемых мною на занятиях религиоведения в 2017-2018 учебном году, что данные знания необходимы современному человеку в современном мире. Ведь не даром Лидер Нации – Первый Президент Республики Казахстан Н.А. Назарбаев в своих посланиях неоднократно поднимает вопросы о религиозном просвещении и роли религии в обществе [1].

Литература

1. Послание Президента. «Стратегия «Казахстан – 2050»: новый политический курс состоявшегося государства»

Актанбардиев А.Н.

Жамбыл облысы Т.Рыскулов ауданы Құлман шәғын орталықты орта мектебінің әлеуметтік педагогы

ӘЛЕУМЕТТІК ПЕДАГОГТЫҢ ТОЛЫҚ ЕМЕС ОТБАСЫНДАҒЫ ОҚУШЫЛАРМЕН ЖҰМЫСЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Әлеуметтік педагогтың отбасымен жұмысы әлеуметтік – педагогикалық көмектің үш негізгі құраушыларын бөледі: білім беру, психологиялық, делдалдық. Білім беру құраушысы әлеуметтік педагог іс-әрекетінің екі бағытымен анықталады: білім беру және тәрбиелеуде көмек көрсету.

Білім берудегі көмек көрсету ата-аналардың педагогикалық мәдениетінің қалыптасуы мен отбасылық мәселелерді болдырмауды қамтамасыз етуге бағытталған. Әлеуметтік педагогтың тәрбиелеудегі көмек көрсетуі біріншіден, ата-анаға – кеңес беру, сондай-ақ балалармен арнайы тәрбиелеушілік жағдайлар құру арқылы оларда отбасылық мәселелерді шешуге арналған уақытылы көмек көрсетіп отыру.

Әлеуметтік – педагогикалық көмектің психологиялық құраушысы екі компоненттен тұрады: әлеуметтік – психологиялық қолдау және түзету.

Қолдау жұмыстары отбасына қысқа уақыттық дағдарыс кезінде жағымды микроклимат құруға бағытталған. Әлеуметтік педагог отбасындағы тұлғааралық қарым-қатынасты, баланың отбасындағы жағдайын, отбасының қоғаммен қарым-қатынасын талдай отырып мәселені анықтайды.

Тұлғааралық қарым-қатынасты түзету жұмысы негізінен отбасында баланың жүйкелік-психикалық және физикалық жағдайының бұзылыстарына жол беретін психикалық зорлық болғанда жүргізіледі. Мұндай зорлықтарға баланы қорқыту, тіл тигізу, оның абыройы мен арын төмендету, сенімнің жоғалуы жатады. Әлеуметтік педагог отбасылық қарым-қатынасты бала құқығы туралы Конвенцияға сәйкес адам абыройын құрметтеуге негізделген әдістер көмегімен түзетуге міндетті.

Әлеуметтік – педагогикалық көмектің делдалдық компоненті үш құраушыдан тұрады: ұйымдарға көмек, координацияларға көмек, ақпараттандыру.

Ұйымдарға көмек көрсету қызығушылықтары бойынша клубтар, отбасылық мерекелер, конкурстар, жазғы демалыстарды ұйымдастыру секілді отбасылық бос уақытты тиімді ұйымдастыруға бағытталған жұмыстармен жүзеге асады. Координацияға әлеуметтік педагогтың көмегі толық емес отбасының мәселелері мен ондағы баланың жағдайы мәселелерін бірігіп шешу бойынша әр түрлі ведомствалар мен қызметтерді жүзеге асыруға бағытталған. Ақпараттандыру көмегі отбасыларды әлеуметтік қорғау сұрақтары бойынша ақпараттармен қамтамасыз етуге бағытталған. Ол кеңес беру түрінде жүргізіледі. Сұрақтар тұрмыстық, отбасылық-некелік, еңбек, азаматтық, зейнеркерлік заңдылықтар, балалар құқығы, әйелдер мәселелерімен қатар отбасы ішіндегі орын алатын мәселелер бойынша да болуы мүмкін.

Отбасымен әлеуметтік жұмыс практикасы жөнінде айтқанда, маманның отбасымен жұмысындағы іс-әрекетінің педагогикалық-психологиялық ерекшеліктерін назардан тыс қалдырмау керек. Өкінішке орай, әлеуметтік педагог толық емес отбасымен жұмыс кезінде мәселелі, әлеуметтік қорғалмаған отбасылармен кезігеді, сол үшін ол психологиялық дағдыларға ие болуы қажет.

Бүгін де отбасымен жұмыс жүргізетін маман көптеген рөлдер орындап, әр түрлі көлемдегі жүйеде жұмыс жасауы мүмкін. Ол әскери ведомствоның, әлеуметтік қорғау және халықты қолдау ведомствосының, жергілікті басқару органдарының, бағдарлама авторының міндетін атқарушы болуы мүмкін. Осы іс-әрекеттің барлық түрінде отбасылық қарым-қатынас психологиясы, психологиялық кеңес беру, психодиагностиканы және психологиялық түзету жұмыстарын білу талап етіледі.

Әлеуметтік жұмыс – адамның өз маңыздылығымен қанағаттануын, өзін көрсете алу мүмкіндігін және отбасы мәселесін шешуде үлес қосуын, әр түрлі адамдармен үнемі байланысқа түсуді беруге қабілетті мазмұнды әрекет. Ол өзінің мотивациясының қайнар көзі болып табылатын жағымды сезімдер туғызады. Сонымен бірге жағымсыз эмоционалды реакциялар мен жағдайлар тудыратын факторлар да болуы мүмкін. Қатты уайым тарту келесілерді туғызады:

- Назардың концентрациясы бір ғана отбасының мәселесіне аууы;
- Мәселені дәл қазіргі уақытта шешу мүмкін болмауы әсерінен клиентпен өзара қарым-қатынастың дұрыс орын алмауы;
- Жаңа міндеттер мен жоспарлардың тез өзгеріп отыруы;
- Айқын нәтижелер мен қолданатын шаралардың жоқтығы.

Әлеуметтік жұмыс клиенттерінің мәселелері ереже бойынша бір-бірімен тығыз байланысты, яғни бір мәселені шеше отырып, басқаларының да назардан тыс болмауы клиентке залал келудің алдын алады. Бұл әлеуметтік педагог жұмысының барлық іс-әрекет түрінде жауапкершілік пен қысымның жоғарғы деңгейін құрып, спецификалық қиындықтарды жояды. Клиенттің құзіреттілігі мен тактілігінің болмауы және әлеуметтік педагогты тепе-теңдіктен ауытқыту әрекеттері қаламаған эмоционалды реакциялар әкеледі. Осындай жағдайларда шыдамсыздық таныту, абдырау және басқа да эмоциялар жағдайды одан әрі ушықтырады, жұмыс мәселесін өзара қарым-қатынас мәселесіне ауыстырады. Мұның бәрі байсалды болудың, тікелей эмоционалды реакцияны ұстай алу қабілеттілігінің және шешім қабылдаудың жоғары мәнділігін көтереді.

Отбасының мәселесін сәтті шешудің қажетті алғышарты әлеуметтік педагогикалық жұмыстың психологиялық-педагогикалық заңдылықтарын тереңінен түсіну. Жалпы әлеуметтік қызмет көрсету көпжақты: бір жағынан – жас жұбайларға кеңес берсе, екіншіден – ата-аналармен бірге жасөспірімдерді тәрбиелеудің ортақ сызығын құрастырады, үшіншіден – толық емес және көпбалалы отбасылардың мәселесімен айналысса, төртіншіден – отбасылық психотерапия және қолдауды жүзеге асырады.

Толық емес отбасындағы балалармен жұмыс жасау барысында келесі формалар пайдаланылуы мүмкін:

- балалар мен жасөспірімдерді әлеуметтік қайта қалпына келтіру орталықтары. Бұл орталықтарда әлеуметтік педагогтар балалардың дағдарыс жағдайынан шығуы үшін олардың еңбек және оқу әрекеттерін ұйымдастыра отырып, қоғамға қарсы жүріс-тұрыстарының профилактикасымен айналысады.

- әлеуметтік қорғау орталықтары толық емес отбасыларға бақылау жасап, ондағы балаларға құқықтық және заңи көмектер көрсетеді. Орталық педагогтары және психологтары көмегімен толық емес отбасындағы балалар басқа қатарластары ортасында бейімделуге бағытталған және қоғамдағы интеграциясына бағытталған әр түрлі әдістер мен тәсілдер қолданылады.

Орталықтар жұмыстарында негізгі бағыттары анықталған: әлеуметтік – экономикалық, әлеуметтік – педагогикалық, медико - әлеуметтік, әлеуметтік – құқықтық, әлеуметтік – профилактикалық, қалпына келтіру (реабилитация), ақпараттандыру, профилактикалық.

Толық емес отбасындағы балаларды зерттей отырып, олардағы өз жынысына байланысты рөлдерінің үлгісінде қиындық көретінінен де куәгер ақпараттар бар. Ер балалар әкелерінен бес жасқа дейін айырылса, олар қоршаған ортаға үлкен психологиялық тәуелділік, өзін-өзі бақылау деңгейінің төмендігі, импульсивтілік, ерлер іс-әрекетінің олар үшін таңдаудан тыс қалуы байқалады. Ал қыз балаларда гетеросексуалды қарым – қатынас сферасында қиындықтар кездеседі (болашақта олар ерлермен өзара қарым – қатынас орнату барысында қиындықтарға тап болуы мүмкін). Екінші жағынан қыз балаларды жалғыз өзі тәрбиелейтін ана ерлердің бұрмаланған бейнесін құруы мүмкін. З. Матейчик айтуы бойынша, егер қыз балаларда ерлердің идеалы анасының әсерімен бейнеленсе, яғни олардың қарым – қатынастарының бұзылуы, анасының көңіл қалуы, бұрынғы еріне жағымсыз қатынасы қызында интимді қатынастар туралы деморфацияланған көзқарастар қалыптастыруы ғажап емес. Бірақ мұндай тәрбиесіз-ақ әкесіз өсетін қыздар үшін өзіндік жігіт идеалын құруының шынайылығы аз, көбінесе көркем шығармалар, кинофильмдер және телебағдарламалардағы батырлар бейнесіне ұқсастырып идеал жасайды.

Сондай-ақ толық емес отбасында балаларға қарым – қатынастың әр түрлілігі де байқалады. Толық емес отбасында ер балаларға қыз балаларға қарағанда көбірек шектеулер мен тиымдар салынады. А.И. Захарова бойынша мұндай отбасыларда ер балаға анасының шек қою әрекеті бұрынғы ерінің мінез қырларын қайталамауына реакциясының интерпретациясы ретінде түсіндіріледі. Анасының тарапынан толық отбасыларға қарағанда ер балаларға қорқытулар, бетіне басу, физикалық жазалаулар жиі қолданылады. Осылайша ер балалар анасының жүйкелік қысымдары мен эмоционалды қанағаттанбаушылық сезімдері деңгейін түсіруге қолданылады (психиатрлар мәліметтері бойынша толық емес отбасында ер балалар аналарында невротизация индексі жоғары). Керісінше толық емес отбасындағы қыз балаларға физикалық жазалар, айыптаулар толық отбасындағыға қарағанда азырақ орын алады.

Жоғарыда айтылғандарды жалпылай отыра, толық емес отбасындағы жағдай балалардың дамуына негативті әсер етеді деген қорытындыға келуге болады. Және де бұл әсер етулер көпжақты. Әлеуметтік – экономикалық жағынан балалар экономикалық аз қорғалған, сәйкесінше анасының шектен тыс қолының бос болмауы себебінен өздеріне көңіл бөлу жеткіліксіз. Медициналық жағынан мұндай әр түрлі ауруларға шалдыққыш және есейген шақта соматикалық аурулармен көбірек ауырады. Психологиялық – педагогикалық аспектісі тұрғысынан қарастыра келе, толық емес отбасындағы балаларда жүйкелік және психикалық бұзылыстар, жүріс-тұрыс бұзылыстары, психологиялық мінез-құлқының көптеген қиындықтары (өзіне сенімсіздік пен қорқыныш сезімінен бастап, жынысына сай өзіндік идентификациясы мен өзіндік бағалауының төмендігіне дейін) байқалады, тұлғалық дефект түрі қалыптасады.

Толық емес отбасы – бұл диагноз емес. Жоғарыда сипатталған отбасылық жағдайлар әсерінен пайда болатын негативті сезімдер барлық толық емес отбасында өскен балаларда болмайды. Егер балада әкесінің орнын ауыстыратын үлкен кісі (атасы, ағасы, т.б.) аз болса да әкесінің қызметтерін орындап, бала өміріне адекватты және үздіксіз ықпал жасаса, онда негативті әсерлер деңгейін төмендетуге болады. Мұндай орын басатын адам болмаса немесе оның әсері жеткіліксіз болса да, бұл көңіл қалу үшін себеп емес. Толық емес отбасындағы балаға деген негативті әсерлер (артынша үлкен өміріне ауысуы) психотерапия және психологиялық кеңес беру есебінен де түзетіліп отыруы мүмкін.

Әдебиеттер:

1. Андреева Т.В. Семейная психология. Учебное пособие. - СПб.: Речь, 2004. - С. 27-45 .
2. Шнейдер Д.Б. Психология семейных отношений. - М.: Мир, 2000. – 512 с.
3. Антонов А.И. Социология семьи. – М.: ИНФРА-Москва, 2007. - 296 с.
4. Мацковский М.С. Социология семей. Проблемы теорий, методологии и методики. – М.: «Наука» 1989.-111с.
5. Шнейдер Л.Б. Семейная психология: Учеб. посб. для вузов. - Екатеринбург: Деловая книга, 2006.-768с.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ПРОСВЕЩЕНИЕ ПЕДАГОГОВ ДОШКОЛЬНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ

Под психологическим просвещением понимается повышение психологической культуры педагогов, формирование запроса на психологические услуги и обеспечение информации по психологическим проблемам.

В настоящее время существует две точки зрения на психологическое просвещение и его место в системе работы практического психолога: ряд авторов выделяет психологическое просвещение как отдельный вид работы, другие рассматривают психологическое просвещение как составную часть психопрофилактической работы практического психолога [1].

В процессе данной работы педагоги дошкольной организации должны понять, что, по выражению профессора Б.З. Вульфова, «педагогика без психологии – это то же самое, что врач без лекарств: знает, что и как делать, но без них все равно не может обойтись», хотя часто кажется, что «педагогика» и «психологи» говорят на «разных языках».

Педагоги порой проявляют психологическую «безграмотность»: не знают возрастных и психологических особенностей детей, психологии управления детским коллективом и группой и др. С другой стороны, в рекомендациях психологов они не видят ответа на важные для себя вопросы: как поступать в той или иной реальной конфликтной ситуации, на что должна быть направлена коррекционно-развивающая деятельность педагога в работе с конкретной проблемой конкретного ребенка в конкретной ситуации.

Таким образом, «психологическая некомпетентность» педагогов и «педагогическая малограмотность» психологов часто служит причиной их разговора на «разных языках», что не способствует эффективности совместной работы педагогического коллектива.

Психологическое просвещение выполняет следующие четыре задачи:

- 1) формирование научных установок и представлений о психологической науке и практической психологии в частности (психологизация социума);
- 2) информирование педагогов по вопросам психологического знания;
- 3) формирование устойчивой потребности в применении и использовании психологических знаний в целях эффективной социализации подрастающего поколения и в целях собственного развития;
- 4) профилактика дидактогений (ятрогений). Содержание психологического просвещения определяется исходя из специфики, вида и профиля учреждения, уровня общей и психологической культуры информируемого субъекта (отдельный человек, группа, коллектив, массовая аудитория) и социальной ситуации.

Проведение на протяжении учебного года систематической работы с педагогическим коллективом по психологическому просвещению позволяет:

1. Отработать содержание и методы психологического сопровождения развития детей, родителей и педагогов ДО.
2. Овладеть проектной деятельностью по моделированию и корректированию процесса комплексного сопровождения развития ребенка.
3. Отработать приемы, направленные на сплочение педагогического коллектива, и сформировать у воспитателей личностные установки, связанные с совместным решением проблемных ситуаций при их обсуждении с родителями детей и специалистами ДО.

Формы работы по психологическому просвещению разнообразны: это лекции и беседы, проводящиеся на методических совещаниях, групповые и индивидуальные консультации, наглядная агитация, подготовка памяток, подбор и распространение психологической и психолого-педагогической литературы, организация деловых игр, семинаров-практикумов, «круглых столов», дискуссий, курсов повышения квалификации и др. [2].

При анализе различной методической и психологической литературы мы выделили основные методы и формы работы психолога в дошкольной организации по вопросам формирования профессиональной компетентности.

«Мозговой штурм» можно использовать в различных формах работы с взрослой аудиторией. Этот метод дает педагогам возможность быть активными участниками и генерировать множество идей и предложений за короткий промежуток времени. Это также один из приемов, способствующий

развитию практических навыков, творчества, выработке правильной точки зрения на определенные вопросы педагогической теории и практики. Этот прием удобно использовать при обсуждении методики прохождения какой-либо темы, для принятия решений по определенной проблеме.

Руководитель должен хорошо продумать вопросы, чтобы ответы были краткими, лаконичными. Предпочтение отдается ответам-фантазиям, ответам-озарениям.

Чтобы не упустить важные идеи, нужно записывать все возникающие предложения, не оценивая их, поскольку критика препятствует процессу творческого мышления. При окончательном разборе, который состоится позже, идеи пересматривают и из них выбирают лучшие. Продолжительность «мозгового штурма» 15-30 минут.

Столы желательно поставить так, чтобы выделились 2-3 команды педагогов. В каждой команде выбирается капитан, который будет оглашать правильный ответ. Каждой команде могут раздаться карточки, в которых будут одинаковые вопросы и педагогические ситуации. Дается время для подготовки. Команды отвечают на одни и те же вопросы и решают одни и те же ситуации.

В ходе работы одна команда дает ответ, другая дополняет его и наоборот. Победителем считается та команда, которая дала наиболее исчерпывающие ответы и сделала наибольшее число существенных дополнений к ответам коллег.

Известно несколько других методик проведения мозговой атаки.

Брейнсторминг. Члены коллектива, например, озадачены поисками путей решения какой-либо проблемы. Все педагоги делятся на две группы по 7—9 человек.

Первая группа – «генераторы идей» – должны в течение короткого времени предложить как можно больше вариантов решений обсуждаемой проблемы. При этом они не имеют права обсуждать эти варианты, отмечая или соглашаясь с ними. В группе выбирается один человек, которому поручается фиксировать все возникающие идеи.

Вторая группа – «аналитики» – получают от первой группы списки вариантов и, не добавляя ничего нового, рассматривают каждое предложение, выбирая наиболее разумное и подходящее. Выбранные предложения группируются и объявляются.

Проведя первый круг мозговой атаки, группы меняются своими функциями и проводят второй круг. Задача старшего воспитателя во время проведения мозговой атаки – кратко изложить суть проблемы и правила (условия) ее проведения. Запрещается всякая критика поступивших предложений. Предпочтение отдается количеству, а не качеству идей, поощряется комбинирование, перенос уже высказанных идей. Предложения должны поступать безостановочно. Если наступает заминка, старший воспитатель высказывает сам любое, даже самое фантастическое предложение. Обязательно фиксируются все варианты. Возможно использование магнитофона, диктофона и других технических средств [3].

Мозговая атака – 66 Д. Филиппа. Все участники делятся на группы по шесть человек и в течение шести минут проводят мозговую атаку. После этого все наиболее интересные идеи передаются другим группам для фантазирования и генерирования идей ассоциацией. Эти вторичные идеи и составляют основу для решения содержательных проблем.

Двойное кольцо Сократа. Этот вариант подходит коллективам, в которых 15 и более человек. Участники делятся на две группы-круга: внутренний и внешний. В центре стоят семь стульев, шесть из них занимают участники, а седьмой всегда свободен. Во внешнем круге существует запрет на разговоры – здесь можно только писать. Говорить и обсуждать тему могут только те, кто находится во внутреннем круге. Если у кого-то из внешнего круга возникает желание что-то сказать, он занимает свободный стул, и тогда кто-то из внутреннего круга должен уйти, освободив седьмой стул.

«Совет пиратов». Эту игру лучше проводить в маленьких коллективах (6—10 человек). Все, кроме эксперта (старшего воспитателя), рассаживаются в круг, распределяют роль – от юнги до капитана потерпевшего крушение пиратского брига. Обсуждение темы идет, начиная с младшего по статусу к старшему. Каждый должен высказать новую идею. Тот, кто не сможет сформулировать ее, того «съедают» голодные пираты, т.е. он выбывает из игры. Проводится несколько кругов до тех пор, пока не останется самый плодovitый «пират».

Во время «Мозгового штурма» создается обстановка, способствующая непринужденному обмену мнениями и творческому сотрудничеству участников. Любая форма общения с педагогами должна предполагать эмоциональность, лаконичность сообщений и в то же время насыщенность необходимой информацией, подтвержденной примерами из практики и педагогического опыта.

В настоящее время «деловые игры» также нашли широкое применение в методической работе, в курсовой системе повышения квалификации, в тех формах работы с кадрами, где цель не может быть достигнута более простыми, привычными способами. Неоднократно отмечалось, что деловая игра

является сильным инструментом формирования личности профессионала, она помогает наиболее активизировать участников для достижения цели.

Сущность деловых игр в том, что они имеют черты как учения, так и труда. При этом обучение и труд приобретают совместный, коллективный характер и способствуют формированию профессионального творческого мышления.

В работе с педагогами дошкольной организации можно использовать элементы деловой игры – *метод игрового моделирования*.

Отличие деловой игры от метода игрового моделирования заключается в следующем: последний представляет собой форму активизации педагогов при проведении любой методической или психологической работы; первая является самостоятельной. Неоднократно отмечалось, что применение деловых игр имеет большое положительное значение. Оно помогает максимально активизировать участников для достижения поставленной цели.

Деловые игры связаны с решением педагогических задач, содержащих описание конкретных ситуаций, требуют от участников принятия определенной роли и выбора способа взаимодействия.

Приступая к разработке модели деловой игры, необходимо четко сформулировать цели: закрепить полученных знаний, выработка необходимых навыков, изучение опыта, формирование творческого мышления, обучение культуре взаимоотношений, совершенствование навыков принятия коллективных решений. Формулируя общие цели, мы предоставляем возможность каждому участнику найти средства достижения собственных целей.

В каждой игре выделяются свои роли и определяется необходимое количество игроков. Замечено, что оптимальное число всех участников – 30 человек, в группе – 5-6 человек. Роли могут быть профессиональными и межличностными, исполнение которых способствует созданию проблемных ситуаций.

Хорошая деловая игра отличается самообучением и самоорганизацией – признаками саморегулирования, в ней нет никакого навязывания извне. В игре воспроизводится не материально-техническая, а информационно-процедурная сторона реального процесса хозяйствования. Так характеризуют хорошую деловую игру М.М. Бирштейн и Я.М. Бельчиков [4].

Авторы настаивают на том, что последовательность действий участников деловой игры должна задаваться так, чтобы у каждого игрока была возможность «свободного» творчества, т.е. должен задаваться не готовый полный список возможных решений (для выбора одного из множества), а лишь их область. Если в основу деловой игры заранее заложены готовые решения, то «перед нами сухая схема аналитического или имитационного характера, лишенная игровой творческой деятельности. Именно непредсказуемость деловой игры делает ее специфической формой познавательной деятельности».

Литература:

1. Панько Е.А. Изучение деятельности педагога дошкольного учреждения. Методические рекомендации. Мн., 1986. - 182 с.
2. Ольшанская Н.А. Техника педагогического общения: Практикум для учителей и Кл. руководителей. - Волгоград: Учитель, 2005. - 74 с.
3. Григорьева Т.Г., Линская Л.В., Усольцева Т.П. Основы конструктивного общения. Методическое пособие для преподавателей. - Новосибирск: Изд-во Новосиб. Ун-та; М.: Совершенство, 1997. - 171 с.
4. Тирская И.А. Родители – равноправные партнеры в педагогическом процессе: Психолого-педагогическое консультирование родителей в дошкольном образовательном учреждении. Метод пособие. - Семипалатинск. – 2006. - 97 с.

Ансам С.С., Қуаныш Л.С.

*Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті,
Педагогика және психология мамандығы студенттері*

Ғылыми жетекшісі: Қурбаева Г.А.

Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті.

АУТОДЕСТРУКТИВТІ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚТЫҢ ЖЕТКІНШЕКТЕРДЕ КӨРІНУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Қазіргі таңда, қоғамда шешілмей тұрған мәселелер өте көп. Солардың бірі – жасөспірімдер арасындағы аутодеструктивті әрекеттің орын алуы. Қазіргі өмірдің талабы мен қарқынының әлеуметтік-экономикалық өзгеруі салдарынан туындаған жанұядағы күрделі әлеуметтік-

экономикалық күйзелістің, дағдарыстық ахуалдың артуын халқымыздың келешегі болып саналатын жап-жас өрендеріміз көтере алмайды. Осыған орай, жыл сайын жасөспірімдердің аутодеструктивті әрекеттерге қарқынды бейімделуі көкейтесті мәселеге айналып отыр.

«Аутодеструктивті» сөзі латыннан аударғанда-қалыпты жағдайдағы құрылымының бұзылуы деп атайды. Аутодеструктивті мінез-құлық – адамның қалыпты дамуына, дене бітімі мен психологиялық денсаулығына қауіп төндіретін мінез-құлық.

Аутодеструктивті әрекеттерді зерттеу үрдісі суицидология мен клиникалық психологияның негізгі теорияларына сүйенеді, осыған орай, Э.Шнейдман өз пікірін былай деп жеткізеді: «бұл әрекет, өзінің соматикалық немесе психикалық денсаулығына қандай да болмасын зақым келтіруге бағытталған». Бұл әлеуметтік мінез-құлық ережелері, психологиялық аспектілері мен жасөспірімдердің әлеуметтену мәселесі, жыныстық барабарлық мәселесі, бейімделу мен өзін-өзі реттеу, сонымен бірге әлеуметтік патологиялардың әртүрлі көрінісі сияқты кең ауқымды мәселелерді қамтиды.

Ст.Холлдың, Э.Шпрангердің айтқан тұжырымдары бойынша, жасөспірімдердің даму деңгейі үш түрге бөлінеді:

1) Күрделі өзеру - дағдарыстық уақытпен сипатталады. Ол қайта дүниеге келген адамдай уайым-қайғыға түседі, түп тамырында оның жаңа өзіндік «мені» пайда болады.

2) Өте баяу, ақырын, жайбасар тұлға. Жасөспірім ересектік өмірге өзінің жеке басына ешқандай өзгеріс енгізбей аяқ басумен сипатталады.

3) Жасөспірім белсенді және саналы түрде өзін тәрбиелейді, өзін-өзі қалыптастырады. Өзінің ерік-жігерінің күшімен ішкі дағдарыстары мен күйзелістерін, мазасыздығын жеңеді, бұл өзіндік бақылау мен өзіндік мінез-құлқы жоғары деңгейдегі адамға тән.

Н.В.Агазаде аутодеструктивті әрекеттерді төмендегідей топтастырады:

1. Жеке тұлғаға ықпалы ету бойынша: физикалық, психикалық, әлеуметтік, діни;

2. Құрылымдық мінездемелер:

- деңгейлі көрсеткіштер: идеаторлық, аффективті, сыртқы тәртіптік;

- орындау әдісі бойынша: тікелей, ұлғаймалы, жанама түрдегі, трансгрессивті.

А.Е.Личконың пікірінше, аутодеструктивті әрекеттерге мынандай факторлар жетелейді:

✓ сүйікті адамнан айырылу;

✓ жалықтыру күйі;

✓ өзінің адамгершілік құндылығын кеміту сезімі;

✓ есірткі, гипногендік психотропты дәрілер және ішімдікке салыну нәтижесінде тұлғаның қорғаныш тетіктерінің күйзелуі;

✓ өз-өзіне қол жұмсаған адаммен өзін теңеу;

✓ түрлі себептерден қайғыру мен орынсыз ызалану, күйзелу, қорқыныш сезімдері және т.б. [3].

А.А.Султанов жасөспірімдерде аутодеструктивті мінез-құлықтың себебін зерттеуде факторлардың үш негізгі тобын көрсетті:

1) жасөспірімнің әлеуметтік ортадағы орны, оның жасерекшелігіне сай келмейтін әлеуметтенудің бұзылуына байланысты дезбейімделушілігі;

2) адами құндылықтардың жүйесіне қарсылығынан туындаған отбасымен жанжалдасу;

3) ішімдікке, нашақорлыққа бейімделу, яғни өзін-өзі күйрету үшін бастау алатын жол және оның қарқынды дамуының алғышарттары [4].

Статистикаға сүйенетін болсақ, соңғы он жылдықта жастар арасында өз-өзіне қол салу 3 есеге өскен. Алдыңғы қатарлы суицид жасаушылардың отаны ретінде, басқасын айтпағанда көрші мемлекеттер Ресей мен Қытай және Қазақстанды айтуға болады. ЮНИСЕФ-тің жыл сайынғы зертеуіне қарағанда Қазақстан Орталық Азияда жасөспірімдердің суицид бойынша алғашқы лекте келе жатыр. Мәселен 15-19 жастағы қыздар арасында бірінші орында тұр. Балалар мен жеткіншектер өлімі себептерінің арасында суицид екінші орында тұр. Жыл сайын 13-16 жас шамасындағы әрбір он екінші жеткіншек өз-өзіне қол салуға әрекеттенеді екен. Бозбалалар арасында аяқталған суицидтер саны бойжеткендер арасындағыға қарағанда 3 есеге артық. Басқа жағынан қарасақ – бойжеткен қыз балалар бозбалаларға қарағанда өз-өзіне қол салуға 4 есе жиірек әрекеттенеді, бірақ өлімге сирек әкелетін «жеңіл» түрін таңдайды екен.

Қазіргі таңда қоғамда аутодеструктивті мінез-құлықтың көптеген түрлері таралуда. Аутодеструктивті мінез-құлықтың түрлері: аддиктивті мінез-құлық, фанатикалық мінез-құлық, аутоагрессивті мінез-құлық, виктимді мінез-құлық, аутистік мінез-құлық, талғам қабылдауға тәуелділік.

Аутодеструктивті мінез-құлыққа шалдығуға әсіресе жасөспірімдер көбірек бейім, себебі жас ерекшелік өзгерістер болып жатады – эмоцияналдық тұрақсыздық, әлеуметтік жағдайлардың күрт

өзгеруі (олардан өзбеттілікті, жауапкершілікті талап ете бастайды), өмірлік тәжірибенің аздығы, «ақ пен қараны» ажырата алмау, сонымен қатар жағымсыз экологиялық, экономикалық, әлеуметтік факторлардың әсері.

Жасөспірім кезеңі жалпы тұлға болып дамуындағы маңызды фаза. Жасөспірімнің өзіндік дамуының аса маңызды факторы – ауқымды әлеуметтік белсенділігі болып табылады. Ол белгілі бір үлгілер мен игіліктерді игеруге, үлкендермен және жолдастарымен, ақырында өзінің жеке басы мен өзінің болашағын және ниетін, мақсаты мен міндетін жүзеге асыру әрекеттерін жобалауға бағытталады. Жеткіншектік шаққа аяқ басқан баланың қалыптасуындағы түбегейлі өзгерістер сана-сезімнің дамуындағы сапалық өзгеріспен анықталады, мұның салдары бала мен ортаның арасындағы қатынастың бұзылуына жетелейді. Жасөспірім өзін ересекпін деп сезіне бастайды, яғни ол мұндай құбылысты айналадағылардан да талап етуге ұмтылады.

Жеткіншектерде Аудодеструктивті мінез-құлықтың пайда болу себептері:

- мектептегі ұстаздар немесе сыныптастармен конфликтке түсу, жолдастарымен ұрыс-керіс;
- сәтсіз махаббат (сүйікті адаммен қоштасу немесе оның басқа біреуді ұнатып, оған назар аудармауы, опасыздық жасауы).

- ата-аналарының баланы түсінбеуі және оған зорлық көрсетуі (көп жағдайда жасөспірім болып жатқан жағдайда өзін кәналі сезінеді және ол туралы үлкендерге айтуға қорқады) отбасындағы күрделі психологиялық жағдай;

- моральдық күйзеліс (бір жерден зорлық-зомбылық пен мейірімсіздікті көруі);

- баланың есірткімен байланысты мәселелері. Есірткіге тәуелділік қаржы мәселесіне және құқық қорғау органдарымен проблемаға әкеп соқтырады;

- ғаламторда көп уақыт өткізу және ойынқұмарлық;

- жақын туыс адамдардың біреуінің өлуі;

- жасөспірімдік жүктілік. Барлық суицид жағдайлары 21% себептерінің біреуі.

Әрине, бұл барлық себеп түрлері емес, көптеген жағдайда көріп-естігеннен, болып жатқан жағдайдан адамның көңіл-күйі бұзылса, ал жасөспірім өзінің сезімтал, әлсіздігіне байланысты өзін-өзі өлтіруге баруы мүмкін.

Жеткіншектердің аудодеструктивті мінездің дайындық белгілері:

Сөздік белгілер:

Өзінің ішкі жан жағдайы туралы жиі айтады. Өз-өзіне қол салу тақырыбына әзілдейді. Өлім сұрақтарына күмәнді қызығушылық танытады.

Қылықтық белгілер: Шаруасын тәртіпке келтіру. Қоштасу. Түбегейлі өзгерістер көрсетеді.

Жағдаятты белгілер: Әлеуметтік оқшаулану. Тұрақсыз жағдайда өмір сүреді. Өзін зорлық-зомбылық құрбаны ретінде сезінеді. Ауыр қайғыны басынан өткерді.

Жеткіншектерде аудодеструктивті мінез-құлыққа жиі ұшырайтындар:

- жақын адамдарының мәселелерінде өздерін кінәлі деп есептейтін жасөспірімдер;

- Тұлғааралық ғашықтық кикілжіндері бар жеткіншек қыздар;

- Ауыр соматикалық және психикалық ауруға шалдыққан жеткіншектер;

- Жағымсыз эмоцияларға байланған мазасыздануы жоғары жеткіншектер.

Психологиялық түзетуде және алдын-алу шараларында екі базалық бағытты бөліп көрсетуге болады – проблемалық-бағыттылық және дербес-бағыттылық. Бірінші күрделі жағдайды немесе мәселені шешуге бағытталса, екіншісінде – адамның тұлғалық көріністеріне, өзіне және өзінің мінез-құлқына деген көзқарастарына көңіл бөлінеді.

Аудодеструктивті мінез-құлықтың алдын алу. Төмендегі белгілерге қатысты жасөспірім жағдайының дұрыс болмауы:

- серуендеуге құмары соқпау, ата-аналары және құрдастарымен тұйық болып, сөйлескісі келмеуі;

- ашушаңдық, күйгелектік.

- Жасөспірім өз проблемасын айтқысы келмей, жасырған кезде, оның бос сөйлеп, сөзшең болуы.

- Жылауықтық, өз-өзіне сенімсіз, бүкіл әлемге өкпелі болуы.

Осы белгілер баланың аудодеструктивті мінез-құлыққа бейім екенін көрсетеді. Егер сіз осы белгілерді балаңыздың бойынан байқасаңыз, шара қолдануыңыз қажет.

Көптеген психологтар, мысалы, Хухлаева О.В. аудодеструктивті мінез-құлық мәселелерін шешуде түзетуден гөрі алдын алу шараларына көбірек көңіл беру керектігін айтады. Алдын-алу шаралары дегенде бұзылған мінез-құлықты, мысалы, алкогольизм немесе суицидтілікті жеке бөліп алмай, жалпы психологиялық және психикалық денсаулықты сақтауға бағытталуы тиіс.

Психологиялық сау адамның әртүрлі аутодеструктивті мінез-құлық түрлеріне шалдығу мүмкіндігі төмен болады. Никифоров Г.С., Березовская Р.А. (2003), психикалық саулық критерийлерін жүйелей отырып, психикалық саулықтың көп кездесетін түрлерін бөліп көрсетті:

- психикалық процестер саласында – өзін-өзі, субъективті образдарды тиімді қабылдау, зейінін шоғырландыра алу, жаңалықтарды есінде сақтау, логикалы түрде өңдей алуға қабілеттілігі, сыни тұрғыдан ойлай білуі, өз ойларын жинақтап, реттей білуі;

- жеке басы ерекшеліктері саласында: оптимистік, тұрақтылық, тепе-теңдікті сақтай білу, өз-өзін меңгере білу, адамгершілік қасиеттің болуы, адамдарға үйірлік және өз-өзін тиімді бағалай алуы, тез ашуланбау, еңбексүйгіштік, тәуелсіздік, әзілді түсіне алу, өз-өзін сыйлау, бақылау, жігерлілік, белсенділік, мақсатқа талпынушылық;

- адамның үйлесімділік, біріккендік, тепе-теңдік деңгейіне, өз-өзін, әлеуметтік денсаулығын дамытуға бағытталуына да көп мән беріледі. Оның критерийлері – әлеуметтік шындықты адекватты қабылдай білу, айналасындағыларға қызығушылық таныту, қоғамдық пайдалы іске бағытталуы, өзінің жоғары мәдениеттілік деңгейін көрсете алуы, жауапкершілік, батырлық.

Психологиялық және психотерапевтік практикада психикалық саулық пен психикалық ауытқушылықтың критерийлерін әр маман өз практикасы бойынша әртүрлі көрсетеді. Мысалы, психоаналитик А.Миллер психикалық дені сау деп басынан өткеріп жатырған түрлі жағдайларды өз «Менінің» бір құрам бөлігі деп сенетін адамды айтады. Бұл «өз-өзімен байланыс» табиғи жағдайы адамның өз сезімдері мен тілектерін түсіне білуге көмектеседі, өзіне іштей тірек орнатып, өз-өзін сыйлауға мүмкіндік береді. Ол өзінің жан қалауымен өмір сүре алады, қайғырады, қажет етсе, басқалардан көмек сұрайды. Ол өзінің нені қалайтынын немесе нені қаламайтынын біледі және оны басқалардың көңіліне қарамай айта алады.

А.Маслоу дені сау адам деп шындықты дұрыс қабылдай алатын адамды айтады, оларда өзін кінәлі сезіну мен ұялу сезімі болмайды, олар тәуекел істен, тәжірибеден қорықпайды (өзін қабылдай алуға қабілеттілік, өз кемшіліктері үшін уайымдамау). Дені сау адам тек шындыққа жанаспайтын жағдайда, ауытқушылықты көрген кезде ғана жайсыздықты (дискомфортты) сезінеді.

Психикалық дені сау адамның негізгі белгілері – қарапайымдылық, табиғилық, сыртқы орта әсерлеріне тәуелсіздік, еріктілік, белсенділік, өмірдің қызықтарына қуана білу. Мұндай адамдардың шындық өмірмен қарым-қатынасы іштей реттеліп отырады, олардың жеке құндылықтары болады. Олардың барлық уақыты өз-өзін жетілдіруге, дамытуға жұмсалады да, аутодеструктивті мінез-құлық түрлерінің пайда болуына жол берілмейді.

Депрессияға, стресске шалдыққан адам, өзіне көңілі ешқашан толмайды. Осыны пайдаланып, буыны бекіп, өмір туралы өзіндік дүниетанымы қалыптасып келе жатқан жастарды желкесінен алып, жолынан тайдыратын, үмітін үзетін, басқа түскен қиындықпен күресуіне жол бермейтін, өмірден түңілдіретін – осы суицид.

Әдебиеттер:

1. Иманғалиев Е. Жеке тұлғаны әлеуметтік-психологиялық болжау әдістері.- Астана, 2008.
2. Тебеннова К.С. Дамуында ауытқулары бар балалар.- Караганда, 2006.
3. Менделевич В.Д. Психология девиантного поведения.- Санкт-Петербург, 2005.

Асылбекова Д.Ж.

Мұхаметқалиева А.С.

Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті,

Педагогика және психология мамандығы студенттері

Ғылыми жетекшісі: Күрбаева Г.А.

Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті.

ЖОҒАРЫ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНА КӘСІБИ БАҒДАР БЕРУДІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Оқушыларға кәсіби бағдар беру және болашақ мамандығын анықтап алуға ықпал жасау мектеп алдында тұрған міндеттердің бірі. Сондықтан психология мен педагогикада осы мәселеге үлкен көңіл аударылады. Әр мектептің оқушыларды мамандыққа баулу және кәсіби бағдар беру жұмысының жоспары құрылып, оны жүзеге асыруға психологтың қосатын үлесі мол болуға тиіс.

Балаларға мамандық таңдату оңай жұмыс емес. Бұл проблеманы зерттеушілер П.П.Блонский, Г.Н.Стычинский, В.А.Сухомлинский, Ю.П.Сокольников, А.П.Сейтешов Г.А.Уманов, Д.Сьюпер,

Л.К.Кермов және олардың шәкірттері баланы жас кезінен болашақ мамандығын саналы түрде анықтауға ата-аналар, психологтар мен педагогтар өз үлестерін қосуы керек екенін атап көрсеткен.

Мамандық бағдар беру проблемасын зерттеушілердің ішінде Д.Сьюпер өзіне дейін жүргізілген зерттеулерді жүйеге келтіріп, мамандық таңдауға негіз болатын келесі баптарды анықтады:

- әр адам өзіне тән қабілет, қызығушылық, мінез және басқаерекшеліктермен сипатталады;
- осы ерекшеліктеріне байланысты адам бірнеше мамандықтарға икем болып келеді;
- адамның өмір тәжірибесімен байланысты оның мамандыққа көзқарасы және мамандық шеберлігі, оларға әсерін тигізетін объективтік және субъективтік факторлар өзгереді;
- мамандық таңдауға көзқарас бірнеше кезеңде жүреді;
- мамандыққа көзқарастың дамуы ата-аналарының әлеуметтік-экономикалық жағдайына, баланың жекелік ерекшеліктеріне және мамандыққа даярлықтан өту мүмкіндіктеріне байланысты жүреді;
- баланың мамандық таңдау ниетінің қалыптасу кезеңдерінде оның дамуын басқаруға және бағыт-бағдар беруге, мамандыққа қажетті қабілетін басқару мүмкіндіктері мол;
- мамандық бағдар берудің мәні жеке тұлғаның «Мен»-концепциясын дамыту және іске асыру болып табылады;
- психологиялық кеңес беру және коррекция жүргізу «Мен»-концепция мен ақиқаттың бір-бірімен түйісуін қамтамасызетеді;
- адам мамандық қызметте өзінің қабілеттілігі мен іскерлігін көрсетуге мүмкіндігі болғанда, ол жұмыс жеке тұлғаны қанағаттандырады және мамандық шеберлікке жетуіне түрткі болады.

Қазіргі кезде көптеген психологиялық зерттеу әдістемелері көмегімен баланың психофизиологиялық ерекшеліктерін зерттеп, қай салада қызмет атқаруға икем екенін болжамдап береуге болады. Атап айтсақ, темпераментті зерттеуге арналған Айзенк, Стреляу тестері, Басса-Дарки, Шмишек, Филипс жасаған мінез-құлық ерекшеліктерін анықтау әдістемелері, таным процестерін зерттеу және қабілеттіліктің түрлерін анықтау әдістемелері көмегімен әр адамның жеке даралық психофизиологиялық ерекшеліктерін нақты анықтауға болады [1, 199с.].

Кәсіби бағдарлаудың қалыптасу тарихына қысқаша тоқтала кетсек, ғылыми негізде ұйымдастырылған түрі 1908 жылы Бостон қаласында кәсіби кеңес беру бюросы ашылған күннен басталды деп айтуға болады. Ал шын мәнінде кәсіби бағдарлау ежелгі дәуірде де орын алған. Бұл проблема адамзаттың қоғамдық даму қажеттілігінен пайда болды, сондықтан оның қоғам сияқты өзіне тән даму тарихы бар. Адамзаттың даму барысында топ мүшелері орындайтын функцияларының анықталуы мен байланысты, жануарлар өсіріп, дихандықпен шұғылдана бастағаннан, балаларға арнайы тәлім-тәрбие беру, оны болашақ өмірге даярлау көптеген жаңа проблемаларды тудырды. Адам өміріндегі барлық қажеттілікті қанағаттандыруға қажетті іс-әрекет түрлерін кәсіп деп атаумен байланысты сол кәсіпке тәрбиелеу жолдары да анықтала бастады.

Адамның кәсіби жарамдылығын бағалау элементтері ежелгі дәуірде қалыптаса бастаған. Б.д.д. 3-ші ғасырдың орта шенінде Ежелгі Вавилонда мектеп түлектерінен хатшыларды дайындауға сынақ жүргізіледі. Сол заманның білім көлемділігінің арқасында кәсіби даярлығын хатшы месопотамиялық цивилизацияның орталық ірі тұлғасы болады: ол кеңістікті өлшеуді, меншікті бөлуді, музыкалық аспаптарда ойнай алуды, өсімдіктерді ажыратып, олардың ішінен адамның денсаулығын нығайтуға қолданатындарын анықтауды т.б. іскерліктерді меңгеруді талап еткен.

Орта ғасырларда адамзаттың орындайтын іс-әрекетінің түрлері көбеюімен байланысты көптеген кәсіптер пайда болып, шеберханалардағы мамандықтардың түрі, теңізшілер, кеншілер тағы басқа көптеген мамандықтар пайда болады. Осы еңбек түрлеріне даярлықтан өткізетін көптеген кәсіптік мектептер және жұмыс орнында үйрету кең тарайды. Сонымен қатар жоғары квалификациялық мамандар даярлайтын гимназиялар мен университеттер ашылады.

Кәсіби бағдарлау қоғамдық процеске айналып 19 ғасырдан бастап кәсіби диагностика, кәсіпке жарамдылықты анықтау аяқ ала бастайды. Сонымен қатар кәсіби ағарту, кәсіби кеңес беру, әлеуметтік кәсіби адаптация және кәсіби тәрбиелеу ғылыми жағынан байыпталып зерттеліне бастады.

1908 жылдың қаңтар айында Бостон қаласында жастарды кәсіби бағдарлау жұмысының алғашқы бюросы ашылып, мұнда талапкерлердің өмірлік еңбек жолын анықтауға көмек беретін әдістемелер қолданыла бастады. Бұл бюроның іс-әрекеттерін ғылыми тұрғыда негізделген кәсіби бағдарлаудың бастамасы деп айтуға болады. Көп ұзамай осыған ұқсаған бюролар Нью-Йоркте ашылды. Оның міндетіне әр, түрлі мамандықтардың адамға қоятын талаптарын зерттеп, мектеп оқушыларының қабілетін анықтау болды. Бұл бюроның негізін құрушылардың бірі Ф.Парсонс табысты мамандық таңдаудың үш негізгі факторларын бөліп көрсетті:

- әр адамның өзін-өзі дұрыс бағалауы, өзінің іс-әрекет түрлеріне бейімділігін, қабілетін, қызығушылығын, ұмтылысын, мүмкіндіктерін және шектеуліктерін дұрыс бағалауы;
- әрбір таңдаған мамандық бойынша қызмет атқарғанда табысты жұмыс істеу үшін ненің қажет екенін білуі;

- мамандықтың талабы мен байланысты білімді өзін-өзі бағалаудың нәтижесін үйлестіре алуы.

Осы және көптеген әлеуметтік психологиялық зерттеулердің нәтижесінде 1911 жылы Англияда 17 жастан төмен оқушыларға мамандық таңдауға міндетті түрде көмек көрсету туралы Заң қабылданды.

Қазақстанда кәсіби бағдар беру проблемалары педагогика ғылымдарының докторлары, профессор А.П.Сейтешов, Г.А.Уманов, Л.К.Керимов, және олардың шәкірттері жан-жақты зерттеді. Олардың айтуы бойынша кәсіби бағдар беру - психологиялық, педагогикалық және медициналық іс-шаралар жиынтығы болып келеді. А.П.Сейтешов мамандыққа баулу және кәсіби бағдарлау баланың дүниеге көзқарасының қалыптасуына негіз болады деп дәлелдеген.

Бұл жұмыс жастардың тілегі, ықыласы мен олардың мүмкіндіктерін бір-бірімен үйлестіруге бағытталған. Сонымен қатар халықтың тұрмыс шаруашылығы мен жалпы қоғамда мамандарға деген қажеттілікті ескере отырып, еңбекке жарамдылық процесін оңтайландыруға бағытталған [2, 77-79б.].

Кәсіп - *proaessio* - деген француз тілінде ресми түрде жариялаймын деген мағынаны білдіреді. Кәсіби бағдарлау - әр адамның жекелік қасиеттеріне, қызығушылығына, қабілетіне, қоғамдық қажеттілікке байланысты мамандық таңдап алуына ықпал жасау.

Мамандықты дұрыс таңдаудың әр адамның өз өмірінде табысты болуына және әлеуметтік ортада барлық қабілетін толық ашуға негіз болатындығын көптеген ғалымдар өз еңбектерінде дәлелдеп шыққан. Кәсіби бағдарлаудың негізін құрушылар Ф.Гальтон, А.Кершенштейнер, Г.Мюнстерберг, П.П.Блонский, Ю.П.Сокольников, Т.Н.Мальковская, Г.А.Уманов т.б. ғалымдар әлеуметтік-кәсіби бағдарлау идеяларын қалыптастырды. Осы идеяларға сүйене отырып барлық ізгі ниетті мемлекеттер өз ұрпақтарын тәрбиелеу барысында оларға кәсіби бағдар беру, кәсіп беру мәселелерін өз халқында қалыптасқан дәстүрлерге сүйене отырып ғылыми негізде шешу жолдарын іздестіруде.

Жалпы және кәсіби білім беру мектептерінің тұжырымдамасында оқушыларды қандай да бір іс-әрекет түріне баулу және әр баланың психофизиологиялық ерекшеліктерін, қабілеті мен білімділігін анықтауға мүмкіндік беру қажет екені анықталған. Бұл мәселені шешу әр мектепте әр түрлі жолдармен жүргізіліп жатыр. Психологиялық қызмет ұйымдастырылған мектептерде балалардың жекелік психикалық қасиеттерін анықтаумен шектелуде. Ал шын мәнінде бұл қызмет көпқырлы және көпсырлы болуға тиісті.

Оқушыларды алдын-ала кәсіби диагностикалаудан өткізу проблемасын зерттеу үшін көптеген арнайы және жалпы диагностикалық әдістемелер жасалған. Оның ішінде Айзенк пен Стреляудың темпераментті өлшеу тестері, Бине-Симон жасаған интеллектуалдық қабілеттілікті анықтау шкаласы, Айзенктің интеллекті зерттеу тестерінің вербалдық, математикалық және техникалық субтестілері, Филипстің баланың мазасыздану деңгейін анықтау тесті, коммуникациялық және ұйымдастырушылық қабілетті зерттеу тестері тағы сол сияқты көптеген әдістемелер. Олардың нәтижесін кәсіби бағдарлауда қолдану ережелерін Айзенк, Лемтес т.б. анықтаған.

Бұл жұмыстың мазмұны жеке адамның психофизиологиялық қасиеттерін жан-жақты зерттеп келесі компоненттер бойынша мағлұмат алудан тұрады:

- мінез-құлқының жеке-даралық ерекшеліктерін анықтау;
- жүйке қызметінің жеке-даралық ерекшеліктерін анықтау;
- қызығушылығы, бейімділігі, қабілеті, кәсіби ниеттері туралы мағлұматтар алу;
- құндылық бағдарлануы;
- білімі, іскерлігі және дағдылары [3,208с.].

Мамандық таңдау мотивтерін анықтауға арналған көптеген әдістемелер бар. Оларды қолданып зерттеу жүргізу нәтижесінде балалардың мектеп бітіру шағында мотивациялық сферасы өте нашар көрініс беретіндігі анықталған. Бұл жағдай мектеп түлектерінің қалаулары анықталмастан, болашақ өмір жолын анықтауға өздері үлес қосуға шамасы келмейтіндігін көрсетіп отыр. Жеке адамның басқа психикалық қасиеттері де өзара тығыз байланыста болады. Осы байланыстылықты былайша көрсетуге болады:

қажеттіліктер - қызығушылықтар - объективті құндылықтар - мотивтер - мақсат - таңдау.

Кәсіби таңдау жасау процесінде жасөспірімнің қалыптасуы толыққанды болады, егерде:

➤ кәсіби таңдау жасау тұлғаның даму механизмі ретінде және осы дамудың нәтижесі ретінде қарастырылса;

- жасөспірімдердің өзекті қажеттіліктері (психологиялық, әлеуметтік), сонымен бірге оларды жүзеге асыруда туындайтын қайшылықтар толыққанды ескерілсе;
- кәсіби таңдау жасауға бағытталған педагогикалық-психологиялық жұмыстар жасөспірімдердің жеке тұлғасына бағытталып негізделсе: кәсіби таңдау процесінде оқушылар өз бетімен маңызды өмірлік шешім қабылдаушы белсенді субъектіге айналса;
- психологиялық-педагогикалық әсер ету құралы тұлғаның толық қалыптасуы болып табылады, олар бір-бірімен тығыз байланысқан компонентерге бөлінеді: рухани-құндылық, мотив-еріктік, тұлғалық-дамушылық, когнитивтік, эмоционалдық.

Оқушылармен жүйелі түрде бағдаралды даярлық жұмыстары, алғашқы кәсіби таңдау курстары жүргізілуі керек. Психолог Е.Лепешева бағдаралды даярлық жұмыстары бағдарламасы төрт негізгі ережеге сүйеніп жасалуы керек дейді:

1. Кәсіби таңдау жасау – жеке тұлғалық әрекет. Әр тұлға өзін терең танымайынша, саналы өмір жолын таңдау, мамандық таңдау жасауы мүмкін емес. Сондықтан балалармен әр мамандықтың адамға, оның өмір жолына қалай әсер ететіні жөнінде пікірлесу керек.

2. Өзіндік айқындалудың негізі - әркім өзін жекелік ретінде түсіну. «Қалаймын, қолымнан келеді, таңдау керек» әрекеттері бір-бірімен тең дәрежеде болмауы керек, «қалаймын» жоғары болып, қалған екеуі оған бағынышты болуы шарт.

3. Мамандықтар туралы ақпараттар беруде аса терең және икемді тәсіл қажет.

4. Жасалынған таңдауды белсенді түрде жүзеге асыру.

Жоғарыда аталған мәселелерді ескере отырып, әр психолог бағдаралды даярлық жұмысының кешенді бағдарламасын жасақтап, жүйелі шаралар өткізіп, әр оқушыға өмірлік алғашқы қадамын дұрыс жасауына жан-жақты психологиялық қолдау көрсетіп, педагогтарға және ата-анаға баласының өзіндік шешімді қабылдайтын маңызды кезеңдегі іс-әрекеттері жөнінде кеңестер беру керек [4,477с.].

Белгілі бір мамандыққа деген ынтаның пайда болуына көп жайлар: оқу, адамдар, кітаптар, кино, теледидар, экскурсиялар себепші болуы мүмкін. Жасөспірімдер көп нәрсеге ден қояды, көбіне бірнеше бағытты бағдар етіп ұстайды, бірнеше үйірмеге барып жүреді. Жасөспірімдер өздеріне ұнаған кәсіптерді романтикаға бөлейді, көптеген қиыншылықтарды аңғармайды, өз мүмкіндіктерін асыра бағалайды. Кәсіптік мүдделер мен ниеттердің қалыптасуы үшін үйірмелердегі тыңғылықты ұйымдастырылған сабақтардың маңызы зор. Бұл сабақтар жасөспірімге өзінің бейімделіктерін, мүмкіндіктерін, кемшіліктерін ұғынып бағалауға көмектеседі. Өзін іс-әрекетте сынау-арманын жүзеге асыру үшін де, түңілуге жол бермеу үшін де жақсы әдіс.

Мамандыққа бағдар беру жұмысы - тарихы өте терең, ежелден дамып келе жатқан әлеуметтік қызмет көрсетудің бір түрі. Психологиялық қызмет көрсету жұмысының қалыптасуы да мамандыққа баулу және мамандыққа бағдар беру зертханаларында басталған. Қазіргі кезде бұл жұмыс көпсалалы болып, әр саланың өзіне тән мақсаты мен міндеттері нақтыланды. Мектептің психологиялық қызметі мамандыққа бағдар беру барысында оқушылардың жеке тұлғалық ерекшеліктерін және мамандыққа икемділіктерін анықтау негізінде психологиялық кеңес беру жұмыстарын ұйымдастырады.

Әдебиеттер:

1. Климов Е.А. Введение в психологию труда. М., 1988.-1996.
2. Әбиев Ж. Педагогика:Оқу құралы. –Алматы:Дарын, 2004.
3. Иванова Е.М. Основы психологического изучения профессиональной деятельности. – М., 2007. – 208б.
4. Толочек В.А. Современная психология труда. – М.: Питер, 2006. – 477б.

Бердібаева С.Қ.

(Алматы қ., әл-Фараби атындағы ҚазҰУ),

Байжұманова Б.Ш.

(Астана қ., Л.Н. Гумилев атындағы Евразия Ұлттық университеті),

Бәйімбетова Р.Б., Беркімбай Р.М.

(Алматы қ., әл-Фараби атындағы ҚазҰУ),

ШЕТ ЕЛДЕ ПСИХОЛОГИЯНЫ ДАМУДЫҢ ӨЗІНДІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Психология ғылымының қазіргі әлемдік жетістіктерін көрсететін зерттеу жұмыстарының қайсысын алып қарасақ та барлығында адам өміріндегі негізгі әлеуметтік сфералардың барлығын және

уақыт сұраныстарын толық қамтыған зерттеулер екенін көруге болады. Солардың кейбір негізгілеріне тоқталсақ, олар бірнеше бағыттарды қамтиды:

1. Талдау және бағалау бағытында келесі зерттеулерді жүргізеді, яғни кросс-мәдени бағалау, тестердің араласуы және әділдік, интернет және компьютерлік бағалаулар, ең жақсы практикалар және жаңа технологиялар, білімді бағалау, ортаны өзгертудегі бағалау, мысалы оқу заңдарын бағалау, психологияны жағымды бағалау, когнитивті қабілеттерді және тұлға потенциалын бағалау;

2. Клиникалық бағытта, балалар мен жеткіншектер патопсихологиясы, ересектер психопатологиясы, психотерапия, психоанализ, психологиялық гипноз туралы зерттеулер;

3. Танымдық бағытта, когнитивті ғылымдар, ақпараттарды өңдеу, интеллект, творчество, таным және эмоция, когнитивті ғылымдар және интеллектуалды жүйелер;

4. Қоғам бағытында, қоғам психологиясы моделдері, қажеттіліктерді бағалау, әлеуметтік әділдік және теңдік, жаһандану мәселелері;

5. Тұтынушылық (экономикалық) бағытта, маркетингі зерттеулер, нарық сегментациясы, сатып алушы мінез-құлықтың психологиялық детерминанттары, қаржылық мінез-құлық және инвестор, мінез-құлықты экономика;

6. Консультация беру бағытында, сексуалды бірдейлік, неке және отбасы терапиясы, карьера психологиясы, зейнеткерлік және герантология;

7. Сыни бағытта, психологиялық практика саясаты, психологиялық білімдер саясаты, қоғамдағы психология, тіл, нәсілдер, мәдениет, зерттеудің сыни әдіснамасы мен әдістері;

8. Мәдениет бағытында, психологиядағы кросс-мәдени ықпалдар, адам мінез-құлқын қалыптастырудағы мәдениеттің рөлі, мәдениет және таным, психологиялық білімдерді қоғамдық құбылыстарға және әртүрлі елдер мәселесінде қолдану.

Осы бағыттарда жүргізіліп отырылған зерттеулермен таныса жүріп (шет елдік конференцияларға қатысу барысында) келесі жағдайларды, яғни бүгінгі әлемдік психологияның негізгі зерттеу мәселелерін нақты көреміз, олар: диагностика, даму, білім психологиясы, инженерия (адамдық фактор), қоршаған орта, спорт, демалу, көңіл көтеру, этика, сот, жыныс, жалпы психология, денсаулық, психология тарихы, тұрғылықты халықтар білімі психологиясы, нейропсихология, ұйымдастыру психологиясы, әлем, зомбылық, конфликтілер, позитивті психология, тұлға, расизм және нәсілдік, психофармокология, әлеуметтік сұрақтар және саяси психология, психология облысындағы оқу мен білімдер, психологиялық жарақат алу.

Әлемдік конгресс жұмыстарына қатысу барысында (Кейптаун 2012) көптеген келелі зерттеулермен таныстық, мәселен «Әлеуметтік өзгерістер және адам потенциалының дамуы», «Диаспоралар мигранттарының аккультурациясы» (К. Райнер, Германия); «Технологиялар көмегімен оқыту және оқу: білім психологиясы үшін оқу құралдарын жасау» - (Л. Томас, АҚШ); «Мінез-құлықты өзгерту денсаулығы: теориялық конструкттар, динамикалық механизмдер және клиникалық араласу» (Р. Шварцер, Германия); «Нейрореабилитациядағы жаңа оқиғалар және болашақ бағыттары» (Уилсон Барбара Біріккен Корлдік) осы зерттеулер әлемдік психологиядағы зерттеу бағытының бүгінгі келбетін көрсетеді.

Шет елдегі зерттеулерді қайсысын талдасақ та жер бетіндегі адами ортақ мәселелерді қорғайтынын байқаймыз, мәселен Жапонияда өткен әлемдік 31 конгрессте (Иокогама, 2016) келесі зерттеулермен танысып, өзімізге қажетті зерттеулердің идеясын алдық. Солардың кейбіреулеріне тоқталсақ келесі зерттеу бағыттарын көреміз.

Конфликт, конфликтіден кейін және мәжбүрлі миграция» - (Дона Георгия, Біріккен Королдік); «Технологиялар көмегімен оқыту және оқу: білім психологиясы үшін оқу құралдарын жасау» - (Л. Томас, АҚШ); «Психологтың өте ерте карьерасын қадағалау» - (Н. Ненна, Сингапур); «Психология облысындағы ғылыми негізделген практика және психологиялық бағалау» - (Хунслей Джон, Канада); «Қабылдау бойынша екі ұрпақ, неге олар бір бірімен үндесуі керек» - (С. Тоннете, Оңтүстік Африка); «Гонконгтегі қытай жеткіншектеріндегі интернет-тәуелділікті зерттейтін тестің психометрикалық қасиеті» - (Л. Ш. Ман, Гонконг); «Когнитивті шектеулігі бар балалар отбасындағы ата-ана стрессі» - (К. Бланка, Словения); «Гендерлік зорлық-зомбылық жайлы жеткіншектердің әңгемелері» - (Б. Карин, Оңтүстік Африка); «Францияда жануарлаға қатысты қыздардағы социализация» - (К. Фонтанини, Франция); «Діни қатынастарға әсер ететін факторлар және олардың коррекциялармен байланысы (әлеуметтік, білім беру саласы, эмоциялық)» - (Г. Джабад, Иран); «Рухани ақыл, бақыт және психикалық денсаулық» - (М. Акбар, Иран); «Мұсылмандарға діндарлықтың деңгейі» - (А. Сұлтан, Кабул университеті); «Жаханданған оңтүстік шығыс Азиядағы мәдени аралық гармонияны қабылдауды зерттеу» - (Ж. Дунн, Малайзия).

Жапония сапарында (2016) тек зерттеулермен ғана танысып қоймай, олардың психологиялық жүйесімен танысу негізгі міндеттердің бірі болды. Бір ғана Жапонияда 49 психологиялық ассоциациялық қоғамдар құрылған. Мәселен Жапония психологтарының ассоциациясы (JPA) президенті-Toshikazu Hasegawa мырзамен, ассоциацияның жұмысымен таныстық.

Бұл ассоциация 1927 жылдан бері жұмыс жасауда. Зерттеушілер мен практик психологтарды біріктіріп жылда конференциялар өткізіп және жапон тілінде 2 журнал шығарады, олар: «Психологияның жапон журналы» -1926 жылдан бері шығады және «Психология әлемі» -1998 жылдан бері шығады және ағылшын тілінде «Жапондық психологиялық зерттеулер» журналы, 1954 жылдан бері шығады.

Ассоциация қоғамдағы kokoro (ақыл және жүрек) мәселелерін шешу бағытында көптеген ғылыми психологиялық зерттеулерді жүзеге асырады, атап айтқанда психологиялық денсаулық, саясат, суицид, бала-ата-ана қатынастары, отбасылық қатынастар, психологиялық қауіпсіздік және үміт, мәдениаралық түсінісу және басқада құнды мәселелер жайлы зерттейді. «Адам болу нені береді» деген идеяға бағыттайды, бала-бақшалармен, мектеппен, жастармен тығыз байланыс құрған осы ассоциация қабырғасында көптеген студенттер өздерінің дипломдық жұмыстарын аяқтайды оларға қаржылық көмек көрсетіледі.

Сонымен қатар Австралия мемлекетінің Сидней университетінде (University of Sydney) болып (2017), психология оқу бағдарламаларымен, силлабустарымен танысып, өте қажетті жақтарын тәжірибе ретінде алуға болады. Мәселен «Жалпы психология» (General psychology) курсы адамның әртүрлі мінез-құлқын түсінуді зерттеу бағыты теориялық және эмпирикалық зерттеулерге негізделіп жасалған. Силлабуста келесі негізгі тақырыптар қамтылған психологияның тарихы мен эволюциясы, психологиядағы зерттеу әдістері, мінез-құлықтың биологиялық негізі, даму, оқыту, ес, мотивация, психологиялық бұзылыстар мен оларды емдеу, әлеуметтік психология негізі.

Силлабуста әр аптаға тапсырмалар берілген, мысалы Myers мәтіні бойынша берілген бөлімді оқу; көрсетілген дәрісте-видео бойынша дәріске арналған жетекшілік арқылы өз ойыңызды жазу, Интернет арқылы Web-CT көмегімен әр апта сайын викторинадан өту, «Дәріс бойынша жетекшілікте» көрсетілген тапсырмаларды орындап электронды почтаға жіберу, градиентті тапсырмаларды және әр аптада өтетін емтихан тапсырмаларын таңдап алу. Курстың компоненттері. Myers Text: оқу жоспарында берілгендей әр аптада белгіленген кесте бойынша тараулары оқылады және талданады.

Дәрістер бойынша жетекшілік: оқу жоспарынан, сұрақ тапсырмалардан тұрады олардың бағалануы көрсетілген, сұрақтарды зерттеуден тұрады бірақ ол тапсырма бағаланбайды, дәрістің жоспарын құру, ол үшін видео-дәрістен құрастырылған сұрақтарды қолдану қажет және алдыңғы жылдары өткізілген емтихан үлгілерін пайдалану.

Дәрістік видеолар: видеоларды қарап өз пікірлеріңізді жазу, ол үшін «Дәріске жетекшілікте» көрсетілген дәріс схемасын пайдалану. Әрбір видео шамамен 2.5 сағатқа арналады (аптасына бір рет). Тапсырма: әрбір аптада сіз тапсырмаларды орындайсыз, олар 2-3 сұрақтардан тұрады. Сұрақтар әр тару бойынша «Дәрістерге жетекшілікте» беріледі. Тапсырмалардың уақыты оқу жоспарында көрсетілген. Бағалау үшін барлық тапсырмалар электронды почтаға жіберіледі. Әр аптада интернет арқылы викторинадан және тесттен өтесіз, тест сіздің білімді тексереді.

Сұрыптау (Exam). 4 емтихан, 9 викторина, 9 тапсырма өткізіледі. Емтихандар 3-4 апталарда өткізіледі сіздің білім деңгейінің 70% қамтиды. 3 рет жақсы тапсырылған емтихан сіздің аяққы деңгейіңіздің 20%, ал төменгі емтихан 10% қамтиды. Емтихан сұрақтары видео-дәрістер мен тапсырма материалдарынан құрылады. Викториналар Myers мәтіннің әр таруында беріледі сіздің аяққы деңгейіңіздің 15% қамтиды. Web-CT. Көмегімен викториналар Интернетпен өткізіледі, барлығы 9 викторина, ең төмен викториналар класы жойылады, қабылданбайды.

Студенттерге арналған ақпараттар.

1. Менің видео лекцияда барлық мәгін толық берілмейді, оған сізде уақыт көп кетеді және қосымша материалдарды қарап үлгеру керек, солар сізге дәрісті жақсы түсінуге көмектеседі. Сондықтан мәтінді сіз өзіңіз оқып зерттеуге жауапты боласыз. Берілген әдебиеттер сізге көмектеседі, видео- дәрісте жок ақпараттарды өзіңіз табасыз.

2. Видео-лекцияны қарағанға дейін алдыменен берілген материалды оқыңыз.

3. Емтихан сұрақтары тапсырмалар мен видео-дәрістерден алынады.

Маңызды ескертулер. Емтиханды қайта тапсыру діни мейрамдарға және медициналық ауруға байланысты ғана мүмкін болады. Викториналарға қол жетімділік өз уақытында ғана мүмкін болады, сондықтан сіз оларды алдын ала көре алмайсыз. Қосымша кредиттер берілмейді семестр соңында келіп жақсы балл алу үшін қосымша тапсырмалар сұралмайды. Топтағы курстаспен бірлесіп тапсырмалар орындауға болады, алайда тапсырмаларды индивидуалды тапсырасыз, компьютерде

бірге отыруға болмайды. Викторина тапсырмалар бірлесіп орындалмайды қатал түрде жеке өзіңіз орындайсыз. Бағалау шкаласы қатал қолданылады.

Міне осы қысқа талдау барысында өзімізге құнды тәжірибелер алуға болады. Қазақстанда өтіп жатқан өте терең әлеуметтік өзгерістер білім саласына да әсер етуде, ең негізгі өзгеріс адамға деген қатынастың өзгеруі. Еліміздің дамуының мемлекеттік бағдарламасындағы маңызды сұрақтардың бірі Президент көрсеткендей ол білім, ЖОО инновациялық моделін қалыптастыру, нарық сұраныстарына бағдарлану. Елбасы қойған міндеттерді шешу механизмдерінің бірі Қазақстандық білімдердің әлемдік білімдер кеңістігіне интеграциялануы. Біз өзіміздің күш жігерімізді нақтылы серпінді инновацияларға әл-Фараби атындағы ҚазҰУ ғалымдары қызмет жасаймыз.

Әдебиеттер:

1. www.ICP 2012

2. www.ICP 2016

*Бердібаева С.Қ., Беркінбай Р.М., Тұрысбек Қ.Б., Мэлс А.А.
(Алматы қ., әл-Фараби атындағы ҚазҰУ)*

СТУДЕНТТЕРДІҢ ӘЛЕУМЕТТІК ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ АДАПТАЦИЯСЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Жоғарғы оқу орнына түсу – тұлға қалыптасуындағы маңызды қадамдардың бірі. Бұл қадамды жасау арқылы адам өзінің өмірінің басым бөлігін қамтитын қызметті, кәсіби саласын таңдап отырғандығын түсінуі қажет. Жоғарғы оқу орнына келгенде бірінші курс студентінде белгілі бір өзінің стереотиптері, бағыт-бағдары, өз ережелері болғанымен, жаңа ортаға түскеннен соң, олар өзгеріске ұшырай бастайды. Жаңа әлеуметтік орта, жаңа ұжым, жаңа талаптар, ата-анадан бөлектік, «еркіндіктің» шектелуі, қаражатты бақылауда ұстаудағы қиындықтар, коммуникативті кедергілер және осы сынды өзге мәселелер психологиялық проблемаларға әкеліп, студенттің оқу үлгеріміне, группалас өзге студенттер және оқытушылармен қарым-қатынасына кері әсерін тигізеді.

Адаптация үрдісі студент тұлғасының дамуы мен қалыптасуында маңызды рөл ойнайды. Біріншіден, адаптация барысында студенттің мінез-құлық жүйесіне дұрыс бағыт-бағдар беру маңызды. Екіншіден, адаптация барысында елеулі оқиға – студенттік ұжымның әлеуметтік-психологиялық тұтастығының қалыптасуы жүреді. Оқу үрдісі бойы студент бейімделумен болатынына қарамастан, тек үшінші курсқа келгенде ғана студент бойында өзіндік бақылау, жауапкершілік және жинақылық сынды қасиеттер қалыптасып бастайды. Көптеген зерттеулер нәтижелері бойынша бірінші курстағы студенттердің психологиялық тұрғыдан әлсіз келетіні дәлелденген. Сондықтан білім алудың бірінші сатысында бірінші курс студенттеріне оқытушылар мен ата-аналар барынша көмек беруге тырысуы керек [1].

Күн сайын студентте оқу барысында түрлі қызмет саласына қатысты оқу іс-әрекеті жүріп отыруына орай, ЖОО-дағы адаптация үздіксіз үрдіс болып табылады. Бірқатар зерттеушілердің ойынша, адаптация үрдісінің тиімділігіне мақсатқа бағытталған педагогикалық басқару маңызды рөлді атқарады [2]. Г.П.Репьеваның ойынша, ЖОО-ның білім беру жүйесі толықтай студенттің бейімделу ортасының рөлін ойнайды. Автордың бұл жағдайда адаптивті жағдайдың болып жатқан іс-әрекет ортасының жаңа болуымен тікелей байланысты деген тұжырымымен келісуге болады. Егер бұл көзқарасты толығырақ қарастырсақ, мұнда: студент мақсаттарының жаңалығын, оның әлеуметтік ортасының жаңалығын, қызмет саласының жаңалығын және өзге ауылдық аймақтардан келген студенттер үшін қалалық әлеуметтік орта жаңалығын бейімделу ортасы ретінде түсіндіріп, студенттің әлеуметтік-психологиялық адаптациясын жеке жағдайларда бөліп түсіндіріледі [3].

В.Ю.Хицкая адаптацияға әсер ететін факторлардың төрт тобын бөліп көрсетеді:

- Бірінші курс студентінің ЖОО-дағы оқу іс-әрекетіне дайындығын анықтайтын факторлар
- Студент адаптациясының индивидуалды ерекшеліктерін құрайтын әлеуметтік ер жету деңгейі және психикалық үрдістердің дамуының индивидуалды-тұлғалық ерекшеліктері.
- Адаптация үрдісінде маңызды рөл алатын куратор жұмысы, студенттің сабақ үлгерімінен тәуелсіз жасалатын педагогикалық және психологиялық мониторинг сынды студентке жеке тәсілдемені талап ететін үрдістер.

- Студенттердің тұрғылықты мекенінің жайлылығын анықтайтын және топаралық қарым-қатынас сәттілігін анықтайтын факторлар, оқу барысындағы санитарлық-гигиеналық жағдайлардың сақталуы мен білім беру үрдісінің құрылымы сынды мәселелер

Әсіресе алғашқы үш фактор есебінде педагогтар студентке қажетті деңгейде демеу көрсетіп, алғашқы кезеңде аса талапшыл болмай, кез-келген жағдайда қолдауға тырысса, бұл өз кезегінде студенттің жаңа ортаға, ЖОО-ға жеңіл бейімделуіне өз септігін тигізеді. Сонымен қоса, төртінші факторды құрайтын әлеуметтік орта мен сыртқы жағдай студент тұлғасының жаңа ортаға бейімделуіне елеулі рөл атқарады [4].

Бүгінгі таңда ғылыми әртүрлі зерттеулерде адаптация түсінігі студенттердің дайындығын жоғарылату әдістемесі қарастырылады. Студенттердің бейімделуі білім берудің фундаменталды сұрақтарының біріне жатады. Яғни, бәсекеге қабілетті мамандарды дайындау жеке тұлғаның дамуы, мамандануы, студенттердің әлеуметтенуі болып есептеледі. Жоғары оқу орнына студенттердің бейімделуінің сәтті болуынан студенттің мамандануы жақсы қалыптасады және қоғамдық ортада дамуы жүзеге асады.

Адаптация мәселесі психология және педагогика ғылымдарының ежелгі тарихынан келе жатқан мәселесі болғанымен де өзінің өзектілігін қазіргі күнге дейін жоғалтпай келе жатыр. Кез келген қоғамдық жағдайдың ерекшелігі халықтың көшіп-қонуымен сипатталады. Яғни жаңа ортаға қоныстанған жеке тұлғаның бейімделуі әрқашан да өзекті мәселе болып табылады.

Қалалық және ауылдық қоғамның арасындағы ерекшеліктер әрқашан байқалады. Демек, ауылдан қалаға келген студент жаңа ортаға келгенде бөтен қаланың өзіндік ережелерімен, құндылықтарымен, талаптарымен танысып, жаңа қоғаммен қарым-қатынасқа түсу олардың көз-қарасына, дүниетанымына бейімделуіне әсер етеді. Және де ауылдан қалаға оқуға келген студенттердің бірінші курста психологиялық өзгерістер байқалады. Адаптация кезеңінде жаңа қоғам олардың жүйке-жүйесіне, мінез-құлқына әсерін тигізеді. Сондықтан да мұндай жағдайда студент бірінші курсқа келгенде жаңа ортада жаңа ақпараттарды қабылдауы мен қоғаммен қарым-қатынасқа тусуі төмен көрсеткішті көрсетуі мүмкін.

Студенттің білімді меңгеруі мен білім алуға деген қызығушылығы және оның үлгерімінің жоғары дәрежеде болуына оның жаңа қоғамдық ортадағы студенттермен, оқытушылармен, жоғары оқу орнының әкімшілігімен өзара қарым-қатынасының жақсы болуы үлкен әсер етеді. Сондықтан профессор-оқытушылар құрамының студенттермен жұмыс жасау жағдайы олардың бейімделуіне үлкен әсерін тигізеді.

В.В. Лагереv ЖОО-дағы адаптацияны қарастыра отырып, оны келесі процессуалдық құраушы бөліктерге бөлді: әлеуметтік-психологиялық, іс-әрекеттік, психологиялық [5].

В.Г. Крысько сөздігінде адаптация терминіне келесідей түсініктеме беріледі – бұл дегеніміз тірі организмдер мен қоршаған орта арасындағы өзара қарым-қатынас нәтижесінде аталған тірі организмдердің оптималды өмірге бейімделуіне әкелетін құбылыс. [6]. Бұл сұрақты кеңес психологиясында Л.С. Выготский, С.Л. Рубинштейн, А.Н. Леонтьев, Б.Ф. Ломов, К.К. Платонов сынды ғалымдар қарастырған. Адаптация түсінігінің мән-мағынасы мен оның тұлға дамуына әсеріне қатысты ашылуларға С.Л. Рубинштейн мен Б.Г. Ананьев үлкен септіктерін тигізді. Л.С.Выготскийдің іс-әрекет концепциясы аталған мәселені жаңа деңгейге көтерді. Выготский баланың дамуына оның қоршаған ортасы айтарлықтай үлкен әсер тигізеді деген болжамды ұсынды [7]. Шетел психологиясында адаптация мәселесімен З.Фрейд, Э.Эриксон, А.Адлер, А.Маслоу, К.Роджерс сынды ғалымдар айналысты.

Әлеуметтік-психологиялық адаптация тұлға мен қоршаған орта өзара әрекеттесуі нәтижесінде топ пен тұлға құндылықтары мен максаттарының оптималды арақатынасына әкелуінің нәтижесі мен үрдісі ретінде қарастырылады. Оқудың алғашқы кезеңінде студентте бірінші кезекте бойында өзі жеке оқу жұмыстарын атқару дағдыларының болмауынан, жеке дара өзінше өмір сүре алатын тұлға ретінде қалыптаспағандығынан үлкен қиындықтар тудырады. Бұл қиындықтарды жеңу үшін студентке біраз уақыт қажет етіледі [8]. Психологиялық адаптация тұлғаның әлеуметтік жүйелерге, әлеуметтік-психологиялық және кәсіптік-қызметтік қатынастарға психологиялық қатыстығымен түсіндіріледі. Психологиялық адаптацияда тұлғаның өмір аясы мен қызмет аясы едәуір үлкен рөл ойнайтынына орай, психологиялық адаптацияның келесі түрлері ажыратылады:

- Тұлғаның әлеуметтік және психологиялық адаптациясы
- Тұлғаның әлеуметтік-психологиялық адаптациясы
- Тұлғаның кәсіптік-қызметтік аясының психологиялық адаптациясы
- Тұлғаның экологиялық-психологиялық адаптациясы.

Тұлғаның адаптация деңгейі өз кезегінде ішкі, сыртқы және аралас болып үшке бөлінеді. Ішкі адаптацияда тұлға өз тіршілік әрекетіне орай өзін бейімдейді. Ортаның өзгеруі толықтай мазмұнды өз кезегінде жиынтықты адаптацияға әкелетін өзгерістерді енгізеді. Сыртқы адаптация ішкі бағдарланудың жоқ болуымен ерекшеленеді [9]. Адаптацияның сәтті өтуі студент үшін өте маңызды болып табылады. Адаптация сәтсіз өткен жағдайда, яғни дезадаптацияда ішкі психикалық үрдістер мен тұлға мінез-құлығының өзгеруімен байланысты қиындықтар мен жағымсыз сезімдерге алып келеді. Дезадаптация жағдайы тек эмоционалды басылу ғана емес, сонымен қатар тұлғаны конфликтке не аутоагрессивті мінез-құлыққа алып келуі мүмкін жағдайға алып келіп, алдын-алу мүмкін емес салдарға дейін жеткізуі мүмкін. Сондықтан, мұндай жағдай орын алмауы үшін студенттің әлеуметтік-психологиялық адаптациясына педагог мамандар, ата-аналар жауапкершілікпен қарауы тиіс.

Қорыта келгенде, студенттің әлеуметтік-психологиялық адаптациясы күрделі және тұлға қалыптасуы мен дамуында маңызды рөл ойнайтын құбылыс. Сондықтан аталған мәселе бүгінгі қоғамда өзекті болып табылады.

Әдебиеттер:

1. Ананьев, Б.Г. Человек как предмет познания / Б.Г. Ананьев / гл. ред. В.В. Усманов. - 3-е изд. - СПб.: Питер, 2001. - 288 с.
2. Дерябина М.А., Попов В.Д., Фомина М.В. Адаптация к условиям обучения в вузе студентов первого курса путем привлечения к волонтерской деятельности на спортивных мероприятиях // Международное научное периодическое издание по итогам Международной научно-практической конференции "Новая наука: опыт, традиции, инновации", Ч.1, Стерлитамак, 2015. <http://elibrary.ru/download/74396035.pdf>
3. Репьева Н.Г. Проблема адаптации студентов первого курса к обучению в вузе [Электронный ресурс] / Н.Г. Репьева. <http://elib.altstu.ru/elib/diss/conferenc/2010/02/pdf/275repyeva.pdf>
4. Хицкая В.Ю. Учет когнитивных стилей как средство адаптации студентов первого курса к обучению в вузе: монография. - Иркутск: Иркут. ун-т, 2008. -128 с.
5. Лагерева, В.В. Содержание процесса адаптации первокурсников к условиям обучения в вузе / В.В. Лагерева // Материалы науч.-метод. конф. - Брянск, 1990.
6. Крысько В. Словарь-справочник по социальной психологии. СПб.: Питер, 2003.
7. Жуина Д.В., Королева Н.П. Особенности психологической адаптации к условиям обучения в вузе студентов-первокурсников // электронный сборник научно-методических материалов III Всероссийской с международным участием конференции «Актуальные проблемы и перспективы развития современной психологии» с элементами молодежной научной школы «Школа конкурентоспособного специалиста», 14-15 ноября 2013 г. <http://elibrary.ru/defaultx.asp>.
8. Выготский Л.С. Детская психология. Собр. соч. Т. IV. М., 1984
9. Леонтьев, А.Н. Потребности, мотивы, эмоции / Леонтьев А.Н. - М., 1971.

Болтаева А.М.

(Қазақстан Республикасы, Алматы қ.,
әл-Фараби ат. Қазақ Ұлттық Университеті)

ЖОҒАРЫ КӘСІБИ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ОҚЫТУШЫ ТҮЛҒАСЫНЫҢ РОЛІ МЕН КӘСІБИ МАҢЫЗДЫ САПАЛАРЫ

Елбасы Н.Ә. Назарбаев 2018 жылғы 10 қаңтарда жарияланған «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» атты Қазақстан халқына кезекті Жолдауында «әлем Төртінші өнеркәсіптік революция дәуіріне, технологиялық, экономикалық және әлеуметтік салалардағы **терең және қарқынды өзгерістер кезеңіне** қадам басып келеді. **Жаңа технологиялық қалып** біздің қалай жұмыс істейтінімізді, азаматтық құқықтарымызды қалай іске асыратынымызды, балаларымызды қалай тәрбиелейтінімізді **түбегейлі өзгертуде»** деп атап өтті [1].

Аталмыш жолдаудың алға қойған **10 міндетінің жетінші - адами капитал – жаңғыру негізінде жалпы еліміздегі білім берудің жаңа сапасын жақсарту мақсатында барлық жастағы азаматтарды қамтитын білім беру ісінде өзіміздің озық жүйемізді құруды жеделдету қажеттілігі**, сондай-ақ, білім беру бағдарламаларының негізгі басымдығы **өзгерістерге үнемі бейім болу және жаңа білімді меңгеру қабілетін** дамыту болуы тиіс екендігіне айрықша мән берілгендігін көреміз.

Жолдаудың жоғары оқу орны оқытушылары үшін **жағымды жаңалығы - педагогтарды оқыту және олардың біліктілігін арттыру жолдарын қайта қарау және еліміздің университеттеріндегі педагогикалық кафедралар мен факультеттерді дамыту қажеттілігінің мемлекеттік даму міндеттерінің біріне айналуы**. Сондай-ақ еліміздегі білім беру жүйесінің сапасы мен зияткерлік бәсекелестігін дамыту мақсатында қолға алынып отырған орта мектеп пен колледждер, жоғары оқу орындары үздік оқытушыларының **видеосабақтары мен видеолекцияларын** интернетте

орналастыру идеясы да білім беру кеңістігінің (қашықтықтан оқыту, онлайн, вебинар т.б.) мүмкіндіктері үшін жасалған нақты қадам деп бағалауға негіз болады. Бұл маңызды міндетті жүзеге асыру әл-Фараби атындағы ҚазҰУде бұған дейін де қолға алынып, университет оқытушыларының **видеосабақтары мен видеолекцияларын** жаздыруға конкурстық негізде кәсіби тұрғыда сауатты жасалған жұмыстарды іріктеп алу жұмысы жүргізілгенін атап өтуіміз керек.

Әлемдік білім беру жүйесіне ену процесі кредиттік оқыту технологиясының енгізілуімен байланысты. Қазақстанның «Еуропа аймағындағы жоғары білімге қатысты біліктіліктерді тану туралы» Лиссабон Конвенциясына және «Жоғары білімнің еуропалық аймағы туралы» Болон декларациясына қатысуы кредиттік оқу жүйесін шын мәнінде іске асыруды белсене қолға алу жолдарын анықтауға негіз болды. Болон процесіне қосылу қазақстандық білім беруге жаңалықтар әкелді, атап айтқанда: студенттердің өзі қалаған жерде оқи алуы, ұлттық білім беру жүйесіне сәйкес келуі, білім беру формалары мен бағдарламаларының алуан түрлілігі, халықаралық академиялық ұтқырлыққа мүмкіндіктің ашылуы, дипломдардың жалпыеуропалық үлгілерге сәйкес келуі сияқты мүмкіндіктердің берілуі бұл еліміздегі білім саласындағы оң өзгерістер екенін уақыт өзі дәлелдеді[2].

Елбасы өз жолдауында «Еліміздің университеттеріндегі педагогикалық кафедралар мен факультеттерді дамыту қажет»-деп атап өтті [1]. Бұл жас ұрпаққа заман талабына сай жаңа мазмұнда білім беру табыстылығы -оларға халықаралық стандарттар деңгейінде білім бере алатын кәсіби біліктілігі жоғары педагогтарды дайындаудан басталатынын аңғартады. Себебі, қазіргі заман білім беру жүйесіне қоғамның өзгермелі жағдайына жеңіл бейімделетін болашақ мамандарды даярлауға жаңа талаптар қояды. Бұл дайындық білім алушыларға әр түрлі ғылым саласынан берілетін ғылыми білімдердің тек жиынтығына ғана тәуелді болмауы тиіс. Оқылатын пәндердің мазмұны мен әдістемесі, нәтижесінде болашақ маман психологиялық ойлаудың қызметтік мүмкіндіктерін меңгеріп шығатындай, нәтижелі әрі ғылыми тұрғыдан дұрыс жоспарланған болуы қажет.

Бұл өз кезегінде жоғары мектеп оқытушысының атқаратын қызметтерінің аясын айқындайды:

1. Білім беру қызметі - студенттерге кәсіби білім беру, танымдық іскерлік- дағдылары мен кәсіби қабілеттіліктерін жетілдіру
2. Тәрбиелеу қызметі - студенттердің жеке тұлғасын тәрбиелеу ісі.
3. Ұйымдастыру қызметі - студенттердің аудитория және аудиториядан тыс жұмыстарын ұйымдастырып, қоғамдық және тұлғалық белсенділіктерін қалыптастыру.
4. Ғылыми жұмыстар саласындағы қызметі – студенттерді зерттеу жұмыстарын жүргізе білуге үйрету, ғылыми-техникалық жетістіктер тұрғысынан шығармашылықпен жұмыс істей білуге дағдыландыру[3].

Жоғары оқу орындарындағы оқытушының жоғарыда аталған қызметтері мен кәсіби іс-әрекетінің мазмұны оның психологиялық ерекшеліктерін, тұлғалық болмысын, яғни, психологиялық с т а т у с ы н анықтауға мүмкіндік береді. Бұл статус арқылы педагогикалық іс-әрекетті жүзеге асырушы жоғары мектеп оқытушысының студенттердің кәсіби даярлықтарын дамытудағы рөлі айқындалады.

Кәсіби білім беру жүйесіндегі барлық оңды өзгерістер оқытушының психологиялық ерекшеліктеріне, ойлау тәсіліне, шығармашылық белсенділігіне, өзіне және басқаларға деген ізгі қатынасына, тұлғалық, педагогикалық құндылықтарына байланысты. Қазіргі кезде оқытудың инновациялық әдіс-тәсілдерін жетік меңгерген жаңашыл педагогтердің іс-тәжірибесіне деген қызығушылық байқалады. Студенттерді оқыту, оларды кәсіби дайындау іс-әрекеті оқытушы тұлғасына, психологиялық сапаларына, субъектілік ұстанымына белгілі бір талаптар қояды.

ЖОО кәсіби білім беру процесіндегі оқытушы тұлғасының ролі мен кәсіби маңызды қасиет-сапалары өз кезегінде құрылымы бірнеше бөлімнен тұратын психологиялық формасына байланысты көрінеді. Э.Ф.Зеер, О.Н.Шахматова өз зерттеулерінің нәтижесінде кәсіби білім беруді жүзеге асыратын оқытушы тұлғасының төрт бөлімнен тұратын құрылымын айқындаған.

I. Әлеуметтік-психологиялық бағыттылық - оқытушының кәсіби іс-әрекетті жүзеге асыруға тұрақты ұмтылысы; мамандық арқылы өзін-өзі танытуға мүдделі болуы; өз білімін және қабілетін жүзеге асыруға бағдарлануы. Педагогикалық процестің әр жақтарына таңдамалы бағытталу ретіндегі педагогикалық центрация түрі: - конформдық центрация - басқалардың қызығушылықтарына, пікіріне бағытталу; - эгоцентрлік центрация - өзінің қызығушылықтарына, қажеттіліктеріне бағытталу; - гуманистік центрация - білім алушыларға бағытталу; - өктемдікке центрация - әкімшілікке бағытталу; - ата-аналық центрация - білім алушылардың ата-аналарына бағытталу; -танымдық центрация - оқыту мазмұнына, құралдарына және әдістемелеріне бағытталу.

II. Кәсіби құзіреттілік - білім, дағды және қабілеттер жүйесін қамтитын маман тұлғасының ықпалдасқан қасиеті. Құзіреттіліктің түрлері:

- а) педагогикалық құзіреттілік;

- б) психологиялық күзiреттiлiк;
- в) әлеуметтiк-коммуникациялық күзiреттiлiк.

III. Кәсiби-педагогикалық маңызды сапалар - оқытушының бiлiм беру процесiн тиiмдi жүзеге асыруына мүмкiндiк беретiн тұлғалық қасиеттерiн, когнитивтiк сипаттарын, психикалық кейпiн қалыптастыратын күрделi психологиялық құрылым. Ол кезегiнде төмендегiдей кәсiби маңызды сапалық қасиеттермен сипатталады.

- а) логикалық ойлау.
- б) шығармашылық әлеует.
- в) эмпатия
- г) субъективтi қадағалау деңгейi (интернальдылық, экстернальдылық)
- д) әлеуметтiк интеллект.

IV. Кәсiби-педагогикалық iс-әрекетке, бiлiм беру процесiне, оқу-тәрбие iсiне залалы тиетiн оқытушының кейбiр тұлғалық жағымсыз сапалар мен психофизиологиялық ерекшелiктерi.

а) ебедейсiздiк (ригидтiлiк) - оқытушының түрлi жағдайларға байланысты әрекеттерi мен қатынасын түрлендiрiп, өзгертуге бейiм болмауы.

б) өктемдiк - оқытушының қарым-қатынаста, iс-әрекетте өзiне ғана бағдарланып, басқаларды елемей, керiсiнше, оларға басымдылық танытуы.

в) қыр көрсету (демонстративтiлiк) - оқытушының өз мүмкiндiктерiн асыра бағалауы, өзiнiң шынайы бейнесiн таныта алмауы.

г) тақуалық (педанттық) - бұл қалыпты жағдайдан артық ұқыптылық, тиянақтылық көрiнiсi. Бұл әсiре педанттылық оқытушының дербес түрде шешiм қабылдай алмауы, жалтақ болуы, әр iсiне деген әсiре шоғырланумен ерекшеленуi ықтимал[4].

Жоғары оқу рындарындағы оқытушының студенттерге бiлiм беруде жаңа технологияларды iздестiрiп, қолдана алуын қамтамасыз ететiн кәсiби маңызды сапалары былайша жiктеледi:

- оқыту, тәрбиелеу, дамыту процестерiн тиiмдi жүзеге асыруға мүмкiндiк беретiн кәсiби маңызды тұлғалық сапалар;

- психологиялық, педагогикалық технологияларды тиiмдi қолдана алуды, түрлендiрудi мүмкiн ететiн кәсiби маңызды тұлғалық сапалар;

- өзiне және басқаларға (студенттерге, әрiптестерiне, жалпы әлеуметке) құнды қатынасын сипаттайтын кәсiби маңызды тұлғалық сапалар.

Сондай-ақ, ЖОО оқытушының ролi мен студенттерге бiлiм беру қызметiнiң нәтижелiлiгi әр түрлi педагогикалық жағдаяттарда өзiнiң аффективтi қылықтарын тежеп, өзiн-өзi бақылай, субъективтi қалыптарын реттей алуының жоғары дәрежесi арқылы да айқындалады. Оқытушының маман ретiнде ғана емес, адамгершiлiк-рухани қасиеттердiң негiзiнде субъектiлiк танытуы және осы ұстаныммен адам ретiнде жастарға үлгi бола алуы студенттердi маман және тұлға ретiнде дамыту iсiнде аса маңызды роль атқарады.

Оқытушының студенттермен қарым-қатынаста ашықтық, үйiрсектiк сияқты қасиеттерiнiң жоғары деңгейi, пiкiрталасқа түсе алу, шиеленiстiк жайттарды шеше алу, басқаларды тындай алу қабiлетi бiлiм беру процесiн нәтижелi жүзеге асыру үшiн қажеттi шарт болып табылады. Студенттердi оқыту, тәрбиелеу барысында кез-келген жана бiр құбылыстардың беймәлiмдiлiгi, айқындалмаған жайттардың орын алуы, көзделген мақсат пен қол жеткен нәтиже сәйкессiздiгi орын алады. Осы сәттерде оқытушының көңiл-күйiнiң оң эмоциялық сипаты, сәтсiздiктердi тез ұмыта алатын оптимизмi, қандай болмасын iс-әрекеттiң нәтижелi, жемiстi аяқталуына деген сенiмдiлiк өзiнiң психологиялық саулығы үшiн ғана емес, студенттердiң маман ретiнде тұлғалық қасиеттерiнiң тұрақталуына да ықпал етедi.

Сонымен қатар, жоғары мектептегi кәсiби iс-әрекеттiң, қарым- қатынастың белсендiрушiсi, бастамашысы оқытушы болатыны түсiнiктi. Студенттердiң кәсiби даярлығын дамытып, жетiлдiруге жағдай жасайтын жайлы жағдайды оқытушы меланхолиясы емес, оның сергек жай-күйi қамтамасыз етедi. Оқытушының енжар, тұйық қалып-кейпi оқу-тәрбие процесiнiң әдiс-тәсiлдерiн тиiмдi қолдануға мүмкiндiк бермейдi. Бұл өз кезегiнде «оқытушы-студент» жүйесiнiң жұмысына кедергi келтiрiп, студент тұлғасындағы кәсiби маман ретiндегi кәсiби жағымсыз маңызды қасиет-сапалардың қалыптасып дамуына әкеледi. Мұндай келеңсiз жайттар орын алмау үшiн жоғары оқу орындарындағы кәсiби бiлiм берудi ұйымдастырушы тұлға ретiндегi оқытушының ролi мен тұлғалық кәсiби маңызды сапаларын жетiлдiрiп отыру қажет.

Тұжырымдай келе, жоғарыда аталған жолдаудағы адами капитал – жанғыру негiзiндегi маңызды мiндеттердiң аясында жоғары оқу орындарына бiлiм беру бағдарламаларын жасауға көбiрек құқық берiп, олардың академиялық еркiндiгiн заңнамалық тұрғыдан бекiту керектiгiне де айқын басымдылық берiлуi де бүгiнгi таңдағы болашақ мамандарға жоғары кәсiби бiлiм беру, қайта

даярлау, біліктілігін арттыру жүйесінің жаһандық білім кеңістігінің өзгерістерге толы жағдайындағы академиялық икемділігі мен еркіндігін қамтамасыз ету үшін жасалып отырған нақты қадам болып табылады. Бұл жүйе жұмысының негізгі мақсатын Елбасы өз жолдауында былайша тұжырымдады: «Өзінің тарихын, тілін, мәдениетін білетін, сондай-ақ заманына лайық, шет тілдерін меңгерген, озық әрі жаһандық көзқарасы бар қазақстандық біздің қоғамымыздың идеалына айналуға тиіс» [1].

Осы орайда қазақстандық жоғары білім беру жүйесі мен жоғары оқу орындарының стратегиялық міндеттерінің бірі – ұлттық білім беру жүйесінің жетістіктерін әлемдік білім беру үдерісінің қазіргі заманғы перспективалық бағыттарына сәйкестендіру мүмкіндіктерін анықтау болып табылады.

Әдебиеттер:

1. Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері. //Қазақстан Республикасының Президенті Н. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 2018 жылғы 10 қаңтар
2. Қазақстан Республикасының «Еуропа аймағындағы жоғары білімге қатысты біліктілікті тану туралы» Конвенциясы ратификациялау туралы Заңы. № 202-1. 13.12.1997.
3. Зеер Э. Ф. Психология профессионального образования. - М.:Воронеж, 2003. - 480 с
4. Зеер Э. Ф., Сыманюк Э.Э. Психология профессиональных деструкций: Уч. для вузов. - М.: Академич. проект, 2005. - 240 с.

Далдирбаев М.

(г. Алматы, Казахская Академия труда и социальных отношений)

АНАЛИЗ РЕЗУЛЬТАТОВ ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ИССЛЕДОВАНИЯ СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ ПОЛИТИЧЕСКОГО МИРОВОЗЗРЕНИЯ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ

Успешность развития политической системы Казахстана, переход к правовому государству и гражданскому обществу зависят непосредственно от степени и особенностей участия в ней молодежи, и, прежде всего, студенчества. Студенты - это самая образованная часть казахстанской молодежи, ее будущая элита, которая в ближайшие десятилетия будет определять облик страны. Изучение особенностей политического мировоззрения студенческой молодежи, поиск способов ее совершенствования - обязательное условие сохранения казахстанской государственности и ее демократизации.

Прежде чем определить содержание понятия «политическое мировоззрение» необходимо остановиться на характеристике понятия «мировоззрение». Данная категория является предметом исследования в философии, политологии, социологии, психологии, педагогике, культурологии.

Мировоззрение - устойчивая система взглядов и отношений человека к тому, что происходит в окружающем его мире. Мировоззрение - система представлений о мире, нас самих и обществе - как осознанных, так и неосознанных, - отмечает американский психолог Джон Гудвин [1, 145].

Мировоззрение включает в себя цели и ценности жизни, социальные установки, убеждения человека, различные взгляды, мнения, ориентации.

Мировоззрение делится на виды в зависимости от того, какую систему взглядов оно действительно представляет. Мировоззрение может быть научным, житейским, философским, экономическим, правовым, религиозным и т.п. Мировоззрение создает для данного человека общую картину окружающего мира, которой он руководствуется, принимая те или иные жизненно важные решения и совершая те или иные социально значимые поступки [2, 255]. В качестве субъекта мировоззрения выступают социальная группа и личность. Мировоззрение есть общее понимание мира, человека, общества, определяющее социально-политические, философские, религиозные, эстетические, научно-теоретические ориентации человека.

Психологическая литература содержит некоторые особенности в подходе к определению понятия «мировоззрение». «Психологи исходят из того, отмечает Н.А. Менчинская, - что мировоззрение личности есть форма индивидуального сознания, имеющая специфические особенности, обусловленные возрастными, индивидуальными различиями. В сформированном мировоззрении отраженные образцы наиболее общих закономерностей природы, общества, психологической жизни человека сливаются с собственным, личностным отношением к ним» [2, 41].

С.Ю. Головин так определяет мировоззрение: «... это ядро общественного и индивидуального сознания, включающее жизненные позиции, убеждения, идеалы, принципы познания и деятельности, ценностные ориентации» [2,35].

Отечественная наука трактует политическое сознание как вариант общественного сознания, отражающий, прежде всего, социально экономические условия быта людей. В общепринятой мировой традиции политическое сознание рассматривается в более широком контексте, как вся совокупность психического отражения политики, как ее субъективный компонент, проявляющий себя на разных уровнях и в различных ситуациях [4,60]. Политическое сознание представляет собой систему теоретических и обыденных знаний, оценок, настроений, чувств, посредством которых происходит отражение социальными субъектами (индивидами, группами) сферы политической жизни. Сущность политического сознания - результат и процесс восприятия и осмысления политической реальности с учетом социальных интересов людей, - отмечает В.Г. Крысько [3, 347]. Содержанием политического сознания выступают политические идеи, теории, взгляды, интересы, настроения и чувства людей, испытывающих влияние политики.

Д.П.Гавра, Н.В.Соколов, М.А.Василик, Г.Г.Дилигенский включают в данное понятие политические ориентации и считают, что «...мировоззрение и ориентации не разделены какой-то гранью, они взаимосвязаны и частично сливаются друг с другом» [4, 252] В свою очередь М.А.Василик, Ю.В.Ирхин, В.Д.Зотов и др. полагают, что понятие «политическое мировоззрение» является компонентом политической культуры, наряду с политическими стереотипами, мифами и символами [3, 366] и составляет часть общего мировоззрения отдельного человека, отдельной группы или социальной общности. Наибольшее влияние на характер политического мировоззрения оказывают те политические ценности, которые относятся к категории устоявшихся, получивших определенную эмоционально-чувственную окраску, ценности «пропущенные» не только через сознание, но и через «душу» человека [3, 284].

К.С.Гаджиев склоняется к тому, что «политическое мировоззрение следует считать цементирующим элементом политической культуры, поскольку оно оказывает большое влияние на характер политических ориентации, ценностно-нормативных установок симпатий и антипатий людей» [3, 58].

А.А.Швецов, Е.А. Климов отмечают, что «мировоззрение - это не просто осведомленность, информированность, а система разносторонне обоснованной ориентировки в мире. Речь идет об обоснованности тех или иных взглядов, например, политических, логическими доводами, рассуждениями, фактами, личной жизненной практикой, авторитетом власти и т.д. Благодаря рациональной составляющей подобные взгляды приобретают признаки побуждений, мотивов; они нераздельно связаны с готовностью человека к соответствующим действиям» [3, 225].

Е.А. Суроедова, Г.Н. Уварова в своем исследовании особенностей политического мировоззрения старшеклассников с разным уровнем рефлексивности отмечают, что в юношеском возрасте стремление познать себя как личность приводит к рефлексии, к углубленному самоанализу. Недостаточно изучены в психологической науке особенности политических ценностей, политической информированности и патриотизма у старшеклассников с разным уровнем ретроспективной, ситуативной, перспективной рефлексии и рефлексии общения и взаимодействия с другими людьми. И.Н.Кулешова на основе своего исследования сделала следующие выводы:

1. Политические убеждения большинства студенческой молодежи и направленность ее политического мировоззрения связаны с индивидуально личностными особенностями (самооценкой, авторитаризмом, социальной мотивацией), положением личности в малой группе (статус и особенности взаимодействия), идентификацией субъекта с большой социальной группой (принятие мифов, стереотипов, выражение чувств к своему этносу);

2. Политическое мировоззрение студенческой молодежи представляет собой неструктурированную совокупность убеждений относительно различных сфер общественного устройства, с определенными доминирующими взглядами, мифологично, имеет гендерные и возрастные различия [4].

Анализируя результаты по методике К. Томаса «Тип выхода из конфликтной ситуации». По мнению автора, нужно сконцентрировать внимание на следующих аспектах изучения конфликтов: какие формы поведения в конфликтной ситуации характерны для индивида, какие из них являются более продуктивными или деструктивными; каким образом можно стимулировать деструктивное поведение [5].

Выбор стратегии выхода из конфликта зависит от различных факторов, обычно они указывают на личные особенности индивида. В результате нашего исследования мы получили следующие показатели:

Респонденты группы индивидуального типа политического мировоззрения, отдают предпочтения «сотрудничеству» - 7,05 балла (то есть, участники ситуации приходят к альтернативе, полностью удовлетворяющей интересы обеих сторон) и «соперничеству» (конкуренция) - 6,05 балла (заключается в навязывании другой стороне выгодного для себя решения. Соперничество оправдано в случаях: явной конструктивности предлагаемого решения; выгоды результата для всей группы или организации, а не для отдельного лица или микрогруппы; важности результата борьбы для того, кто поддерживает эту стратегию; отсутствия времени на договоренность с оппонентом. Соперничество целесообразно в экстремальных и принципиальных ситуациях, в случае дефицита времени и высокой вероятности опасных последствий). К типу выхода из конфликта как «избегание» и «приспособление» студенты приходят редко 4,09 балла и 4,06 балла.

У студентов традиционалистского типа политического мировоззрения доминирует, как тип выхода из конфликта «приспособление» - 7,01 балла и «компромисс» - 6,02 балла. Необходимо отметить, что полученные различия в значениях статистически значимы, соответственно в группах студентов с преобладающим типом мировоззрения, индивидуализм и радикализм, к способу выхода из конфликтной ситуации - приспособление, прибегают реже ($KW-N=14,606$, $p<0,001$). Приспособление - рассматривается как вынужденный или добровольный отказ от борьбы и сдача своих позиций. Компромисс - состоит в желании оппонентов завершить конфликт частичными уступками. Он характеризуется отказом от части требований, которые ранее выдвигались, готовностью признать претензии другой стороны частично обоснованными, готовностью простить.

Почти в равной мере группа студентов традиционного типа мировоззрения используют стратегии сотрудничества - 5,1 балла, соперничества - 5,06 балла и избегания (уход от решения проблемы, является попыткой выйти из конфликта при минимальных потерях. Отличается от аналогичной стратегии поведения во время конфликта тем, что оппонент переходит к ней после неудачных попыток реализовать свои интересы с помощью активных стратегий. Собственно, речь идет не о решении, а о угасании конфликта. Уход может быть вполне конструктивной реакцией на длительный конфликт. Избегание, применяется при отсутствии сил и времени для устранения противоречий, стремление выиграть время, наличия трудностей в определении линии своего поведения, нежелании решать проблему вообще) - 5,8 балла.

У студенческой молодежи с радикальным типом политического мировоззрения чаще всего наблюдается способ выхода из конфликта - «соперничество» - 10,2 балла. При сравнении данных показателей в группах студентов с другим преобладающим типом политического мировоззрения, в частности индивидуализм и традиционализм, полученные различия статистически значимы ($KW-N=19,281$, $p<0,001$). Этот результат не удивителен, так как политическое мировоззрение радикализма направлено на кардинальные, решительные, "коренные" изменения существующих социально - политических институтов и здесь нет места сотрудничеству и иным типам выхода из конфликтной ситуации.

Основываясь на результатах нашего исследования, мы считаем, что при избегании конфликта ни одна из сторон не достигает успеха; при таких формах поведения, как соперничество (конкуренция), приспособление и компромисс, или один из участников оказывается в выигрыше, а другой проигрывает, или оба проигрывают, так как оба идут на компромиссные уступки. И только в ситуации сотрудничества обе стороны оказываются в выигрыше, так как оно предполагает стремление оппонентов к конструктивному обсуждению проблемы, рассмотрение другой стороны не как противника, а как союзника в поиске решения [6].

Политическое мировоззрение имеет большое практическое значение, влияя на нормы политического, нравственного и морального поведения, жизненные интересы и стремления людей, социальных групп и общества в целом. По своему содержанию и направленности оно может иметь различные виды и характеристики. Составной частью политического мировоззрения является самосознание, как политическое осознание, оценка человеком своих политических воззрений, целей, интересов и мотивов политического поведения, целостная политическая оценка самого себя. Политическое самосознание носит общественный характер, является своеобразной мерой и исходным пунктом отношения человека к самому себе и другим людям [7].

В настоящее время существует необходимость дальнейшего изучения особенностей формирования политического мировоззрения, в связи с постоянно возрастающей актуальностью данной проблемы, так как современное молодое поколение все более активно вовлекается в политическую жизнь страны и в дальнейшем придет на смену существующей элите, займет свое место в политической системе.

Литература:

1. Алексеев М.Н. Современная социальная психология / М.Н. Алексеев. - М: ИПРАН: Академический проект, 2002. - С. 29.
2. Залесский Г.Е. Психология мировоззрения и убеждений личности / Г.Е. Залесский. - М.: Изд-во МГУ, 1994. - С. 25.
3. Кулагина И.Ю. Педагогическая психология: учебное пособие / И.Ю. Кулагина / Под. общ. ред. В. П. Романов. - М.: ТЦ Сфера, 2008. - С. 289.
4. Кулешова И.Н. Социально-психологические особенности политического мировоззрения студенческой молодежи (на примере провинциальных ВУЗов центра Казахстана): дис. ... канд. псих. наук: спец. 19.00.05 / И.Н. Кулешова; науч. рук. В.Г. Циплюк. - Иваново, 2006. - 212 л
5. Лабунская В.А. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп / В.А. Лабунская, В.В. Козлов, Г.М. Мануйлов. - М.: Изд-во ин-та психотерапии, 2002. - С. 231
6. Шорохова Е.В. Методы социально-психологического исследования: учебник / Е.В. Шорохова; под общ. ред. В.П. Романова. - М.: Наука, 2001. - С. 237
7. Ольшанский Д.В. Основы политической психологии / Д.В. Ольшанский. - Екатеринбург: Деловая книга, 2001. - С. 59.

Жақыпбек А.М.

*Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті,
Педагогика және психология мамандығы студенті
Ғылыми жетекшісі: Күрбаева Г.А.
Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті*

ҒАЛАМТОРДЫҢ ЖАСТАР ПСИХОЛОГИЯСЫНА ӘСЕРІНІҢ СЕБЕПТЕРІН АНЫҚТАУ ЖӘНЕ ОНЫ ШЕШУДІҢ КЕЙБІР ЖОЛДАРЫ

Қазіргі таңда ғаламтор желісі әлемдік қауымдастықтың негізгі ақпараттық-коммуникациялық құралына айналып отыр. Бұл тұрғыда қарапайым халықтың күнделікті өмірдегі байланысқа деген қажеттілігі туралы айтпасақ та болады. Ғаламторға қосылу спутниктік байланыс, радио-каналдар, кабельдік теледидар, телефон, ұялы байланыс, арнайы оптикалық-талшықтық желілер арқылы жүргізіледі. Дегенмен де ғаламтор желісінің пайдасымен бірге келеңсіз жақтары да барын естен шығармағанымыз жөн.

Ғаламтор - ақпарат беру және сақтауға арналған компьютерлік желілердің біріктірілген әлемдік жүйесі.

80 жылдардың басында «Интернет»- деген термин пайда болды. Бұл ағылшынның халықаралық желі деген сөз. Қазіргі кездегі әлем - бұл ақпараттық әлем. Оның ерекшелігі сонда, өте қысқа уақыт аралығында адамға деген ақпараттық салмақ анағұрлым артып кетті. Интернеттің мүмкіндігі шексіз. Интернет күнделікті тұрмыс пен жұмыстың айнымас құралына айналып келеді. Интернетті дұрыс мақсатқа пайдалансаң, ісің де оңынан болады, құлашың да кеңге жайылады. Ал егер теріс бағытқа, пайдакүнемдікке, қарау ойлы мақсатқа, т.с.с. жасөспірімдерді аздыруға қолдансаң, оның жайы бір басқа. Яғни терроршылдық, экстремистік, дінбұзарлық, қоғамға жат сананы насихаттау секілді әрекеттер үшін Интернетке цензура енгізу қажет. Бірақ ең демократияның орнаған саласы - осы ғаламтор екенін Интернетті қолданушылар жақсы түсінеді. Өйткені, мұнда қандай ой, пікір айтсаңда, қалай айтсаң да, тек өзіңе, адамгершілік арыңа сын. Ендігі бір мәселе - Интернетке тәуелділік. Сағаттап, тіпті танды-таңға ұрып, Интернетті қызықтайтындар да кездеседі. Бұл күнде ғаламтор желісін тұрақты пайдаланушылар саны бүкіл әлем бойынша 2,4 млрд адамнан асыпты. Бұл - жер шарын мекендейтін халықтың үштен бір бөлігінен астамы ғаламтор қызметіне жүгінеді деген сөз [1].

Бұл да бір есірткіқұмарлық, нашаға тәуелділік сияқты нышанды байқатады. Адамның психикасына, денсаулығына кері әсер етеді. Осындай келеңсіз, жаныңды түршіктіретін ақпараттар интернетте орын алып жатса, оның жұртшылыққа пайдасынан гөрі зияны көп емес пе? Демек, Интернетті қажетіне қарай, шамамен пайдалана білу мәдениетін қалыптастыру да көп ойланатын дүние. Мектеп жасындағы баланың сабаққа дайындалғаннан гөрі көп уақытын ұялы телефонына үңілумен өткізеді. Ол неге үңіле береді десең, әрине ол ішіне сабағын жазып алған жоқ. Небір түрлі қырғын атыс-шабыс ойынын, өзгелермен танысу, ұятты көріністер қарайды. Міне, содан барып, ол баланың өмірге көзқарасы психологиясы өзгереді. Ұрлық-зорлық көбейеді. Жас бала еліктегіш келеді. Әр жаман затты көрген сайын, естіген сайын оның бір ұшқыны адам бойында ұялап қалмай ма? Әр нәрсе өз нормасынан асқан соң, жаманға айналады.

Бүгінде ғаламторға тәуелділік атты жаңа дерттің пайда болғаны жасырын емес. The Independent басылымының мәлімдеуінше, адамның ғаламторға тәуелділігі ішімдік, кокаин немесе марихуанаға тәуелділікпен бірдей екен. Негізінен, компьютер тұтынушыларының 5-10 пайызы ғаламторға тәуелді. Ересектерді былай қойғанда, бұл күнде жасөспірімдер мен бүлдіршіндер де ғаламтор атты шексіз

әлемге байланып отыр. Өкінішке қарай, елімізде ғаламтордан зиян шеккен балалар туралы дерек жоқ. Өйткені ел аумағында арнайы зерттеу жұмыстары жүргізілмейді екен. Өйткенмен мектеп жасындағы балалар әрқилы әлеуметтік желілердің тұрақты «қонағына» айналғалы қашан. Тіпті сабақ үстінде ұялы телефон арқылы хат алысатын оқушылар да жеткілікті. Ғаламторға, оның ішінде қоғамдық желілерге тәуелді жастар ғалымдардың соңғы зерттеулері бойынша осы әуестігі нәтижесінде өзіне деген сенімділігін жоғарылатады екен. Психологтар қоғамдық желілер арқылы танысып, тілдесу адамның батылдығына, өзіне беретін бағасына әсер ете алады, ол көрсеткіштерді жақсы жаққа қарай өзгертеді дейді. Әл-Фараби бабамыз «Тәрбиесіз берілген білім - адамзаттың қас жауы» деген жоқ па? Иә, бала жақсы баға алғанымен, интернетке әуес болған соң сабағын тез дайындап тастауға әдеттенеді де, қалған уақытын интернет желісіндегі ойындарға жұмсайды.

Ғаламтор желілердің негативті әсері кәметке толмағандардың тәуелділігін қалыптастыру және қылмыстың өршуіне ерекше қауіп тудырып отыр. Интернет пен компьютерлік ойындардың пайда болуымен тәуелділіктің жаңа түрлері де пайда болды: интернетке тәуелділік пен ойынға тәуелділік. Әрбір төртінші пайдаланушы компьютердің жанында аптасына 20 сағаттан аса уақытын өткізеді. Мұнымен бірге Психиатрлардың америкалық ассоциациясының мәліметтері бойынша күніне компьютерде екі сағаттан аса уақыт ойнау компьютерлік тәуелділік деп танылады. Тәуелділік - бұл психикасының бұзылуы, ол уәждеумен, шешімдер қабылдаумен, оқумен, тежелуді бақылау деп аталатынмен, рақаттануды іздестірумен байланысты химиялық үдерістерге араласу жолымен мидың жұмыс істеу қағидаттарына ықпал етеді. Құмар ойындары мен жеңсіздік сияқты мінез-құлықтың құштарлық-психологиялық тәуелділік формасының мәні; есірткілер немесе алкоголь сияқты заттарға құмарлық бір мезгілде психологиялық тәуелділік формалары болып табылады.

Интернет-тәуелділіктің басқалардан ерекшелігі - ағзаны әлсіреуіне немесе өзгеріске ұшырауына соқтыратын химиялық тәуелділік емес, ағзаға әсері бойынша ол құмар ойындарға тәуелділікке жақын. Дәстүрлі тәуелділік түрлерінің пайда болуына жылдар қажет болса, профессор К.Янгтің мәліметтері бойынша Интернет-тәуелділікке көп уақыт қажет емес, мәселен тәуелділердің 25 пайызы интернетпен жұмыс істей бастаған жарты жыл ішінде, 58% - жарты жылдан соң, ал 17% - 1 жыл уақыт аралығында интернет құлына айналған [2].

Санкт-Петербургтегі В.М.Бехтерев атындағы Психоневрологиялық институтының ғалымдары компьютерге үйірсеңдіктің он белгісін көрсетіп берді. Олар:

- компьютер алдында бір ойынды ойнап бірнеше сағат отыру;
- ата-аналарымен кикілжіңге бару;
- үйге кешігіп келу;
- сабаққа үлгерімі нашарлап, сабаққа жиі бармай қалу;
- баланың бұрынғы достарымен қарым-қатынасы азаяды;
- өзі сияқты компьютерге үйірсеңдіктермен ғана араласады;
- күнделікті ақшаға сұранысы көбейеді;
- берген уәдесін орындамайды; ашуланшақ, мазасыздану мінездері пайда болады;
- ұйқысы бұзылып, зейіні мен есте сақтау қабілеті нашарлайды;
- көз жанары төмендейді, басы ауырады, омыртқасы бұзылуы басталады.

Осы белгілердің бесеуі бала бойында анықталса, «компьютер ойынына тәуелділік ықтимал» деген анықтама қойылады. Ал егер жеті немесе одан да көп белгі байқалса, ол тәуелділіктің құлы деп саналады.

Интернет-тәуелділік психологиялық тәуелділік формалары бірі болғандықтан, бұл мәселені қарым-қатынастың психологиялық аспектісі тұрғысынан қарастырамыз.

Сонымен зерттеу барысында қарым-қатынас құралы ретінде интернетке жүгінудің келесі себептері анықталды:

- кез-келген ақпараттардың, оның ішінде жасөспірімдер тәрбиесіне кереғар әсер ететін бейәдеп ақпараттардың да қол жетерлік деңгейде болуы;
- қоршаған ортасында адамдармен дұрыс қарым-қатынас жасай алмауы себебінен басқа байланыстар табу;
- адамдар арасындағы қарым-қатынастың қалыпты нормаларын сақтауды қажет етпейтін анонимді желі болуына байланысты агрессияны шығару жолдары т. б. болуы мүмкін [3].

Дүние жүзі бойынша халықтың - 96% ғаламторды қолданады, оның ішінде 72%ы ғаламтордың пайдасы зор десе, 24%-ы зиянды деп отыр. Компьютер ойнайтын баланың психологиясында көп өзгеріс болады. Бойында іштей қарсылық, көңіл күйінде ауытқушылық, ырықсыздық пен агрессияшылдық билейді. Сондықтан, баласының болашағын ойлайтын ата-аналардың бәрі қауіпті

дерттің алдын алған жөн. Баланың бос уақытын тиімді пайдалану үшін ақыл-ойды дамытатын үйірмелер мен білім беру орталықтарына жаздыртқан абзал [4].

Бүгінде интернетке тәуелділіктің салдарынан жастардың денсаулығы ғана емес, ойлау, сөйлеу, жазу мәдениеті де төмендеп барады. Мәселен, Қытай билігі жастардың интернетке деген тәуелділігіне медициналық ауру деген баға беріп, қауіптің алдын алуға кіріскен. Яғни, желіге байланған жеткіншектерді кеселінен арылту үшін арнайы жаттығу лагерлерін ашқан. Аталған орталықтарда Қытайдағы жастарды әскери тәртіппен емдейді. Онда әскердегі жаттығуларды емделушілердің күнделікті режиміне енгізген. Идея авторлары «Мұндай әдісті жайдан-жай қолданып отырғанымыз жоқ» - дейді. Өйткені, күні бойы монитор алдында отыратын адамның денсаулығында міндетті түрде ақау болады. Лагердегі жаттығуларды бұрынғы әскери қызметкерлер жүргізуде. Басты мақсат - жастардың арасында салауатты өмір салтын қалыптастыру. Егер бір оқушы тәлімгердің талабын орындамаса, бүкіл, топ жазаланады. Дене жаттығуларынан бөлек жастар мұнда Қытай этикасынан да сабақ алады. Ән айтып, би үйренулеріне де болады. Ал, интернет тәуелділігінен емдеуді арнайы психолог мамандар жүргізеді. Бүгінде Қытайда дәл осындай 250 лагерь жұмыс істейді екен. Мұнда емделіп жатқан жеткіншектердің көпшілігін ата-аналары мәжбүрлеп жіберген [5].

Тәуелділікті жеңудің ең қарапайым, әрі қолжетімді жолы - басқа нәрсеге алаңдау. Салауатты өмір салтын ұстану, табиғат аясында көп уақыт өткізу, шығармашылық заттармен айналысу, мысалыға сурет салу, өлең-әңгімелер жазу. Осындай жолдар арқылы тәуелділіктен шығуға болады.

Ғаламтор тәуелділіктен қалай құтылу керек? Ең тиімді жолы – бірнеше күн бойы Ғаламтор туралы ұмыту. Түрлі іс-шараларға қатысу, достарымен кездесіп, спортпен шұғылдана бастау. Егер сіз қазір әлеуметтік желілерсіз өз өміріңізді елестете алмасаңыз, сіз одан дереу бас тарту қиын болады. Бастапқыда, ғаламторға жұмсалған уақытты азайтуға болады, содан кейін, біртіндеп оның қызметін ығыстырып, оған кірмеуге тырысыңыз. Қайта-қайта электрондық поштаны тексергісі кеп тұратындар үшін кеңес - поштаны тексеруге белгілі бір уақытта ғана кіретіндей кесте белгілеп қойыңыз. Сіз жұмыс істеу үшін немесе сабақ оқу үшін ғаламторды пайдаланып отырасыз да, біртіндеп ол туралы ұмытып, мағынасыз уақыт оздыруға ауысып кеткеніңізді байқайсыз ба? Ғаламторда жұмсалған уақытыңызды анықтап және талдап көріңіз. Маңызды және қажетті нәрсеге қанша уақыт жұмсайтыныңызды шамамен есептеңіз. Осы уақыт күнделікті болсын. Күн сайын, ғаламтор қосылғанда, осы мерзімді сақтауға тырысыңыз. Бұл сізге көп жұмыс уақытын тиімді пайдалануға мүмкіндік береді. Ғаламторға тәуелділіктен құтылу процесінде жақындарыңыздың қолдау көрсетуі маңызды. Жақсы отбасылық байланыс шамадан тыс ғаламтор пайдалануды алмастырады. Бәрі де ғаламтор пайдаланады, онда тұрған түк те жоқ деген ойдан арылыңыз. Қалғандары ғаламтор «иірімінен» шыға алмай жатса да, өзіңіз одан «жүзіп шығып» арылуға әрекет жасаңыз.

Қорытындылай келе, дені сау саламатты ұрпақты тәрбиелегіміз келсе, қоғам болып отбасынан бастап, мектеп, арнайы орта және жоғары оқу орындарының барлық білім алушылары мен педагогтарының алдында үлкен міндет тұр. Ол - адамдар арасындағы қарым-қатынас мәселесі, яғни тұлғаны әлеуметтендіру мәселесіне басты назар аударғанымыз жөн. Егер әр адам бала кезінен өз ортасында ізгі қарым-қатынастар негізінде тәрбиеленсе және сүйікті ісімен айналысып, мәселен спорт, музыка, техникалық үйірмелер, дебат клубтары немесе шебер қолдар үйірмелері т.б. тәуелділік мәселелеріне тосқауыл қойылар еді. Сонымен бірге, ғаламтор желісін қажетіне қарай, шамамен пайдалана білу мәдениетін қалыптастыру да көп ойланатын дүние.

Бүгінгі таңда біздің елімізде де балалардың денсаулығына, дұрыс өсуіне зиян келтіретін ақпараттардан қорғау мақсатында бірқатар заңдар қолға алынып жатыр. Жастардың салауатты өмір салтына бейімділігін қалыптастыруда виртуалды тәуелділіктің механизмдерін дерек көздері арқылы анықтау нәтижесінде студенттер арасында жүргізілген сауалнама қорытындысы бойынша ұзақ уақыт бойы интернет желісінде отырып, компьютерлік ойындар ойнаған жасөспірімдер ашушаң, бас ауру, дене бітімінің бүкірейуі, ұйқысыздық сияқты келеңсіз жағдайлар білім сапасын қамтамасыз етуге кедергі келтіретін бірден - бір фактор екені анықталды.

Әдебиеттер:

1. Белинская Е., Жичкина А. Современные исследования виртуальной коммуникации: проблемы, гипотезы, результаты. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2004.
2. «Білім беруде интернет ресурстарды пайдалану» Болсынбекова Ш.Ж \Алматы -2004-3 бет
3. «Интернет технологиясы» Г.Е.Мырзабекова, А.Ш.Күлмұратова Л.К.Смаилова, Л.К.Тәжібай\ \ Алматы-2011- 56бет.
4. «Интернет-аддикция в подростковой среде», Пережогин Л.О., <http://www.rusmedserv.com/psychsex>
5. Перед телевизором дети проводят больше времени, чем за уроками //«Интер-Мед Новости» от 13.02.2003.

ACTUAL PROBLEMS OF MODERN PEDAGOGICS

Pedagogical art is the art of applying pedagogics or the art of pedagogical activity, the art of solving pedagogical tasks.

Part of pedagogics is didactics - the science of knowledge transfer, the formation and development of skills, attainments and training in the application of this knowledge.

Pedagogics includes ensuring orientation in the corresponding general and private needs of those for whom it should be developed and used on the basis of the achievements of other social sciences and human sciences, without substituting any of them [1, C 69].

The management of pedagogical activity should not be utopian. But it should be oriented towards more complete and effective use of the available opportunities to achieve the set of goals. Therefore, pedagogics includes consideration of the law formation and development of the subject most important qualities of future activity, for the sake of which, in fact, pedagogical activity is carried out.

"In the process of activity, there is a comprehensive and holistic development of the person's personality." It is known that there are always new formations in the personality structure that were born in the course of activity. In these definitions, it is important that the person is brought up as a result of their mental and practical activities. The main thing is person's activity. To substantiate the correctness of this position, which has methodological significance, we turn to the various definitions: "They educate everyone ... With the whole complex of environmental activities, the child enters an infinite number of relationships, each of which invariably develops, intertwines with other relationships, is complicated by the child's physical and moral growth. All this chaos ... creates at each given moment certain changes in the personality of the child. "Many authors, think in the same way, always emphasize that a person changes only in their activity: "In order to master the achievements of human culture, each new generation must carry out activities similar to (albeit not identical) those that stand behind these achievements" [2 C 264].

By means of activity, a person makes noticeable and inconspicuous changes to the external world, thereby this process arbitrarily or involuntarily introduces certain changes in the spiritual and physical world of the individual.

Man - the most complex phenomenon of all existing on the Earth, is an interesting subject of knowledge and self-knowledge. Man is a remarkable result of a unique socio-cultural revolution, since only man is capable of self-awareness, self-knowledge and transformation of the world around him.

Modern conditions require the building of training on new principles, taking into account the specifics of the modern man thinking. As the researchers note, at the beginning of the XXI century there were new approaches not only to learning, but also to education in general. A pupil (a schoolchildren, a student) began to regard education as a voucher, a great motivation for learning arose.

Of great importance for modern teaching is the problem of the formation of learning methods for self-acquiring knowledge. This problem is given considerable attention and for many years considered as the framework of various approaches. Thus, in the literature, the features of mastering methods of mental activity and their transfer are described, the significance for the intellectual ability of not only the knowledge of the reception but also its use in the student's own experience is shown, individual and typical differences in the mastery of the methods underlying the study of learning ability are singled out.

Development is the process of changing mental functions and personality as a whole under the influence of interaction with other people and in mastering the leading activity. The student takes possession of reality through the teacher and other adults. Development can change as a result of different conditions of life, communication, regime, nutrition, etc. Development corresponds to biological indicators of what has changed in the personality of the learner, whether learner is moving to another stage of development or begins to fulfill the elements of a new activity for them.

Thus, the development of the psychology of learning cannot be considered without an analysis of past achievements of scientists. Any educational technology has the right to exist if it is progressive and does not harm the trainee. New approaches to learning should organically continue the research of psychologists and didacticians of the twentieth century. It is important that in the psyche of the learner such neoplasms that could reveal their potential, initiate cognition and lead to progress of the whole society.

References

1. Kadyrova E.P. MODERN PROBLEMS OF PEDAGOGICAL SCIENCE AND EDUCATION // Advances in Modern Natural Science. - 2010. - No. 3. - P. 69-71;
2. Andrienko EV Social psychology: Textbook. allowance for stud. supreme. ped. training. institutions. Ed. V.A. Slastenin. - Moscow: Publishing Center "Academy", 2000. - 264 (449) p. "

Жұбаназарова Н.С., Канбаева А.

(Алматы қ, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті)

МЕКТЕП - ИНТЕРНАТТАҒЫ ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ ТҮЛҒАЛЫҚ МАЗАСЫЗДАНУ МӘСЕЛЕСІ

Қазақстан Республикасының білім беру төңірегіндегі саясатының негізгі принциптері оқыту және тәрбие үрдісінде оқушылардың жеке даралық психологиялық ерекшеліктерін ескере отырып оны гуманизациялау болып табылады.

Қазіргі кезеңдегі әлеуметтік қиындықтар – оның ішінде экономикалық дағдарыс үдерісі тұрғындарға ауыр соғып, адамдарға психологиялық және әлеуметтік жағынан кері әсерін тигізуде. Олар мазасыздық, күштену, қатыгездік, тудырып отыр.

Әсіресе, дүниетанымы әлі жетіліп дамымаған, құндылықтар жүйесі қозғалмалы жастарға ауыр келіп отыр. Жасы кәмілетке толмаған жастардың мораль және құқық туралы түсінігі вербальды деңгейде, әлі де болса оның мінез-құлықын саналы реттей алмайды. Сондықтан, жеткіншекке көп көңіл бөліп, құқық бұзушылық пен қатығысқа жол бермеу керек.

Жасөспірімдік шақ – тұлға қылыптасуының дағдарысты кезеңдерінің бірі болып табылады. Бұл кезеңде бұрын қалыптасқан психологиялық құрылымдардың қайта құрылуы ғана жүріп қоймай, сонымен бірге жаңа білімдер қалыптасып, саналы көзқарастар мен әлеуметтік ішкі ыңғайланудың қалыптасуының жалпы бағыттылығы өседі. Онтогенездегі жасөспірімдік кезең бұл балалық шақтан ересектікке өтудегі дамудың қарама-қайшылықтық тенденциясымен ерекшеленеді. Бұл күрделі кезең біріншіден, бала дамуындағы жеке даралық қалыптасудың дисгармониялық, қызығушылықтар жүйесінің бұзылуы, ересектерге деген қарсылық, түрлі мінез-құлық акцентуациясының негативті көріністерімен сипатталады. Екіншіден, жасөспірімдік кезең керісінше түрлі жағымды факторларға байланысты ерекшеленеді, балада дербестілік сезімі өседі, басқа балаларға, ересектерге деген қатынасы біршама көпжақты және мазмұндырақ бола түседі, оның іс-әрекет сферасы сапалы өзгерістерге ұласып, барынша кеңейе түседі.

Жасөспірімдік кезең – бұл білімнің, шеберліктің қалыптасуына және «Меннің» ашылуына, жаңа әлеуметтік позицияны іздейтін жетістік кезеңі. «Мен» образы – бұл әлеуметтік бағыт және тұлғаның өз-өзіне деген қарым-қатынасы. Осы жасқа тән табиғилық – ер жетушіліктің көрінісі, өзіндік сананың, өзіндік бағалаудың дамуы, тұлғасына, мінез-құлқына, мүмкіншіліктеріне, қабілеттеріне деген қызығушылық.

Кенестік жасөспірімдік психологияда, психикалық дамудың динамикалық анализін баланың өткен тәжірибесінің нәтижесінен, сыртқы және ішкі ерекшеліктердің сәйкестенуі көзқарасымен жүргізуі керек деген тұжырымдар көрініс тапты. Сонымен қатар, өмір шарты өздігінен орта сияқты түсіндірілмейді, ол адамның өзі қосылатын «шынайы қарым-қатынастың жүйесі» болып табылады [1, 203б.].

Баланың қоршаған ортамен шынайы қарым-қатынасының маңызды өлшеулерінің біріне отбасы кіреді. Ол әсіресе баланың тұлға болып қалыптаса бастауында өте маңызды рөл атқарады. Ішкі отбасылық қарым-қатынастағы онтогенезінің соңғы кезеңдері өзінің дамушы білімдерін босқа кетірмейді. Дамушы тұлғаның ішкі әлемге әсері спецификалық үлкен жанамалық болып табылады.

Жас ерекшелік мазасыздығы эмоционалдық сезімтал балаларда олардың психикалық және тұлғалық даму ерекшеліктерінің көрінісі ретінде байқалады. Олар мына факторлардың негізінде пайда болады: ата-аналарда мазасыздықтың болуы; баламен қарым-қатынаста мазасыздану, оны қауіптерден шектен тыс қорғау және құрбыларымен араласуын шектеу; сол жыныстағы ата-анасының тарапынан көп тыйым салыну немесе басқа жыныстағы ата-анасының балаға толық еркіндік беруі, сонымен бірге отбасындағы үлкендердің көптеген іске аспаған қоқан-лоққылары; сол жыныстағы ата-анамен рөлдік идентификация мүмкіндігі көбінесе ұл балаларда болмайды; ата-аналардың арасындағы қатығыстық қарым-қатынас; шошыну тәрізді психикалық жаракаттану; үлкендермен және құрбыларымен қарым-қатынас жасау үрдісінде мазасыздыққа психологиялық бой алдыру [2, 328б.].

Бірқатар жағдайларда мектептен қорқу, мазасыздану құрбыларымен қақтығыстан, олар жағынан шығатын дене қара күштен қорқудан туындап отыр. Әсіресе бұл эмоционалды сезімтал, әлеуметтік-мәдени және педагогикалық олқылығы бар балаларға тән.

Жас өсе келе осы тәрізді қорқыныштар өзінің сипатын өзгертеді, кейде мүлдем жоғалып кетеді. Бірақ ұзаққа созылу сипатына қарай олар балада әлсіздік, өзінің сезімдерін игеруге, бақылауға қабілетсіздікті тудырады.

Мектептік мазасыздану баланың психологиялық жайлылығын ғана емес, сонымен қоса балалар неврозының дамуына да ықпал етеді [3, 102б.].

Баланың өмірлік іс-әрекетінде көптеген өзгерістер пайда болады, оған жас ерекшелік кезеңі, балалық шақтан ересек кезеңге көшу жатады. Жасөспірімдік кезеңде көптеген қиындықтар, уайымдаулар, дағдарыстар көп болады. Бұл кезеңде – жүріс-тұрыстың тұрақтылығы, мінез-құлықта өзгешеліктер, эмоционалды әсер етулер, білімді дамыту, «Меннің» пайда болуы жаңа әлеуметтік ұстанымдарды игеру пайда болады. Бұл жаста өзіне, өзінің физикалық ерекшеліктеріне деген көңіл бөлу жоғарылайды. Физикалық кемшіліктерін асыра сілтеп жібереді. Балалық шаққа қарағанда, жасөспірімдік кезеңде өзінің денесіне деген көңіл бөлу тек қана физикалық өзгерістерге негізделген, сонымен қатар жасөспірімнің әлеуметтік рөліне де байланысты. Қоршаған орта адамдары, жасөспірім физикалық пісіп жетілгеннен кейін, өзінің дамуы туралы мәселелерді шеше алады деп ойлайды. Жасөспірімдерде даму жайында қобалжулар пайда болады [4, 107б.].

Экономикалық жағдайлар мазасызданудың себебі болуы да мүмкін: өйткені жасөспірімдер үнемі өздерін тәуелді, жауапкершіліксіз сезінеді. Жас адамдар қаражаттың жоғынан, үлкен мектептік білімнің жалғасатындығынан ата-аналарына тәуелді болады. Мектептегі үлгерімсіздік үлкен жанжалдың себебі болуы мүмкін. Ата-ана мен бала арасындағы қысымдық қарым-қатынас тек қана жанжал тудырып қоймай, экономикалық жағдайдың және техникалық прогресстің өзгерулерінде, ата-ана мен баланы өзіне сенімсіз қылып қоятын, шешім шығара алмайтын, мазасыз адамдар туындап, өздерінің мінез-құлықтарын өзгертетін жағдайға әкелуі мүмкін. Ата-аналық үймен қатар, мектеп те әлеуметтенудің маңызды сатысы болып табылады. Жасерекшелік даму фазасы ретінде жасөспірімдік кезеңнің қалыптасуы, жалпы мектептік білім жүйесінің туындауымен тығыз байланысты. Мектептегі жанжал үлгеріммен, бейімделумен, беделмен және автономдылықпен байланысты болады. Мектеп үлгеріміне шарт қоюмен байланысты, жанжалдар мұғалімдермен және құрбыларымен туындайды. Жасөспірімдердің мұғалімдерге қатысты, сабақ оқуға және сәттіліктерге жетуден бастартатын қарсылықтары туындауы мүмкін. Бұндай жүріс-тұрыс қабілетті және сыни бағытталған жас балаларда да кездеседі. Олардың сәттілікке деген ұмтылысының көрінісі, болашаққа деген сәтсіз көзқараспен тоғысады. Құрбыларына қатысты жанжалдар бәсекемен тығыз байланысты. Бұл көрініс оқушының психоәлеуметтік бейімделуіне және сыныпта бір қоғамды сақтауларына әсер етеді. Бедел мен автономдылық ауданындағы жанжалдарға, мектеп ережесінің бостандығына қиналу себеп болады. Жасөспірімдер өздеріне қамқорлықтың болғанын қаламайды және сол үшін ересектерге көптеген шарттар қояды [5, 133б.].

Жасөспірімдерде мүмкіншілігі өскен, психикалық даму деңгейіне жеткен кездерде, жауапкершілікке, өз ойын қалыптастыруға, ересектер жағынан оның құқығын қабылдауға, оның потенциалды мүмкіншіліктері және сонымен қатар қоғамдық жұмыстарға қатысуға деген сияқты қажеттіліктер пайда бола бастайды. Сонымен қатар, ересектердің айтуы бойынша, оларды кішкентай бала деп санамай, көп шарттар қойып, олардың жауапкершілікке және өз ойын қалыптастыруға деген қажеттіліктеріне қарсылық білдіру керек. Дәл осы жерден көптеген жанжалдық жағдайлар, реніштер және қарсыласудың әртүрлі түрлері пайда болады.

Жасөспірімдік кезеңнің негізгі жаңа білімі, өзіндік сана, ол жасөспірімдердің қоғаммен, ересектермен, құрбыларымен қиындатылған қатынасындағы қарым-қатынастың нәтижесі болып табылады [5, 139б.].

Мазасыздану күйі жасөспірімдік кезеңнің дағдарысы болып табылады және ол әртүрлі ағымда ағып, жасөспірімнің тұлғалығын дезорганизациялап, өмірінің барлық жақтарына әсерін тигізеді. Бұл дағдарыстар жүріс-тұрыстық және тұлғалық бұзылыстарға себеп болуы мүмкін, соның ішінде біздің енді тоқталатынымызда бар.

Ересектер жағынан жасөспірімдердің өзіндік намысына тиюін, өте сезімтал қабылдайды. Ересектердің жасөспірімдік даму кезеңіне дұрыс мән бермеуінен, «жасөспірімдік кезеңдік дағдарысы» жекеше дамып, өте қиын жүреді. Ұқсастық дағдарысына жасөспірімдердің толымсыздық сезімі депрессивті күйі және сексуалды пиғылы жатады. Х. Решмидтің ойынша, ұқсастық дағдарысы, бала статусына уақытын кетіру реакциясы, биологиялық мүмкіндіктердің әлеуметтікке сәйкестенбеуі,

өзінің концепциясына сенімсіздік, аяқасты болатын биологиялық өзгерістер және тағы басқа осы сияқты белгілер деп көрсету керек [6, 108б.].

Д.И.Фельдштейн жасөспірімнің кардиналды-жаңа психикалық күйінің дифференциалды анализін көрсетті, ол өсіп келе жатқан адамның қоршаған әлемде, қоғамда өзін көрсету қажеттілігінің туындауымен ерекшеленеді. Бұның барлығы психикалық- әртүрлі шарттарды, жасөспірім дамуының үш дағдарыстық кезеңін бағдарлауға және мазмұнды мінездеуге көмектеседі. Д.И.Фельдштейн бірінші деңгейді, «локальды-қырсықтық» деп атады. 10-11 жастағы жасөспірімнің қажеттілігі оның тапсырмаларын ересектер жағынан қабылдауымен байланысты, сондықтан ол локальды деп аталады, ал қырсықтық деп аталуы, ондағы жағдайлық-себепші эмоцияның болуымен байланысты. Жауапкершілікке деген эмоционалды ұмтылыс әр жас кезеңіндегі балаларда әртүрлі болады, ол мативациялық құрылымда көрініс табады. 10-11 жастағы балалар өздерін ересек деп қабылдауларын алуға ұмтылады [7, 82б.].

Ш.Бюллер бозбала кезеңіндегі екі фазаны көрсетеді: жағымды және жағымсыз. Жасөспірімдік кезең жағымсыз фазаға жатады. Оның мінеземелік қырлары: мазасыздану, тітіркену, агрессивтілік, мақсатсыз бунт, өз жағдайын тудыруға ұмтылу, бекітілмеген физикалық және психикалық мүмкіндіктер. Ш.Бюллердің ойынша, бұл фаза қыздарда 11-13 жаста, ал ұл балаларда 14-16 жаста көрінеді.

Мектеп-интернатта тәрбиеленуші оқушыларға мұндай белгілер (ата-ана байланысы, интернат байланысы) мазасыздану күйін алып келеді. Екі жақты байланыстың себебінен балада нәтиже қабылдау бір жақты болмайды, олар әрнәрсеге алаңдаушылық танытып, қатаң тәртіптің әсерінен мазалана ерекшеленеді, бұл баланың психикасына үлкен әсерін тигізері анық.

Сонымен қатар мазасыздану жасерекшелік спецификаны құрайды. Әрбір жасерекшелік кезеңнің нақты бір ауданы болады, шынайылық объектісі, ол тұрақты білім ретінде мазасызданудан тәуелсіз көптеген балаларда жоғары мазасыздануды шақырады. Бұл мазасызданудың жасерекшелік шыңы мәнді, социогенді қажеттіліктердің көрінісі болып табылады.

Әдебиеттер

1. Психологическая сущность агрессивности и ее проявления у детей подросткового возраста. - М.: 1991. - 276 с.
2. Немов. Р. С. Психология. Кн. №2, - М., Просвещение Владос., 1995г. – 450 с
3. Эльконин Д.Б. К проблеме периодизации психического развития в детском возрасте В кн.: хрестоматия по возрастной психологии. – М. 1994, -254 с.
4. Лук А.Н. Эмоции и личность. – М., 1982. -145 с.
5. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни. – М. 1991. -268 с.
6. Бурлачук Л.Ф., Коржова Е.Ю. Психология жизненных ситуаций. – М. 1998. -262 с.
7. Румянцева Т.Г. Критический анализ концепций и человеческой агрессивности. – Минск. 1982. -141 с.

*Жұмаш Ш.Е., Байтуғанова М.А.
(Семей Мемлекеттік Медицина Университеті)*

БІЛІМНІҢ САЛТАНАТ ҚҰРУЫ

Рухани жаңғыру мен эволюциялық даму үшін жоғары бәсекелік қабілет пен прагматикалық ойлау, ұлттық бірегейлікті сақтау, жаңалықтар мен тың өзгерістерге ашық болу және білімді бар істің бастамасы ету маңызды. Бұл Елбасының «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламалық мақаласында айтылған басымдықтар.

Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласында: «Табысты болудың ең іргелі, басты факторы білім екенін әркім терең түсінуі керек. Жастарымыз басымдық беретін межелердің қатарында білім әрдайым бірінші орында тұруы шарт. Себебі, құндылықтар жүйесінде білімді бәрінен биік қоятын ұлт қана табысқа жетеді», деген еді.

Тек рухани дүниесі кемел, білімі жетік азамат артына үлгі боларлық іс атқарады. Мұндай азаматтардың есімі бір әулеттің немесе ұжымның, өлкенің, мемлекеттің тарихында сақталады. Солсебепті, әр азамат қандай істі қолға алса да, кемелдікке ұмтылғаны абзал. Білімді адам ғана белеске жетері анық. Қазіргі кезде еліміз даму үстінде сол себепті де білімге жол ашып, дамытуымыз керек. Өзіміз медицина саласында оқып жүріп, бұны өте жақсы түсінеміз. Білім адамға туа берілмейді, ол жүре пайда болатын үдеріс. Осыған байланысты Елбасымыз бізге оқуға қажетті жағдайла жасауда. Аздаған уақыттың ішінде 50 елдің қатарына қосылдық, бұл біліміміздің дамуының арқасында деп ойламыз. Ендігі кезек дамыған 30 елдің қатарына қосылу. Ол үшін білімнің дамуына кедергі болатын, білімді тежейтін заттарға көңіл бөлейік.

Осындай халықтық істі қаузаған алқалы жиын өткен аптада елордада болған еді. «Орта білім беру жүйесінің жай-күйі, проблемалары және заңнамалық реттеу перспективалары» деген тақырыптағы парламенттік тыңдауда осы салаға қатысты көптеген өзекті мәселелер қозғалып, талқыға түсті. Мәселен, Сенат төрағасы Қасым-Жомарт Тоқаев орта білім жүйесінде сападан гөрі сандық көрсеткіштерге көбірек көңіл ауып кеткеніне назар аудара келіп, мұғалімдер мәртебесін көтеруге, грант бөлуге, оқулық сапасына қатысты толғақты мәселелер аз еместігіне тоқталған болатын. Адамның бәсекеге қабілетті болуы ұлттың табысты дамуының негізгі факторы екенін айтқан Қ.Тоқаев осы жиында «мүмкін, білім кеңістігіндегі реформалардың үздіксіз жүргізілуін тоқтата тұру керек шығар» деген ойын да ортаға салған еді. Шынында, қазір еліміздегі білім беру ісі ойға оралғанда «Не істеу керек?» деген сұрақ көлденең шыға беретіні бар. Өйткені білім саласы бойынша реформалардан көз ашпай келеміз. Алдындағы жұмысты түйіндеп болмай, біраз басшылар өз реформасымен келуді әдетке айналдырып алды. Әрине, уақыт талабына сай озық идея, өміршең тірлік керек. Оны ешкім де жоққа шығара алмайды. Бірақ жоғарыдан жасалып, төмендегілерге жүктелетін тапсырма әсіресе мұғалімдерге ауыр тиеді. Енді төселіп келе жатқанда тағы бірі киіп кетіп жатады. «Бұл қалай?» деп орындаушылар айта алмайды. Айтса жеп отырған нанынан айырылуы мүмкін. Мұғалім мектептің, директордың беделін ойлайды. Директор өзінен жоғарыдан аса алмайды. Білім төмен, тәртіп ақсап жатса да, бәрі жақсы, үлгерім 100 пайыз деп есеп беруі керек. Үлгерімі нашар оқушының болатыны белгілі. Бірақ бәрін үлгерту жөніндегі жасандылық жалықтырмайтын болды. Сондай-ақ «Оқымайтын оқушы жоқ, мұғалім оқыта алмайды» деген қағида шықты. Бұл мұғалім беделін құлдыратпай қайтеді. Мұндай жағдайда білім сапасы туралы не айта аламыз. Сыныптан сыныпқа ойнап жүріп аттайтын бала бас қатырып қайтеді. Мұны да ескеру керек деп білеміз. Тағы бір айтарымыз, 11 жыл оқып, ҰБТ сынағынан өте алмай қалғандар жоғары оқу орнының дипломын алу үшін бір емес бірнеше рет сынақ тапсыруға мүмкіндік алды. Бұл жастарға қамқорлық па, әлде ақы төлесен ғана оқытатын білім орындарына жасалып отырған жақсы «жағдай» ма? Ата-анасының қалтасын қағып, қатырма қағаз алған жастың сол мамандығына сай ертең жұмысқа орналасу жайы қалай болады? Бұл тәсілді тек кәсіптік білімге, яғни дуалды оқытуға бұрғанымыз жөн тәрізді. Білім беру саласының басына неге бұлт үйіріле береді? Мұның себебін ел жайын білмей, ертең қалай болады, дайынбыз ба, оқу базасы жеткілікті ме, мұғалім білегін сыбанып отыр ма – осы секілді көп мәселені ескермей, ғылыми негізін қалап, зердеден өткізбей, жылы кабинетте «неге болмасын» деген тұспалдан туған реформалардан іздеген жөн секілді. Өзіміз үлгі тұтатын өркениетті елдерде әлдеқашан орныққан 12 жылдық оқу үрдісіне көшу мемлекетімізде 2008 жылы қолданысқа енуі керек еді. Ол Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2005-2010 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында түйінделіп, үш сатысы айқындалып, «Он екі жылдық білім беруге көшу кезең-кезеңмен жүзеге асырылатын болады. 2008-2009 оқу жылы бірінші сынып оқушылары жаңа бағдарлама бойынша оқи бастайды. 2009-2010 жылынан бастап 5 және 11-сыныптарды 12 жылдық білім беруге көшіру басталады», деп тайға таңба басқандай көрсетті. Бірақ бағдарлама болғанмен, әзірліктің тиянақсыздығына байланысты 12 жылдық оқу 2010 жылға, одан кейін 2015 жылға, енді 2019 жылға ысырылып отыр. Сөз басында айтылған Сенат тыңдауында халық қалаушылары 12 жылдық білім беретін елдерде оқушылар бір ауысымда оқитынын, бізде екі ауысым былай тұрсын, үш ауысымды жоя алмай отырғанымыз, қалада бұл мәселе тіпті қордаланып бара жатқанын алға тартқан еді. 12 жылдықтың мәні – сауаттылық, оны білу аз, меңгеру қажет дегенге саяды. Сол сауаттылық балабақшадан басталса керек. Мектепке дейінгі мекеменің өзі бәсекеге қабілетті болуға тиіс дейміз. Бірінші сыныптың табалдырығын аттайтын бала сол балабақшадан 100 пайыз дайын болып келуі керек. Айтушылардың сөзіне қарасақ, ол көрсеткіш қазір 100 емес, 70 пайызды құрайтын көрінеді. Бұл әрине ресми дерек. Жаңа оқулық желісі сыныпқа дайын болып кіретін балаға арналған. Сол оқулықты меңгеру 0 сыныпта (0+11 сынып) екен. Олай болмаған жағдайда ұл мен қыз әріп пен санды толық меңгермей келеді. Осы арада балабақшамен қамтылмаған баланың жайы қалай болмақ? Мұның ішінде қияндағы ауыл баласы да бар. Балабақшада білікті маманның жетіспейтінін де жоққа шығара алмаймыз. Мұндай қиындықтан шығудың жолын іздестірген кейбір білім ұялары өздерінің аумағындағы балаларды конкурс арқылы бірінші сыныпқа қабылдауды жолға қойған. Бұл мектепке тиімді болғанмен, балаға, ата-анаға тиімді бола қоя ма? Оған олардың айтар уәжі білім мекемесі орналасқан аумақтағы баламен мұғалім ерте бастан жұмыс істеуі тиіс екен. Ата-аналарына ескертіп отырулары керек. Бұл арадағы бар салмақ тағы да мұғалімге түседі. Көше аралап, ата-аналарымен жұмыс істеуі тиіс. Кейде мұндай тиімді деген тәсілдің кері жағы болмай қоймайтыны тағы бар. Әлгіндей конкурсқа қатысып, бастарын ауыртқысы келмеген ата-аналар оқушыны үнсіз қабылдай салатын орыс мектебіне бет бұра салуы мүмкін ғой. Иә, бес күндік оқу аптасы барлығына бірдей болмай, жұртшылықтың түсінбеушілігін тудыруда. Сондықтан да шығар Білім және ғылым министрі Е.Сағадиев Сенаттағы тыңдауда «Бес күндік оқу аптасының нормалары бекітілген.

Бірақ мектептің жағдайына және типіне қарай барлығына бірдей енгізу қиын болып тұр» деді. Бұл жұмысты қалай тиімді атқаруға болады деген сұраққа өмірін білім берумен байланыстырған азаматтар асығыс іс деп, алдымен пәндер бойынша негізгі сабақ кестесін анықтап алу керектігін, ал қосымша сабақты өзінше жүргізуді ұсынады. Бұл қазір мектеп басшылары мен мұғалімдерге салмақ түсіріп тұрғанына өкініштерін білдіреді.

Педагогтардың маңызды жұмыстарының бірі ол – жасөспірімдер мен балаларды оқыту, себебі олар арқылы біздің ұрпағымыздың болашағы шешіледі. Педагогика саласында жасөспірімдер мен балаларды тәрбиелеудің көптеген түрлері бар. Олардың көптеген тәсілдері ұлттық педагогикамен байланысты. Балалар мен жасөспірімдерді оқыту мәселелерін шешу ұлттық мәдениеттің салт-дәстүрімен ойлау тәсілдерін қолдану болып табылады. Жасөспірімдер басқа әлеуметтік топтармен салыстырғанда, оларға ойластырылған және индивидуальды қарым-қатынас қажет. Балаларды шығармашылық оқу тәрбиелеуді тиянақты қолдану және халықтық дәстүрде тәрие беру өз жемісін беруі керек. Балаларды ұлттық салт-дәстүрмен оқыту алға қойған мақсаттарға жетуге көмектеседі. Бұл қарап отырған мәселенің өзектілігі қаншама жеткілікті ғылыми жұмыстар бар болса да оларды қолдануда практикалық тұрғыдан жеткіліксіздігінде. Кез – келген үлкен немесе кіші ұлт болсын олардың өздеріне тән ортақ мәдениеті болады және ол салт-дәстүрде, мінез-құлықта, тілінде көрініп отырады. Ұлттың дамып жетілген және жинақталған педагогикалық ойлары балаларды оқыту үшін керекті міндетті шарт. Балаларды жас кезінен бастап еңбек ету арқылы тәрбиелеу оларды өз-өзін ұстау нормаларына үйретеді. Одан басқа отбасылық, Отандық, саналық, салауатты өмір салты сияқты тәрбие түрлерін айтсақ болады. Бұл үрдістің белсенділігі ұлттық тәжірибелер мен салт-дәстүрлердің және де бір ұлттың оқыту және тәрбиелеу мәдениетіне байланысты. Сол себептіде өз елімізде оқытылатын сабақтарға осы тұстан өзгертулер енгізуіміз тиіс!

Әдебиеттер

1. [<https://aikyn.kz/2017/04/13/9894.html>]
2. [<https://egemen.kz/article/158910-bilimninh-saltanat-quruy-mezheli-mindetter-tuyindi-tuytkilder>]

А.А. Исаханова

(г. Астана, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева)

«ЭКОКАРТА» - ТЕХНОЛОГИЯ ПОВЫШЕНИЯ АКТИВНОСТИ СТУДЕНТА В ЛИЧНОСТНОМ РАЗВИТИИ И ОБУЧЕНИИ

Современные тенденции развития мировой экономики, человеческих ресурсов, социальных координат задают новое направление в обучении, организации учебного процесса и психологического развития личности обучающегося. Казахстан вступает в эпоху «Четвертой промышленной революции» [1], которая в свою очередь, создает новые стандарты существования современного общества. Современная социализация и адаптация неотъемлемо связаны с цифровыми технологиями, проектами межнационального, межгосударственного преобразования социальной среды, а так же общества в целом.

Внедрение современных технологий в обучение становится ключевым приоритетом в стремительно изменяющихся условиях развития личностных способностей и новых знаний. Масштабные преобразования современности сопровождаются опережающей модернизацией общественного сознания молодого поколения, всеобъемлющая технологизация видоизменяет потребности личности в образовании и методы, подходы к получению знаний. Сегодня каждый отдельно взятый человек, и нация в целом имеет шанс на успех во всех параметрах развития, через модернизацию сознания, технологий и знаний. В свою очередь модернизация сознания, знаний и технологий задает параметры развития социальной конкуренции.

Развитая, здоровая конкурентоспособность современного государства возможна лишь при условиях ориентированности на социально-психологическое развитие личности в культурном и духовном аспектах деятельности. Только в условиях здорового социально-психологического взаимодействия появляется возможность качественного развития и адаптации в процессе стремительной глобализации. Новая программа модернизации сознания казахстанского общества «Рухани жаңғыру» направлена на адаптацию общественного сознания к глобальным изменениям и модернизации.

Глобальные изменения, модернизация и преобразования современности становятся особым «камнем преткновения» в социальных группах развивающихся стран, социальные проблемы сыплются

как из «рога изобилия» на психологически неподготовленных граждан. В связи с этим специалисты в области современного образования и психологических услуг становятся более востребованными на сегодняшний день. Однако, стоит учитывать личностные особенности молодежи, которая в общей картине современного экономически ориентированного общества показывает не сформированный низкий уровень ценностных ориентаций, духовных и эстетических ценностей, отсутствие стремлений к самосовершенствованию или самореализации. Такие качества личности как – трудолюбие, широкий кругозор, честность и правдивость в отношениях и работе не получают должного в системе представлений студентов об идеальном человеке современности [2]. В связи с этим новые подходы в высшем образовании должны больше углублять и ориентировать современного студента в нравственных категориях ценностных ориентаций.

Метод работы при помощи технологии «Экокарта» отвечает многим требованиям современного общества в масштабах технологического и социального развития. «Экокарта» – дает возможность повышения профессиональной компетентности, как преподавателей, так и студентов позволяя полностью раскрывать проблемные ситуации через общественные нормы и законодательство. Применение ее в работе со студентами социально ориентированных специальностей открывает возможности дальнейшей работы этой технологии в индивидуальной специализации студентов вне стен университета.

«Экокарта» – уникальная техника работы расширенного анализа взаимодействия социальной группы и ее членов, предложенная К. Аттеневом (Atteneave С., 1976) и А. Хартманом (Hartman А., 1979) [3] для работы с социальным окружением человека. Целью экокарты является – схематическое изображение социального окружения человека с активными социальными связями позитивного и негативного характера. Схематическое изображение дает возможность изучения потребностей личности личностно–социального характера, а также изучение взаимосвязи с окружением внешнего и внутреннего взаимодействия.

Связи, напряженность, поддержка и множество других проявлений межличностных, внутрисемейных, метасемейных, социально активных и пассивных взаимоотношений наглядно представляются на основе этой методики, которая вместе с тем, позволяет выявить эмоциональные и материальные ресурсы человека, как отдельного индивида, так и его социальной группы в целом.

«Экокарта» является необходимой составной частью стратегии координации комплексной социально–психологической помощи, ориентированной на расширенный анализ взаимоотношений, позволяя включить в психотерапевтический процесс максимальное количество людей.

«Экокарта» развивает возможности работы студентов в русле развитие навыков работы с современными техниками «Экокарта клиента», «Единая карта оценки ребенка и семьи», «Единая карта оценки социального взаимодействия группы» [4], «Карта оценки приоритетов», «Карта оценки возможностей и основ развития».

В процессе работы со студентами специальности «Социальная работа» ЕНУ им. Л.Н. Гумилева нами было проведено исследование влияние работы с техникой «Экокарта» на процесс обучения и личностного развития студентов.

В течении одного семестра с сентября по декабрь 2017 года в работе со студентами 3 курса целенаправленно применялась техника составления «Экокарты». Весь семестр преподавателями и студентами отмечались личностные изменения студентов по направлениям: включенность в учебный процесс, нравственная самооценка, этика поведения, отношение к жизненным ценностям, нравственная мотивации.

По сравнению со студентами, где технология составления «Экокарт» не применялась, студенты 3 курса показали рост активности во время обучения, преобразование нравственных ценностей и этики поведения, что не маловажно в работе социально ориентированных специалистов.

Дж. Стантон и М. Стантон (Stanton, Stanton, 1984) подчеркивают, что каждая социальная система или индивид, взаимодействующие со своим окружением, склонны подталкивать ее в удобном и привычном для них направлении, и это часто является причиной напряженности и конфликтов.

При составлении карты взаимоотношений индивида с внешним миром определяются приоритетные, эмоционально значимые люди для клиента, включая и тех, кого сейчас нет в его социальном окружении. Благодаря описательной природе методики и беседе, которая может быть проведена на ее основе, специалисту становится ясна степень эмоциональной и физической близости между членами социальной группы. Также при помощи данного метода могут быть изучены взаимоотношения между членами больших групп, близких приоритетных групп, таких как семья, даже если это вызывает у клиентов эмоциональные трудности и представляет собой нечто гораздо большее, чем составление списка «значимых других», «дальних приоритетных» и «социально близких» [1].

Составляя «Экокарту», студент, проигрывает роль специалиста в работе с клиентами через визуализацию, ролевую игру и технологии психологического построения взаимодействия, присоединяясь к ситуации представленного клиента, становится членом, совместной работы над одним общим социальным проектом, погружаясь в «процесс ретрибализации».

Составление «Экокарты» и изучение получившейся диаграммы стимулирует групповое включенное обсуждение, представленной лично проблемной ситуации клиента, студентами академических групп. Студенты раскрывают ресурсы, имеющиеся в представленной проблемной ситуации, для улучшения функционирования, рассматривают источники напряжения и конфликтов. Это, прежде всего, важно в работе группового характера, студентов социально-помогающих профессий, которые не могут в полной мере использовать уже существующие ресурсы общего открытого или закрытого доступа в работе по улучшению положения клиента. Технология «Экокарта» особенно полезна, для раскрытия не одной, а нескольких социальных проблем современного общественного взаимодействия.

В настоящее время работа с «Экокартами» ведется механически, студенты сами выбирают и отмечают взаимосвязи потенциальных клиентов с их социальным окружением по критериям – надежности, доверительности, социальной близости и значимости, это дает студенту полное раскрытие проблем и связей потенциального клиента, развивая собственные социально – личностные нравственные ценности.

Литература

1. Назарбаев Н. Послание Президента Республики Казахстан народу Казахстана. 10 января 2018 г. <http://www.akorda.kz/ru/>
2. Иванова Н.В. Психологический портрет личности современного студента (Региональный взгляд)//Известия Саратовского университета. Ученые записки. Сер. Психология. Педагогика. – 2011, №3 – 4 (15 – 16), С. 13 – 22
3. Шерман Р., Фредман Н. Структурированные техники семейной терапии. Издательство: «Класс», 2007. – 269 с.
4. Мастер-класс на тему: «Социальные девиации: теории, кейс урок, экокарта в социальной работе». <http://fsn.enu.kz/post/master-klass-na-temu-social-nye-deviatsii-teorii-kejs-urok-ekokarta-v-social-noj-rabote>

Кабиден К.Е.

(г.Тараз, Таразский Государственный университет)

СЕМЕЙНЫЕ ТРУДНОСТИ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ И ИХ АКТУАЛЬНЫЕ ТИПИЧНЫЕ ПРОЯВЛЕНИЯ

Глубокое понимание истинной сути психологии личности основывается на всестороннем изучении факторов, образующих данный феномен.

В отечественной психологии под личностью понимается: «...саморегулируемая динамическая функциональная система непрерывно взаимодействующих между собой свойств, отношений и действий индивида, складывающихся в процессе онтогенеза человека» [1, с.256].

Представители отечественного подхода М.Я. Басов, С.Л. Рубинштейн, А.Н. Леонтьев и другие, определяют личность как связь, иерархию деятельностей, а не психических процессов. «Индивид превращается в личность ... в ходе своей биографии. В этом смысле личность и есть «сгусток» биографии». Другими словами, личность - не биологическое и не социальное, не условия и не факторы, а биография, опыт жизни! Личность есть результат «кристаллизации» биографии» [2, с. 196].

Теоретический взгляд на изучение семейных трудностей был выработан благодаря взаимодополняющим друг друга теориям: инстинктов; психосексуального развития, страха (тревоги), внутриличностного конфликта; топографической модели психики и структурной модели личности З. Фрейда (1900, 1905, 1916-17, 1920, 1923, 1927, 1933), теории защитных механизмов «Я» А.Фрейд (1936), эпигенетической концепции Э. Эриксона (1951, 1968), теории объектных отношений Р. Фейрберна (1952), Д. Винникотта (1958), концепции любви Э. Фромма (1956), теории сознательного и неосознанного супружеского соглашения П. Мартин (1974), К. Сагер (1976), концепции проекции неудовлетворенных в детстве желаний Г. Дике (1967), Д. Вилди (1975), концепции моделей родительской семьи Б. Буда, И. Сипова (1977), В. Томан(1976), комплексной теории выбора партнера Б. Мурштайна (1976).

Объединяющим ядром вышеназванных теорий, по нашему мнению, может являться обнаруженная в процессе клинической практики закономерность психики, которая проявляется у всех людей в процессе развития. Суть закономерности состоит в последовательном формировании структуры психического аппарата человека, в котором восприятие окружающего мира проходит через

интернализированные внутренние объекты значимых близких людей (матери, отца) с их эмоциональным контекстом чувств любви, ненависти, доброты, зависти и т.д. Во взрослой жизни, опираясь на эти объекты, человек осуществляет неосознанный выбор брачного партнера. Как правило, такой выбор происходит по подобию внутренних объектов-родителей и содержит в себе фрагментарный характер, или выбор происходит с опорой на дополняющие качества. В первом случае, девушка, выберет мужчину, склонного к злоупотреблению* спиртного, в силу того, что* ее отец был пьяницей". Во втором случае, молодой человек, в силу своей стеснительности, может свой выбор остановить на девушке, которая более активная, чем он, тем самым получить (как ему кажется) не достающую активность в лице партнерши. Именно такие способы выбора партнера -«поверхностный», бессознательный, являются в последующем причиной неудовлетворенности в семейных отношениях.

К основополагающим принципам, которые легли в основу теоретического подхода в понимании семейных отношений военнослужащих относятся:

1. Принцип системности и целостности семьи как многоуровневого феномена, обусловленного интегрированным взаимодействием биологических, психических и социокультурных факторов и должен рассматриваться в качестве ведущего положения.

2. Принцип психосексуального развития членов» семьи предполагает рассмотрение личности через призму прохождения стадий психосексуального развития, феномена мужской-женской идентификации, достижения «Я» идентичности в соответствии с полом, социальной ролью.

3. Принцип гуманизма - признание многообразия человеческой природы, терпимость в отношении нормы, приоритеты психосексуального здоровья, личностного потенциала и ценностных ориентации также являются принципиальными положениями в выработке теоретического подхода в исследовании семейных трудностей военнослужащих.

4. Принцип адаптивности предполагает использование способности индивида приспособиться как к внутренним осознанным импульсам, так и к внешнему взаимодействию с семьей, а также к принятию, выбору новых способов реализации потребностей.

Исходя из вышесказанного, можно сделать вывод, что доминирующими факторами появления семейных трудностей являются затруднения в отношениях между супругами, вызванные актуализацией объектных эмоциональных связей, сформированных в прошлом родительском окружении. Эти затруднения обусловлены неудовлетворенностью в реализации потребностей партнеров как индивидуальных (мужских, женских), так и семейных. Неудовлетворенные потребности супругов, в свою очередь, порождают трудности других членов семьи, охватывая практически все сферы семейной жизнедеятельности.

На сегодняшний день в русле психоаналитического подхода наиболее глубоко и методологически точно понятие *семейных трудностей* военнослужащих определено А.Н Харитоновым (2002).

Основное содержание концептуальных положений семейных трудностей военнослужащих изложено в работе А.Н. Харитонova «Признаки зрелых, трудных и нарушенных семейных межличностных отношений» (1996, 1998, 1999, 2002). Из совокупности признаков, представленных в работе, нами были выделены признаки трудных семейных отношений или семейные трудности, в качестве приемлемого уровня психологических проблем семейных отношений офицеров, с которыми может работать войсковой психолог. По мнению А.Н. Харитонova, под *семейными трудностями* необходимо понимать негативные, деструктивные межличностные отношения в семье, связанные с неудовлетворенностью базовых потребностей и требующие дополнительных усилий каждого члена семьи и всей семейной группы – на пути достижения гармонии, зрелости и нормального функционирования.

Для раскрытия понятия семейных трудностей автор вводит градацию в виде признаков с их индикаторами и показателями, структуру, типологию, факторы, функции, механизмы, закономерности и динамику проявления.

В качестве «основообразующего» симптома семейных трудностей выступает генерализованный сущностной признак, представляющий собой неудовлетворенность межличностными отношениями и взаимодействием в семье, в целом браком [4,с.58-61].

Таким образом, подводя итог рассмотрения сущности и содержания семейных трудностей военнослужащих, представляется необходимым сформулировать следующие выводы:

Первое. Основу теоретического подхода семейных трудностей военнослужащих составили следующие принципы системности и целостности семьи как многоуровневого феномена, психосексуального развития членов семьи, гуманизма и адаптивности.

Второе. В качестве концептуального ядра в объяснении процессов формирования и функционирования семейных трудностей выступили психоаналитические теории инстинктов; психосексуального, развития,

страха (тревоги), внутриличностного конфликта, топографической модели психики и структурной модели личности, защитных механизмов, сознательного и неосознанного супружеского соглашения, объектных отношений; выбора партнера, а также концепции любви, проекции неудовлетворенных в детстве желаний, моделей родительской семьи и эпигенетическая концепция.

Третье. *Семейные трудности* - негативные; деструктивные межличностные отношения семье, связанные с неудовлетворенностью базовых потребностей и требующие дополнительных усилий каждого члена семьи и всей семейной группы – на пути достижения гармонии, зрелости и нормального функционирования.

В качестве основообразующего симптома семейных трудностей выступает генерализованный сущностный признак, представляющий собой, неудовлетворенность межличностными отношениями и взаимодействием в семье, в целом браком, семьей.

Четвертое. В процессе исследования, были выявлены по семи сферам функционально-ролевых аспектов внутриличностного и межличностного уровней отношений в семье типичные семейные трудности военнослужащих.

Выявленные типичные семейные трудности военнослужащих по частоте своего проявления содержат в себе следующие показатели.

По реализации функций в семье:

В психоэмоциональной сфере: Трудности в связи с выражением негативных эмоций, чувств, супруга (ов) (гнева, зависти, ревности, жадности, ненависти, агрессии и др.).

В сексуально эротической сфере: Трудности возникновения совместного сексуального желания.

В духовной (мировоззренческой) сфере: Трудности в неудовлетворенности трудом, профессиями супругов.

В культурно-досуговой сфере: Трудности из-за постоянной неудовлетворенности семейным досугом.

В репродуктивно-воспитательной сфере: Трудности в связи с расхождением желания иметь ребенка.

В сфере здоровья, благополучия семьи: Трудности в связи с болезнями ребенка.

В материально-бытовой сфере: Трудности неудовлетворенностью финансовым положением семьи в целом.

По реализации распределения ролей в семье

В психоэмоциональной сфере: Трудности, связанные с неудовлетворенностью в реализации и распределении ролей «мужчина-женщина».

В сексуально-эротической сфере: Трудности, связанные с неудовлетворенностью в реализации и распределении ролей «лидер-ведомый».

В духовной (мировоззренческой) сфере: Трудности, связанные с недовольством супругов в реализации ролей «лидер-ведомый».

В репродуктивно-воспитательной сфере: Трудности, связанные с неудовлетворенностью в реализации и распределении ролей «мужчина-женщина».

В культурно-досуговой сфере: Трудности, связанные с неудовлетворенностью в реализации и распределении ролей «организатора досуга».

В сфере здоровья, благополучия семьи: Трудности, связанные с неудовлетворенностью в реализации и-распределении ролей «мужчина-женщина».

В материально-бытовой сфере: Трудности, связанные с неудовлетворенностью в реализации и распределении ролей «ответственный за финансовое обеспечение».

Пятое. Понимание войсковым психологом сути и содержания семейных трудностей военнослужащих позволят вычлениить их из общепространства психологических проблем семей офицеров. Наличие конкретных признаков и показателей семейных трудностей может быть использовано в качестве предметной области, на которую будет направлено психотерапевтическое усилие с опорой на закономерности проявления психологического механизма преодоления.

Литературы:

1. Словарь практического психолога / Сост. СЮ. Головин. -Минск, 1998.-800 с.
2. Леонтьев А.Н. Деятельность, сознание, личность. - М.: Смысл, 2005. -431с.
3. Фримен Д. Техники семейной психотерапии. - СПб., 2001.
4. Харитонов А.Н. Основные факторы трудностей семейных отношений офицеров // Сборник материалов Всероссийской научно-практической конференции «Психологические проблемы профилактики экстремизма в российском обществе». - Пенза, 2002
5. Харитонов А.Н. Преодоление психосексуальных трудностей офицеров методикой психоанализа: Дис. канд. псих. наук. - М., 1996

ПРОБЛЕМЫ В ПРЕПОДАВАНИИ ПСИХОЛОГИИ СТУДЕНТАМ МЕДИЦИНСКИХ УЧРЕЖДЕНИЙ

1. Введение. В этой статье мы хотим показать, в чем состоит актуальность психологии на данный момент. Здесь затрагивается понятие психологии, как науки, касающейся медицины. Также мы попытаемся решить вопросы в преподавании психологии и решение проблем психологического восприятия студентов, преподавателей и психологов.

2. Понятие психологии. Психология - изучает психические процессы, психологические черты личности и психологические особенности человеческой деятельности. К психическим процессам относятся ощущения, восприятия, представления, воображение, мышление, эмоции, желания, память, внимание и т.д. В своей совокупности психические процессы составляют психику, или сознание человека.[1]Сознание всегда принадлежит тому или другому человеку. Оно отличается характерными особенностями в зависимости от индивидуальных черт личности этого человека. Психология включает в свой предмет не только психические процессы, но и психологические особенности личности человека – темперамент, характер, интересы, способности данного человека. [2,3,4] Как психические процессы, так и психологические черты личности всегда проявляются в деятельности человека. Они могут быть познаны через выражение в этой деятельности.[5,3] В предмет психологии обязательно входят также и психологические особенности различных видов человеческой деятельности – труда, учения, творчества в различных областях искусства, игры, спортивной деятельности и т. д. [4].

Современная научная психология рассматривает сознание, психику как свойство высокоорганизованной материи – мозга, как субъективное отражение объективного мира. Психологическая наука пришла к этому единственно правильному взгляду на природу психики не сразу, а в процессе длительного развития. На протяжении всего своего существования психология была ареной ожесточенной борьбы двух мировоззрений – материалистического и идеалистического. Для правильного понимания психологии необходимо познакомиться с основными этапами этой борьбы. Основатель психологии: Вундт, Вильгельм Макс (1832–1920), немецкий физиолог, психолог, философ и языковед. [4.2]. В своих работах Вундт предложил программу построения психологии как отдельной, самостоятельной науки, опирающейся на эксперимент, и в 1879 в Лейпциге основал первую в мире лабораторию экспериментальной психологии. Почти все психологи начала 20 в. были его прямыми или косвенными учениками. Вундт показал, что на основе экспериментов, объектом которых служит человек, можно изучать психические процессы, до этого времени недоступные для опытного исследования. В лаборатории Вундта впервые были экспериментально изучены пороги ощущений, время реакции на разные раздражители, в том числе и на речь. Полученные результаты были им изложены в главном труде “Основы физиологической психологии”. Рассматривая психологию как естественнонаучную дисциплину, Вундт в то же время считал, что экспериментальные методы пригодны лишь для изучения простейших психических процессов, тогда как доступ к высшим формам психической жизни обеспечивается лишь через изучение мифов, верований, обрядов, языка. Психология при этом выступает как наука о духе, причем о духе народа.

3. Психология социальная и медицинская. Психология человека - это также внутренние причины поведения человека, делающие его выходящим за рамки логики, целесообразности или разумных социальных ожиданий. Когда поведение человека рационально и целесообразно, укладывается в социальные рамки и логику, о психологии вопрос не поднимается людьми с деловым подходом. Формирование личности начинается уже в раннем детском возрасте. У каждого человека есть врожденный дар впитывать в себя то, что он наблюдает и ощущает, а затем пользоваться этими знаниями. Ни для кого не секрет, что наши шансы справиться с возникшей проблемой напрямую зависят от нашего желания. Воспринимать жизнь, такой как она есть, значит осознавать в ней самого себя. У человека, владеющего собой, не бывает эмоциональных всплесков, поэтому его трудно кем-либо уязвить. Чтобы держаться на плаву в нашем мире, надо знать несколько правил. Постарайтесь научиться разбираться в людях, это поможет сохранить хорошие отношения с окружающими в любой ситуации. Если вы будете ладить с людьми и влиять на них, то успех вам обеспечен, учитывайте желания и других людей, и об этом всегда нужно помнить, не опускайте руки перед невзгодами, боритесь из последних сил. Всегда старайтесь войти в положение других людей. Не общайтесь с

окружающими с позиции силы и принуждения, это только отдалит вас от других людей, и не бойтесь совершать поступки. Боритесь за свои права, всегда помня об обязанностях. Помните, что главное средство для достижения успеха – практика.

Медицинская психология (англ. medical psychology) – отрасль психологической науки, направленная на решение теоретических и практических задач, связанных с психопрофилактикой заболеваний, диагностикой болезней и патологических состояний, психокоррекционными формами влияния на процесс выздоровления, с решением различных экспертных вопросов, с социальной и трудовой реабилитацией больных. М. п. изучает влияние психических факторов на возникновение, течение болезней, на процесс выздоровления людей. [1, 5] Современная медицинская психология делится на 2 основные области. Одна связана с применением психологии в клинике нервно-психических заболеваний, где основная проблема состоит в изучении влияния на психику больного изменений структуры и функционирования мозга, обусловленных прижизненно приобретенной патологией, либо детерминированных врожденными, в частности генетическими, аномалиями. Др. область медицинской психологии связана с применением ее в клинике соматических заболеваний, где основная проблема – влияние психических состояний (факторов) на соматические процессы.

Общая медицинская психология изучает:

1. Основные закономерности психологии больного человека (критерии нормальной, временно измененной и болезненной психики); психологии медработника, психологии общения медработника и больного, психологический климат отношений.

2. Психосоматические и соматопсихологические взаимоотношения, т.е. психологические факторы, влияющие на болезнь, изменения психических процессов и психологического склада личности под влиянием болезни, влияние психических процессов и особенностей личности на возникновение и протекание болезни.

3. Индивидуальные особенности человека (темперамент, характер, личность) и их изменения в процессе жизни и болезни.

4. Медицинскую деонтологию (врачебный долг, медицинская этика, медицинская тайна).

5. Психогигиену и психопрофилактику, т.е. роль психики в укреплении здоровья и предупреждении заболевания.

4. Проблемы в преподавании

Психология как наука очень многогранна в своей сфере. Она включает в себя множество аспектов правильности преподавания для студентов. В наше время каждый преподаватель основывается только на теоретических знаниях учащихся, но не на практических знаниях. Проводится консультация под руководством преподавателем психологии в целом для всей аудитории, но не индивидуально для каждого. Если учитывать каждого студента, он в любом случае индивидуален и не похож на каждого члена группы. Психолог не учитывает такие критерии и проводит свою методику только с одним вариантом работы со студентами. В его работе отмечается лишь процесс общения между студентами, и при этом он не обращает внимания на отдельную личность. Некоторые учащиеся могут не понимать для чего преподается предмет психологии и с какой целью. Методика обучения психологии имеет огромное отличие между средне-специальным и высшим образованием. В процессе обучения студентов в вузах проводится полный курс обучения дисциплины психологии по профильному предмету, нежели в средне-специальном. Преподаватели психологи в средних медицинских учреждениях не базируют полный курс основ психологии, как это делают в вузах. В средних учебных учреждениях психологию изучают не углубляясь в детали. Изучают психологию человека в целом. Однако, будущим специалистам в разных сферах деятельности нужны соответственно разные знания о психологии, о поведении человека. Например, врачам необходимо знать, как взаимодействовать с пациентом. Для этого ввели предмет деонтологии, однако это лишь свод определённых правил, которым должен следовать каждый врач, но он не даёт понятия о поведении человека в целом. Психология больного – это особое направление психологии, которое рассматривает пациентов медицинских учреждений как особую группу людей со своими особенностями. Изучение такой психологии позволяет медицинскому персоналу понимать больных людей, избегать конфликтов в процессе лечения. Также и в остальных сферах, где преподаётся психология.

5. Способ решения

Преподавание по новой технологии, которое мы можем почерпнуть из университетов ведущих зарубежных стран. Важно взаимодействие с ведущими образовательными институтами вроде Назарбаев Мед.центр, а также обмен опытом с Назарбаев Интеллектуальной Школы (НИШ) и с другими образовательными центрами. Нужно использовать опыт Назарбаев Университета во всех профильных сферах. То есть, преподавать психологию углубленно, как профильный предмет, изучать

её в определенном направлении, которое соответствует специализации данного образовательного учреждения. Необходимо проводить практику по данной дисциплине. Преимущественно надо проводить групповые и индивидуальные работы. Это поможет будущим специалистам лучше справляться со своими обязанностями, быть конкурентно способными. Медицинским средним специальным учреждениям стоит ввести практику с пациентами в больницах, сделать больше предметных часов по изучению этой дисциплины. Мы хотим вывести предмет психологии на новый уровень. Она должна стать одним из главных предметов в образовании и науке.

Литература:

1. Джеймс У. Психология. – М., 1991.
2. В.Д. Менделевич «Медицинская и клиническая психология» (2008), Лакосина Н.Д., Сергеев И.И., «Клиническая психология»
3. Русина Н.А., Урываев В.А. Психологическая характеристика личности ребенка. Методические рекомендации для студентов 2-го курса ЛД. - Ярославль, ЯГМА, 1998 (Серия «Психология в медицине». Вып.20)

Камысбаева А.К., Умарова С.А.

(г. Алматы, Казахский Национальный Педагогический Университет им. Абая)

ЭМОЦИОНАЛЬНЫЕ СОСТОЯНИЯ ПЕДАГОГОВ В ОБЩЕНИИ СО СТУДЕНТАМИ

В работах, посвященных педагогическому общению [1, 2, 3] ставится проблема управления экспрессией, проблема интерпретации экспрессии эмоциональных состояний, в связи с проблемой оптимизации, продуктивности педагогической деятельности, эффективности, успешности процесса педагогического общения. В них авторы указывают на связь успешности педагогического общения с умениями его участников понимать эмоциональный настрой друг друга, открыто выражать свои эмоции, демонстрировать доверие. В перечисленных исследованиях приводится набор умений, влияющих на кодирование экспрессии: умение управлять своими эмоциями, умение «подавать себя» в общении с учащимися, самовыражение, самопрезентация. В них также подчеркивается, что для педагогического общения является важным умение понимать состояния ученика по внешним признакам.

Особенно важным представляется изучение процесса кодирования эмоциональной экспрессии в области педагогического общения, где осуществляется взаимодействие и взаимовлияние учителей и учащихся посредством экспрессии [4, 5, 6].

В работах, выполненных в области педагогического общения, традиционно декларируется важность изучения особенностей экспрессивного поведения его участников, их умений понимать экспрессию друг друга. В них подчеркивается зависимость результатов педагогической деятельности от умений и навыков учителя воздействовать с помощью экспрессивных кодов на учеников. Но вместе с этим, крайне редко приводятся результаты эмпирических исследований по этим проблемам.

В работах по педагогическому взаимодействию [1, 3, 7] рассматриваются особенности экспрессивного поведения педагога, проблема управления экспрессией, как правило, в связи с умением учителя управлять своими эмоциями, в связи с проблемой саморегуляции. Отмечается, что негативное влияние на педагогическую деятельность оказывает проявление со стороны учителя эмоциональной несдержанности, повышенной раздражительности, нервозности, неуверенности в себе и т.д.

Результаты исследования М.Г. Демидовой показывают, что направленность педагогического общения оказывает влияние на успешность управления экспрессией. В случаях, когда целью педагогического общения становится только результат, разрешение педагогической ситуации, успешность управления эмоциональной экспрессией снижается, а экспрессивное поведение в значительной мере утрачивает свою адекватность, устойчивость и целесообразность [8].

В исследовании, проведенном Р.П. Мильруд [7] были выявлены различия в успешности управления эмоциональной экспрессией у студентов-практикантов и учителей. У учителей экспрессивные проявления оказались более выраженными и менее зависимыми от их характерологических особенностей. У студентов эмоциональное реагирование на все происходящее в классе во многом зависело от их характерологических особенностей, например, повышенной тревожности и беспокойства. По мнению автора, успешность управления эмоциональной экспрессией у учителей определяется личностной значимостью целей обучения и воспитания учащихся и является показателем уровня квалификации учителя.

В исследовании М.Н. Котляровой, посвященном изучению психологических и профессиональных особенностей учителей с разной визуальной самоподачей, делается вывод о том, что управление впечатлением на визуальном уровне в педагогическом процессе также меняется по мере приобретения учителем профессионального опыта. Вместе с этим утверждается, что молодые учителя со стажем до пяти лет лучше контролируют внешнее впечатление в общении, чем опытные учителя [9].

Как замечает Е.В. Прозорова умение управлять экспрессивным поведением крайне необходимо учителю ввиду заражающего действия экспрессии. «В процессе понимания включается механизм сопереживания, в значительной мере основанный на невольном подражании, в результате чего и возникает не простое понимание, а особое, эмоциональное, понимание происходящего» [10, с. 199].

А.О. Прохоров, исследуя психические состояния школьников и учителя в процессе их взаимодействия на уроке, показывает, что экспрессивные проявления являются сигнальным комплексом, информирующим другого человека о психических состояниях партнера по деятельности. При этом экспрессия имеет не только информационное, но и регулятивное значение. Посредством экспрессивных кодов происходит направленное и ненаправленное личностное взаимовлияние, которое играет важную роль в совместной деятельности. По мнению А.О. Прохорова, педагог «задает в общении со школьниками необходимые для продуктивной деятельности психические состояния, подвергаясь, в свою очередь, в процессе урока воздействиям состояний учащихся» [11].

Исследуя трудности педагогического общения, обусловленные экспрессивным поведением учителя, Е.В. Кузнецова, отметила, что экспрессивное поведение учителя в ситуациях педагогического общения выполняет целый ряд важных индикативно-регулятивных функций. Оно может быть носителем когнитивной информации, выступая в качестве дополнения и уточнения содержания речевых высказываний, создавая субъективный фон и эмоциональную насыщенность сообщения. Кроме того, экспрессивное поведение является одним из важнейших средств самовыражения учителя, раскрывает состояния, отношения, мотивы и намерения [12]. Наконец, экспрессия может целенаправленно использоваться для регуляции межличностных отношений, взаимодействия, для осуществления различных педагогических воздействий (мотивация, организация внимания, обеспечение обратной связи, оценивающие и дисциплинирующие воздействия и др.).

И.К. Фридман, отмечает, что с помощью экспрессии учитель дает возможность ученикам получать обратную связь, располагает их к общению, создает доброжелательную обстановку во время урока [13].

В исследовании Е.А. Петровой [14], получены данные о прямо пропорциональной зависимости учебной мотивации учащихся от невербальной выразительности педагога. Причем, на мотивацию учения влияет в большей степени именно педагогически оправданная невербальная коммуникация, включающая в первую очередь способность учителя реализовать педагогические функции воздействия и рефлексировать собственное невербальное поведение на уроке. Е.А. Петрова также приводит исследование, в котором показано положительное влияние жестов педагога на последующее воспроизведение нового материала детьми.

А.А. Реан и Я.Л. Коломинский [15] выделяя, осознаваемое и неосознаваемое педагогическое общение, ставят вопрос о том, насколько осознанно педагог использует своё экспрессивное поведение. Педагогическое взаимодействие учителя осуществляется в двух основных формах: в индивидуальном взаимодействии педагога с учеником, предполагающем общение «лицом к лицу», и в форме фронтального общения педагога с целым классом или группой детей. Педагогическое общение в каждой из названных подсистем требует от педагога использования различных психологических средств и опирается на различные личностные ресурсы. При односторонности сформировавшихся на-выков общения учитель может успешно справляться с задачами фронтального общения, но потеряться в ситуациях диадического общения («лицом к лицу»). Наблюдается и обратный вариант коммуникативной односторонности: учитель успешно общается с отдельными учениками, но обнаруживает несостоятельность в ситуациях фронтального общения, особенно когда «содержанием» общения будет не тот или иной учебно-предметный материал, а личностные и социально-психологические проблемы. Эти виды педагогического общения опираются на различные способности учителя. Очевидно, что в процессе взаимодействия экспрессия педагога отчасти является спонтанной, а использование некоторых кодов является намеренным.

Преднамеренность и целенаправленность педагогического общения подчёркивал В.А. Кан-Калик. По его мнению, для педагога является важным «закрепление найденных им внешних форм выражения своего эмоционального отношения к материалу» [3, с. 66]. Для начинающих учителей он предлагает такой прием, как репетирование способов общения перед зеркалом, с тем, чтобы «достичь

послушности собственного психофизического аппарата», что позволит педагогу более эффективно управлять собственной экспрессией.

И.К. Фридман [13, с. 21] отмечает, что многие учителя считают необходимым создавать «специальное выражение лица» для воздействия на учащихся, что в педагогической практике существует довольно распространенное явление: «определенное лицо для определенного ученика». При этом она указывает, что учитель может не осознавать, что «написано» на его лице, а ученики очень хорошо чувствуют, что это лицо-маска, надуманный образ. Поэтому одним из путей совершенствования педагогического мастерства является преодоление разрыва между эмоциональным состоянием педагога и экспрессивным кодом, с помощью которого он выражает это состояние.

Экспериментально доказано, что учителя склонны переоценивать свою невербальную выразительность, особенно это касается её эстетичности и гармоничности [1]. Неумение управлять экспрессивным поведением может дать эффект прямо противоположный ожидаемому. Поэтому вполне обоснованным является мнение о необходимости и возможности целенаправленного формирования навыков кодирования и интерпретации экспрессии эмоциональных состояний, особенно для начинающих педагогов и разработка в этой связи специальных программ обучения.

К сожалению, в приведенных исследованиях не ставится вопрос об особенностях управления экспрессией учащимися, несмотря на то, что они являются равноправными субъектами педагогического взаимодействия.

Таким образом, проблема управления эмоциональной экспрессией и проблема интерпретации достаточно часто ставятся в исследованиях по педагогическому общению. В них отмечается, что умение управлять экспрессией и интерпретировать экспрессию эмоциональных состояний являются важными составляющими педагогического общения.

Литература

1. Джакупов С.М. Психологическая структура процесса обучения.-2изд.- Алматы: Казак университети,2009.-308с.
2. Мадалиева З.Б.Эмоциональное состояние учителя: особенности проявления и способы регуляции: Автореф. дис. ... д-ра психол. наук. Т., 2009. 40 с
3. Кан-Калик В.А., Ковалев Г.А. Педагогическое общение как предмет теоретического и прикладного исследования // Вопр. психол. 1985. № 4. С. 9-16.
4. Ершова А.П., Букатов В.М. Режиссура урока, общения и поведения учителя. М.: Флинта, 1998. 232 с.
5. Ершова Л.Д. Особенности перцептивных способностей учителя // Психология труда и личности учителя. Ленинград, 1977. С. 91-107
6. Ковалев Г.А., Семилет Н.В. Роль эмоционального компонента в развитии социально-перцептивных возможностей учителя // Эмоциональная регуляция учебной и трудовой деятельности. Тезисы докладов Всесоюзной конференции. Москва - Одесса. 1986. С. 101.
7. Мильруд Р.П. Формирование эмоциональной регуляции поведения учителя // Вопр. психол. 1987. № 6. С. 47-55.
8. Демидова М.Г. Роль эмоциональной регуляции в успешности педагогической деятельности учителя // Эмоциональная регуляция учебной и трудовой деятельности. Тезисы докладов Всесоюзной конференции. Москва - Одесса. 1986. С. 74.
9. Котлярова М.Н. Психологические и профессиональные особенности учителей с разной визуальной самоподачей. Автореф. дис. ... канд. психол. наук. Москва, 2001. 19 с.
10. Прозорова Е.В. Педагогические условия развития коммуникативной компетентности // Мир психологии. 2000. № 2. С. 192-201.
11. Прохоров А. О. Психические состояния школьников и учителя в процессе их взаимодействия на уроке // Вопр. психол. 1990. № 6. С. 68-74.
12. Кузнецова Е.В. Показатели развития личности как субъекта невербальных коммуникаций // Эмоциональные и познавательные характеристики общения. Ростов н/Д: РГУ, 1990. С. 127-139.
13. Фридман И.К. Невербальное взаимодействие учителя со школьниками / Биология в школе. 1991. № 4. С. 9-25
14. Петрова Е.А. Знаки общения. М.: Издательство ГНОМид, 2001. 256 с.
15. Реан А.А., Коломинский Я.Л. Социальная педагогическая психология. СПб.: ЗАО Питер, 1999. С. 332-359.

Карманова М.Н.

(г. Алматы, КазНУ имени аль-Фараби)

АДДИКТИВНОЕ ПОВЕДЕНИЕ ПОДРОСТКОВ (ПО МАТЕРИАЛАМ ЛИТЕРАТУРНОГО ОБЗОРА)

На сегодняшний день среди многочисленных психологических проблем наиболее остро стоит проблема девиантного поведения молодежи. По распространенности среди всех девиаций наибольшее количество имеют суицидальное и аддиктивное поведение. Аддиктивное поведение понимается как поведение зависимое, как «пагубная привычка», пристрастие к чему-либо. Среди существующих форм

аддикций выделяют многообразные зависимости – от еды, от игр, от химических веществ и т.п. Но если еще в прошлом веке достаточно распространенными и относительно изученными были такие аддикции, как алкоголизм, наркомания, токсикомания и др., то в современности, вследствие роста научно-технического прогресса, мы имеем дополнительно появившиеся формы, в частности, так называемой информационной зависимости – смс-зависимость, чат-зависимость, онлайн-игровая зависимость, интернет-аддикция и т.д.

Актуальность и необходимость исследования определяется еще и тем, что современное общество, как и любое другое, нуждается в физически и психически здоровых гармонически развитых людях, имеющих определенную цель в жизни, способных ее достигать и обладающих чувством идентичности. Однако последние несколько лет вследствие переживания социально-экономического кризиса большинство людей стали терять чувство собственной идентичности и подменять его, существенным образом трансформируются различные личностные свойства и особенности – черты характера, личностные конструкты, тревожность, агрессивность, самооценка и др.

Проблема коррекции и профилактики аддиктивного (зависимого) поведения личности на сегодняшний день является мультидисциплинарной: существующее большое количество различных форм и видов зависимостей от различных аддиктивных агентов (Четвериков Д.В.) в большинстве случаев требует применения методов медицинской и психологической реабилитации.

Поиск механизмов, причин проявления склонности у человека к употреблению различных веществ, привел к созданию в конце 20 века целостной отрасли научного знания – аддиктологии (Ц.П. Короленко, Н.В. Дмитриева, В.Д. Менделевич и др.). В рамках данной отрасли при рассмотрении общих проблем девиантного поведения, обращает на себя внимание факт влияния протекания зависимости на происхождение и развитие других форм отклоняющегося поведения. Поэтому своевременное выявление, коррекция и профилактика аддиктивного поведения личности является превенцией других форм нарушения поведения.

В советско-российской психологии данная проблема отражена с различных сторон: зависимое поведение как «ложно опредмеченная потребность» (Б.Г. Ананьев, А.Н. Леонтьев, С.Л. Рубинштейн, Д.Б. Эльконин), аддиктивное поведение как «недостаточно сформированная эго-идентичность» (Н.В. Дмитриева, Т.А. Донских, Ц.П. Короленко), аддиктивное поведение как «стабильная психологическая система, меняющая мотивационную сферу, смещающая волевой потенциал и реструктурирующая ценностные ориентации» (Д.В. Четвериков). Также проблемы аддиктивного поведения затронуты Н.А. Бородиной, Н.Л. Бочкаревой, А.В. Гришиной, Д.Н. Долгановым, О.В. Дубровиной, С.А. Кулаковым, Л.Г. Леоновой, К.С. Лисецким, Е.В. Литягиной, А.Е. Личко, С.А. Минаковым, Е.А. Назаровым, Н.Ю. Самыкиной, М.Е. Серебряковой, П.И. Сидоровым, О.Б. Симатовой, А.А. Ярышевой и др.

Так или иначе, проблемы коррекции аддиктивного поведения личности раскрыты в трудах таких российских ученых, как А.В. Гоголева, Е.В. Змановская, Ю.А. Клейберг, В.Д. Менделевич, Р.В. Овчарова и др.

В работах данных ученых поднимаются вопросы и структуры личности, предрасполагающие к аддиктивному поведению, и факторов внешней и внутренней среды, приводящих к трансформации личности и подверженности ее аддиктивным агентам, и методов и способов коррекции и реабилитации аддиктивного поведения. В качестве основных психологических средств коррекции в большинстве случаев указываются приемы поведенческой коррекции (бихевиоральная терапия, модификация поведения, тренинги социального научения и др.). Но не всегда, не во всех случаях данные техники являются достаточно эффективными, требуется пересмотр использования различных психологических средств коррекции аддиктивного поведения.

В связи с этим возникает необходимость более углубленного изучения как феномена аддиктивного поведения личности, так и психологических средств его коррекции.

Нами аддиктивное поведение понимается не только как уход от реальности, употребление психоактивных веществ и изменение сознания для поддержания определенных эмоций (Ц.П. Короленко, Н.В. Дмитриева, Т.А. Донских), но также длительный период патологического пристрастия к веществу (объекту), приращения, сплетения и перехода одной привычки, пристрастия в другие.

Поэтому в качестве психологических средств коррекции должны быть выбраны такие, которые способствовали бы целостному, системному воздействию на измененную личность.

Что касается личностных особенностей подростков, склонных к аддиктивному поведению, то в различных источниках можно найти множество результатов исследований, проведенных по данному вопросу.

Социально-психологические особенности студентов, склонных к зависимости от психоактивных веществ, выявлены в исследовании Е.А. Чевеерикиной: студенты с высокой склонностью

характеризуются как имеющие неустойчивое эмоциональное состояние, тревожность, зависимость от мнения окружающих и высокая зависимость от объекта привязанности. У них затруднен самоконтроль, им сложнее переносить трудности [14, с.7].

В.В. Герасимова выяснила, что у студентов, обучающихся в высших учебных заведениях, существует связь между аутоагрессивностью и склонностью к алкогольной и наркотической зависимости: чем более выражен показатель аутоагрессивности, тем выше склонность к алкогольной и наркотической зависимостям [15, с.15-16].

Согласно А.Н. Грязнову установлены следующие личностные особенности студентов, характеризующие их как лиц, склонных к зависимому поведению: уход от реальности как способ защиты, тревожность, трудно изменяемое поведение, необязательность, поверхностный характер общения, стремление произвести хорошее впечатление, боязнь трудностей и их плохая переносимость, стремление обвинять других и поиск оправданий для себя, уход от ответственности, подчинение влиянию, отсутствие самостоятельности [16, с.16].

Таким образом, студентов с аддиктивным поведением обобщенно можно охарактеризовать как личностей с неадекватной самооценкой, нуждающихся в самостимуляции, в поиске новых ощущений, со сниженными способностями к адаптации, эмоционально неустойчивых, ригидных, тревожных, с возможными проявлениями аутоагрессии, недовольных собой, с отсутствием самостоятельности и нежеланием принимать ответственность.

Литература:

1. Эриксон Э.Г. Идентичность: юность и кризис: Пер. с англ. / Общ. ред. А.В. Толстых. - М.: Прогресс, 1996. – 344 с.
2. Гусев И.Ю. Психологические средства коррекции идентичности созависимой личности: На примере жен, имеющих мужей с алкогольными проблемами. Автореферат дисс...канд. псих. наук. Новосибирск, 2006. – 20 с.
3. Дмитриева Н.В., Дубровина О.В. Аддиктивная идентичность виртуально зависимой личности. Монография. – Ишим: Изд-во ИГПИ им. П.П. Ершова, 2010. – 200 с.
4. Кушнерова Ю.Ю. Формирование эго-идентичности студентов в процессе адаптации к обучению в вузе как фактор профилактики алкогольной аддикции. Автореферат дисс...канд. псих. наук. – Кемерово, 2012. – 23 с.
5. Твердохлебова Н.В. Особенности идентичности при формировании пивной аддикции на этапе психологической зависимости (на примере лиц юношеского возраста). Автореферат дисс...канд. псих. наук. – Томск, 2012. – 24 с.
6. Четвериков Д.В. Психологические механизмы и структура аддиктивного поведения личности: Дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.01: Новосибирск, 2002. – 385 с.
7. Ярышева А.А. Несформированность идентичности как детерминанта склонности к аддиктивному поведению старших школьников. Автореферат дисс... канд. псих. наук. – Кемерово, 2012. – 24 с.
8. Лазаренко Д.В. К вопросу о необходимости изучения психологических средств коррекции аддиктивного поведения личности. // Материалы за VIII международна научна практична конференция Achievement of high school – 2012. – София. – Том 19, Психология и социология. – С.30-32.
9. Лазаренко Д.В. Анализ подходов к изучению аддиктивного поведения в современной психологии. //Вестник Гуманитарного института ТГУ, 2012, № 2 (13). – С. 62-64.
10. Левина Л.В. Психологические возможности коррекции отклоняющегося поведения личности с учетом его специфических особенностей. Автореферат дисс...канд. псих. наук. – Томск, 2012. – 24 с.
11. Хмелевская О.Е. Психологические предикторы и детерминанты формирования наркотической аддикции личности с нарушением адаптации. Автореферат дисс...канд. псих. наук. – Красноярск, 2005. – 23 с.
12. Бородина Н.А. Психологическая причинность аддиктивного поведения личности. Автореферат дисс...канд. псих. наук. – Новосибирск, 2005. – 24 с.
13. Минаков С.А. Особенности аддиктивного поведения у студентов с ограниченными физическими возможностями. Автореферат дисс...канд. псих. наук. – М., 2011. – 25 с.
14. Чеверикина Е.А. Социально-психологические особенности студентов вузов, склонных к зависимости от психоактивных веществ. Автореферат дисс...канд. псих. наук. – Казань, 2013. – 23 с.
15. Герасимова В.В. Социально-психологические особенности студентов с аутоагрессивностью и склонностью к алкогольной и наркотической зависимости. Автореферат дисс...канд. псих. наук. – Казань, 2013. – 18 с.
16. Грязнов А.Н. Субъектный подход к изучению особенностей аддиктивного поведения студентов. //Вестник Удмуртского университета. Философия. Социология. Психология. Педагогика. Вып. 2., 2012. – С.15-18.

*Кенжебаева С., Ахтаева Н.С.
(г. Алматы, КазНУ имени аль-Фараби)*

ВЛИЯНИЕ СТИЛИ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБЩЕНИЯ НА ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ ЗДОРОВЬЕ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Актуальность темы исследования:

Здоровье является главной ценностью человека, и общества в целом. Именно благодаря своему здоровью не только физическому, но и психологическому мы можем строить планы, решать

поставленные задачи, преодолевать трудности. Здоровье является основным условием и залогом полноценной жизни. Мы должны помнить о том, что дети это наше будущее, будущее нашей страны. В детском возрасте закладывается фундамент личности ребенка и зависит это от социального окружения. Учитель в жизни ребенка одна из центральных фигур в системе образования. От того насколько положительно или негативно будет происходить общение между учителем и учеником сложится дальнейшая судьба ребенка. Встает вопрос о рассмотрении изученности данной темы и ее развития в системе здравоохранения и образования и о том, какие методы предпринимаются для решения данной проблемы.

В настоящее время в просторах интернета все чаще появляются видеоролики насильственного характера со стороны учителя на учеников. Как следствие это психологическая травма для ребенка.

Сегодня к, большому сожалению, еще продолжают оставаться вне поля зрения и позитивного вмешательства дети, которые получили психологическую травму и не в состоянии самому с этим справиться. На мой взгляд, проблема психологического здоровья детей сегодня является актуальной. Ведь здоровье личности как физически, так и психологически и его самосовершенствование в жизни является важным и будет большим плюсом для будущего развития всего мира.

Целью данной статьи является изучение влияния стили педагогического общения на психологическое здоровье младших школьников

По уставу ВОЗ «здоровье определяется как «состояние полного физического, душевного и социального благополучия»

Здоровье - это физическое и психическое состояние целостности, интеграции, стабильного функционирования всех органов и развития внутренних процессов, способствующих жизнедеятельности человека [1].

О.В.Хухлаева формулирует определение психологического здоровья как “динамическую совокупность психических свойств человека, обеспечивающих гармонию между потребностями индивида и общества и являющихся предпосылкой ориентации индивида на выполнение своей жизненной задачи, самоактуализацию”.

И.В.Дубровина в книге «Психическое здоровье детей и подростков» определяет *«психическое здоровье»* как нормальную работу отдельных психических процессов и механизмов, а термин *«психологическое здоровье»* относит к личности в целом, к проявлениям человеческого духа и позволяет отделить психологический аспект от медицинского, социологического, философского. Именно психологическое здоровье делает личность самодостаточной. [2,с.4]

В качестве главных критериев психологического здоровья по мнению

О.В.Хухлаевой можно выделить следующие.

— Позитивное самоощущение (позитивный основной эмоциональный фон настроения), позитивное восприятие окружающего мира.

— Высокий уровень развития рефлексии.

— Наличие стремления улучшать качество основных видов деятельности.

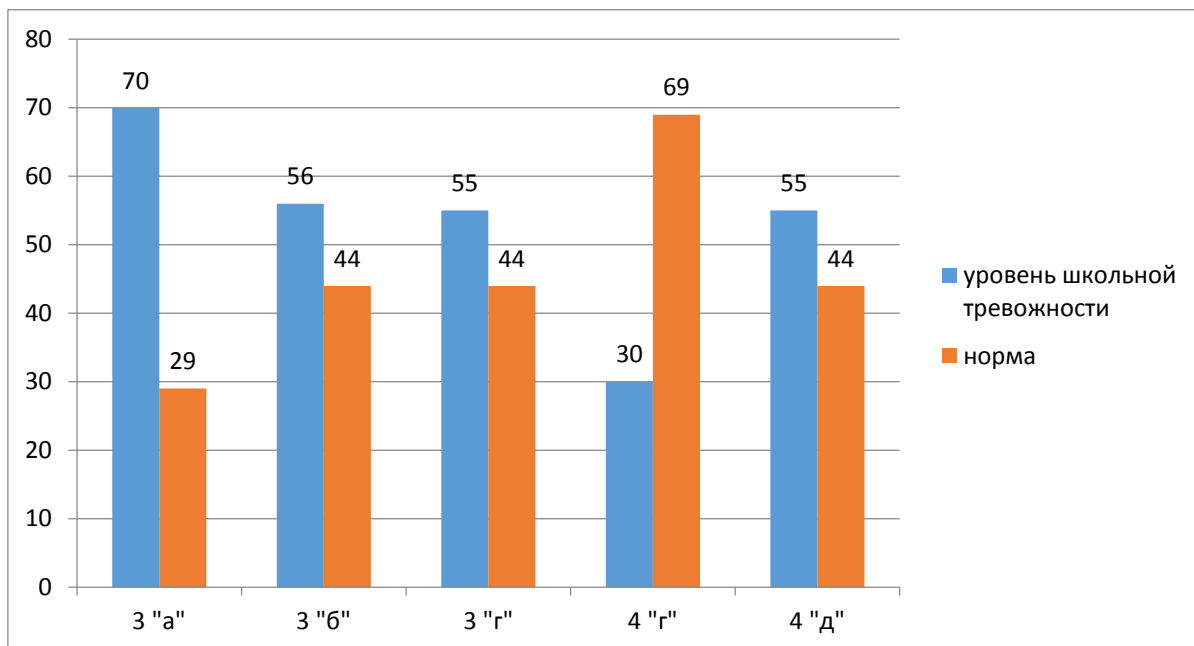
— Успешное прохождение возрастных кризисов.

— Адаптированность к социуму (если это ребенок – то к семье и школе), умение выполнять основные социальные и семейные роли.[3]

По определению А.А. Леонтьева, «педагогическое общение - это профессиональное общение преподавателя с учащимися на уроке и вне его (в процессе обучения и воспитания), имеющее определённые педагогические функции и направленное (если оно полноценное и оптимальное) на создание благоприятного психологического климата, а также на другого рода психологическую оптимизацию учебной деятельности и отношений между педагогом и учащимися внутри ученического коллектива»[4,с.231]. Проблематика педагогического общения широко представлена в отечественной психологии (А.Б. Добрович, Н.В. Кузьмина, А.А Леонтьев, В.А. Кан-Калик, С.В. Кондратьева и др.) . Краткий анализ работ указанных авторов показывает, что **общение является основой педагогической деятельности.** Учитывая возрастные и психологические особенности младшего школьного возраста, мы можем сказать о том, что учитель для ребенка является центральной фигурой и именно от его отношения у ребенка будет все хорошо или все плохо Именно в данном возрасте закладывается фундамент личности и формируется свое Я. Сделав обзор психологической литературы мы пришли к выводу о том, что стиль педагогического общения влияет на самооценку, на тревожность и школьную мотивацию ребенка.

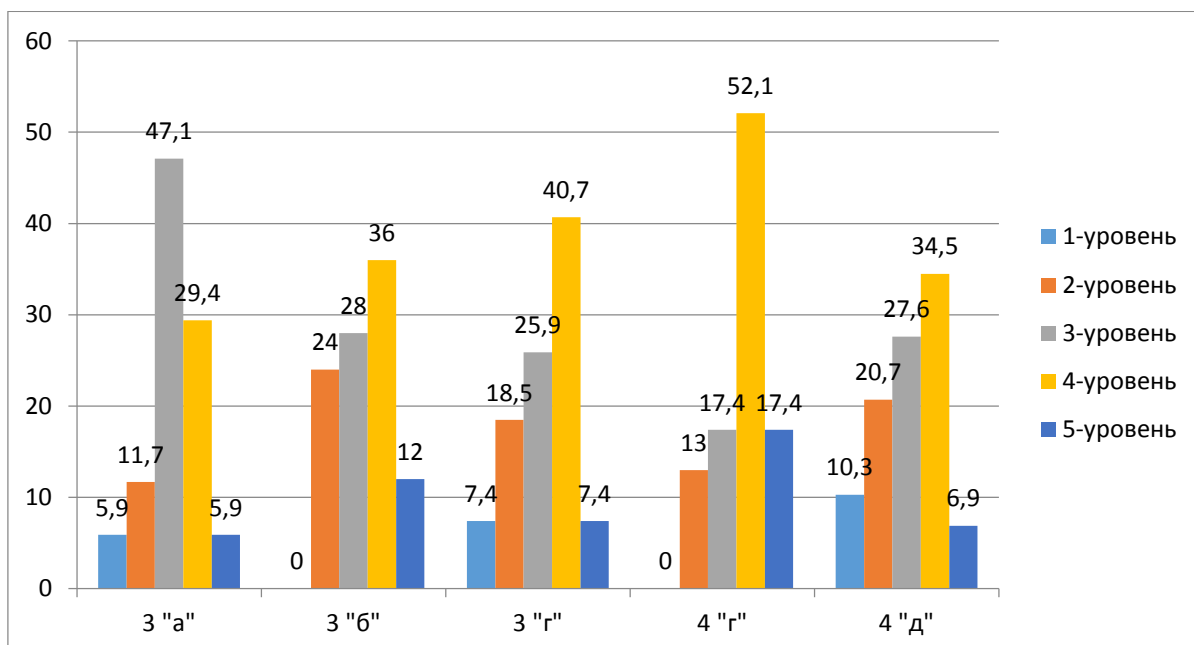
Школьная мотивация – это процесс, который запускает направляет и поддерживает усилия, направленные на выполнение учебной деятельности. Это сложная система, образуемая мотивами, целями, реакциями на неудачу, настойчивостью и установками ученика.[5].

В связи с общей гипотезой, которая выражается в том, что стили общения влияют на здоровье, было проведено исследование. Использовались 3 методики: диагностика школьной тревожности опросник; Филлипа, модифицированный вариант анкеты школьной мотивации Н.Г.Лускановой (модификация Е.И.Даниловой), диагностика стилей педагогического общения. В этом исследовании принимало 121 учеников и 5 учителей. Результаты данного исследования представлены в виде графиков.

1 рисунок - Диагностика школьной тревожности: опросник Филлипа

По данным результатам мы видим что уровень школьной тревожности детей в 3 «а», 3«б», 3«г», 4 «д» является повышенным, а в 4 «г» нормальный уровень школьной тревожности.

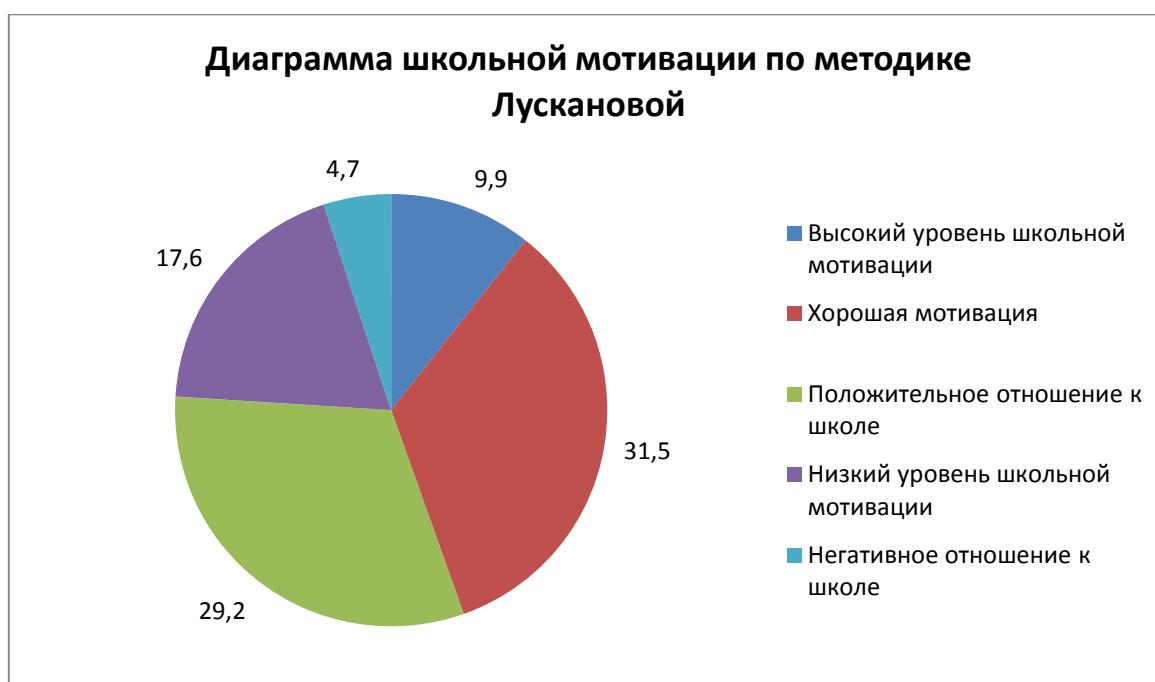

2 рисунок - Диаграмма модифицированного варианта анкеты школьной мотивации Н.Г. Лускановой

По методике Н.Г. Лускановой школьная мотивация подразделяется на 5 уровней:
 1 уровень –высокий уровень школьной мотивации.
 2 уровень – хорошая мотивация.

- 3 уровень – положительное отношение к школ .
- 4 уровень - низкий уровень школьной мотивации.
- 5 уровень – негативное отношение к школе.

	Кол-во уч-ся	Высокий уровень школьной мотивации	Хорошая мотивация	Положительное отношение к школе	Низкий уровень школьной мотивации	Негативное отношение к школе
3 а	17	1/5,9	5/29,44	8/47,1	2/11,7	1/5,9
3 б	25	3/12	9/36	7/28	6/24	0
3 г	27	2/7,4	11/40,7	7/25,9	5/18,5	2/7,
4 г	23	4/17,4	12/52,1	4/17,4	3/13	0
4 д	29	2/6,9	10/34,5	8/27,6	6/20,7	3/10,3
Средний		9,9	31,5	29,2	17,6	4.72

3 рисунок - Диаграмма школьной мотивации по методике Лускановой

По данным результатам общим для всех 5 классов мы видим, что высокий уровень школьной мотивации составляет 9,9%, хорошая мотивация -31,5%,

Положительное отношение к школе -29,2%, низкий уровень школьной мотивации -17,6%, негативное отношение к школе - 4,7%,

В результате проведения диагностики стилей педагогического общения вышло, что учитель 3 «а» класса придерживается авторитарной модели, то есть данный учитель подавляет личную инициативу со стороны учеников ,отсутствует творческое взаимодействие между ним и аудиторией. От него исходят вопросы и ответы, суждения и аргументы.

3«б , 3«г» , 4 «д» учителя придерживаются модели локатор, которая основана на избирательных отношениях с обучаемыми. Педагог ориентирован не на весь состав класса, а лишь на часть, допустим на лидеров и аутсайдеров, на талантливых и слабых. Педагог в общении концентрирует на них внимание. В 4«д» учитель придерживается модели союз (активное взаимодействие). Педагог постоянно находится в диалоге с учениками, поощряет инициативу. Преобладает стиль дружеского взаимодействия с сохранением ролевой дистанции. Возникающие учебные, организационные, этические и др проблемы творчески решаются совместными усилиями .

Таким образом можно сказать, что стиль педагогического общения влияет на школьную мотивацию детей, на их успеваемость и эмоциональное состояние.

Литература:

1. Лейбин. В Словарь-справочник по психоанализу 2010.-С.6

2. Психическое здоровье детей и подростков в контексте психологической службы / Под ред. И.В. Дубровиной. – 4-е изд. – Екатеринбург: Деловая книга, 2000. – 176 с. – (Руководство практического психолога) .-С.4
3. Психологическое здоровье учащихся как цель работы школьной психологической службы Ольга Хухлаева «Школьный психолог» №14/2007
4. Фоминова А.Н., Шабанова Т.Л. Педагогическая психология: учебное пособие, 2-е изд., перераб., дополн.– 2013.- С.231

Мадалиева З.Б., Сарбасова Г.Ж.

(Алматы, қ, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті)

ЭМОЦИОНАЛДЫ ИКЕМДІЛІК ЖӘНЕ ОНЫ БОЛАШАҚ ПСИХОЛОГТАРДА ДАМУЫ

Эмоционалды икемділік психология ғылымындағы жаңа түсініктердің бірі болып келеді. Әрбір жеке тұлғаның өзгеше бола білуі мен қатар өзгелерді де түсініп қабылдауы оның эмоционалды икемділігінің қалыптасуына байланысты болғандықтан, әрбір келешек маманды осыған даярлау қазіргі білім мекемелерінің негізгі міндеті болуда. Эмоционалды икемділік мәселесі қазіргі кезде өзекті және қарқынды даму үстінде. Себебі қазіргі заман жаңа өзгерістерге жылдам бейімделуді және ондағы қиындықтарды жеңуге өз санасын жағымды түрде қалыптастыратын эмоционалды икемді болуын талап етеді. Яғни эмоционалды икемді болу арқылы ол өзінің мазасыздығын төмендетеді, әр келеңсіздікте өз ойын позитивті ете біледі.

Эмоционалды икемділік түсінігін ең алғаш зерттеген Америка ғалымдарының бірі Сьюзан Д, ол жирма жыл бойы эмоция мәселесін зерттей келе, ақыл, ерекше шығармашылық, жеке тұлғалық тип сәттіліктің негізі емес екендігін анықтады. Барлығыда сіздердің өздеріңіздің ішкі әлемдеріңізбен байланыста болуларыңызда деген, яғни ішкі ойыңызбен, сезіміңізбен, диалогыңызбен. Осымен қатар зерттеулерінде эмоционалды икемді бола алмаушылық көптеген психологиялық проблемаларға әкеліп соғатынын дәлелдеді, олар депрессия, алаңдаушылық т.с.с. Керсінше эмоционалды икемділік – оймызбен сезіміміздің икемділігі өмірдегі күнделікті болып жататын мәселелерге оңтайлы қарау арқылы жақсылық пен сәттілікке әкеледі. Эмоционалды икемді адамдар әлемде болып жатқан күрделі өзгерістерге жылдам бейімделгіш болып келеді. Олар стресс пен қиындықтарды жеңуде өте төзімді, өз қызығушылықтарынан бас тартпайтын жарқын жүзді адамдар болып келеді [1, 3].

Осымен қатар Ресей ғалымдары да өз зерттеулерінде эмоционалды икемділікті терең қарастырған, ең алғаш болып бұл түсінікті Л.М.Митина педагогтардың тұлғалық сапаларын зерттеуде эмоционалды икемділік мәселесінің маңыздылығын ашып көрсеткен. Әдіснамалық тұрғыда эмоционалды икемділікті өз зерттеулерінде тиімді қолданған Е.С. Асмакова (2000), Е.М. Семенова (2002) және тағы басқалары [2,111б]. Бұл ғалымдардың еңбектеріндегі ортақ көзқарас пен мақсат ол эмоционалды икемділікті ең алдымен маманда қалыптастырулары негіз болды.

Жоғарыдағы ғалымдардың көзқарастары мен зерттеулеріндегі тұжырымдар қазіргі заманауи сұранысқа сай болғандықтан бізде өз зерттеуімізде эмоционалды икемділік мәселесін болашақ психолог маман бойында қалыптастыруды негізге алдық.

Мамандардың заманауи өзгерістерге байланысты қызмет атқаруы олардың индивидуалды ерекшеліктерінің соған сай болуын талап етуде. Қазіргі таңда сұранысқа ие және де қоғамға, ондағы әрбір жеке тұлғаға дұрыс бағыт беріп, өзін-өзі тануға көмектесе білетін мамандардың бірі болып отырған ол «психолог». «Психолог» маманы эмоционалды икемді бола білуі арқылы өзінің кәсібінің нағыз маманы болары айқын.

Біздің зерттеу бағытымызда болашақ психологтардың «эмоционалды икемділігі» олардың жаңа келеңсіз жағдайларға жеңіл және жылдам бейімделуі, түсіне білу қабілетінің көрінуі, өзінің және өзгелердің эмоционалды күйін басқара білуі мен саналы түрде сезінуі, экспрессивтілігі, өз эмоциясын айқын көрсетуі, әңгімелесуші адамның эмоционалды жағдайын түсіну мәселелері жалпы оқу құрылымымен байланысында. Себебі әр психолог маман жеке тұлғаға психологиялық көмек көрсетпес бұрын ең алдымен өз-өзіне психологиялық қолдау жасай білуі қажет, бұл үшін олар ең алдымен өз эмоцияларын басқарушы, яғни «эмоционалды икемді» болулары қажет [2,112б].

Эмоционалды икемділікті оқу процесі арқылы болашақ психологтарға қалыптастыру талаптары негізінде олардың эмоционалды ұстамдылығы, жағымды эмоционалды экспрессиясы, эмпатия мен рефлексиялары дамиды.

Эмоционалды ұстамдылық арқылы олардың өзін-өзі басқара білу дағдылары қалыптасады. Осы арқылы олар келешекте психолог маманы ретінде қызмет атқаруда клиенттің және өзінің эмоционалды күйін басқара біледі. Бұл мәселені өз зерттеулерінде Е.М.Семенова «өзінің психоэмоционалды күйін

басқарудағы адамның өз-өзіне әсер етуіндегі ойша бейнелері, тыныс алуын, бұлшықетін басқаруы» деп анықтаған. Осы арқылы өз-өзінді басқара білудің негізгі үш тиімді нәтижесі көрсетілді: тынышталу тиімділігі (эмоционалды қысымды жою); қалыпқа келу тиімділігі (қажу көрнісінің әлсіреуі); жандану тиімділігі (психофизиологиялық реактивтіліктің жоғарлауы). Өзін-өзі реттей білу дағдысының қалыптасу тиімділігі адамның бір эмоциядан келесі эмоциялық күйге жылдам ауыса білуімен сипатталады [2,1106]. Бұл тұжырым негізінде эмоционалды ұстамдылықтың болашақ психолог үшін қаншалықты маңызды кәсіби қабілет болатындығына сенімімізді арттырамыз. Психолог мамандығының студенттеріне арнайы кәсіби пәндерді оқытуда олардың эмоционалды өзін-өзі басқара білуіне бағытталған тәжірибелік сабақтарда түрлі әдістерді тиімді қолдануды өз зерттеуіміздің негізі болуда бұл тұжырымға сүйенеміз.

Эмоционалды ұстамдылықпен қатар студент психологтарға позитивті эмоционалды экспрессия да өте қажет. Бұл мәселені Л.М.Митина өз зерттеуінде қарастырған, эмоционалды экспрессия ол маманның өз образын мен эмоциясын, мимика, жест, жүріс тұрысы мен сөйлеу мәнері, дауыс интонациясы мен өзіндік ой бейнесін ашық еркін түрде көрсете білуінде деген [3,2066]. Әрине бұл қасиет психолог үшін өте маңызды ол тез арада өзінің эмоционалды күйін өзгерте білуде экспрессия дағдысын қалыптастыруы қажет, бұл дағды оның мінез-құлық ерекшелігімен де сипатталуы мүмкін, дегенмен оқу процесінде арнайы психологиялық пәндерді оқытуда мұның психолог үшін маңызды қасиеті екендігіне олардың ой-саналарын қалыптастыруымыз маңызды болып келеді. Эмоционалды экспрессияны қалыптастыра білген психолог маман әр кезде өзінің эмоционалды икемділігін іс-жүзінде көрсете алады, өзінің қоршаған ортасында әр кезде позитивтілікті орната білетін маманның бірі болатыны анық.

Эмоционалды икемді болудың тағы бір негізгі факторы, ол – эмпатия. Эмпатия ол басқа адамның эмоцияна жағдайына алдын ала болжау жасай білу қабілетінде, жеке тұлға жайлы ақпараттың жеткіліксіздігіне байланысты әрекет жасауы, адамның ішкі жан дүнесіндегі қиындыққа бірлесе қайғыруы мен оны түсіне білуі. Бұдан біз эмпатияның психолог маманының іс-әрекетіндегі маңызды қасиеті ретінде көреміз, себебі көмек сұраушы әр клиенттің мәселесін шешуде өз «менінді» ұмытып оның мәселесіне бірге үңілуі қажет, сол кезде ғана онымен бірге жан дүниесіндегі қиындықтарды сезіп көре аласың. Студент психологтардың эмпатиялары іс-тәжірибе кезінде қалыптасады, осыған байланысты практикалық сабақтарда арнайы кеңес берудің әдіс-тәсілдері жүзеге асырылуы қажет деген болжам жасаймыз.

Эмоционалды икемді болудағы келесі фактор, ол рефлексия. Эмоционалды күйіңнің өзіндік рефлексиясы ол өзіндік санасы, танымы, білімі. Бұл ең алдымен адамның өз-өзіне деген қатынасы, атқарып отырған әрекетіне деген есеп берушілігі болып келеді.

Жоғарыда аталған эмоционалды икемділіктің факторлары негізінде болашақ психологтарға икемді болудың негізін түсіндіре аламыз. Психолог маманның өз кәсіби іс-әрекетінде жетістікке жете білуімен қатар оған соққы болатын түрлі жеке тұлғалардың психологиялық қиындықтарына жауап берумен қатар өз-өзіне де психологиялық қорғаныс жасаудың кепілі ол оның эмоционалды икемді бола білуі. Психологтың эмоционалды икемді бола білуі оның өз кәсібінің нағыз маманы екендігінің дәлелі болып келеді, себебі икемділік арқылы ол адамдардың ойын өзгерте біледі, ал өз ойын өзгерткен адам өзінің мәселесіне, санасындағы психологиялық қиындықтарға өз көзқарасын икемділігі арқылы өзгертеді.

Біз жоғарыда атап кеткендей эмоционалды икемділік түсінігі қазіргі кездегі қолданысқа енді еніп жатқан түсініктердің бірі болуда, себебі жылдар бойы жасалған ғылыми тәжірибелер, соның ішінде эмоцияға байланысты жүргізілген зерттеулердің кепілі негізінде «эмоционалды икемділік» түсінігінің маңыздылығы мен қажеттілігі ашылды. Осы бағытты біз өз зерттеуімізде эмоционалды икемділікті жас мамандардың бойында қалыптастыруымызды негізге алып отырмыз. Осы арқылы келешекте әр психолог маман өзінің кәсіби іс-әрекетіндегі түрлі қиындықтарға төтеп бере алуымен қатар нәтижелі жұмыс көрсете алады. Адам санасының икемді болуы ол ең алдымен өзін-өзі түрлі жағдайларға даярлай білуі. Адам санасы осымен еркшеленеді ол өзін жағымды іске бағыттай отырып позитивті шабытта болса оның өмірге деген көзқарасы мен іс-әрекетінде үйлесімділік пайда борлады.

Болашақ психолог маманды эмоционалды икемді болуға даярлау талаптары оқу процесімен тығыз байланысты. Оқу барысында студенттердің эмоционалды икемділіктері анықталуы қажет, ол үшін келесі әдістемелер ұсынылады: Әдістеме «Өзін-өзі бағалаудың эмоционалды күйі» (Г. Айзенк бойынша); Өзін-өзі өзектендіру тесті; Жеке тұлғаның жетістікке жету мотивациясын анықтау әдістемесі Т. Элерс бойынша; А. Меграбян мен Н. Эпштейн ұсынған эмпатия диагностикасы, бұл әдістемелер көмегі арқылы студенттердің эмоционалды күйі, икемділігі өзінің кәсіби іс-әрекетіне деген мақсаты анықталады. Әр маман өзін-өзі студенттік кезеңнен бастап кәсіби іс-әрекетіне даярлауы қажет, ал психолог маманы ол басқа мамандардан ерекшелігі оның эмоционалды икемді болуы арқылы

өзгелерге үлкен психологиялық қолдау көрсете білуінде. Осы бағытта біз өз зерттеуімізде жоғарыдағы әдістемелер бойынша олардың эмоционалды икемділігіне баға беруді негізге алдық.

Болашақ психологтардың эмоционалды икемді болуын тест әдістері арқылы анықтасақ, оны қалыптастырудың жолдары оқу процесіндегі пәндердің мазмұнымен байланысады осымен қатар психологиялық тренингтер мен жаттығулар да маңызды ролді атқаруда. Төменде эмоционалды икемділікті терең зерттеген ғалымдардың жаттығуы үлгі ретінде ұсынылып отыр, осы арқылы болашақ психолог күнделікті өмірде өзін-өзі эмоционалды икемді болуға дағдыландыра алады.

Авторлары: Сьюзан Дэвид пен Кристина Коглетон бойынша жасалған келесі жаттығу эмоционалды икемділікті қалыптастырады:

Жаттығу: «Өзіңнің эмоционалды икемділігіңді бағала»

Өзіңіздің өмірде атқарып жүрген іс-әрекетіңізбен байланысты бір жағдайат ойластырыңыз, мысалы: «Сізді басқарушы адамнан жағымсыз кері байланысты алу» немесе «Басшылыққа қызметіңізге байланысты сізді жоғарлатуды сұрау»

Осы жағдайға байланысты сіз өз ойыңызды анықтауыңыз қажет, мысалы: «Менің бастығым маған сенбейді» немесе «Маған қарағанда менің әріпсетерімнің атқарған қызметтері бағалы»

Өзі-өзіңізге сұрақ қойыңыз: «Бұл ойдың менен кетуі үшін мен одан қаншалықты қашуым керек? Қаншалықты бұл ойдың мені жаулап алуына мүмкіндік бере аламын?»

Бұл жағдай қандай сезімдерді сездіретінін анықтаңыз. Бұл ашу, қайғы, қорқыныш, ұят, желкеніштілік немесе тағы басқа сезімдер ме?

Өз-өзіңізге келесі сұрақты қойыңыз: «Қаншалықты мен бұл сезімнен қаша аламын немесе оны елемеуге тырысамын?» Оған қаншалықты үңіле аламын»

Кеңес

Егер сіз күнделікті өзіңіздің ойыңыз бен сезіміңізден қашатын болсаңыз онда оны мойындаңыз. Бұл ойлар қалай пайда болатынына мән беріңіз, және өзіңіздің эмоционалды күйіңізді күніне бірнеше рет тексеріңіз, осы арқылы сіздің миыңыз қажетті ақпаратты жібереді.

Егер сіз өз тірек нүктеніңізді табуда күнделікті өзіңіздің сезіміңіз бен ойыңызға берілсеңіз, онда он рет терең тыныс алу арқылы өзіңіздің сезімдеріңізді атаңыз.

Эмоцияға байланысты қарым-қатынасыңызды аламысызғаратын болсаңыз онда өзіңіздің іс-әрекетіңіздің моделін қабылдаңыз. Бұл жерде қандай сезімдеріңізді қабылдап қайсысынан қашатыныңызға мән беріңіз. Енді жоғарыда мысал ретінде көрсетілген қай стратегияны қолданар едіңіз, қорытынды жасаудағы келесі қадамыңыз сіздің құндылықтарыңызбен байланысады. (Сьюзан Д)

Жаттығудағы тиімді көрсеткіштер:

1. **Өз іс-әрекетіңіздің моделін қабылдауыңыз.**
2. **Эмоция мен ойыңызды өз атауларымен атауыңыз**
3. **Сезімдеріңізді қабылдауыңыз**
4. **Өзіңіздің құндылығыңызбен келісе отырып әрекет етуіңіз.**

Бұл жаттығу арқылы авторлар эмоционалды икемділікті қалыптастыру жолдарын көрсеткен, әрине бұл мысалды адам өз өмірінің түрлі жағдайларында қолдана алады, бұндағы ең маңыздысы сіздің эмоционалды икемділігіңіз құндылықтарыңызға қарай бағытталуында. Осы арқылы сіз өзіңізге қажеттіні анықтайсыз және оның ішіндегі маңыздысына, қажеттісіне көз жеткізе отырып өз мәселеніңіздің шешімін таба аласыз.

Осымен қатар бұл жаттығу негізінде сіз өзіңіздің эмоционалды икемділігіңізді бағалай аласыз, бұл жаттығуларды авторлар өз еңбектерінде кеңінен қолдана отырып көптеген адамадарға психологиялық тұрғыдан өз ойын жинақтауда, эмоцияларын түсіне білуде көмегін тигізген.

Осы арқылы эмоционалды икемділік мәселесі болашақ психологтар үшін маңызды және қажетті сапа екендігіне көз жеткіземіз. Болашақ психологтардың оқу процесіндегі кәсіби және базалық пәндерінің негізі эмоционалды икемділікті қалыптастыруға бағытталуы қажет деген пікірдеміз.

Әдебиеттер:

1. Дэвид Сьюзан. «Эмоциональная гибкость» Как научиться радоваться переменам и получать удовольствие от работы и жизни. Пер. с англ. Е. Ряхина. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2017. – 304 с.
2. Колмогорцева Н.Н., Наумова М.В. «Сущность характеристики эмоциональной гибкости: происхождение понятия, структура, функции и уровни развития» Научный журнал: Вопросы психологии и воспитания №11, 2009. Стр 110-112
3. Александр П.Л. «Общее представление о психологической структуре эмоциональной гибкости будущего психолога» Вестник ТГУ, выпуск 5 (109), 2012 с. 205-207
4. Климина Н.А. Мотивация учения и ее формирование у учащихся начальной школы // Социальная сеть работников образования psportal.ru. – 2012.

К ВОПРОСУ ИЗУЧЕНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕФОРМАЦИИ УЧИТЕЛЕЙ

Современные реформы отечественного образования отличаются повышенным требованием к учителям школ, их компетентности и к их качествам личности. В условиях постоянных нововведений увеличиваются требования к учителям не только к умениям и навыкам, но также к уровню его саморазвития и психологического самочувствия. Наряду с этим, ряд экономических проблем, среди которых низкая заработная плата, недостаточная оснащённость школ новым оборудованием и многое другое в эмоциональном плане формируют особую напряжённость. А от личности учителя зависят эффективность и качество образовательного и воспитательного процесса. Повышенные требования, огромная ответственность может увеличить интенсивность эмоциональных затрат, которые негативным образом способствуют формированию профессиональных деформаций.

Деформация личности - это изменения, нарушающие её целостность, снижающие уровень адаптации и эффективность профессионального функционирования [1].

Изучение проблемы влияния профессиональной деятельности на личность человека начато в 20-е годы XX столетия. Социологом Питиром Сорокиным введено понятие «профессиональная деформация». Изучение данного феномена начали изучать экспериментально.

Деформация - это искажение. Профессиональная деформация личности - изменение качеств личности, наступающее под влиянием выполнения профессиональной деятельности, проявляется в профессиональном жаргоне, манерах поведения, физическом облике [2].

Слово деформация подразумевает собой искажение модели под воздействием внешних факторов, и термин «профессиональная деформация» - наиболее точное определение, для пояснения процесса, который чётко характеризует конструкцию деформирующего влияния на профессиональную деятельность.

Профессиональной деформацией личности Е.И. Рогов предлагает называть изменения, которые возникают под влиянием выполняемой профессиональной деятельности, могут проявляются в абсолютизации труда, как единственно достойной формы активности, а также в возникновении жёстких ролевых стереотипов, которые переносятся из трудовой сферы в иные условия, когда человек не способен перестраивать своё поведение адекватно меняющимся условиям [3].

Теоретические и эмпирические исследования профессиональных деформаций широко представлены в трудах таких зарубежных исследователей как К. Маслач, С. Джексон, М. Буриш.

В.В. Бойко, Н.Е. Водопьянова, К. Маслач считают, что чрезмерное напряжение и эмоциональное истощение приводит к возникновению профессиональной деформации.

К. Маслач подчёркивала, что «профессиональное выгорание» – это синдром «психического выгорания», рассматриваемый в аспекте личностной деформации профессионала под влиянием профессиональных стрессов [4].

Л.В. Мардахаев писал, что профессиональная деформация личности специалиста - это изменение качеств и свойств личности под влиянием выполнения им профессиональной деятельности. К свойствам он отнёс стереотипы восприятия ценностных ориентаций, характер и способы общения и поведения [5].

В своих работах Ю.М. Кузмина профессиональную деформацию считала проявлением в личности под влиянием некоторых особенностей профессиональной деятельности, таких психологических изменений, которые начинают негативно влиять на её осуществление [6].

Ю.В. Пунанова рассмотрела профессиональную деформацию как негативное социально-психологическое явление, представляющее в виде разнообразных личностных поведенческих проявлений, оказывающих деструктивное влияние на процесс и результат профессиональной деятельности. [7]

А.К. Маркова под профессиональную деформацию относит деструкции, которые возникают в процессе выполнения профессиональной деятельности и негативно влияют на продуктивность, искажая личностные качества, и способствуя накоплению негативных признаков. [8]

Н.Б. Москвина выдвинула определение личностно-профессиональной деформации и подчеркнула её существенность в развитии личности как субъекта профессиональной и повседневной жизнедеятельности, а также в развитии качеств, затрудняющих и снижающих эффективность профессиональной работы учителя [9].

Г.К. Ахметова дала определение понятию «профессиональная деформация педагога». В монографии Г.К. Ахметовой профессиональная деформация учителя - это изменения личности педагога, возникающие в процессе выполнения им профессиональной деятельности, и в большей степени, негативно влияющие как на саму личность, так и на выполняемую ей деятельность, а также на другие сферы её жизни [10].

Л.М. Митина считает, что одной из наиболее деформирующих личность человека профессий является профессия учителя [11].

Э.Ф. Зеер классифицирует профессиональные деформации на основании четырёх уровней их проявлений. А.К. Маркова – по основным тенденциям.

А. Пайнс, И. Аронсон и А. Чиром понимают профессиональные деформации как одномерную конструкцию. Д.В. Дирендонк, В. Шауфели, Х.Дж. Сиксма – как двухмерную конструкцию. К. Маслач и С. Джексон, а также Б.А. Фарбер выделяют три конструкта профессиональных деформаций. Г.Х. Фирт, А. Мимс, И.Ф. Иваничи и Р.Л. Шваб выделяют четыре фактора профессиональной деформации, где помимо эмоционального истощения и редуцированных профессиональных достижений выделяются ещё два аспекта: деперсонализация, связанная с работой, и деперсонализация, связанная с реципиентами [4].

Анализ их работ позволяет сделать вывод о том, что на сегодняшний день отсутствует единая точка зрения на структуру профессиональных деформаций, что нет чёткого распределения профессиональной деформации представителей педагогической профессии. Научно не обусловлены факторы, которые влияют на проявления профессиональной деформации.

За рубежом проблема влияния профессии учителя на его личность очень актуальна, имеет огромное значение в теоретическом и практическом плане, активно исследуется немецкими, российскими и английскими учёными.

В Казахстане данная проблема не изучена полностью и в связи с этим перспектива проведения экспериментального исследования по данной теме будет весьма актуальна. Так как сущность понятия профессиональная деформация педагога ещё не раскрыта полностью, основные подходы не систематизированы, не изучены личностные детерминанты, которые влияют на профессиональную деформацию педагога. Изучив личностные детерминанты педагога, спроектировав модель теоретических основ профессиональных деформаций педагогов, проведя экспериментальное исследование влияния личностных детерминант на деформацию, мы сможем устранить пробелы в знаниях к пониманию категории профессиональная деформация учителя.

Литература

1. Ахметова Г.К., и др. Диагностика и профилактика профессиональных деформаций педагогов/ Ахметова Г.К., Мынбаева А.К., Мадалиева З.Б., Мухатаева Д.И., Галагуи А. – Алматы: Казак университеті, 2015. – 144 с.
2. Вяземский Д.Н. Психологический словарь. - СПб.: Мир. - 1997. - 682 с.
3. Рогов Е.И. Учитель как объект психологического исследования: пособие для школьных психологов. - М.: Владос. - 1998. - 494 с.
4. Полякова О.Б. Категория и структура профессиональных деформаций.// Национальный психологический журнал.- Москва.- №1(13)/2014.-С. 57–64.
5. Мардахаев Л.В. Социальная педагогика: учебник. – М.:Гардарики, 2005. – 269с
6. Кузьмина Ю.М. Предупреждение профессиональной деформации <http://do.teleclinica.ru/184340/>
7. Пунанова Ю.В. Профессиональная деформация: понятие и условия возникновения//Профессиональная деформация и проблемы профессионализма: сб. научн. трудов/под ред. В.П.Подвойского. – 2000. -№1
8. Маркова А.К. Психология профессионализма. – М.: Знание, 1996.
9. Москвина Н.Б. Минимизация личностно-профессиональных деформаций педагогов// Педагогика. – 2005. - №5
10. Ахметова Г.К., и др. Профессиональные деформации личности педагога: теоретические основы и профилактика/ Ахметова Г.К., Мынбаева А.К., Маликова Н.А. – Алматы: Казак университеті, 2012. – 102 с.
11. Митина Л.М. Психология труда и профессионального развития учителя. - М: Академия. - 2004.

СТУДЕНТ ЖАСТАРДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ДЕНСАУЛЫҒЫН САҚТАУДЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Психикалық денсаулықтың қалыптасуы дене гигиенасын және психогигиенаны, өзін тәрбиелеуді, өзін басқаруды талап етеді.

Психологиялық өзін-өзі басқару адамның оған тән психикалық құбылыстарға (процесстер, жағдай, құрылым) саналы әсер етуімен түсіндіріледі. Психикалық өзін-өзі басқару мен өзін-өзі реттеу өзара біртұтас және дербес ара қатынаста болып табылады: басқару өзіне реттеуді қосады. Өзін-өзі басқарудан өзін-өзі реттеуге көшу – бұл түпкі ойдан, идеядан оны өмірге келтіруге көшу. Егер өзін-өзі реттеу, ереже бойынша, жақындағы болашақтың міндеттерін шешуге бағытталған болса, онда өзін-өзі басқару одан да ұзақ уақыттық перспективаға мақсатталуы мүмкін – өмірлік жолды таңдау, өзіндік жетілудің міндеттерін қою, мақсаттарды бірізділеу, өзін-өзі тәрбиелеу.

Қазіргі заманғы психологиялық зерттеулерде «өзін-өзі реттеу» ұғымы әр түрлі анықталады. Негізгі анықтамаларды ішінен бірнешеуін анықтан көрсетуге болады. Өзін-өзі реттеу - бұл:

- Болжамдау процесстерінің негізінде іс-әрекетті бағдарламалаудың айырықша деңгейі;
- Адамның өзінің эмоциясын, сезімін, алаңдаушылығын басқаруы;
- Жеке психофизиологиялық функциялар мен толық жүйке-психикалық күйінің мақсатты өзгеруі;
- Іс-әрекеттің амалы мен сипатын мақсатты саналы таңдау;
- Адамның әрекеттік белсенділігінің «ішкі» реттелуі;
- Индивидтің әрекеті мен қылығына ішкі мен сыртқының өзара әрекеті және т.б.

Тәжірибелік көзқарасқа сүйене отырып, өзін-өзі реттеу көбіне адамның өзіндік эмоцияларын, сезімдерін, алаңдаушылықтары және салдар ретінде – жүріс-тұрысын, қылығын басқаруға деген ықыласына байланысты екенін ұйғарған жөн.

Психологиялық ғылымда психикалық өзін-өзі реттеу деңгейлерінің классификациясына көптеген көзқарастар бар. Психикалық өзін-өзі реттеу деңгейлерін психофизиолог Л.П. Гримактің позициясынан қарап көрейік. Келесі деңгейлер көрсетіледі:

- Ақпараттық – энергетикалық;
- Мотивациялық;
- Эмоционалды-еріктік;

Әлеуметтік көмекті жалпыланған көріністе қиын жағдайдың ортасындағы тұлғаға көрсетілетін әртүрлі көмек ретінде анықтауға болады. Мұнда ең алдымен, мәселелі жағдаяттар, стрес жағдайлары, сыни өмірлік уақиғалар және т.б. кіреді.

Әлеуметтік көмек үш негізгі элементтен тұрады:

1. Эмоционалды көмек: өзара түсіністік, эмпатия, жағымды бекініс
2. Мәселені шешуде көмек: жаңа түрдегі емес-біреу үшін жұмыс жасау; жаңа түрдегі – мәселені шешуге көмек, мәселенің бірлескен анализі, басқа жақтың қажеттілігі мен білдірген қалауына кеңестер мен ақпарат беру.
3. Қауіпсіздік сезіміне кепілдеме беретін, тұлғаның белсенділігін көрсететін, қиын жағдайды уайымдаудан арылтуға мүмкіндік беретін нақты тұлғалардың әлеуметтік көмегі.

Жақын айналадағылардан әлеуметтік көмек әртүрлі формалар түрінде болуы мүмкін: кеңес, керекті ақпарат, эмоционалды уайымдастық, әңгіме, бірлескен әрекеттер. Ұғымның анықтамасының өзі, қолдау ортақ көмек дегенді білдіреді, яғни өзіне бірлескен әрекетті қосады.

Қолдаудың әртүрлі формалары жайлы да айтуға болады: ресми және ресми емес. Біріншісі студенттік әрекетті қамтамасыз етуге бағытталған шаралар тобы: кітапхана, стипендия, куратор, т.б. Шетелдік университеттердің көпшілігінде студенттердің мәселелерін шешуге көмектесетін, студенттік өмірді ұйымдастырумен байланысты арнайы студенттерге арналған кеңестік пункттар қызмет етеді.

Стрес мәселесі мен психикалық денсаулық шеңберінде бірінші жоспарға қолдаудың екінші түрі - ресми емес әлеуметтік қорғау шығады. Мұнда, ең алдымен, студенттердің өздерінің қолдаулары, сонымен қатар, ұстаздар жағынан да қолдау кіреді. Кәсіби іс-әрекеттегі стрес факторларын зерттеу жұмыстары әлеуметтік қолдау – стресті жағдай редуцияның бір шарты болып табылатынын көрсетті. Мұның астында қызметтестер жағынан жұмыс жайында және кәсіби мәселені шешудегі басқару арқылы көмек пен бірлескен әрекеттері. Критикалық жағдайларды олар маңызды қорғаушы, адамның

психикалық денсаулығына әсер ететін психологиялық фактор болып табылады. Жеткіліксіз әлеуметтік көмек өз әрекетінің нәтижесіне қанағаттанбау, қалауынсыз нәтижелерге әкелуі мүмкін. Сын айту мен фрустрацияның мысалы болып айналадағылардың жеткіліксіз әлеуметтік қолдауы нәтижесінде туатын кәсіби құлаудың симптомы – деперсонализация болып табылады. Орындалған әрекет пен жағымды қайтарылған ақпарат нәтижесінде өз үлесінің арасындағы сәйкес келмеушілік, өз кезегінде, мотивацияның төмендеуіне әкелетін гратификация кризисіне әкеледі.

Стресс мәселесін қарастыруда үлкен еңбегі сіңген канадалық дәрігер және биолог Ганс Селье болып табылады. Ол ағзаның әр түрлі спецификалық әсерді бұзатын спецификалық емес реакцияның феноменін ашты. Автор бұл феноменді **жалпы бейімделу синдромы** деп атады, ағзаның өзгеріске үйрену талпынысы деп түсінді.

Селье ағзаны тітіркендіретін қандай да болмасын іс-әрекетке жалпы, біркелкі физиологиялық процеспен жауап береді деп санады. Осы процес көмегімен ағза өзіндік қорғануды тұрақтатады, жаңа жағдайларға бейімделеді. Бұның негізінде горманалды реакция жатады: қанда белгілі бір заңдылықпен гипофиз гормонын ерекшелеу. Гормондардың әсерінен иммунитет күшейе түседі.

Стресс мәселелері ХХ ғасырдың екінші жартысында қарқынды өңделе бастады. Қазіргі таңда физиологиялық және психологиялық стрестер ажыратылып көрсетіледі. Ағзаның мүшесіне негативті әсер болған жағдайда оны физиологиялық стресс деп айтамыз. Оның ерекшелігі ауыру болып табылады. Аурудың субъективті сезімі орталық нерв жүйесінің стресс түріндегі негізгі формасы. Физиологиялық стресті медицинада ерекше оқытылады. Ол Сельенің ғылыми мектебінде негізгі пән болған және пән болып қала береді. Психологиялық стресс сезім мен эмоцияның оң және теріс облыстарына жатқызуға болатын стрестің әр түрлі күйі.

Психологиялық стрестің түрлері мен формаларының көрінісі өте көп, олар адамның жеке сапасы мен оның өткен тәжірибесімен тәрбие мен білімінің ерекшелігімен байланысты. Мұны стресс күйін зерттеудің ең ауқымды және қиын облысы деп айтуға болады. Осы уақытқа дейін психологиялық стресс деген жалпы түсінік жоқ. Әдетте оны адамда эмоцияның, мотивацияның қысымның әсерінен пайда болатын психикалық қарбаластықпен, басқаша айтқанда шамадан тыс ойлаумен, тез шешім іздеумен, келеңсіздікпен, сәтсіздікпен, қауіп-қатермен атқарып жатқан жұмысқа жауапкершіліктің артуымен байланыстырады.

А. Эллис денсаулық психологиясының көрсеткіштерін төмендегідей бөліп қарастырды:

1. Өз-өзіне қызығушылық (адамның эмоционалдық және сезімталдық көрнісі);
2. Жалпы қызығушылық (адамдардың өмірде өзін жайлы, бақытты сезіну);
3. Өзін-өзі басқару (өзін-өзін бақылау);
4. Икемділік;
5. Шығармашылыққа жоспарға бағдар;
6. «Ғылыми» ойлау;
7. Өзін-өзі қабылдау;
8. Тәуекелділік;
9. Өзара қатынас – деп қарастырған болған болатын.

Реттеудің бұл деңгейі физиологиялық жүйенің энергетикалық мобилділіктің психикасының оптималды қызмет етуін жүзеге асыруға көмектеседі.

Дене тәрбиесі – ерік-жігері мықты, тәртіпті, батыл және белсенді, өз Отанның қорғауға лайықты жас ұрпақты ойдағыдай әзірлеуде аса маңызды әлеуметтік міндеттерді атқарады. Дене тәрбиесі жастарда ақыл-ой және еңбек әрекетінде нәтижелі жұмыс істей алатын сапа қасиеттерін қалыптастыруға ықпал етеді.

Дене тәрбиесі:

- Денсаулықты нығайту, ағзасын шынықтыру және дененің дұрыс қалыптасып дамуын, мүсіннің сымбатты болуын қамтамасыз ету;
- Ақыл-ой және дене күштерін жұмыс істеу қабілеттерін көтеру;
- Дененің негізгі қимыл қозғалыс сапаларын (күштілік, ептілік, шыдамдылық, шапшаңдылық) қалыптастыру;
- Гигиеналық дағдыларды қалыптастыру;
- Дене шынықтыру және спорт саласында арнаулы білімдер беру;
- Адамгершілік қасиеттерін тәрбиелеу (батылдығы, өжеттігі, қайсалығы, табандылығы, тәртіптілігі, жауапгершілігі, ұжымшылдығы т.с.с.);
- Дене және спорт ойындарымен үнемі және жүйелі айналысуға қажеттілігін тәрбиелеу;
- Дененің әр қашан сау болуына, сергектікке, өзіне және айналасындағы адамдарға әрқашан қуаныш әкелуге ұмтылысын тәрбиелеу т.с.с.;

- Ұлттық ойындар игеру және олардың пайда болу және даму тарихымен танысу, әдіс-тәсілдерін білу.

Психиканың жұмыс режимі сол сәтте шешілетін тапсырманың режимімен және оның тиісті энергиямен анықталады. жүйке энергиясын нәтижесінде туындайтын артық шамадан тыс психикалық белсенділігі байқалған кезде сөзінде, мотор ішкі ағзалардың физиологиялық жүйесінде жауап беру арқылы разрядталады. Психикалық қызметінің болмауы ұйқылы-ояу күйінде деңгейін арттыру, ми шығарылатын жүйке импульсінің үлкен санын өндіруге қаңқалық бұлшық жергілікті немесе жалпы стресс тудыратын ми тетіктерін, енгізу жүреді. Осы орайда адам дене тәрбиесімен айналысқаны жөн.

Әдебиеттер:

1. Рейнвальд А.С. Психологическая саморегуляция. М.,1989.
2. Селье Г.Стресс без дистресса. М.:Прогресс, 1979.

Махашова П.М., Әбдеш Н.Б.

(Тараз қ., Тараз мемлекеттік педагогикалық университеті)

СТУДЕНТТЕРДІҢ КРЕАТИВТІ ОЙЛАУ ҚАБІЛЕТІН ДАМУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Елбасымыз Н.Ә.Назарбаев «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» атты Қазақстан халқына Жолдауында еліміздің дамуы үшін жаңа мүмкіндіктер қарастырылған. Болашағымыз жастардың қолында екенін және жастарды жаңартылған білім мазмұны арқылы оқыту әрине мұғалімдер екенін атап өтті [1].

«Заманауи әлемде адал еңбекті терең біліммен ұштастырған адам ғана табысқа жетеді» - деп Н.Ә.Назарбаев бәсекеге қабілетті елу елдің қатарына қосылу еліміздің білім беру жүйесіне тың өзгерістер енгізуді көздеп отыр. Сондықтан бәсекелестікке қабілетті мамандар дайындауды жүзеге асыру мақсатында Қазақстанның әлемдік білім беру кеңістігіне енуі еліміздің білім беру жүйесін жетілдірудің жаңа бағдары инновациялық білім беру субъектілерін даярлауды талап етеді.

Қазіргі таңда әлемде жүйелі түрде болып жатқан сан алуан өзгерістер тұрақты үрдіс-әлеуметтік-экономикалық және мәдени өмірге ақпараттық-коммуникациялық өнімдер мен қызметтердің рөлі артып келеді. Студенттердің өзіндік дамуы мен қалыптасуының субъектісі ретінде инновациялық білім беру ортасында педагогикалық креативтігін қалыптастыру заман талабы. Өйткені, заманауи білім беру үдерісі студенттерге білім берудің әр кезеңінде жанашылдық идеялар ұсынудағы жаңа тұғырлар немесе туындылар, ақыл-ой әрекеттерінің дәстүрлі жүйелермен сабақтастықта және түрлі іс-әрекетте педагогикалық креативтікті қалыптастырады [2].

Демек, ЖОО-ны студенттерінің білім сапасын жан-жақты дамытып, креативті ойлау дәрежесіне аса мән берілу қажет, себебі креативті ойлау ғылымның қандай сферасында болмасын ақыл-ой еңбегінің үлесі мен шығармашылық шешімдердің өсуіне, маңызды өзіндік таңдауда, жанашылдық ашуда, шынайы және стандартқа сай келмейтін мәселелік міндеттерді шешуде зор ықпалын тигізбек. Оған дәлел креативтілік және креативті ойды дамыту жөнінде көптеген ғалымдар зерттеу жасап, тұжырымдамалар келтірді. Мысалы, әдіснамалық негізіне шетел ғалымдары Е.Р.Торренс, Ф.Баррон, Д.Векслер, М.Вертгеймер, Дж. Гильфорд, С.Медник т.б. сияқты ұлы тұлғалар зерттеп өз тұжырымдарын ғылымға енгізіп, соның ішінде ғалым Д.Б. Богоявленскаяның тұжырымы қоғамдағы ғылым мен техникаларды жаңаша жасау креативтілікке алып келеді десе, ресейлік ғалым Т.Н.Галич инновациялық оқыту жағдайында креативтілікті дамытуға болады деген. Д.Б.Богоявленская, А.В.Брушлинский, А.Я.Пономарев, т.б. ғалымдар еңбектерінде креативтік қабілеттердің дамуы, тұлғаның интеллектуалдық әрекеті аясында қарастырылады. Олар креативтіктің заңдылықтары, шарттары, даму барысы жайлы мәселе көтеріп, бұл сапаның құрылысы креативтілік қабілеттердің процессуалдық сипаттамаларынан тнзілетіндігіне тоқталады. Қазіргі кезде біздің республикамызда білім берудің жаңа жүйесі жасалып, әлемдік білім беру кеңістігіне еруге бағыт алуда. Бұл педагогика теориясымен оқу-тәрбие үдерісіндегі елеулі өзгерістерге байланысты болып отыр:

- білім берудің парадигмасы өзгерді, білім берудің мазмұны жаңарып, жаңа көзқарас, басқаша қарым-қатынас өзгеше менталитет пайда болуда;

- білім мазмұны жаңа үдерістік біліктермен ақпаратты қабылдау қабілеттерінің дамуымен, ғылымдағы инновациялылық және нарықтық жағдайындағы білім беру бағдарламаларының нақтылануымен байи түсуде;

- ақпараттық дәстүрлі әдістері – ауызша және жазбаша, телефон және радио байланыс – қазіргі заманғы компьютерлік құралдарға ығысып орын беруде;

- тұлғаны тәрбиелеуде, оның жан дүниесінің рухани баюына, азамат тұлға ретінде қалыптасуына көңіл бөлінуде;
- университеттегі инновациялық білім ортасының ұрпақ тәрбиесіндегі бірлігіне ұмтылыс жасалуда;
- қоғамдық біліммен бара-бар педагогикалық технологияның кеңінен қолданылуына және ғылымның рөліне мән берілуде.

«Креативтілік» ұғымы жаңа гуманистік психология бағытында жаңа мәнге ие болды деуге болады. Креативтік ғылымдарға әр тұлға мен жалпы адамзаттық ізгілікті даму факторы тұрғысынан да маңызды. Креативтіктің ғылыми «көпқырлылығы» оны кең мағынада өз бетіндік феномен, тар мағынада шығармашылыққа қабілеттілік деп қарастыруда негіз болады. Креативтілікті қалыптастырудың негізгі амалдарының бірі эвристикалық әдістерді қолдану болып табылады. Оларды қолдану нәтижесінде студенттер келесі білім беру өнімдерін алады: Эвристикалық әдістер студенттердің іс-әрекеттерін өзектендіріп, оқыту үдерістерінде оларға өзіндік және шығармашылық ойлау қабілеттерінің дамытып, оқытудың белсенді және интербелссенді әдістерін қалыптастырады. Оқыту үдерісі оқу тапсырмаларының шешімін іздестіруге мүмкіндік беретін, арнайы қабілеттер мен дағдыларды орындауды студенттерден талап ететін, күрделі ұйымдастырушылық іс-әрекет болып табылады. Мұнда оқу материалының қаншалықты игерілуі емес, білім беру субъектісінің жаңалануы маңызды. Педагогтердің креативтілігінің психологиялық- педагогикалық негіздерін қалыптастыру моделі ұсынылады. Модель үш блоктан тұрады. Бірінші блок – университеттің инновациялық білім беру ортасында студенттердің креативтігін қалыптастыру жағдайында педагогикалық іс-әрекетке деген креативтік бейімділігі. Екінші блок – университеттің оқу-тәрбие үдерісінде инновациялық технологияларды қолдануға маманның дайындығы. Үшінші блок – университеттің инновациялық білім беру ортасында технологияларды қолдана отырып, студенттердің педагогикалық қарым-қатынасқа енуі. Креативтікті зерттеуде өткізілген талдау жалпы заңдылықтар мен кәсіптік андрагогикада өткізу ерекшеліктерін табуға мүмкіндік береді. Креативті тұлғаның жеке интеллектуалдық-эвристикалық сапасы ретінде рационалистік түсінуден ерекшелігі креативтікті жүйелі, бағалы тұлғалық, көп деңгейлі білім беруден бастау алады.

Оқытудың эвристикалық әдістері ең алдымен, студенттердің тұлғалық қасиеттерін өзгертуге бейімделеді. Мысалы, А.В. Хуторскойдың айтуынша, «студенттің өзін шығармашылық қасиеттерінен көрсетуі эвристикалық оқытудың тапсырмасы ретінде, өзара байланысты мақсаттары мына төмендегідей;

- студенттің меңгеретін білім алу жүйесіндегі өнімін жасауы;
- осы салалардың басты мазмұнын өз нәтижелерімен сәйкестендіру арқылы игеруі;
- әр білім беру салаларында жеке білім беру траекториясын ретке келтіруі».

Оқу-креативтілік және ғылыми ізденістер жүйесі студенттердің көзқарасын кеңейтуде интеллектін көтеруде, болашақ маманның әлеуметтік-психологиялық мінезіндегі жеке қасиеттерінің дамуына елеулі әсер етеді. Демек, студенттердің креативтілік белсенділігі – олардың жеке дамуын қамтамасыз етеді, өзіндік шығармашылық ой-өрісін кеңейте білуімен сипатталады.

Креативтілікке берілген анықтамаларға талдау жасай келе Р. Холлменн креативтілік жаңа тәсілмен жүзеге асқан қабылдау ағымы, жаңа байланыстар табу қабілеттілігі, жаңа қарым-қатынастың пайда болуы, жаңа шығармашылық негізі пайда болуы, жаңалықты жасау, тануға ұмтылу, жаңаны дүниеге әкелетін ақыл-ой әрекеті, жаңа ұйымдастыруға тәжірибені трансформациялау. Креативтілік тұжырымдамасы әмбебап шығармашылық таным процесі ретінде Дж. Гильфорд еңбегінен кейін кеңінен тарала бастады. Креативтілік адам өмірінің барлық салаларының (тануда, ойлауда, қарым-қатынаста, кәсіби қызметінде, өзін-өзі кемелдендіруде және т.б.) инновациялық түрлендіруінде байқалады, келесі деңгейлерде: тұлға (потенциал) - үрдіс - нәтиже.

Креативтік дербестік, өзіндік жұмыс істеу шеберлігі мен дағдылығы өзінен өзі пайда болмайды, ол мақсатта оқу қызметінің нәтижесі және өз кезегінде шығармашылық, сипаттағы әр түрлі тапсырмаларды орындау үрдісіне қалыптастырады.

Креативтілікті қалыптастыру маңызды үрдістердің бірі екендігін ескере отырып ғалымдар, оны жүзеге асыру бағытында зерттеу жұмыстарын жүргізді. Оқудағы дербестілі оқып- үйренетін тақырыпқа, пайда болған мәселеге міндетке тұрақты ынталық пайда болуымен, назар мен ой-сана әрекетінің бағыттылығымен (талдау мен жинақтау, салыстыру мен салмақтау т.б. оқып жатқан материалды ақпараттық жүйелер арқылы түсінуімен қатар студенттердің зерттеушілік шығармашылығы қалыптасады [3].

А.Маслоу жазуы бойынша, «шығармашылықтың дамуы адамдарды шығармашылық мамандықтарға дайындау барысында ғана немесе өнер туындыларын жасауда емес, сонымен қатар

жақсы адамды қалыптастыруда маңызды». Осылайша, «креативтілік» түсінігін айқындау амалдары алуан түрлі. Шығармашылық қабілеттерінің жіктелуі әр түрлі және көп (психологияда бұл термин «креативтілік» терминінің баламасы орнына жиі қолданылады). Заманауи ақпаратты құрылымдық қайта өңдеу үрдісі және инновациялық, субъективті және объективті маңызды нәтижелерді құру арқылы, біз креативтілікті шығармашылықтың субъективті анықтаушысы, жүйелі (көп өлшемді, көп деңгейлі) психикалық білімі екенін анықтаймыз. Қазіргі психологияда, интеллект пен шығармашылық қабілеттер дамуының деңгейін зерттеу ойы Я.А. Пономаревқа тиесілі. Шығармашылық өнім, Я.А. Пономаревқа сәйкес, уәждің нәтижесі. Шығармашылық үрдіс, шешім қабылдаудың білінетін және уәждік құрамдастарының ауыр қатынасы жолымен жүзеге асады [4].

Дж. Гилфорд анықтаған креативтілік дамуының 6 көрсеткішін ұстанады;

- мәселені анықтау мен оны шешу мүмкіндігі;
- «ойлау тездігі» (бірлік уақыт ішінде пайда болатын ойлар саны);
- ерекшелік (ортақ қабылданған көзқарастардан айырмашылығы бар, ойларды тудыру қабілеті);
- икемділігі - әр түрлі ойларды өндіру қабілеті;
- мәліметтерді қоса отырып, объекті жетілдіру қабілеті;
- мәселелерді шешу қабілеті, яғни, саралау мен синтез қабілеті.

Жоғары оқу орындарында педагогикалық креативтік қалыптасады, өйткені тұлға күрделі құрылымдық, көпдеңгейлі, ашық, белсенді болғандықтан оның көптеген бағытта өзгеру мен даму мүмкіндіктері болады. Бұл бағыттар қандай да бір мәселеден бастау алады. Жоғары оқу орындарының инновациялық білім беру ортасында білім алу кезеңі қабылданатын әсер бағыттарды белгілі бір тұсқа, нысанға көздейді. Креативтік компонент икемделу, өзгеру, қайта өзгеру, бар тәжірибені қайта жаңарту, оны педагогикалық жағдайларға ыңғайластыруды қамтамасыз етеді. Технологиялық (іс-қимылдық) компонент инновациялық іс-әрекеттің жүзеге асуымен байланысты, яғни жаңалықты педагогикалық үрдіске енгізу және оның жүру барысын, іске асуын бақылау деген сөз. Жаһандану үрдісінің өмірімізге күннен- күнге тереңдей еніп, жаңалықтарға толы болуы заман талабы болып отыр [4]. Жоғары оқу орындарын бітірген жас түлектің кәсіби құзыреттерін жан-жақты игеруі арқасында алған білімін қайнаған өмірде іске асыра алуы жоғары білім жүйесін модернизациялауға негізделіп отыр. Инновациялық білім беру ортасында студенттердің педагогикалық креативтіктерін қалыптастыру бұрын да білім берудің мақсатты бағыты ретінде бөліп көрсетілген болатын. Бірақ мұндай мақсат білім беру жүйесі аталған мақсатты қай бағытта, қалай жүзеге асыру болатынын білмегендіктен қол жеткізбеді. Бүгінгі таңда өткеннің қателігін біліп қана қою аз. Қандай бағытта жүру керектігін түсіну мен саналы аңғару маңызды. Өйткені білім беруді жүзеге асыру ұстанымы төмендегідей инновациялық педагогикалық креативті жолмен жүзеге асырылады, атап айтсақ;

- педагогикалық креативтікке дайындық;
- кең мағынада техноаумақ элементтерін жобалаудан әрекетті жобалауға көшу;
- шешімдердің көп өлшемділігі, басқаша ойлауға, шыдамдылыққа, яғни толеранттылық пен өз әрекетіне адамгершілік жауапкершілікке негізделген дүниетанымды қалыптастыру;
- жалпыланған білім жүйесін қалыптастыру мақсатымен пәнаралық байланысты жүзеге асыру;

Креативтік адамның рухани және тұлғаның шығармашылық өзіндік даму шартының ажырамас бөлігі болатын бағалы, тұлғалық саналы категориясы. Сондықтан, жаңа заман талабына сай білім беру бүгінгі таңда өзекті мәселе, шығармашылық қабілеті мол, жан-жақты дамыған адамзат тәрбиелеуде инновациялық цувкцивчтехнологиялар ауадай қажет [5]. Алға қойған мақсаттарға жету механизмі Болондық процестің өлшемдерін орындау болып табылады. Қорыта келе, жоғары педагогикалық оқу орындарында инновациялық білім мен заманауи технологияны меңгерген, ақпараттық-коммуникативтік құзіреттілігі қалыптасқан, кәсіби-педагогикалық біліктілік деңгейі, шығармашылық ойлау қабілеті жоғары, креативті, рухани тұрғыдан дамыған, білім беру саласындағы инновациялық процестерді жүзеге асыру заман талабы.

Әдебиеттер

1. Н.Ә.Назарбаев «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» атты Қазақстан халқына Жолдауы 10 қаңтар, 2018.
2. Қазақстан Республикасының 2020 жылға дейінгі инновациялық даму тұжырымдамасы / Қазақстан Республикасы Президентінің 2013 жылғы 4 маусымдағы № 579 Жарлығымен бекітілген.
3. Щербакова Е.Е. Формирование педагогической креативности студентов вуза в условиях профессиональной подготовки. дис. ... доктора пед. наук. – Нижний Новгород, 2000. – 223
4. Щербакова Е.Е. Креативные технологии: учебное пособие. – Нижний Новгород: ГХИ НИГАСУ, 2003. – 38
5. Креативная педагогика. Методология, теория, практика. / Под ред. В.В. Попов, Ю.Г. Круглов. - 3-е изд., испр. и доп. (эл.). - М.: Лаборатория знаний, 2012. - 323 б.

АНДРОГОГИКАЛЫҚ БІЛІМДІ ДАМУДЫҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайында заманауи постиндустриалды қоғамда технологиялардың қарқынды дамуы, ғаламдық нарықтың, мемлекетаралық экономикалық қарым-қатынастардың жаңа формаларының қалыптасуы зияткерлік және ақпараттық әлеуеттің бірігуіне негізделген экономикалық интеграцияға одан әрі серпін береді. Капитал нарығының қалыптасуы экономиканың реалды секторында инвестициялық іс-әрекетті қаржыландыру ретіндегі жаңа мүмкіндіктерге едәуір әсер ететіндіктен, еңбек нарығындағы заманауи талаптарға бейімделу мен экономикалық дамудың әрекеттік ресурсы қатарында білім айрықша орын алады және қоғамдық сананың өзгертудің қозғаушы күші болып саналады.

Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың болашақ бағдарын белгілеген тарихи бағдарламалық мақаласында «қазіргі таңда жеке адам ғана емес, тұтас халықтың өзі бәсекелік қабілетін арттырса ғана табысқа жетуге мүмкіндік алады. Бәсекелік қабілет дегеніміз – ұлттың аймақтық немесе жаһандық нарықта бағасы, я болмаса сапасы жөнінен өзгелерден ұтымды дүние ұсына алуы» [1,2 б.] деген ой-тұжырымының андрагогикалық бағыттылығы айқын көрінеді, өйткені ересектердің бәсекеге негізделген нарықта өз өнімдерін жаңа технологияларды қолдану арқылы сапалы әзірлеуі, сыртқы және ішкі нарықтың талаптарын білуі, кәсіпкерліктің негіздерін меңгеруі олардың тұлғалық, әлеуметтік, кәсіби тәжірибелерін жаңғыртып, өмір сүру сапасын арттырады және қоғамдық сананы өзгертуге түбегейлі ықпал етеді.

Әлемдік статистикалық деректер бойынша, жер бетіндегі ересек адамдардың 800 миллионнан астамы сауатсыз болып отыр, олардың 70 пайызы Оңтүстік Африка, Шығыс және Оңтүстік Азияда орналасқан оншақты елде (Үндістан, Қытай, Пәкістан) өмір сүруде. Сауатсыз ересек адамдардың үштен екі бөлігін әйелдер құрайды. Дегенмен әлемдегі көптеген елдер бастауыш және орта білім беру деңгейлерінде гендерлік теңдікке айтарлықтай деңгейде қол жеткізді [2,8 б.].

Дүниежүзілік дамудың қазіргі тенденциялары қатарында білім жүйесіндегі өзгерулерді анықтайтын келесі ерекшеліктерді атап өтуге әбден болады:

- қоғамның жедел қарқынды дамуы адамдардың жылдам өзгермелі жағдайларда өмірге даяр болуға деген қажеттілікті туындатып отыр;
- постиндустриалды, ақпараттық қоғамға өтудің өзара мәдени әрекеттестік аясын кеңейтуге ықпалы және халықаралық экономикалық байланыс құруға бейімділік пен төзімділік факторларының маңыздылығын ұғынуға деген терең ұмтылыстың пайда болуы;
- заман талаптарынан туындайтын жаңа кәсіптерді атқаруға деген сұраныстың басым бағыты; жаңа қоғамдық сананың қалыптасуын қажетсінетін ғаламдық мәселелердің өмірге келуі мен олардың өсуі саяси және әлеуметтік таңдау мүмкіндіктерінің өрісін аша түседі;
- экономиканың дамуы, бәсекенің күшеюі, мамандықты керек етпейтін және біліктілікті онша қажет етпейтін еңбек шеңберінің қысқаруы, кәсіптік біліктілікті және жұмыскерлерді қайта даярлауға деген қажеттілікті анықтайтын жұмыспен қамтылу саласындағы өзгерулер мен кәсіби ұтқырлықтың өсуі ересек адамдарды оза отырып оқытумен байланысты адами капиталдың маңызын әлеуметтік болмыс сахнасына ұсынуы.

Өткен ғасырдың екінші жартысында H.S.Bhola ересек адамдар білімі туралы тұжырымдамалар мен анықтамаларға, ересектер білімінің философиясы мен идеологиясына, кәсіптендіруге бағытталған ересек білімі теориясының тарихына, ересектерге білім беру саясаты, оны жоспарлау мәселелеріне назар аудара отырып, жергілікті деңгейден ғаламдық деңгейге дейін ересектер білімін ұйымдастырудағы институционалды инновацияларды, ересек адамдарды оқытудың мазмұнын, ересек адамдарға арналған әлеуметтік мобилизациялау мен әлеуметтік маркетинг, сонымен қатар ересектерді оқытудағы бұқаралық ақпарат құралдары мен материалдарды сипаттайды [3, 9 б.]. Виртуалды білімнің дамуы туралы ғылыми ізденістер қатарында «Канададағы виртуалды институттардың дамуы» (Глен М. Фаррелл); «Құрама Штаттардағы қашықтан және виртуалды оқыту» (Peter J. Ditt) және т.б зерттеулерді атауға болады [4, 23 б.].

Шетелдік ғалымдар Edwards R., Raggatt P., Small N. «The 'learning society' is not a new idea, although its popularity has grown in recent years with the suggestion that lifelong learning is a condition for economic competitiveness in a global economy, replacing the earlier conception of it as a condition for democratic citizenship» [5, 11 б.] деген тұжырым ұсынады. Олардың пікірінше, «оқу қоғамы» деген идея жаңалық

емес, дегенмен соңғы жылдары үздіксіз білім беру демократиялық азаматтықтың шарты ретіндегі тұжырымдаманың орнына үздіксіз білім жаһандық экономикадағы экономикалық бәсекеге қабілеттіліктің шарты деген тұжырамдаманың келу негізінде көпшілікке түсінікті бола бастады». Демек, елдің экономикалық және зияткерлік әлеуеті үздіксіз білім беру деңгейімен анықталатынын тағы да негіздегені байқалады.

Француз ғалымы П.Аренц үздіксіз білімнің басты міндеттерін (мәдениетті тарату; ересектерді қоғамдық дамудың өзгермелі жағдайына даярлау; барлық адамға қосымша жалпы білім беру; кәсіптік даярлық; білім беру жүйесінің барлық деңгейлерінде біліктілікті арттыру) белгілесе, Marienau C., Reed S. C. ересек адамдарға арналған үздіксіз білім берудің жаңа бағыттарын айқындауда оқытушының дизайнер ретіндегі қызметін сипаттады [6, 62 б.].

XXI ғасырдың басында андрагогикалық білімді жаңғыртудың заманауи үрдістері оның нормативтік-құқықтық базасының болуымен, ересектерге білім беру саласындағы іргелі зерттеулердің (адам және әлем төңірегінде топтасқан барлық әдіснамалық тұғырлар негізінде, атап айтқанда онтомәдени тұғырдан жүйелі-синергетикалық, антропосоциеталді тұғырға дейін аралықта) дамуымен байланысты қарастырылды [7, 9 б.].

Зерттеушілер G.A.Koulaouzides, K Popović «Adult education should empower, emancipate, and critically reflect social practices and ideologies, if we believe that the concern for the future development is real» [8, 3 б.] деп, ересектерді оқыту олардың мүмкіндіктерін кеңейтуі және әлеуметтік тәжірибе мен идеологияны көрсетуі керек деп санайды. Олар ересек адамдар білімін дамытудың қазіргі саясаты неолибералды экономикалық парадигманың басымдығын бастан кешіріп отырғанын және әлемдегі көптеген елдерде ересектерге білім берудің әлеуметтік қозғалыс ретінде қалыптасқанын айта келе, Оңтүстік-Шығыс Еуропадағы ересектерді оқытудың жеке тұлғалық трансформация және әлеуметтік өзгерумен байланысты маңызды үдеріс деп қарастыруының өзіндік сипатын білдіреді.

Ересек адамның білімге деген қарым-қатынасын қамтамасыз ету қажеттілігі бүгінгі күннің кезек күттірмейтін талабы болғандықтан, андрагогикалық білімге деген практикалық қарым-қатынасты қамтамасыз ету принципі оқу іс-әрекетінің мақсатына немесе бағыттылығына емес, өндірістегі және әлеуметтік жүйедегі оның алдында туындаған өзекті мәселелер мен міндеттерді шешу құралы ретінде қарым-қатынасты және инновациялық білімді игеруді көрсетеді.

«Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайында андрагогикалық білім берудің қандай мәселелері бар?», «Андрогогикалық білім берудің әдіснамасы, теориялары мен технологиялары қандай?», «Ересектердің қажеттіліктеріне бағдарланған білім қандай болуы керек?» деген сұрақтарға жауап іздеу қажеттілігінен туындайтын міндеттер экономикалық өсудің өзегі болып отырған білім жүйесін жаңғыртуды керек етеді.

«Мәңгілік ел» жалпыұлттық идеяны жүзеге асыруда андрагогикалық білім кеңістігінде ересектерге IT-білім беру, олардың қаржылық сауаттылығы мен кәсіпкерлік құзыреттіліктерін қалыптастыру, ұлтжандылықты дамыту міндеттері адами капиталдың жаңа сапасын көтеруге мүмкіндік жасайды.

Әдебиеттер:

1. Назарбаев Н.Ә. Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру. <https://egemen.kz/article/nursultan-nazarbaev-bolashaqqa-baghdar-rukhani-zhanhghyru>
2. Ткач Г.Ф., Филиппов В.М., Чистохвалов В.Н. Тенденции развития и реформы образования в мире: Учеб. пособие – М.: РУДН, 2008. – 303 с.
3. Bholá H. S. World Trends and Issues in Adult Education. Educational Science Series?. – Taylor and Francis, 1900 Frost Road, Suite 101, Bristol, PA 19007, 1989.
4. Farrell G. M. The Development of Virtual Education: A Global Perspective. A Study of Current Trends in the Virtual Delivery of Education. – Open Learning Agency, Attn. COL Customer Service, 4355 Mathissi Place, Burnaby, British Columbia, Canada V5G 4S8; Web site: <http://www.col.org/virtualed/>, 1999.
5. Edwards R., Raggatt P., Small N. (ed.). The learning society: challenges and trends. – Routledge, 2013.
6. Marienau C., Reed S. C. Educator as designer: Balancing multiple teaching perspectives in the design of community based learning for adults //New directions for adult and continuing education. – 2008. – Т. 2008. – №. 118. – С. 61-74.
7. Подобед В. И., Горшкова В. В. Ведущие тенденции развития образования взрослых в России и странах СНГ //Человек и образование. – 2006. – №. 7. –С.8-12.
8. Koulaouzides G. A., Popović K. (ed.). Adult Education and Lifelong Learning in Southeastern Europe. – Springer, 2017.

ОҚУШЫЛАРДЫҢ ӨЗІНДІК ЖҰМЫС ЖАСАУ ДАҒДЫСЫН ҚАЛЫПАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ

Қазіргі білім беру жүйесі оқушыға тек қана білім, білік дағдыларын ғана қалыптастырып қана қоймай, олардың танымдық белсенділігі мен шығармашылық қабілетін дамыту. Қазақстанда білім берудің жаңа жүйесі жасалынып, білім беру жүйесі әлемдік білім беру кеңістігіне бағытталуда. Өйткені білім беру парадигмасы өзгерді, жаңаша көз-қарас білім беру саласының мазмұны жаңарып, жаңаша өзгерістер пайда болды. Сондықтан, мектеп тәжірибесінде сабақтың қалыптасқан дәстүрлі түрлерін негізге ала отырып, басқа да оқытудың сапасын арттыру мақсатында қосымша тиімді әдіс-тәсілдер пайда болуда. Ол, әрине қоғамның өзгеруі мен жетілдіруі жағдайында білім беру жүйесін жаңартумен тығыз байланыста жүзеге асуда.

Мектеп жағдайында оқушылардың білім сапасы арттыру мен шығармашылық қабілетін дамытудың тиімді жолдар тәрбиелік іс-шаралар, үйірмелер, клубтар, факультативтік сабақтар мен өзіндік жұмыстар. Менің кәсіби мақсатым оқушылардың өзіндік жұмыс жасау дағдысын жобалар арқылы арттыру.

Өзіндік жұмыс - оқушылардың сабақ үстінде алған білімдерін мұғалімнің бағыттауымен, бірақ оның өз бетінше орындайтын жоспарлы жұмысы.

Өзіндік жұмыс туралы анықтамалардың әртүрлігіне қарамастан, оларды бірнеше шағын топқа бөлуімізге болады. И.Т.Протасовтың ойынша, өзіндік жұмыс біліктілік пен іскерлік жиынтығы болып табылады. Сол сияқты, Г.Н.Кулагинаның пікірінше өзіндік жұмыс оқушылардың жетекші іс-әрекет құралы, сабаққа деген белсенділігі мен өз бетімен қосымша білім алуға дайындығы.

С.Қ. Бердібаева: - Ғылым мен өмірде кімді тұлға деп атаймыз? – деген сұрақ арқылы тұлғаның интеллектуалды дамуы мен қалыптасуына мынадай сипаттама жасады: «Өмірде әдетте тұлғаны өз істері бойынша басқа адамдардан айырмашылығы бар адамды айтады. Мұндай адам ақылды, өзбеттілі шешімдерді қабылдау алады, сол жолда кездескен қиындықтарды жеңеді. Мұндай адамдар психологиялық тұрғыдан бір-біріне ұқсамайды және өте айқын көрінетін индивидуалдылығы болады».

Егер баланың сабаққа деген өзінің белсенділігі болмаса, онда ешқандай білім, іскерлік, дағдылар саналы орындалмайды. Оқушының өзінің психикалық белсенділігі болмау фактісін педагог – психологтар өз тәжірибесінен жақсы біледі, мұны жалқаулық, қабілетсіздік, көңіл қоймау деп атайды. Бірақ барлық жағдайда оны баладан көруге болмайды. Себебі оның психикасының, ойлауының, ынта – жігері мен қабілетінің жалпы айтқанда ақыл – ойының дамуына, оның белсенді жолдарын ашуына қоршаған орта үлкен ықпал етеді.

Өзіндік жұмыстар әртүрлі әдіс-тәсілдер арқылы ұйымдастырылады және ұйымдастыру формалары да сан-алуан. Олар: реферат, эссе, презентация, тапсырмалар, жаттығулар, кітаппен жұмыс, бақылау, есеп шығару, эксперимент жүргізу, жобалар жасау, тәжірибе көрсету және т.б. Өзіндік жұмыстар екіге бөлінеді: сыныпта орындалатын өзіндік жұмыстар және үйде орындалатын өзіндік жұмыстар. Сыныпта орындалатын өзіндік жұмыстар берілген білімді тексеру мен бақылау болса, ал үйге берілетін өзіндік жұмыстар алған білімді бекіту, есте сақтау, қорыту, нақтылап дәлелдеу болып табылады. Олай болса, жоспарлы түрде ұйымдастырылған өзіндік жұмыстар оқушылардың жеке тұлға ретінде еркін дамуын, сабақтағы қиындықтарын анықтау мен оны жеңуге ықпал етеді, танымдық белсенділігін және шығармашылық қабілеттерін жетілдіреді. Ең маңыздысы, коммуникативтік құзіреттілікті дамытады, мінез-құлқындағы өзіндік менін қалыптастырады және өз бетінше іздену шеберлігін үйретеді.

Өзіндік жұмыстардың түрлері мен формалары:

- реферат – әдебиеттерге сүйеніп шолу жасай отырып, мәселені жазбаша мазмұндау немесе кітаптің мазмұнын талдай отырып баяндау, сипаттау;

- эссе – сын, публицистика және сол сияқты т.б. жанрадағы өзекті мәселе бойынша өзінің жеке көзқарасының жазбаша түрдегі мазмұндамасы;

- презентация – белгіленген мәселе бойынша негізгі қағидаларды слайд, бейнеролик, жоба және т.б материалдарды көрсету арқылы ауызша баяндама;

- жағдаяттық тапсырма – әртүрлі жағдайлардың сипаттамасы мен оларға байланысты тапсырмалар тізімдемесі;

- іскерлік ойындар – оқушылардың коммуникативтік құзыреттілігін дамытуға байланысты дағдыларды қалыптастыруға бағытталған және алдын-ала дайындық пен өз бетінше аяқтауды талап ететін кез-келген процестің имитациясы;

- топтық жоба – 3-5 оқушыдан тұратын топтың жоба жасауына арналған тапсырма;
- жеке жоба – кез келген оқушы үшін өзекті және қызықты тақырып бойынша зерттеу жобасын әзірлеуге арналған тапсырма;
- глоссарий (термин сөздер) – берілген тақырып бойынша терминдер мен түсініктердің қысқаша анықтамасы;

Өзіндік жұмыстың түрлері мен формалары пәннің ерекшелігіне, мақсат- міндеттеріне, күрделілігі мен өзектілігіне, пәннің еңбек сыйымдылығына қарай анықталады.

Өзіндік жұмыстар оқушының дүниетанымына, ізденімпаздық қабілетінің дамуына, тұлға ретінде қалыптасуына ықпал етеді. Сонымен қатар, өздігінен ой қорытып, шешім шығару, сөйлеу мәдениетін, сауатты жазуын, тіл байлығын арттырудың тиімді құралы болып табылады. Мәселен, кейбір тәжірибелер көрсеткендей, қарапайым тапсырмаларды кез-келген адам орындай алады, мейлі бірінші реттен болсын, мейлі он бесінші реттен болсын. Ал, қиын тапсырмаларды шеші үшін мыңдаған нұсқалар болуы мүмкін. Сондықтан, өте қиын мәселелер ғана оңай шешілуі мүмкін. Тәжірибе жасау және қателесу, қиын мәселерді шешуде өте тиімсіз боуымен қатар, кейбір мәселелердің ондаған, тіпті жүздеген жылдар бойы шешімін таппай жатуына ықпал етеді. Бұл оқушылардың танымдық қызығушылығы мен ізденімпаздық қабілетін дамытуға ықпал ететін факторлар болып табылады.

Қазіргі таңда өзіндік жұмыс ретінде оқушыларға арнайы тақырып бойынша зерттеу жүргізу, жоба жасау тапсырмасы беріледі. Жоба жұмысының тиімділігі:

- зерттелетін тақырыптың, қарастырылатын мәселенің төңірегінде білімді тереңдетуге;
- оқушылардың өз пікірін еркін айтып, оны дәлелдей алуға, ізденушілік қабілетінің дамуына ықпал етеді;
- оқушылардың болашақ мамандығына бағдарлануына, тәжірибе арқылы теориялық білімін қолдануға мүмкіндік жасайды.

Оқушыларға берілетін өзіндік жұмыс тапсырмалары мен сұрақтары да сан алуан. Мәселен, тіл білімдерінде - мәтін құрастыру, эссе, әңгіме жазу, сурет бойынша мәтін құрастыру, рөлдік және іскерлік ойындар ұйымдастыру; математикада - түрлі кестелерді толтыру, тірек-сызбалар құрастыру, сөзжұмбақтар құрастыру, логикалық сұрақтарды шешу және т.б.

Жалпы өзіндік жұмысты ұйымдастырудың тиімді жолы – оқушыларға шама-шарқы бойынша орындауға мүмкіндігі болатындай және танымын арттыратындай, өзіндік көзқарасын білдіріп, шығармашылықпен орындай алатын, пәнге деген қызығушылығын оятатын тапсырмалар беру.

Өзіндік жұмысты ұйымдастырудың басқа жолдары оқушылардың сыныптық-сабаққа қызығушылығын арттыру мен танымдық әрекетін дамыту, толықтыру және өзіндік шығармашылық белсенділіктерін, қабілеттерін дамыту мақсатында қосымша түрлері қолданылады. Олардың қатарына семинар, экскурсия, факультативтік, қосымша, конференция сабақтары, үйдегі оқу жұмысы, тәжірибелік - зертханалық және пәндік үйірме жұмыстары, олимпиада, сынақ және емтихан, өзіндік жұмыс түрлерін жатқызуға болады. Бұлар өзіндік жұмыс өз бетінше іс-әрекет арқылы іске асады.

Танымдық қажеттіліктер білім мен біліктер арқылы дамытуды қажет етеді. Сондықтан интеллектуалдық қажеттіліктерді қанағаттандыру үшін маңызды білімдерді игеру процесіне қатысты қажеттілік 2 түрге бөлінеді. Олар: жасалған дайын білімдерді іздеу қажеттілігі және жаңа білімдерді өндіру қажеттілігі. Олай болса, оқушының тапсырмаларды өз бетінше орындауы мен жаңа білімдерді жасап шығаруға бағыттылығы мен креативтілігі ойлауды зерттеу кезінде ерекше мәнге ие болады.

Кез келген өзіндік жұмысты оқушылардың сапалы орындауы үшін мұғалім тарапынан ұйымдастырылатын негізгі алғышарттары мынандай:

- тапсырманың мәні, мақсат-міндеті түсіндіріледі;
- оқушыға қалай орындауы керектігі туралы бағыт-бағдар беріледі;
- нақты нұсқаулар беріледі (ережелері, кесте т.б.);
- күрделі мәселелер туралы қосымша ақпарат беріледі;
- кейбір тапсырмалардың дайын үлгілермен таныстырады (зерттеу жұмыстары, жобы т.б.);
- талапқа сай орындалған жұмыстар үшін ынталандыру іс-шаралары ұйымдастырылады (сыйлық, алғыс т.б.)

Өзіндік жұмыстың нәтижесі оқушының өз бетімен жұмыс істей алу мүмкіндігін байқатады. Ал, мұғалім тарапынан өз деңгейінде дұрыс ұйымдастырылуына байланысты.

Оқушының өзіндік жұмысын қабылдау және бағалау кезінде мұғалім оған қойылатын талаптарды міндетті түрде ескертіп көрсету керек. Өзіндік жұмысты бағалау критерилері:

- тапсырманың түгел орындалуы,
- тақырыбы көрсетілген жұмыс мазмұнының толықтығы мен тереңдігі;
- әдебиеттерді қолдануы мен дерек көздерге шолу жасау дәрежесі;

- жұмысты орындаудағы д ынтасы мен белсенділігі;
- материалды нақтылығы мен сауаттылығы;
- жұмыстың қорытындысы;
- тапсырманы рәсімдеудегі техникалық талаптардың сақталуы;
- қорғау кезіндегі жауаптың толықтығы бағаланады;
- қосымша сұрақтарға берген жауабы мен өзінің жеке көзқарасы.

Сонымен, әрбір қоғамның әлеуметтік, экономикалық, саналы дамуы сол қоғамдағы азаматтарының білімді, білікті, өз маманының шебері болуы тиіс. Барлық заттың бастамасы жақсы басталғаны дұрыс, ол оқушылардың алдағы болатын жұмысына, болашағына үлкен рөл атқарады. Әрбір жеке адамға тұлға ретінде қарап, оның өзіне тән санасы, еркі өзіндік әрекет жасай алатын қабілеті, білімі мен тәрбиесі бар екенін ескере отырып, танымдық белсенділігін арттыру – олардың жеке басылық қасиеттерін дамытып, оны қоғам талабына сай іске асыруға мүмкіндік жасау болып табылады.

Қорыта келгенде, өздік жұмысты ұйымдастыру мен білім алушыларды тапсырма орындауға үйрету негізінде әрбір оқушының өзіндік табиғатын қалыптастыру, жаңаты табу, білімділік деңгейін көтеру болып табылады.

Әдебиеттер:

1. Абдраманова Г. Б., Примбетова А. И. Оқушылардың өзіндік жұмысы оқыту формасының тиімді әдісі ретінде // Молодой ученый. – 2015. – №8.2. – С. 12-13.
2. Бердібаева С.Қ. Тұлға психологиясы. – Алматы.: Алла прима ЖШС, 2008. - 155 б.
3. Асанов Н. Өзіндік жұмыстардың ерекшеліктері. Алматы, 2013. 125-126 б.

Нақып Ш.Б., Төленді Ш.Ж.

*Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті,
Педагогика және психология мамандығы студенттері
Ғылыми жетекшісі: Курбаева Г.А.*

ЖЕТКІНШЕКТЕРДЕГІ ДЕВИАНТТЫҚ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Қоғамдық жаңарту кезеңінде, Қазақстандағы әлеуметтік саяси, экономикалық қатынастардың сипатының өзгеруі өз кезегінде қоғамдық білім, тәрбие институттарының да жұмыс бағыты мен мазмұнына жаңа талаптар қойып отыр. Бұл дегеніміз қоғамдағы мектеп, отбасы орны, оның басты міндеті – бала тәрбиесінде болған көзқарасты өзгертіп жаңа тұрғыдан тану мәселесін туындатты. Яғни, отбасы мен қоғамның басты мақсаты баланың психологиялық, физиологиялық денсаулығын қалыптастыру болу керек. Өйткені Қазақстанның болашағы келер ұрпақта болғандықтан жастардың психологиялық, физиологиялық денсаулығы халықтың өсімі мен сапасын анықтайды. Осы тұста келер ұрпақ тәрбиесінің салауаттылығын қамтамасыз ету ең алдымен отбасы, мектеп тәрбиесі жайында қолға алынуы тиіс.

Өкінішке орай, қазіргі таңда болып жатқан қылмыс, бұзақылық, ұрлық, зорлық - зомбылық, жеткіншектер арасындағы суицидтың көбеюі, үйден кету, қыздардың жеңіл жүрістері, бастауыш сыныптағы балалардан ақша алу тағы басқа болып жатқан қылмыс айыптыларының басым көпшілігі 11 - 18 жас аралығындағы жеткіншектер екенін көрсетіп отыр. Дәлірек тоқталсақ, 14 жастағылар - 11% , 15 жастағылар - 7%, 16 - 17 жас аралығындағылар - 42%, көбіне 14 жасар балалар қылмыстық істерді топтасып жасайды. Ал қыз балалар тарапынан жасалған жалпы қылмыстың 5% құрайды. Бұл дегеніміз, қазіргі нарықтық қоғамдағы адамдар арасында қарым-қатынас пен психологиялық қысым, әсіресе, жас буын психологиялық денсаулығының бұзылуына алып келуде [3.1].

Жеткіншек шақ – балалық шақтағы ең қиын және ең күрделі кезең. Бұл кезеңді өтпелі кезең деп те атайды. Себебі, бұл кезде жеткіншектер балалық шақтан ересек шаққа өтеді. Бұл кезде бала бойында көптеген өзгерістер болады. Ол анатомиялық, физиологиялық, интеллектуалдық, адамгершілік дамуында және оның әрекет түрлерінде өзгерістер болады

Өтпелі кезеңде балалар сабағы өзгереді, жақсы оқып жүрген балалар сабағы нашарлайды. Балаларда өзіндік «Мен» сезімі пайда болады. Олар тым еліктегіш болады. Жасөспірімдік шақта оларда өзін-өзі тануы күшті болады. Олардың өз көзқарастары мен пікірлері әрекеттері барысында айқын байқалады

Сонымен қатар, бұл жаста қырсықтық, өзбеттілік көрсетеді. Жеткіншек өмірде өз орнын тапқысы келіп, өмірді өзгерткісі келіп, көбіне дүниеге деген көзқарасы өзгереді. Жыныстық бағыттылығы

анықталады. Ол оқуды бітірумен, материалдық тәуелсіздіктен немесе кәмілет жасқа толумен байланысты.

Әлеуметтік ауытқуды С.А.Беличева «девиантты мінез-құлық» деп төмендегідей топтастырды:

- пайдақор бағытта: құқық бұзу, материалды, ақшалай, мүліктен пайда табу (ұрлық, алдау, жымқыру, сату , т.б.);

- агрессивті бағытта: жеке бас дамуына кері бағытталған қимыл (бұзықтық, соққы, тіл тигізу, өлтіру, зорлау);

- әлеуметтік - енжар түрі: әлеуметтік және жеке мәселелерді шешуде (жұмыс, оқу, нашақорлық, ішімдік және суицид, белсенді өмір сүруден қашу, азаматтық жауапкершіліктен жалтару).

Ал Қазақстанда осы мәселелерді кейінгі жылдары ғана зерттей бастады. Девианттық социологияның дамуы мен институтциналдануына деген үлкен еңбекті академик В.Н. Кудрявцевке тиеселі [3;116].

Қазіргі отандық девианттық мінез-құлық социологиясында Д.К. Қазымбетованың анықтауынша, девианттық мінез-құлық дегеніміз – адамдардың өмір салтындағы жалпымен қабылданған нормалар мен моральға, құқықтық және басқа да әлеуметтік нормаларға сәйкес келмейтін, тұлғаға, әлеуметтік топтарға немесе қоғамға зиян тигізетін (немесе пайда әкелетін), қоғаммен қолдау табатын немесе тигізілген зияндары үшін әлеуметтік жауапкершіліктер тартатын іс-әрекеттер, қимылдарды жатқызамыз.

Ал деликвенттік мінез құлық дегеніміз – күрделі заң бұзушылықты аңғартады, олар қылмыстық жауапкершілік тартуға апарып соғады. Девианттық мінез-құлықтың деликвенттік мінез-құлықтан өзгешелігі, девианттық мінез-құлық деликвенттік мінез-құлыққа қарағанда кеңірек түсінік ретінде танылады. Девианттық мінез-құлық деликвенттік мінез құлықты өзінің бір бөлігі ретінде қарастырады. Девиация – нормалардың кез келген бұзушылықтарын айтамыз, ал деликвенттік – ол тек қана қылмыстық жауапкершіліктерді алып жүретін мінез-құлық актілеріне жатады.

Ауытқулардың осындай түрлерге бөлінетіндігінен қарап негізделген саясат құруға болады, ол практиканы профилактикаға бағыттап отырады және де барлық ауытқуларды жою емес тек қана негативті ауытқуларды жоюға көмектеседі. Девианттық мінез-құлық теориясының зерттеуіне Ш.К.Жаманбалаеваның диссертациясы көп үлесін қосты, ол мынадай тақырыпта: «Девианттық мінез-құлықтың әлеуметтік мәселелері» және оның монографиялары [4;319].

Бұл еңбектерде автор девианттық мінез-құлық дегеніміз – мінез-құлық актісі деп әділдікпен айтады, ол адамдардың іс-әрекеттері немесе өмір салттары, арнайы қоғамдағы қабылданған әлеуметтік нормалар мен заңгерлік негіздегі салдарлы қоғамдық санкцияларды бұзатын іс-әрекеттерді қарастырамыз. Берілген анықтама біріншіден, осы мінез-құлықтың барлық көріністерін қамтиды (іс-әрекет, өмір салттары); екіншіден, ауытқуды тек ресми жағын ғана емес, сонымен қатар, айтылмаған әлеуметтік нормалардағы бейресми ауытқитын мінез құлық формаларын да қарастырады; үшіншіден санкцияның әртүрлі түрлерін қамтиды, олар көбінде өздері девиацияға алып келеді – ол топтық ауытқудан, қоғамдық жақтырмауға және сонымен қатар толығымен қоғамнан бөліп тастауға алып келетін санкциялар.

Девиантты іс-әрекеттің нақты құбылыстарда айқындалуы:

- Оқушылардың психикасындағы өзгеріс (бұзылыс) ашуланшақ, ызақор, тұйық
- Спирттік ішімдікті пайдалану және әуестену
- Есірткі қабылдау және есірткіге тәуелділік
- Балалар мен жасөспірімдердің өз-өзіне қол салуы
- Агрессиялық әрекет. (топтар ішіндегі бәсекелестік , билік үшін күрес,зорлық-зомбылық)

Отбасында тәрбиенің дұрыс ұйымдастырылмауынан балаға теріс әсер ететін жағдайлар:

- ✓ Бір отбасында бірнеше баланың әрқайсысына әртүрлі қарау
- ✓ Ата-аналардың балалар мінезіндегі өзгерістерге назар аудармауы
- ✓ Отбасында бала тәрбиесіне әкесі мен анасының әр түрлі әдіс қолдануы
- ✓ Ата-аналардың жат қылықтарды бала бойына дарыту:дүниеқорлық,алдау,жалқаулық,т.б
- ✓ Теріс үлгі көрсетіп,келеңсіз өмір сүретін ата-аналар.

Девиацияны зерттеуші көптеген ғалымдар девиантты мінез-құлықтың пайда болу факторларын түрліше түсіндіреді. Біріншілері оларды екі үлкен топқа ішкі және сыртқы факторлар деп бөлсе, екіншілері оларды бөлмей:

- жанұяда берекенің болмауы;
- ата-ананың «ерекше» қамқарлығы;
- тәрбие берудегі кемшіліктер;

- өмірде кездесетін қиыншылықтар мен күйзелістерді жеңе алмау;
- өмірлік дағдының болмауы, айналысындағы адамдармен, құрбыларымен жарасымды қатынасқа түсе алмауы;
- сырттан келген қысымға төтеп бере алмау, өз бетінше шешім қабылдай алмау, сынаушылық ойды дамыта алмау;
- психоактивті заттарды жиі пайдалануы;
- агрессиялық жарнаманың ықпалды болуы;
- мектептерде психологиялық көмек көрсету қызметінің нашар дамуы;
- балалар мен жасөспірімдердің бос уақытының проблемалары.

Девиантты мінез-құлықты балаларды түзету күрделі әрі қиын әрі ұзақ процесс. Оны іске асыруда көп шыдамдылық пен белсенділік қажет. Қазіргі, осы саладағы әлеуметтік, педагогикалық талаптар мен жүзеге асырылып жатқан тәжірибелер негізінде, бұл саладағы тәрбие міндеттерін жүзеге асыруда мынадай шарттарды орындау қажеттігі туады:

- балаға ілтипатпен, ізгі тілектестікпен қарау;
- оның жағымды қасиеттеріне сүйену;
- оның адамгершілік күшіне, потенциалды мүмкіндіктеріне сену;
- оқушыларды салауатты өмір салтын қалыптастыру үшін жасалған жалпы білім беретін бағдарламаларды тиімді пайдалану;
- салауатты өмір салтын қалыптастыруға, қауіпсіз тіршілік етуге бағытталған тәрбиелік бағдарламаларды ұштастыра пайдалану;
- девиантты мінезге ие балалардың білім алуы мен бос уақытын пайдалы іс-әрекеттермен өткізу жолдарын қарастыратын жаңа кешенді бағдарламалар құру

Осы аталған жағдайлардың бәрін ескере отырып, тәрбиеленуі қиындардың әрқайсысына әр түрлі қатынас жасау, оларды жеке-жеке бақыланып, әрқайсысына арнап жасалған жүйелі тәрбие жұмысын жүргізу қажет. Тәрбиесі «қиын» жасөспірімдерді тәрбиелеу – ділгірлігі мол факторлы құбылыс, оны іс жүзінде асыруға ата-анаға көмектесу, психологиялық жағынан бақылау педагогтер мен психологтерге, заң қызметкерлеріне жүктеледі. Өйткені, менің ойымызша, «қиын» бала тәрбиені ұйымдастыруға икемі жоқ отбасылардан шығады.

Қорыта айтқанды, девиантты мінез-құлықты балалармен тәрбиелік жұмыстарын жүргізуде римдік философ Сенеканың: «Әрбір адам өмірінің тек кейбір жақтарын ойлап талдайды, бірақ ешкім жалпы өмір туралы ойланбайды» деген ой-пікіріне сүйене отырып, девиацияға коррекция жасаушы әрбір маман ұстаз, баланың тек кейбір мінездік кемшіліктерін түзетіп қана қоймай, оларды, қоғамдық өмірдің талаптарымен ұштасқан дұрыс қарым-қатынас жолына қайтып әкеліп, ары қарай қалыптаса дамуына, әлеуметтенуіне көмектесуі қажет.

Әдебиеттер:

1. Г. Аязбекова. «Қиын» баланы тәрбиелеу жолдары // Білімдегі жаңалықтар №1, 2015, 30-бет.
2. Қалиева Г. «Қиын» оқушы тәрбиесі // Қазақстан мектебі 2017, № 1, 61-62 бет
3. Гурко Т.А. Особенности развития личности подростков в различных типах семей // Социол.исслед. – М .№ 3. 2006 . С . 81 – 90 .
4. Двойметный И.А., Лелеков В.А Влияние семьи на преступность несовершеннолетних // СОЦИС № 10 , Москва . 1993 . С . 54 - 59
5. Дементьева И .Ф Негативные факторы воспитания детей в неполной семье // Социс . М ., 2011 . № 11 С. 108 – 113
6. Личко А.Е. Психопатии и акцентуация характера у подростков. – М.,1982.

Нурлыбекова А.Б., Жолдасова М.К., Ахметова А.А.

(Шымкент қ., М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан Мемлекеттік университеті, Алматы қ., әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті),

МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ БІЛІМ БЕРУ ҰЙЫМЫН ИННОВАЦИЯЛЫҚ МЕНЕДЖМЕНТ НЕГІЗІНДЕ БАСҚАРУ АСПЕКТІЛЕРІ

Мектепке дейінгі білім беру мекемелерінің оқу процесіне инновациялық ұйымдастыру әдіс-тәсілдерін енгізбей, білім беру жүйесін реформалау мүмкін емес. Жаңа инновацияларды меңгеру және енгізу оқыту сапасын анықтайды және білім беру жүйелсінің дамуына әкеледі.

Еліміздегі мектепке дейінгі білім берудің мазмұндық аспектілеріне дамытуға айтарлықтай көңіл бөлініп, тәрбиелеу мен оқытудың мемлекеттік жалпыға бірдей стандарты жасалынған. Заманауи білім беру тенденцияларын ескерсек, қазіргі мектепке дейінгі білім беру ұйымдарын қарапайым балабақша

емес, бәсекеге қабілетті білім беру қызметін көрсететін ұйым деуге болады. Дегенмен, МДҰ жұмысының дамуы білім беру реформалары мен ауқымды және жан-жақты өзгерістерге ғана емес, басқару секілді күрделі мәселені жүйелі тұрғыдан қарастыру сапалы нәтижелерге қол жеткізуге мүмкіндік береді. Атап айтсақ: басқаруды ұйымдастыру, әдістемелік жұмыстағы инновациялық компоненттер, педагогтардың кәсіби құзыреттіліктерін жетілдіру, тәрбиеленушілер мен олардың ата-анасы және т.б.

Зерттеуші-ғалымдар білім беру жүйесін басқаруда екі нәрсеге айрықша тоқталады. Ол – басқару субъектісі мен басқару нысаны. Мектепке дейінгі ұйымда басқару субъектісі ретінде меңгеруші, ал басқару нысаны ретінде балабақшадағы үдерістер алынады.

Мектепке дейінгі білім беру ұйымының қызметін басқару меңгерушіге (басшы) жүктеледі. Оның лауазымдық міндеттері «Педагог қызметкерлер мен оларға теңестірілген тұлғалардың лауазымдарының үлгілік біліктілік сипаттамаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2009 жылғы 13 шілдедегі № 338 бұйрығымен бекітілген.

Заман талабына сай инновациялық процестерді дер кезінде енгізу әрбір ұжым үшін күрделі жағдай болып көрінеді. Алайда, оқу-іс әрекетінде жанашылдық жоқ болса, ұжым бәсекеге қабілетсіз.

Ұлттың келешегін терең ойлаған Елбасымыз Нұрсұлтан Назарбаев «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласында: «Ұлттық код, ұлттық мәдениет сақталмаса, ешқандай жаңғыру болмайды. Алға басу үшін ұлттың дамуына кедергі болатын өткеннің кертартпа тұстарынан бас тарту керек» деп қадап айтты. Қазақстан дамудың инновациялық жолын таңдаған мемлекет.

Т.И. Шамова, П.И. Третьяковалардың еңбегінде «Инновация дегеніміз - жаңа мазмұнды ұйымдастыру, ал жаңалық енгізу дегеніміз - тек қана жаңалық енгізу, ұйымдастыру, яғни, инновация үрдісін мазмұнды дамытуды, жаңаны ұйымдастыруды, қалыптастыруды анықтайды, ал «жаңаша» деп жаңаның мазмұны, оны енгізудің әдіс-тәсілі мен технологиясын қамтитын құбылысты түсінеміз» делінген. Ал, ең алғаш «инновация» ұғымын қазақ тілінде анықтаған ғалым, профессор Н.Нұрахметов: «Инновация, инновациялық үрдіс деп отырғанымыз - білім беру мекемелерінің жаңалықтарды жасау, меңгеру, қолдану және таратуға байланысты бір бөлек қызметі» деген анықтаманы ұсынады [1].

Ғылыми әдебиеттерде шығармашылық іс-әрекеттердің инновациялық қызметке қатынасын төмендегідей үш түрде ұсынады:

– модификациялық – бұл белгілі бір бағдарламаларды (әдіс-тәсілдерді) жетілдіру, тиімділігін айтқындау, өзгерту, өңдеу, толықтыру бағытында жүргізіледі. Мұнда педагогикалық тәжірибеде қолданылған іс-әрекеттің жетістіктері тиімділік тұрғысынан қарастырылады.

– комбинаторлық – бұл белгілі бағдарламалар мен әдістемелердің элементтерін біріктіре пайдалану болып табылады.

– радикалды шығармашылық іс-әрекет – бұл білім беру жүйесінде ұқсастығы жоқ, педагогикалық теория мен тәжірибеде бұрын-соңды қолданылмаған жаңа, тың идеяларды енгізу болып табылады [2].

Қазіргі кезде ғылыми терминде «инновациялық менеджмент» ұғымы пайда болды. Инновациялық менеджмент деп көбі инновацияны басқару деп түсінеді. Бұл олай емес. Себебі инновацияны басқару – бұл инновациялар туралы және оларды басқару туралы ғылым. Ал инновациялық менеджмент – басқару шешімдерін қабылдаудың жаңа әдістері мен формалары, көп түрлі қағидаларын пайдалану [3].

Мектепке дейінгі білім беру инновациялық үдерістер оқытудың инновациялық нысандарды енгізумен байланысты.

Оқытудың инновациялық нысандары:

- ерте жастағы балалардың ата-анасымен бірге балабақшада қысқа мерзімде болуы («бейімдеу тобы», «бала және ата-ана» және т.б.);

- үйде оқыту топтары («бала және бала күтуші», «шағын-бақша», «отбасылық топтар» және т.б.);

- балалардың балабақшада, мектепке дейінгі білім беру бағдарламасын жүзеге асыратын ұйымдарда қысқа мерзімде болуы;

- уақытша қоныс аударушылардың балаларына арналған бейімдеу топтары [4].

Елімізде мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мазмұны әртүрлі іс-әрекеттерді ұйымдастыру арқылы кіріктіру жолдарымен іске асырылатын: «Денсаулық», «Коммуникация», «Таным», «Шығармашылық», «Әлеуметтік орта» деп аталатын бес білім беру саласына негізделген.

Аталған салалар негізде мектепке дейінгі білім беру мекемесін тиімді және инновациялық менеджмент тұрғысынан басқару үшін білім беру мекемесінің менеджері – меңгерушісі келесідей кәсіби дағдыларды меңгеруі және мекеменің инновациялық даму бағдарламасын құра білуі қажет. Мысалыға:

1. Білім беру саласындағы мемлекеттік саясаттың басым бағыттарын, оның ішінде:

- мектепке дейінгі ұйымдардың қызметін реттейтін нормативтік құқықтық актілерді;
- мектепке дейінгі білім беру ұйымының даму бағыттары мен басқару қағидаларын;
- білім беру үдерісін басқарудың негізгі функцияларын.

2. Замануи менеджмент тұрғысынан нәтижеге бағытталған мектепке дейінгі ұйым қызметін стратегиялық жоспарлауды жүзеге асырудың тетіктері:

- басқарушылық шешім қабылдау тәсілдері;
- инновациялық үдерістерді енгізу арқылы мектепке дейінгі ұйымды басқару дағдыларын дамыту;

- мектепке дейінгі ұйым дамуының стратегиялық бағыттар жүйесін әзірлеуді;
- ұжымдық және педагогтардың жеке ғылыми жобаларын тәжірибеге енгізу;
- білім беру үдерісін ақпараттандыру, МДҰ жеке ресми сайты құру;
- Инновациялық қызметтің ғылыми-әдістемелік өнімдері – әдістемелік құралдар мен нұсқаулар жариялау және ақпараттық-ғылыми сайттарға педагогтардың материалдарын орналастыру, олардың виртуалды проблемалық семинарларға, ғылыми-практикалық конференцияларға, форумдарға, педагогикалық кеңестерге қатысуын қамтамасыз ету;

- мектепке дейінгі ұйымның педагогикалық қызметкерлерінің педагогикалық қызметін ішкі бағалау жүйесін әзірлеу;

- әлеуметтік серіктестермен сындарлы қарым-қатынас құру;
- кәсіби қызметте ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалану.

3. Мектепке дейінгі білім беру ұйымында инновациялық білім берудің инновациялық технологияларын енгізу және тәрбиеленушілердің ата-аналарымен байланыста жұмыс жасау:

- балаларды ерте дамыту бойынша басқарушылық қызметтің психологиялық-педагогикалық аспектілері туралы білім деңгейлерін арттыру;

- балалардың шығармашылық қабілетіне қарай білім беру және сауықтыру үйірмелерін, секцияларын, орталықтарын құру;

- денешынықтыру және сақтауықтыру жұмысына инновациялық тәсілдерді енгізу;
- бала мен ата-ана қатынастарын үйлестірудің әлеуметтік технологияларын зерделеу;
- МДҰ-ға келмейтін балаларға арналған білім беру қызметтерінің спектрін кеңейту: ерте жастағы балаларға арналған қысқа мерзімді (бейімдеу, дамыту) топтары және мектепке дейінгі топтар.

- Отбасылық және қоғамдық білім берудің біртұтастығы мен сабақтастығын қамтамасыз ету үшін ата-аналарға (заңды өкілдерге) және отбасында тәрбиеленіп жатқан балалардың ата-анасына психологиялық және педагогикалық көмек көрсететін консультативтік пункт құру.

Мектепке дейінгі білім беру ұйымын басқару және инновациялық тұрғыдан балалардың жеке дамуына жан-жақты қолдау көрсету, оқу процесіне әртүрлі тәсілдерді енгізу, оқу-ұйымдастыру жұмысын әдістемелік қамтамасыз етуді, сондай-ақ еңбекті қорғау қызметін ұйымдастыруды талап етеді.

Қорыта айтқанда, біз мектепке дейінгі білім беру ұйымында инновациялық менеджмент тәсілдерін қолдану арқылы белгілі бір жетістіктерге жете аламыз. Болашақ ұрпақтың жеке тұлға болып қалыптасуында білім беру жүйесін ізгілендіру, инновациялық үдерісті тиімді қолдану қазіргі заман талабы.

Әдебиеттер:

1. Бұзаубақова К.Ж. Жаңа педагогикалық технология. Оқу құралы. Алматы: Жазушы, 2004. 208 б.
2. Жұмабекова Ф.Н. Мектепке дейінгі педагогика: оқулық – Астана: Фолиант, 2014.191б.
3. Мұқамет М. /Мектепке дейінгі ұйымдардағы инновациялық менеджмент/ Білім берудегі менеджмент 2017ж. №3. 69б.
4. Житнякова Ф.И. /Отличия между инновационными процессами и инновационными формами дошкольного образования/ Международная научно-методическая конференция «Инновационный менеджмент в дошкольном образовании». 24 марта 2014 г. Москва: Сборник материалов. – М.: МГПУ, 2014. – 124б.

Сабеева Д.А. Джамалбекова Н.К.

(Тараз қ., Тараз мемлекеттік педагогикалық университеті,
№ 48 орта мектеп),

БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ПСИХОЛОГ ҚЫЗМЕТІНІҢ МӘНІ

Нарықтық қатынастар орныға бастаған егемен еліміздегі білім мекемелерінің алдына оқушыларға берілетін білім мен тәрбие сапасын көтеру және жақсарту міндеттері қойылды. Соңғы уақытта заман

ағымына байланысты білім мазмұнында көптеген түбегейлі өзгерістер болуда. Қазақстан Республикасының “Білім туралы заңында”, “Қазақстан Республикасы азаматтарының жаңа әлеуметтік мінез-құлқын қалыптастыру”, “Қазақстан Республикасы мәдени-этникалық білім беру”, “Білім мазмұнын гуманитарландыру” тұжырымдамаларында білім беру ісінде жаңа рухани-мәдени құндылықтарды игеруге, ұлттық сананың қалыптасып өсуіне жағдай жасау, кәсіби білім берудің сапасын көтеруге кең жол ашу талап етіледі [1,2,3,4].

Қазақстан Республикасының білім беру жүйесін ақпараттандыру Мемлекеттік бағдарламасы қазіргі коммуникациялық технологияларға бағдарланған болашақ мамандардың ақпараттық мәдениеті мен педагогикалық-психологиялық ерекшеліктерінің қалыптасуына объективті жағдай туғызуда. Бүгінгі білім саласында Республикалық білім кеңістігін әлемдік деңгейге жеткізуге ұмтылыс барысында оқушыларға педагогикалық - психологиялық дайындықтың қажет екендігі мәлім.

Қазір қоғам алдындағы негізгі міндеттердің бірі - заман сұранысына сай оқу-ағарту, тәрбие мәселелерін жоғарғы деңгейде орындау. Дегенмен, сараптай келе ауыл және кейбір қала мектептерінде педагог-психолог қызметін сағат саны жетпей қалған пән мұғалімдері мен басқа сала мамандары атқаратындығы белгілі. Бұл мамандар педагог-психолог қызметін өз деңгейінде атқара алмайтыны кімге болса да мәлім. Осындай себептерден кейін оқушылармен педагогикалық-психологиялық жұмыс жасайтын, психологиялық кеңес беретін, тұлғалық, адами құндылық қасиеттерін қалыптастыруда мектепте педагог-психолог маманның қажеттілігі туындап, штаттар мен арнайы бөлмелер ашыла бастады.

Психологиялық қызмет көрсетуге қажеттілік әлеуметтік ортада өмір сүруге қиналып жүрген адамдарға сүйеніш болу жолдарын іздеуден басталады. Қазіргі кезде де жетім және тастанды балалар аз емес. Білім беру жүйесіндегі психологиялық қызмет алғашқы кезде балалар үйінде және мектеп интернаттарда тәрбиеленетін балаларға психологиялық көмек көрсетуден басталған. Өйткені өкімет үйлерінде тәрбиеленушілер ата-ананың мейіріміне бөлене алмай, жетімсіреу жағдайынан шығаруға көмек көрсететін адам бұл мекемелерде өте қажет екені анық. Осы тәрбие орындарында психологиялық қызметтің мақсаты мен мазмұнын анықтаушылар А.Г.Асмолов, А.А.Бодалев, Ф.Е.Василюк, Б.А.Вяткин, В.В.Давыдов, И.В.Дубровина, Ю.М.Забродин, В.А.Иванников, Ю.С.Сығрді, У.В.Ульенкова т.б. анықтады. Балалар үйінде және жетімдерге арналған интернаттардың өздеріне тән ерекшеліктері бар. Мектептерде сабақтан тыс тәрбиелік іс-шараларды ұйымдастыру мәселелерін отандық ғалымдардан Ж.Әбиев, С.Бабаев, А.Құдиярова [5], С.Қалиев, С.Ғаббасов [6], А.Т.Тамаев [7] және т.б. қарастырса, педагог-психологтың қызметін Т.С.Сақтағанова [8], М.Әуренова [9], және т.б. ғалымдар айналысып, білім беру жүйесіндегі психокоррекциялық жаттығуларды қолдану мәселесімен Қ.Б.Жарықбаев [10], С.М. Жақыпов, Ф. Бизақова [11] және т.б. ғалымдардың еңбектері болса, педагогикалық-психологиялық іс-әрекет мәселесімен әлемдік ғалымдардан Н.В.Кузьмина, А.А.Реан, В.А.Сластенин және т.б. ғалымдар зерттеп, өзіндік үлес қосқан.

Нағыз психологтар қоғамдағы саяси-экономикалық жағдайларда кездесетін келеңсіз үрдістермен күрес жүргізе алатын күрескер болуы керек. Өйткені ол халықтың қамын, шәкірттің болашағын ойлайтын және сол үшін еңбек ететін тұлға.

Мақсаты:

- бейімділік
- ойлау
- зейін тұрақтандыру
- тілдік таңбаларды дұрыс қолдану
- сөздік қорын байыту

Тәрбиелік:

- адамгершілік
- еңбексүйгіш
- эстетикалық
- ұйымшылдық
- патриоттық

Дамытушылық:

- қабілетін
- тіл байлығын
- өз бетінше жұмыс істеуін
- ізденімпаздық
- қорытынды жасауға үйрету [12].

Білім беру жүйесіндегі психологиялық қызмет Білім және Ғылым министрлігінің педагогикалық және психологиялық қызмет бөлімі, білімдегі педагогикалық-психологиялық қызметтің аймақтық орталығы, облыстық, аудандық орталықтардағы арнайы білім мекемесінің педагогикалық-психологиялық қызметі сияқты еліміздің білім кеңістігіндегі біртұтас тікелей құрылым күйінде жобаланады. Бұлардың әрқайсысы білімдегі психологиялық қызметтің тиімділігіне кепілдік бере отырып, өздеріне қатысты да тиісті мәселелерде бірлесіп жұмыс істеуді нақты білуі тиіс.

Мектеп психологының қызметтік міндеттері:

-жалпы білім беретін орта мектептердегі оқытудың барлық кезеңдерінде балаларға қажетті жағдайларды жеке көмек беру үшін педагогикалық-психологиялық зерттеуді жүзеге асыру;

-психологиялық ғылымның жетістіктерін негізге ала отырып, мектеп оқушыларының әртүрлі жас кезеңінде жан-жақты, тұлғалық, интеллектілі дамуын қамтуға ықпал етеді;

-мектеп әкімшілігі мен мұғалімдердің сұраныстары бойынша

оқушылармен, мұғалімдермен, ата-аналармен психологиялық сақтандыру, диагностикалық, түзету және кеңес беру жұмыстарын жүргізеді, мектеп оқушыларының интеллектуалды, тұлғалық, эмоциялық және ерік-жігер ерекшеліктерін, олардың қызығушылықтары мен қабілеттерін зерттейді; оқуға психологиялық дайындық жеткіліксіздігін ерте анықтауды мақсат ете отырып, бірінші сыныпқа бала қабылдауға қатысады;

-педагогикалық кеңестің әдістемелік бірлестіктердің, сыныптардағы, сондай-ақ мектептегі ата-аналар жиналыстарына қатысады, оқушыларға ықпал етіп, жеке көмек көрсетуге байланысты негізгі мәселелерді шешуге арналған педагогикалық консилиумдар мен педагогикалық кеңестерге қажетті ақпараттар дайындайды;

- мектептегі психология бөлмесін құруды және қажетті құжаттарды сақтауды, оларды дұрыс пайдалануды қамтамасыз етуді жауапкершілігіне алады;

-мектептегі психологиялық қызметтің психологиялық-педагогикалық жұмыстарының нәтижесі мен есебінің ғылыми-әдістемелік орталықтар тағайындаған талаптарына сай болуын қатаң түрде жүзеге асырады.

Психологтың негізгі мақсаты - психологиялық саулықтың негізі баланың рухани өсуіне, оның жанының жайлы болуына психологиялық жағдай жасау, оқушылар мен мұғалімдердің шығармашылық қабілетін ашу болып табылады. Педагогикалық үрдіс кезінде туындайтын қиындықтар мен олардың психологиялық себептерін анықтау, оңтайлы қарым-қатынас ұстанымдарын қалыптастыру, ата-ана, мұғалім, басқа да қызметкерлерге психологиялық қызмет көрсету, оқушылардың мамандыққа қабілеттілігін анықтау, т.б. - мектеп психологының тікелей міндеттері.

Психолог оқушылардың жан-жақты және үйлесімді дамуын мақсат етіп, өзінің іс-әрекетін педагогикалық ұжыммен, дәрігерлік қызметпен, социологтар, дефектологтар, сондай-ақ қоғам өкілдерімен тығыз байланыста ұйымдастырады. Психологтың жұмыс тәртібі осы ереже негізінде қабылданған психологиялық қызмет бағдарламасының мақсаты мен міндеттерін ескере отырып, оқу мекемесінің жалпы жұмыс тәртібіне сәйкес анықталады және оқу мекемелерінің директоры бекітеді. Оқу мекемелері мамандардың кәсіптік іс-әрекеттерін кешенді психологиялық-педагогикалық сараптауға, білім басқару орындарының немесе жеке оқу мекемелерінің ұсыныстары арқылы жүргізілетін оқу бағдарламалары мен жобаларды, оқу-әдістемелік құралдарды құрастыру немесе жазуға қатысады.

Отандық және шетелдік психологиядағы жетістіктерді оқу мекемелеріне таратуға және енгізуге, педагогикалық қызметкерлердің іс-әрекетін психология саласындағы ғылыми-әдістемелік құралдармен қамтамасыз етуге ат салысады. Біз құрып отырған қоғамда педагог-психолог маманы өте маңызды орынға ие. Қоғам болғандықтан ол бірнеше компоненттерден құралады: ұжым, топ, ұйым және т.б. Аталған компоненттердің мүшесімен және мүшесіне тән мәдени, шығармашылық-рухани дүниесі, коммуникативтілігі, әлеуметтік міндетін, этикалық және эстетикалық талғамдардың болуын қазіргі заманға сай қалыптасуына ықпалын тигізеді.

Психолог қоғамдағы тұлғаның биологиялық және әлеуметтік дамуына көңіл бөледі. Биологиялық тұрғыдан морфологиялық, физиологиялық, биохимиялық жетілуі болса, әлеуметтік дамуына психикалық, рухани, интеллектуалдық жағдайлары жатады. Демек, психолог маманын адам баласы өмірге келгеннен оң мен солды, ақ пен қараны ажырата алғаннан бастап, келешек толыққанды азамат және тұлға болып, оның әрі қарай жетілуіне әсерін тигізеді. Психолог – отбасында ана, мектепте мұғалім, балабақшада тәрбиеші, жоғары оқу орнында оқытушы, жұмыста қызметкер, өз ісіне жауапты маман.

Психолог адамдардың рухани-моральдық нормаларын бала бойына сіңіре біледі:

-баланың шығармашылық қабілетін немесе өз бетінше шығармашылық ізденісін дамыту;

- пәнге терең қызығушылығын арттыру;
- оқушының әсерлік сезімін қалыптастыру;
- оқушының белсенділігін арттыру мақсатында даму деңгейін, танымдық белсенділігін арттыра оқыту;
- жалпы білім-білік дағдыларын дамыта оқыту;
- білім базасын арттыру;
- пәндердің ғылыми негізінде оқушылардың білім сапаларының деңгейін жоғарылата дамыта оқыта отырып, интеллектуалдық жанашылдыққа, әдептілікке, жеке тұлғалардың эстетикалық мәдениетінің жоғары дамуына ықпал жасауда білімді мықты құрал ретінде қолдану;
- педагог, психолог, тәрбиеші, ақылшы, қамқоршы, жетекші, мейірімді жан.

Ал, психологтың бойында әділдік, тапқырлық, қамқорлық, шыдамдылық, адамшылық, кең пейілдік қасиеттері басым болуы қажет. Көрнекті психолог, профессор С.М.Жақыповтың еңбегінде оқу процесінің педагогикалық-психологиялық модельдеудің қызметтік деңгейінің бірінші сатысы оқытушы мен оқушылардың ішкі жүйелік қарым-қатынасы ретінде білімнің мазмұндық жанамалығы, оқытудың әдіс-құралдары көрсетілген. Оқу процесі жүйесінің құрылымдық бағдарын анықтай отырып, білімнің объективті және субъективті мазмұндылығын айыру қажеттілігі туындайды [13].

Психолог пен оқушылардың арақатынасы әрқашан көптеген күтпеген жағдайларға толы. Үнемі болатын рухани өсу, мінездің қалыптаса бастауы (мектеп жасындағы байсалдылықтан жасөспірім жасындағы күрт өзгерістерге дейін), көңіл күйдегі ауытқулар (өзін еркін сезінуден ызаланғанға дейін) лезде талдауға келмейтіндіктен, ұстазға бір қарағанда оқушылармен жақсы қарым-қатынасы өзін тыныштандыруға мүмкіндік бермейді, себебі нақты әр жағдайда педагог қарым-қатынаста тура бағытты табуы керек. Психолог пен оқушы қарым-қатынасы өз алдына бір-бірімен байланысқан және өзара шартты тізбек болып, түрлі формалар мен жағдайларда жүзеге асады.

Психологтар тек мектепте ғана емес, қоғамдағы түрлі мекемелерде де жетекші қызметтер атқарады. Қазіргі кезеңде мектепте және кәсіби орта оқу орындарында педагог-психологтың қызметі өте қажет. Біз педагогикалық практика барысында байқағанымыздай, көптеген мектептерде кәсіби мамандығы педагог-психологтар емес, сағат жетіспеген физик, математик, тарихшы мамандар педагог-психолог қызметін атқарып жатыр. Олар тек тәрбиелік іс-шаралар, сынып жетекшісінің қызметі деңгейінде жұмыс жасайды. Сондықтан, білім беру жүйесінде жұмыс жасайтын психологтар еңбегі дұрыс бағаланып, олардың мәртебесі көтеріле берсе екен дейміз.

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының Білім туралы заңы. /Егемен Қазақстан: жариял. – Алматы, 19 наурыз, 2007. –Б.3-4.
2. Қазақстан Республикасы азамат тарихының жаңа әлеуметтік-экономикалық мінез-құлқын қалыптастыру тұжырымдамасы. – Алматы.:Қазақстан, 1999.
3. Қазақстан Республикасы этникалық-мәдени білім беру тұжырымдамасы. /Егемен Қазақстан: жариял. – Алматы, 7 тамыз, 1996.
4. Қазақстан Республикасының гуманитарлық білім беру тұжырымдамасы. –Алматы.: Қазақстан, 1994.
5. Әбиев Ж., Бабаев С., Құдиярова А. Педагогика. – Алматы: Дарын, 2004
6. Ғаббасов С. Халық педагогикасы мен психологиясының негіздері. – Алматы: ҚазМемҚызПИ, 2005.
7. Тамаев А.Т. Әдебиет сабақтарында жоғары класс оқушыларының оқырмандық қызығушылығын қалыптастыру. Дисс...пед.ғыл.канд.– Алматы, 1995.
8. Сақтағанова Т.С. Өркениетті білім беру жүйесіндегі педагогикалық- психологиялық қызмет // Мектептегі психология, 2006.
9. Әуренова М. Балалар үй жағдайындағы психолог іс-әрекеті // Мектептегі психология, 2006.
10. Жарықбаев К.Б. Психология. – Алматы, 2000.
11. Жақыпов С.М., Бизакова Ф. Білім беру жүйесіндегі қолданылатын психокоррекциялық жаттығулар. –Т.:Қорғау, 2005.
12. Выготский Л.С. Вопросы детской психологии. – СПб.: Союз, 1997
13. Жақыпов С.М. Жалпы психологияға кіріспе. Оқу құралы –А.: Қазақ университеті, 2007.

Садықова Н.М., Жәнібек Ж.Ж.

(Алматы қ., әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университет)

МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ПСИХИКАЛЫҚ ДАМУЫНЫҢ ЕРЕКШЕІКТЕРІ

Еліміздегі білім берудің жаңаша реформаларына сай жас ұрпаққа үздіксіз білім беру жүйесіндегі мектеп жасына дейінгі балаларға қоғамдық тәрбие берудің ықпалы әрдайым өрісін кеңейтіп келуімен сипатталады. Сондықтан да жеке адам дамуының ең маңызды шағы мектепке дейінгі кезеңнің маңызды

мәселелерін көтеріп, дамудың ғылыми негізделген заңдылықтарын айқындау теориялық тұрғыдан маңызы зор.

Психикалық дамудың бірдей жас шағы кезеңіндегі балаларды біріктіретін негізгі психикалық белгілер - олардың қоршаған дүниеге көзқарасы, олардың қажеттері мен қызығулары және осы қажеттілік пен қызығулардың туындайтын бала іс-әрекетінің түрлері. Жетекші іс - әрекетті арнайы атап көрсеткен жөн, одан дәл осы кезеңдегі психикалық дамудың маңызды ерекшеліктері соған байланысты болады. Мектепке дейінгі бала үшін үшін жетекші іс- әрекет ойын болып табылады.

Мектептің рөлі балаға адамның нақты қызметінің әр түрі үшін (қоғамдық өндірістің, ғылымның, мәдениеттің әр учаскесіндегі жұмыс) қажетті білім мен іскерлікті үйрету және психикалық сапаларды дамыту болып табылады. Бала туғаннан бастап мектепке барғанға дейінгі кезеңнің маңызы қоғамда өмір сүру үшін қажетті адамның жеке басының психикалық сапалары мен қасиеттерін қалыптастыру болып табылады. Бұларға тілді игеру, тұрмыс заттарын қолдану, кеңістікпен уақытты бағдарлауды дамыту, қабылдау, ойлау, елестетудің т.б адамға тән формаларын өрістету, басқа адамдармен өзара қарым-қатынастың неіздерін қалыптастыру, әдебиет пен өнердің туындыларын оқып, үйрене бастау жатады.

Дамудың әрбір жас шағы кезеңдерінің дамуына тән баланың қоғамдағы психикалық белгілердің байланыстығы баланың бір кезеңнен екіншісіне өтуін түсіндіріп бере алмайды. Бұл өту кезеңінің алдында баланың өзінің басқа адамдар арасындағы орнына қанағаттанбауы және ол орынды өзгертуге ұмтылуы пайда болады. Осы кезең ішіндегі дамудың мынадай сәті туады: баланың өсіп келе жатқан мүмкіндіктері - оның білімі, іскерлігі, психикалық сапалары - ескі тұрмыс қалпымен, қызметтің және айналасындағы адамдардың қарым -қатынасының ескі түрлерімен қайшылыққа ұрындырады. Бала өзінің жаңа мүмкіндіктерін сезінеді де осының алдында ғана қызықтырған іс - әрекетке ынтыласын жояды. Ол үлкендермен жаңа қарым -қатынас жасауға ұмтылады. Бұл қайшылық дағдарыс ретінде көрінеді, қарым -қатынас жасалған жоқ.

Л.С. Выготский бала дамуындағы жеке тұлғалық өзгерістерді әлеуметтік жағдайдағы белсенділігі арқылы байқаймыз десе, ал Л.И. Божович мұны қарама -қайшылықтардың және дағдарыстардың, жеке тұлғалық қасиеттердің пайда болуынан аңғарамыз деп түйіндеген. Баланың жас ерекшелік дамуының динамикасымен оның мазмұны педагогикалық бағдарламалар арқылы жобаланып, өзгеше және жетілген дидактикалық тәжірбиелер, өзіндік генетикалық бағдарламалар арқылы анықталады. Бұл дамудың әр алуан қозғаушы күші, шарты және қайнар көзі, яғни даму факторлары. Біліктілікке бала іс әрекетіндегі қалыптасқан қарым - қатынасты, мінез - құлықты және өмірлік іс - әрекетті, жеке тұлғалық тіректік сипаттамалардың нәтижелері енеді.

А.Н. Леонтьев пен Д.Б. Элькониннің топтастыруы бойынша, баланың жеке тұлғалық дамуын, эмоционалдық қарым - қатынас, айлалы әрекет, заттық -құралдық іс-әрекет, сюжеттік - рольдік ойындар және оқу сияқты жетекші іс -әрекет түрлерінің ауысуы барысында талданып отыратыны анықталды. Баланың тұлғалық дамуының генетикалық талдау ұстамын қарастырғанда, Д.Б. Элькониннің кезеңдері бойынша психикалық даму кезеңдерін ерекшелеп, негізгі жаңа білім беру жүйесі тұлғалық жетістіктермен үйлесімін табады[1]. Э. Элькониннің кезеңдері бойынша тұлғаға жаңа білім берудің тірегі, бұл сенім, дербестік, еркіндік, бастама жасаушылық деп қарастырылған. Бала дамуының өзіндік қисын тұжырымын түсіндірмей, жас ерекшелігінің психологиялық маңызын және генетикалық міндетін талдамай, баланың жаңа білім алуындағы жетістіктерінің заңдылықтарын түсіну қиын.

Л.Ф. Обухова бала дамуының ерекшелігінің түсініктерін түрлі авторлардың теориясымен (биогенетикалық, конвергенциялық психоаналитикалық, әлеуметтік үйрену теориялары және Ж. Пиаженің генетикалық даму психологиясы т.б.), салыстыра отырып, бұл Л.С. Выготскийдің мәдени - тарихи даму теориясы мен психологиялық жастың құрылымында толық көрсетілді деген қорытындыға келді[2].

Балалардың психикалық дамуы бір қалыпты болмайды, бала психикалық бейненің қандай да бір негізгі белгілерін ұзақ уақыт бойы сақтағанда дамудың біршама баяу, бірте - бірте өзгертін кезеңдері және ескі психикалық белгілердің құрып бітуімен, жойылуымен және жаңа белгілердің пайда болуымен байланысты, кейде баланы неғұрлым тез, сеңірмелі түрде адам танымастай өзгертіп жіберетін өзгерістер кезеңі байқалады. Осы сеңірмелі түрдегі өтуді даму дағдарысы деп атайды. Олар шамамен бірдей жағдайда тұрған, жас жағынан шамалас балалардың барлығында пайда болады да балалақ шақты жас шағына қарай бірнеше кезеңге бөлуге мүмкіндік береді.

Туғаннан бастап мектепке барғанға дейінгі кезеңде (баланың дүниеге келуіне байланысты оның өмір сүру жағдайын кенет өзгертетін дағдарысты айтпағанда) бала үш дағдарыс сәттерін; бір жаста, үш жаста және ақырында, жеті жаста басынан кешіреді. Осыған сәйкес бұл кезеңде үш жас шағы кезеңдері

бөлініп шығады; нәрестелік шақ (туғаннан бір жасқа дейін), сәбилік шақ (бір жастан үш жасқа дейін) және мектепке дейінгі балалық шақ үш жастан жеті жасқа дейін).

Мектептің рөлі балаға адамның нақты қызметінің әр түрі үшін (қоғамдық өндірістің, ғылымның) қажетті білім мен іскерлікті үйрету және психикалық сапаларды дамыту болып табылады. Бала туғаннан бастап мектепке барғанға дейінгі кезеңнің маңызы қоғамда өмір сүру үшін қажетті адамның жеке басының психикалық сапалары мен қасиеттерін қалыптастыру болып табылады. Бұларға тілді игеру, тұрмыс заттарын қолдану, кеңістікпен уақытты бағдарлауды дамыту, қабылдау, ойлау, елестетудің т.б адамға тән формаларын өрістетуге, басқа адамдармен өзара қарым-қатынастың неіздерін қалыптастыру, әдебиет пен өнердің туындыларын оқып, үйрене бастау жатады.

Қазақтың көрнекті ғалымы, профессор С.М. Жақыпов адамның психикалық дамуы оқыту процесі әсерінен тыс болмайды, ол үшін оқытушы мен оқушы арасында нақты байланыс, оқытудың формасы мен мазмұны екі жақты біріккен іс-әрекетте орныдалады деген. Педагогикалық іс-әрекеттегі тәуелділік және оны орындау процесі кезіндегі қарым-қатынастың туу себептері, сонымен қатар қоғамдық ортадағы өмірдің тәуелділі, пікірлесушілердің арасындағы қарым-қатынастың түрлері. Қарым-қатынастың түрлері адамның дүниеге келген күнінен бастап жас ерекшелікке қоршаған ортаның ықпалына байланысты дамиды [3].

Әрбір жас шағы топтарының осы міндеттері мен мүмкіндіктеріне сәйкес қоғам балаларға басқа адамдар арасынан белгілі орын береді, оларға қойылатын талаптар жүйесін, құқықтары мен міндеттерінің шеңберін белгілейді. Әрине, балалар мүмкіндігінің өсуіне қарай олардың құқықтары мен міндеттері де неғұрлым күрделі бола түседі, атап айтқанда, балаға берілетін дербестіктің және олардың өз ісіне жауапкершілігінің дәрежесі артады.

Үлкендер балалар өмірінің дұрыс жолға қойылуын ұйымдастырып, олардың тәрбиесін сәбидің қоғамдағы орнына қарай жүргізеді. Қоғам әрбір жас шағы кезеңінде баладан нені талап етуге және нені күтуге болатыны жөніндегі үлкендердің түсінігін белгілейді.

Баланың қоршаған дүниеге көзқарасы, оның қажеттері мен қызығуы өзге адамдар арасында алатын орнымен, үлкендер тарапынан болатын талап, үміт және әсер ету жүйесімен анықталады. Егер нәресте үшін үлкендермен үнемі эмоциялы қарым- қатынас жасау қажеттігі тән болса, оның себебі сәбидің бүкіл өмірі үлкендердің қолында болуынан деп түсіндіріледі және қолында болғанда әлдебір жанама емес, тура жолмен: үлкендер баланы орағанда, тамақтандырғанда, ойыншық бергенде, алғашқы қадам басқан кезде, қолынан сүйрегенде, т.б. үздіксіз дене қатысы жүзеге асырылады.

Сәбилік шақта үлкендермен қатынас жасауға қажеттіліктің, таяудағы қоршаған заттарға қызығушылықтың пайда болуы мыналарға байланысты: бала мүмкіндігінің өскенін ескере отырып үлкендер олармен қарым -қатынасты өзгертеді, қандайда зат немесе қимылдар жайлы қатынас жасауға көшеді, үлкендер балалар үшін сан алуан заттың, қимыл жасауға арнайы бейімделген заттардың (пирамидалар, қуыршақтар, құм салғыштар) ерекше әлемін жасайды.

Үлкендердің қимылдарына және өзара қарым-қатынасына араласу қажеттілігінің пайда болуы, қызығудың тікелей қоршаған ортадан шығып кетуі, сонымен бірге осы қызмет процесінің өзіне (оның нәтижесіне емес) қызығудың бағытталуы - мектеп жасына дейінгі балаларды басқалардан бөліп көрсететін және сюжетті - рөлдік ойыннан көрініс табатын негізгі белгілер. Бұл белгілер мектеп жасына дейінгі балалардың басқа адамдар арасындағы алатын орнының екі жақтылығын белгілейді. Бір жағынан, баладан адамның қылықтарын түсінуді, жақсылық пен жамандықты айыра білуді, мінез - құлық ережелерін саналы орындауды талап ете бастайды. Екінші жағынан, баланың бүкіл өмірлік қажеттерін үлкендер орындайды, оған қатаң жауапкершілік жүктелмейді, оның іс - нәтижесіне ересектер елеулі талап қоймайды.

Бала және жас ерекшелік психологиясын А.Н. Леонтьев, В.С. Мухина т.б., көптеген зерттеушілер қарастырған. М.И. Лисинаның басқаруымен психикалық дамуы және мектепке дейінгі балаларды тәрбиелеу лабораториясында зерттеуден өткен [4,126.]. Осы лабораториялық зерттеулердің нәтижесінде балалардың бірінші қарым - қатынасының пайда болуын және өзгеріп отыруын зерттеді. Танымал психологтар Л.С. Выготский, А.Н. Леонтьев, С.Л. Рубинштейннің пікірлері бойынша баланың психикасының дамуы әке - шешесіненбалаға ауысады. Балалық шақта бала отбасынан алған тәлім - тәрбие арқасындапсихикасы қалыптаса бастайды. Сонымен қорыта айтқанда, психика көптеген өзгерістерге ұшырап отырады. Балаға тек ересектермен ғана қарым - қатынас жасап отыруы мүмкін емес, ол өз қатарындағы балаларға тартып тұрады.

Дамудың әрбір жас шағы кезеңдерінің дамуына тән баланың қоғамдағы психикалық белгілердің байланыстығы баланың бір кезеңнен екіншісіне өтуін түсіндіріп бере алмайды. Бұл өту кезеңінің алдында баланың өзінің басқа адамдар арасындағы орнына қанағаттанбауы және ол орынды өзгертуге ұмытылуы пайда болады. Осы кезең ішіндегі дамудың мынадай сәті туады: баланың өсіп келе жатқан

мүмкіндіктері - оның білімі, іскерлігі, психикалық сапалары - ескі тұрмыс қалпымен, қызметтің және айналасындағы адамдардың қарым -қатынасының ескі түрлерімен қайшылыққа ұрындырады. Бала өзінің жаңа мүмкіндіктерін сезінеді де осының алдында ғана қызықтырған іс - әрекетке ынтасын жояды. Ол үлкендермен жаңа қарым -қатынас жасауға ұмытылады. Бұл қайшылық дағдарыс ретінде көрінеді, қарым -қатынас жасалған жоқ.

Бұл кезде бала тәрбиесінде белгілі қиындықтар пайда болады, бала үлкендердің талаптарын тыңдамайды, қыңырлық, қарсылық көрсетеді. Бұл қиындықтардың ауырлығы және қаншаға созылатындығы көп жағдайда үлкендерге байланысты болады. Үлкендер баланың іс - әрекет пен қарым -қатынастың жаңа түрлеріне ұмытылуын дер кезеңінде байқап, ескеруге және көмектесуге тиісті. Алдымен, үлкендердің өздері балаға деген көзқарасын өзгертуі керек, оған көбірек дербестік беріп, оның өсіп келе жатқан мүмкіндіктерін мойындауы және осы мүмкіндіктері толық ашылатындай жаңа іс - әрекетке үйретуі қажет.

Психикалық даму барысында пайда болған және жаңа қажеттер мен қызығушылыққа итермелейтін, сондай - ақ іс-әрекеттің жаңа түрінде игеруге бастайтын қайшылықтар психикалық дамудың қозғаушы күштері болып табылады. Егер бұл қайшылықтар тумаса, психикалық дамудың негізгі кезеңінен екіншісіне өту мүмкін болмас еді, және бала сол жеткен дәрежесінде қалып қояр еді, өйткені оның ілгері ұмтылуға, үлкендер үйреткенді игеруге ынтасы болмас еді.

Біздің елімізде мектеп жасына дейінгі балаларға қоғамдық тәрбие берудің ықпалы әрдайым өрісін кеңейтіп келеді. Баланың туғаннан бастап тұлға болып қалыптасуы, бала дамуының психология ғылымында маңызды мәселе болып саналады. Бала дамуының психологиялық жағын зерттеу арқылы ерекшеліктерге тән қасиеттерді сипаттауға тырысамыз. Баланың тұлға болып қалыптасуында қарым - қатынас негізгі рөлді атқарады.

Көптеген жылдардан бері осы қарым - қатынастың табиғи заңдылығы, оның жас және жеке ерекшеліктері, дамуы мен өзгерістері психология ғылымында негізгі зерттеу саласына айналады. Баланың өз құрбыларымен қарым -қатынасын дұрыс жолға қоя білуі баланың қандай адам болып қалыптасуына қатты әсер етеді. Бірақ осыны қалай қоя білу керек? Міне осы күрделі мәселелердің бірі болып табылады. Мектеп жасына дейінгі балалардың көпшілігі балабақшаларда тәрбиеленіп өз қатарларымен сонда жақсы араласады. Балаларды тәрбиелеудің ең қажетті бөлшегі тәрбиешінің балалардың бір -біріне деген қарым-қатынасын жақсы ұйымдастырып, қадағалап отыры болып табылады. Отбасылық тәрбиеде және басқа балалармен қарым - қатынас бала психикасының дамуында өз пайдасын беріп отырады. Қарым - қатынас процесінде баланың жеткіліксіз қанағаттандырылуы оның ары қарай эмоционалды сезімділікке, қаталдыққа, әлемге бастапқы сенімсіздігінің қалыптасуына алып келеді. Қарым - қатынас бала қандай ортада өсседе, адам үшін өмірлік маңызы бар қажеттілік болып табылады. Егер ересектер балалардың қарым - қатынасқа түсуге түрткі болатын ішкі қажеттілікті тануға үйретпесе де, онда бала оны түсінбейді және оған дұрыс жауап бере алмайды. Осы қарым - қатынас сферасындағы сәтсіздік өзінің артынан басқа да сәтсіздіктердің болына алып келеді, себебі, олар бір - бірімен өзара байланысты, бірақ әрқайсысы өзінің заңымен дамиды.

Әдебиеттер

- 1 Выготский Л.С. Психология развития человека. – М.: Изд-во Смысл; Эксмо, 2005. – 1136 с.
- 2 Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. – СПб. [и др.] : Питер, 2008. – 398 с. – (Мастера психологии). – Библиогр.: с. 386-389.
- 3 Джакупов С.М. Психология познавательной деятельности. – Алма-Ата, 1992. – 195с.
- 4 «Формирование личности ребенка в общении.»: Питер; СПб.; 2009.

Сарсенбаева Б.Ф., Кемал П.С.

(Павлодар қ., Павлодар мемлекеттік педагогикалық университет)

БАЛАЛАР ӨМІРІНДЕГІ ОЙЫН ІС-ӘРЕКЕТІНІҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Ойын - бала өмірінде үлкен орын алады, ақыл-ойының дамуында жетекші рөл атқарады. Бала өзі өмір сүріп отырған ортаны, айналасындағы заттар мен құбылыстарды ойын арқылы түсініп ұғынады, ойын арқылы ойлау, сөйлеу, есте сақтау т.б. секілді танымдық үрдістері дамиды. Ойын барысында бала өз қатарластарымен ойнай отырып, алғашқы ұжымдық қарым-қатынасқа түседі [3, 122 б.]. Ойната отырып баланың бойында адамгершілік тәрбиені, жеке заттардың қыр-сырын үйренуге деген қызығушылықты оятуға болады.

А.С.Макаренко ойында баланың түрлі қасиеттері дамитындығын айта келе: «Үлкендер өмірі үшін жұмыс, қызмет істеу, әрекет ету қандай орын алатын болса, балалар өмірінде ойын да сондай үлкен маңызды», - деп ойынның маңыздылығын атап көрсеткен [1, 291 б.]. Мектепке дейінгі бала өміріндегі ойын іс-әрекетінің алатын орны туралы көптеген ғалымдар зерттеп, тұжырымдамаларын жасаған болатын. Мысалы, В.В.Давыдов, Д.Б.Эльконин, Т.В.Кудрявцев ұжымдық ойынның мектепке дейінгі балаларға тән екенін дәлелдеп айтты [2, 207 б.].

Ойын арқылы оқыту – мектеп жасына дейінгі кезеңнің балаларында аса маңызды. Баланың бойында білімді бекіту және меңгерту үшін, дағды мен әдет қалыптастыруда балаға қайталау және жаттығу қажет. Егер баланың ойлауы образды, эмоциялық әсерде болса, ол соғұрлым жақсы нәтиже береді, сондай - ақ білім қызғылықты әрекетпен байланысты болса, баланың іс - әрекетімен іштей қабысып жатса, ондай білімді бала дұрыс меңгереді. Бала әрбір затты ұстап, дәмін татып, қызықтайды. Педагогикалық үрдісті жетілдіруде ойынның үлкен рөл алатындығын қазақстандық ғалым Н. Құлжанова да атап өткен. Оның айтуы бойынша мектепке дейінгі балалардың тәрбиесінде олардың жас ерекшеліктерін ескеру өте маңызды [2, 207 б.].

Мектепке дейінгі мекемелерде, мектепалды даярлық топтарында сабақтың өн бойы ойын әрекетін ұйымдастыру арқылы жүзеге асады. Өйткені, мектеп жасына дейінгі балалар сабаққа қарағанда, ойынды артық көреді, зейіндері тұрақсыз, бір іспен ұзақ уақыт шұғылдана алмайды.

Мектеп жасына дейінгі баланы дамытатын, өсіретін, әрі тәрбиелейтін де негізгі іс-әрекет – ойын. Ойын арқылы олардың ой-өрісі дамиды. Ойын үстінде балалар әртүрлі рөлде жолдастарымен қарым-қатынас жасауға, ойын үстінде ойлана отырып жауап беруге, қиялдауға, елестетуге қабілеттері қалыптасады. Сөздік ойындары балалардың ойлау, есте сақтау қабілетін дамытады. Ойыншықтарды пайдалана білуге үйренеді. Арнайы ойын ұйымдастырылған оқу іс-әрекетінің мазмұнына қарай танымдық, дамытушы ойындарды, тапсырмаларды қолдану, балаларды заттарды бір-бірімен салыстыруға, оларды қасиетіне қарай ажыратуға және оны танып білуге үйретеді. Сөйтіп бала топтағы жасына сәйкес бағдарламалық міндетті меңгереді. Ойын ұйымдастыруда балаларға жетекші бола отырып, ойнай білуге, ойын ережесін сақтауға, әрі оларды ойната отырып ойлануға бағыттайды, заттың атын немесе қасиетін есінде сақтап қалуға жол ашады, ойынға қызықтыра отырып зейінін, қиялын дамытады.

Балалар ойын ойнағанда көбіне айналасындағы болып жатқан оқиғаларды, шындықты, ата-анасынан, тәрбиешілерден көргенін бейнелейді. Оларға үй тұрмысындағы үлкендердің іс-әрекеті, қарым-қатынасы әсер етеді. Балалардың сюжетті ойындарынан көбіне шындықты көруге болады [2, 200 б.]. Балалар араласатын өмір ауқымы неғұрлым кең болса, ойын сюжеті де соғұрлым сан алуан келеді. Сондықтан кішкентайлардың ойын сюжеттері шағын, ал мектепке дейінгі ересектердің ойын сюжеттері өте сан алуан болып келеді. Ойын сюжетінің әр алуандығы артқан сайын ойын уақытының ұзақтығы да артады. Мысалы, 3-4 жастағы балалар ойынының ұзақтығы 10-15 минут болса, 4-5 жастағы балалар ойынының ұзақтығы 40-45 минутқа, мектепке дейінгі жастағылар ойыны бірнеше сағатқа созылады [2, 200 б.]. Бала ойын барысында заттарды танып, ажыратып қана қоймай, өзіне белгілі бір рөл алады да, соған сәйкес әрекеттер атқарады. Өзіне алған рөлді дұрыс орындап шығуда жауапкершілікті сезінеді. Мысалы, ойын барысында бала сатып алушының рөлін ойнаса, алған заттары үшін ақша төлемей кетуге болмайтындығын түсінеді, немесе дәрігер рөлін алса, емделушіге нұсқау беріп, талап қоя біледі. Сюжетті ойынның мәні осында көрінеді, яғни бала өзіне белгілі бір рөлді ала отырып, қойылған міндеттерді орындауға талпынады [2, 199 б.] Сюжетті ойындар мектепке дейінгі балалар өмірінде елеулі орын алады. Сюжетті рөлді ойындардың ерекшелігі сол, оны балалар өздері жасайды, ондағы пайдаланатын құралдар мен кейіпкерлерді ойдан шығаруы да балалардың тапқырлығын көрсетеді. Мектепке дейінгі балаларға көбінесе сюжетті ойындарды ойнатқан дұрыс. Себебі, бала ойын барысында өз рөліне деген жауапкершілікті сезініп, өзін бір уақыт үлкендердің орнына қойып, ойлау қабілеттері дамиды. Кейде балалар өзі ұнататын мамандық иесінің рөлін ойнауы мүмкін. Ойын барысында сол рөл арқылы өз қабілетін көрсететін балалар да болады. Бұл дегеніміз-баланың сол мамандыққа одан әрі қызығушылығын арттырып, өз мүмкіндігін айқындауға мүмкіндік береді. Ал тәрбиеші қай баланың мүмкіндігі мен қабілеті қай рөлге жақын екендігін білуге, бала бойындағы қабілетті көре білуге тиіс. Бұл балалардың болашақ өз мамандығын сүйіп таңдауына әсер етеді.

Мектепке дейінгі балалардың ойынын бақылауда тәрбиеші ең бастысы баланы ептілікке, ойлануға, дұрыс шешім қабылдай білуге, басқалардың шешіміне құрметпен қарауға, ортақ тіл табысуға, шыншыл болуға, тәртіпті сақтай білуге баули білуі тиіс. Ойын барысында балалардың физиологиялық, психологиялық, әлеуметтік ерекшеліктерін ескере отырып, жас ерекшеліктеріне сай ұйымдастыра білуі керек. Ойын баланың жас ерекшеліктеріне сай келмесе немесе қолайсыз ортада ұйымдастырылса,

балаға кері әсерін тигізуі мүмкін. Сонымен қатар ойын барысында баланың белсенділігін арттыратын, денсаулығына пайда келтіретін түрлі жаттығулар немесе би ұйымдастырып отырған да пайдалы. Бұл баланың ойынға деген белсенділігін арттырады. Тәрбиешінің осындай жайттарды ескеруінен баланың бойында қуаныш сезімі туындайды.

Ойын арқылы балада ырықты зейін мен ырықты ес дамиды [2, 204 б.]. Ойын жағдайларында балалар тәжірибе жинақтап, ойынның шарттары мен қағидаларын жаттап алып, бұлжытпай орындауға тырысады. Егер ол шарттарды орындамаса, ойыннан шығатынын біледі. Ойын барысындағы ситуациялар мен сюжет мазмұнын үйлестіру балада зейін жинақтауды, тапқырлықты талап етеді.

Баланың ойынын бақылай отырып, олардың қуанышы мен ренішін байқауға болады. Ойын кезіндегі баланың психологиялық ерекшеліктері деп мыналарды атауға болады: олар ойланады, түрлі эмоциялық күйге енеді, қиял елестері дамиды [2, 205 б.], мұның бәрі баланың қабілеті мен дарынын ұштайды. Ойын жағдайлары мен ондағы іс-әрекеттер мектепке дейінгі шақтағы балалардың ақыл-ой әрекетінің дамуына үнемі әсер етеді. Біртіндеп заттармен жасалатын ойын қимылдары азая түседі, бала заттар туралы және олармен ақыл-ой тұрғысынан іс-әрекет жасауды ойлауды үйренеді. Мектепке дейінгі балаларда сюжеттік ойындармен қатар қозғалмалы, баланың көңіл-күйінің жоғары болуына, денсаулығына, айналасына шаттықпен қарауына және ақыл-ойының дамуына (тез әрі дұрыс шешім қабылдау) әсер ететін фактор болып табылады. Баланың сау болып өсуіне әсерін тигізетін бұл ойындар далада таза ауада немесе спорттық алаңдарда ойналатын ойындар. Осы ойындардың арқасында балалардың көңіл-күйі, эмоциясы жоғарылап, оның нерв жүйесі жақсара түседі. Ойын әрекетінде балалардың психологиялық қасиеттері мен жеке басының ерекшеліктері неғұрлым тез қалыптасады.

Ойын барысында балаларда сөйлесу үлкен рөл атқарады. Сөйлесе жүріп балалар өз пікірлерін білдіреді, қарым-қатынас орнатады, басқа балаларға өз қалауын немесе наразылығын жеткізе алады. Ойында сөзбен уәделесу ұйымдастырушылық қызмет атқарады, балалар арасында өзара түсіністік пен достық сезімін тудырады. Балалардың сөздік қорларын дамытуда ойындарды, тапсырма-жаттығуларды қолдану үлкен нәтиже береді. Ойын арқылы балалардың сөздік қоры дамып, ауызша сөйлеу машығын игереді, таным белсенділіктері қалыптаса түсіп, ақыл- ойы өсіп жетіледі, әрі адамгершілік қасиеттер бойына сіңіреді.

Сонымен, ойын- мектеп жасына дейінгі бала дамуында ең маңызды фактор болып саналады. Адамдардың іс-әрекеті балалардың ойынында әр қалай бейнеленеді. Өзіне үлгі тұтатын адамның рөлін ойнауда бала асқан шеберлік танытуы мүмкін. Немесе керісінше, онша ұнатпайтын адамдардың рөлін ойнуда енжарлық таныта алады. Бұл баланың қиялына және шығармашылығына байланысты. Ойын барысында кейбір бала өз белсенділігін жақсы көрсетсе, кейбір балалар құлықсыздық танытып, басқалармен тіл табыса алмауы мүмкін. Мұндай жағдайда тәрбиешінің немесе ата-ананың балаларды ұйымшылдыққа, жолдастыққа шақыруда шеберлігі болуы тиіс. Бала бойында ұжымшылдық, достық сезімдерді қалыптастыруда ойынның рөлі ерекше. Бала ойыншықты басқалармен бөлісе ойнай отырып, тез тіл табысуды, сыйластықты, басқаларды құрметтеуді үйренеді.

Бала бойында жақсы қасиеттерді қалыптастырғымыз келсе, күнделікті іс-әрекетімізге абай болуымыз керек. Себебі, бала үлкендерге, ата-анасына еліктейді, солардан көргенін ойын барысында қайталайды. Ата-ана, тәрбиеші болсын баласының дұрыс өсіп, жақсы азамат болып қалыптасуы үшін жақсы жағдай жасап, баланың ойындарын қадағалап, тәрбиелік маңызы бар ойындар ойнатуы керек. Бала ойыннан қанағаттанушылық сезімін алуы тиіс. Ойын барысында баланың іс-әрекеттерін, дұрыс сөйлеуін, қарым-қатынасын қадағалау маңызды.

Қазіргі кезде өкінішке орай, балалардың көбісі ұялы телефонмен, компьютермен ойнағанды ұнатады. Рөлдік сюжеттік ойынға қызығушылықтары азая түсуде. Бұл ойындар балаға зиян әкелмесе, пайдасы аз деуге болады. Себебі, баланың денсаулығына тигізетін әсерімен қоса бала өзімен-өзі тұйықталады, ешкіммен қарым-қатынас орнатпайды, жүйке жүйесіне әсер етіп ашушаңдық, сабырсыздық секілді мінездер пайда болуына әкеледі. Ондай балалар көпшілік ортаны, басқалармен бірге ойнауды ұнатпауы мүмкін. Сондықтан ата-аналар өз баласын бақылауда ұстағаны жөн. Сонымен бірге, оларды көбіне ойын арқылы тәрбиелеуге мән берген маңызды.

Әдебиеттер

1. Жарықбаев Қ. Жантану. Алматы, 2008
2. Жұмабекова Ф., Нұрғазиева Н., Жамалиева С. Психология (мектепке дейінгі кезең): Астана, 2015
3. Намазбаева Ж.И. Психология: Алматы, 2005

ГЕНДЕРЛІК САЯСАТ ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚЫЗ ТӘРБИЕСІНЕ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ӘСЕР ЕТУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Халқымыз бір қолымен бесігін, екінші қолымен әлемді тербеткен ананы ерекше сыйлап, құрмет көрсеткені бізге белгілі. Қазіргі таңда әйелдер саясатта, бизнесте, экономиканың барлық салаларында ер азаматтармен қатар еңбекке белсене араласып, өздерінің біліктілігімен, қабілет, дарынымен, іскерлігімен көзге түсіп отыр. Олар мемлекетіміздің өсіп – өркендеуіне лайықты үлестерін қосуға белсене араласып жатыр. Әйел адамзаты жер шары халқының жартысын құрайды. Олардың түйінді мәселелері зор әлеуметтік маңыздылыққа ие.

Қазіргі уақытта бүкіл жер шары бойынша тарихи қалыптасқан еразаматтарының әйел азаматтарынан үстем болуы әртүрлі өзгерістерге ұшырап отыр. Өнеркәсіптік дамыған және әлеуметтік бағытталған мемлекеттерде құқықтары мен мүмкіндіктері туралы сұрақтарында, қажеттіліктерінде әйел азаматтары біршама теңдікке жетті. Әйел адамның күнделікті өмірдегі амандығы бүкіл қоғамға жағымды әсер етіп, адамзаттың дамуының көрсеткіші болып саналады. Бірнеше ғасырлар бойы адамзаттың санасында қалыптасқан азаматтық қоғамдағы әйел адамзатының екінші дәрежедегі рөлі мәселенің түйіні болып табылады. Өкінішке орай, бұл мәселе бойынша біршама даму орын алып отырса да біздің қоғамда ер азаматы мен әйел азаматы арасында теңсіздік сақталғаны белгілі.

Қазақ халқы қыз баланы әрқашан әлпештеп өсірген. Төріне отырғызып, төбесіне көтерген. Анаға, әйелге ерекше құрмет көрсеткен. Өкінішке қарай, қазір осынау жақсы салт-дәстүрімізден тамырымызды үзіп, ажырап бара жатырмыз. Әлбетте, біз демократиялық жолмен жүреміз. Бірақ қазіргі мынау жаһандану заманында біз ұлттық түбірімізден ажырап қалмау жағын да ойластыруымыз қажет.

Жалпы, гендерлік саясаттың даму тарихының шығуы ХІХ ғ. басталады деп санауға болады. Батыс Еуропа және АҚШ елдерінде екі жыныстылардың теңдігі туралы феминистік қозғалыстары пайда болғаны белгілі. Бұның негізгі бағыты - әйелдердің сайлау құқығы туралы күрестері болды.

Феминизм, гендерлік саясат деген ұғымдар 18 ғасырда Еуропада дүниеге келгені мәлім. Алғашында әйел теңдігі Солтүстік Америкада 1775 – 83 жылдары тәуелсіздік соғысында көтерілген болатын. Феминистер ХVІІІ ғасырдың аяғы мен ХІХ ғасырдың басында еркектермен қатар еңбек ету, білім алу, тек еркектер ғана пайдаланатын саяси құқықтарға қол жеткізуді ғана көздеген еді. Әлемде осылайша әйелдер ұйымдары дүниеге келген болатын.

Феминизм (лат. *femina* - әйел) – әйелдердің еркектермен саяси, экономикалық, мәдени, жеке және әлеуметтік құқықтарының теңдігі жолындағы және әйелдердің кемсітушілігіне қарсы қоғамдық қозғалыс болып табылады. Феминизмнің басты идеясы – қоғамның бүкіл саласында әйелдерге еркектермен тең мүмкіншіліктерді орнату еді. Феминизм теория ретінде Батыстың интеллектуалдық ағымдарынан бастау алған: либералдық философия және адам құқығы (Локк, Руссо, Миль және тағы басқа негізін қалаушылары), әлеуметтік теория, адамның сексуалдық тәлімін әлеуметтік және саяси тұрғыда қаралуы (Зигмунд Фрейд, Вильгельм Райх, Маргарет Мид, Франкфурт мектебінің философтары: Герберт Маркузе және Теодор Адорно).

Әйелдік зерттеулердің жаңа дәуірі 1986 жылы американдық зерттеушісі Джоан Скоттың «Гендер - полезная категория исторического анализа» мақаласы жарыққа шыққан соң басталды. Осы уақыттан бастап «гендер», «пол-род», ұғымдары бұл мәселелерді зерттеуде маңызды категорияға айналды. Бұл көзқарас аясында «гендер» концептісі жыныстар арасындағы теңсіздіктің әлеуметтік сипатын жоюға бағытталды.

Әйел тақырыбын талқылауда бүгінгі күннің өзінде үлкен орын алатын жұмыс ол атақты француз философы Симон де Бовуардың 1949 жылы баспадан шыққан жұмысы «Екінші жыныс» деп аталады. Онда әйел мәселесі философиялық тұрғыдан қарастырылған.

Ал, Қазақстанда әйел бейнесі мен гендерлік мәселені зерттеудің дамуына «Введение в теорию гендера» (Алматы, 1999) деп аталатын топтық ғылыми жинақ пен «Пол женщины» жинағы (Алматы, 2000) үлкен түрткі болды.

Әйел теңдігі мәселесі қанша жерден көтерілгенімен, шындап келгенде, жаратылыс тұрғысын да еркек пен нәзік жандылар тең емес. Әрқайсысы өзіне тән қасиеттермен ерекшеленетіні белгілі.

Гендерлік саясат дегеніміз, әйелдерді ерлермен тең дәрежеде билікке тарту, ана мен балаға айрықша әлеуметтік жағдай жасау, отбасындағы зорлық-зомбылықтың алдын алу сияқты мәселелерді шешуекені белгілі. Бұл гендерлік саясат – қоғамдық өмірдің барлық салаларында ерлер мен әйелдердің теңдігіне қол жеткізуге бағытталған мемлекеттік және қоғамдық қызмет болып табылады.

Гендерлік саясат дегеніміздің басты мәні, әйел адамның табиғат берген бүкіл қасиет – мүмкіндіктерін жарқырата көрсетуі, өзінің өмірден теңін тауып, отбасының ұйытқысы болып, сәбилерін бауырына басуы. «Отбасы – шағын мемлекет» десек, сол мемлекеттің іргетасы мықты болуы, оның гүлденуі және дамуы, төңірекке шуақ шашуы – сол әйелдің басты бақыты. Осы бақытты да қоғаммен қосаалып жүреалса, онда мемлекетіміздің өркендеуіне зор септігін тигізетіні сөзсіз. Әрбір ошақ мықты болса, бүтіндей еліміз де мықты болады.

Әр халық қыз баласын тәрбиелеу жүйесін ғасырлар бойы жинақтап, өз уысында ұстай білді. Қыз бала тәрбиесіне мән беріп, оның қағидалары мен ережелерін ұстанғандардың бірі – қазақ халқы. Қазақ елінің тарихи, әлеуметтік – экономикалық жағдайларының, халықтың көшпелі өмір салтының ерекшелігіне сәйкес қыз баланы тәрбиелеуде өзіне тән талаптары қалыптасты. Қазақ халқында әр отбасындағы қарым – қатынастың өзіндік ерекшелігі ретінде, біріншіден, қыз балаларға деген мейірімділік, екіншіден, белгілі бір дәрежеде қатаңдық орын алды. Демек, «әйелді сүйіктіге айналдыратын – ар мен ұят» деп білетін қазақ халқы әйелдік қадір – қасиет туралы қыз балаларына жастай тәрбие жүргізеді.

И.Қарақұлов «Қырық сұрақ» атты еңбегінде жастарды отбасын құруға даярлау, жыныстық тәрбие жайлы диалог ретінде берілген ойлар мен деректер, жастар тәрбиесіне көңіл бөле келіп, ана ұғымын терең түсіндіріп, анаға деген ілтипат, құрметтеу сезімдерін ғылыми тұрғыда дәлелдеген.

З.Ө.Жантекеева жыныстық тәрбиені ұл мен қыз арасындағы гигиеналық, физиологиялық және жас ерекшеліктеріне қарай әртүрлі кезеңге бөліп қарастырған. Жас ерекшелігі кезеңдеріндегі өзгерістерге, мінез-құлық пен көңіл-күй толғаныстары, достық қатынастарын дұрыс түсініп, оларға аса сезімталдықпен қараудың маңызын көрсеткен.

Әйелдік қадір – қасиет дегеніміз әйелдерге тән әдеп-иба, ар-ұят, бауырмалдылық, мейірім-шапағаттылық, кеңпейіл-кешірімділік, адалдық пен пәктік, нәзіктік пен биязылық болып табылады.

Әйелдер мәселесі тарихи жағынан алғанда да, бүгінгі шынайы уақыт шеңберінен алғанда да бұқаралық санаға әсер ететін, қоғам дамуына да ықпалды көпшілік құбылыстар қатарына енген.

Қазақ тарихында, ұлт мәдениетінде, салтында, дәстүрінде әйел адамның, қыз баланың қоғамдағы орны ең алдымен отбасындағы орнымен қадірлі саналған. Яғни, әйел адам қоғамымыз үшін болашақ ұрпақты жалғастырушы ана, мемлекет өміріндегі жауапты қызметкер, отбасындағы аяулы жар екендігін біз ешқашан науқандық саясатқа айналдырмауымыз қажет екенін естен шығармаған дұрыс.

«Әйелдер – отбасы тірегі, яғни – мемлекет тірегі. Біздің еліміздің болашағы біздің бүгінгі баланы тәрбиелеуімізге тікелей байланысты», - деп Елбасымыз айтқандай, бір қолымен бесікті, екінші қолымен әлемді тербеткен аналарымызсыз қоғамды елестету мүмкін емес. Отбасы барлық кезде адами құндылықтар, ұрпақтардың мәдени және тарихи мұрасы сақталатын асыл ұя, қоғамның іргетасы болып табылады. Елбасымыздың «Отанға деген ыстық сезімі жақындарына, туған – туысқандарына деген сүйіспеншіліктен басталады», - деген сөзінің астарына үңілсек, тәрбиенің бастапқы әліппесін бала отбасында алып, онда адамгершілік пен ізгіліктің негізі қаланатындығын сезінуге болады.

Отбасындағы тәрбие мәселелерінде заманауи мазмұн сипат алғанмен, көп жағдайда дәстүрлі әдістерді қолданатындығы рас. Этнопедагогикадағы тәжірибеден сыналған озық тәрбие әдістерінің бірі: *үлгі тұту, өнеге көрсету*. Қазақ отбасындағы ұрпақ тәрбиесіндегі – адамгершілік қасиеті жоғары адам болу үлгісінің негізгі кейіпкері баланың *әкесі мен анасы болмақ*. Бұдан ересек адамдардың жастарға үлгі бола білуі және әрбір ата-ана баласының рухани-әлеуметтік сұранысына жауап беруге ұмтылу қағидасы туындайды.

Әдебиеттер

- 1 Шакирова С.М. Теория гендера. – Алматы: АГУ, 1999.
- 2 Шеденова Н.У. Социальные проблемы женского труда в условиях рыночных отношений. – Алматы: Галым, 1998.
- 3 Сарыбекова Ж.Т. Қыздар тәрбиесін ұйымдастыру: Оқу құралы. – Тараз: Тараз университеті, 2015. – 21 б.
- 4 Воронина О.А., Васильева Э.П., Якимова Е.В. Феминизм: перспективы социального знания. – М., 1992.
- 5 Симон де Бовуар. Второй пол. – М.: Прогресс, СПб.: Алетейя, 1997.
- 6 Қарақұлов И. Қырық сұрақ. – Алматы: Жалын, 1983. – 119 б.
- 7 Жантекеева З.Ө. Қыз намысы. – Алматы: Білім қоғамы, 1977. – 36 б.
- 8 Қоңырбаева С.С. Отбасы: бала мен ата-ана. – Алматы, 2006.- 199 б.

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ АУТИЗІМІНІҢ ЕРЕКШЕЛІГІ

Балалар аутизмi – психологиялық дамудың бұзылуы, мұндай балалар адамдармен қатынасуда және әлеуметтік әрекеттестікте қиындыққа ұшырайды. Аутистік дамудың бір ерекшелігі – сөйлеу және интеллектуалдық мүмкіндіктері қалыпты болғанына қарамастан, бала бұл мүмкіндіктерін шынайы өмірде, айналасындағылармен араласқанда қолдануға асықпайды [3,96 б.].

Қазіргі уақытта әлемде аутистік ауытулары бар балалар саны күрт артып барады. Осыдан 20 жыл бұрын әр 10 мың балаға шаққанда аутизммен ауырған 3-4 бала тіркелетін болса, қазір бұл сан 10-нан 20-ға дейін жеткен. Аутизмнің жайылуын эпидемияға теңейтіндер де бар. Мұндай дертке шалдыққан балалар саны Қазақстанда да артып барады. Облыстың психолого-медико-педагогикалық консультациялардың деректеріне сенсек, 2002 жылы 93 бала аутизмге шалдыққан болса, 2010 жылы 465 балаға артқан.

Аутизмге шалдыққан балалар саны артқандықтан, оларға лайықты және уақтылы коррекциялық көмек көрсету қажеттілігі туды. Аутизмi бар бала қоғамға бейімделуі үшін оған үнемі қолдау және симуляция қажет болады. Егер аутизмi бар баланың отбасы балабақша, мектеп, әлеуметтік қоршаған орта сияқты қоғамдық институттардан өзіне қажетті қолдауды ала алатын болса, онда көмек көрсетуге мүмкіндік бар. Қоғам тарапынан түсіністік болуы үшін халыққа түсіндіру жұмыстарын жүргізіп, аутизмi бар балаларды оқыту және әлеуметтік тұрғыдан дамыту бойынша білімдерін арттыру қажет. Әр баланың өз ерекшелігі бар, сондықтан әрқайсысы өз тәжірибесі негізінде дербестігін және қабілетін дамытуға тиіс. Жетістікке жетіп, тәжірибе жинау үшін оған сіздің қолдауыңыз бен оң көзқарасыңыз қажет. [1,482 б.]

Психикалық дамудағы ауытқудың бөлек түрі түрі ретінде балалар аутизмін алғаш ретін 1943 жылы доктор Л.Каннер ұсынды. Ол балалар арасында кездесетін дамудағы ауытқуды сипаттай келе бұл құбылысты «ерте жастағы балалар аутизмi» (Каннер синдромы) деп атады. Оның негізгі белгілері мыналар:

- айналадағы адамдармен эмоциялық байланыс орнатудағы елеулі қиындықтар;
- үнемі қайталанатын, біртекті әрекеттерді орындауға деген зор құлшыныс;
- белгілі бір нысандарға қатысты істерге шамадан тыс ден қою;
- сөйлеуге мүмкіндігі бола тұра сөйлемей (мутизм), немесе адамдармен қарым-қатынаста сөйлеу әдісін қолданбау;
- белгілі бір салаларда ерекше қарым-қабілетінің болуы.

Аутизмнің диагностикалық критерийлері [2, 333 б.].

Оныншы рет қайта қаралған аурулардың халықаралық классификациясына (МКБ-10) сәйкес балалар аутизмi дегеніміз – психологиялық дамудың первазивтік бұзылу (жалпы, барлық жерде кездесетін, әртүрлі фомадағы) түрі. Психика дамуының барлық салаларда: сенсорлық және моторлық дамуда, танымдық және эмоциялық салада, өсе келе қалыптасатын мінез-құлықта, ақыл-ой мен тұлғалық дамуда ауытқулар байқалады.

Балалар аутизмi синдромының үш негізгі және міндетті белгісі бар:

1. қатынастың сапалық тұрғыдан бұзылуы;
2. әлеуметтік әрекеттестіктің сапалық тұрғыдан бұзылуы;
3. мінез-құлықтың стереотиптік формалары.

Қосымша маңызды критерийлеріне мыналар жатады:

- ауытқудың міндетті түрде ерте басталуы (сәби немесе кішкене бала шағында);
- биологиялық шығу тегі (орталық жүйке жүйесіндегі органикалық жетіспеушілік кесірінен);
- басқа психикалық аурулар сияқты ремиссия, рецидив жағдайлары болмай, үнемі көрініс табуы.

МКБ-10 балалар аутизмін психикалық аурулар симптомы (шизофрения), әлеуметтік психиканы жаралаушы факторлардың (психогендік аутизм, парааутизм) әсерінен болған ауытқулармен бірге, бір топта қарастырмайды.

Балалар аутизмi - дамудың асинхронды және ауытқыған түрі. Мұндай жағдайда психиканың кей тұстары уақытымен дамыса, енді бірі уақытынан озып кетеді, ал кей түрлері мүлде артта қалып қояды. Аутизмi бар балаларда интеллектуалдық және эмоционалдық дамудың айырмашылығы үлкен болады, бір салада көп жетістікке жетсе, бір сала дамымай қалады.[4, 95 б.]

Аутизм симптомдары [3, 98 б.]:

1. Әлеуметтік әрекеттестіктің сапалық тұрғыдан бұзылуы:

а) басқа адамдардың әрекеттеріне эмоциялық реакцияның немесе жағдайға қарай тиісті мінез-құлықтың болмауы;

ә) әлеуметтік әрекеттестік және байланыс мақсатында көзқарас, беттің мимикалық құбылуы, ым-ишара әдістерін дұрыс қолдана алмауы;

б) қатарластарымен қарым-қатынас орнатып, бірге ойнай алмауы;

в) басқа адамдармен араласқанда эмоционалды, әлеуметтік тұрғыдан лайықты жауап қатпауы, ортақ мүдденің болмауы.

2. Қатынастағы сапалық ауытқулар:

а) сөйлеу әдісін коммуникативтік тұрғыда қолданбауы, сөйлеуді қолданбаған жағдайда оның орнына дауыс ырғағын, ым-ишараны, мимиканы пайдаланбауға тырыспауы;

ә) басқалармен салыстырғанда әңгімені бастап, оны әрі қарай жалғастыруда (сөйлеу дамуының кез келген кезеңінде) қиындық көруі, сөйлеу арқылы ойын білдірудің дамып-жетілмеуі, қайталанатын, стереотипті сөйлеу әдісі;

б) рөлдік және әлеуметтік тұрғыдан имитация жасайтын ойындар кезінде өзін дұрыс ұстамауы, синхрондылықтың болмауы, қатынас кезінде айналасындармен лайықты түрде әрекетке түспеуі.

3. Мінез-құлық формаларының, қызығушылықтарының және белсенділігінің шектеулі, қайталанбалы және стереотиптік болып келуі:

а) Күнделікті өмірдің түрлі салаларында қатып қалған темірдей тәртіп орнатуға ұмтылуы; белгілі бір заттарға, әрекеттерге (рәсімдерге), қызығушылықтарға ерекше ден қоюы;

ә) стереотиптік және шектеулі әрекеттер мен қызығушылықтарға толықтай берілуі;

б) моторлық стереотиптер;

в) заттардың кейбір бөліктеріне, ойыншықтардың маңызды емес элементтеріне (олардың иісіне, сыртқы материалына, шығаратын дыбысына, вибрациясына) ерекше мән беруі.

Балалар аутизмне диагноз қоюдың қосымша белгілеріне үрей, ұйқының бұзылуы, дұрыс тамақ ішпей, ызақорлық және агрессивтілік, және өзіне қарсы агрессия сияқты белгілер жатады. Балалар аутизмі кезінде сандырақтау және галлюцинация (елес) болмайды. Аутистикалық регрессия (қалыптасқан психикалық функциялар мен дағдылардың жойылуы) болды ма, әлде қазір болып жатыр ма, осыны анықтап алу қажет. Балалар аутизмі кезінде көру, есту қабілеттері де нашарлауы мүмкін.

Аутизмнің таралуы:

Осыдан 20-10 жыл бұрын әлемнің түрлі елдерінде аутизмге шалдыққандардың саны әрбір 10 мың балаға шаққанда 4-тен 26-ға дейін болып келетін. Эпидемиологиялық зерттеулердің көбіндегі мәліметтерге сенсек, балалар аутизмінің негізгі түрлері - Каннер және Аспергер синдромымен ауыратындар саны әр 10 мың балаға шаққанда 4-5 баладан келген. Соңғы жылдары аутистік сектордың балалар аутизміне ұқсас түрлі ауытқулары табылғалы бері мұндай балалар саны әр 10 мыңға 30-60 баладан келетін болды. Қазақстандағы облыстық психологиялық-медициналық-педагогикалық консультациялардың статистикасына сенсек, 2014 жылы аутизмге және аутистік спектр ауытқуларына шалдыққан 1456 бала тіркелген.

Түрлі деректер бойынша Каннер синдромына шалдыққан ұлдар мен қыздардың үлесі 3:1 не 4:1 болып келеді. Яғни, бұл дертке шалдыққан ұлдар саны қыздардан 3-4 есе көп. Аутистік ауытқулар спектріндегі аурулар саны артқан сайын ондағы ұлдардың да үлесі 13:1, 13:1,5 болып арта түсетіні белгілі болды.

Аутизмнің себептері:

Аутизмді тудыратын нақты себептер әлі анықталған жоқ. Түрлі елдердің зерттеушілері аутизмнің пайда болуы мен қалыптасу механизмдеріне байланысты ортақ теория қабылдай алмай келеді. Аутизм баланың ерте дамуы кезінде мидың барлық немесе бірнеше функционалды жүйесіне әсер ететін көптеген факторлардың тоғысуынан болған бірнеше ауытқудың кесірінен қалыптасады деген тұжырым бар. Аутистік ауытқуларға алып келетін отыздан астам фактор бар. Ықтимал себептерді үш топқа бөліп қарастырамыз [3, 96 б.].

Себептердің 1-тобы тұқым қуалаушылықпен байланысты. Кейбір мамандардың айтуынша, аутизм – тұқым қуалайтын ауру және ол гендік деңгейде беріліп отырады. Кей жағдайларда бұл тұжырымның растығын дәлелдейтін мысалдар да бар, себебі аутистік белгілер бір отбасының мүшелерінен байқалып жатады. Алайда, ғалымдар аутизмге жауап беретін генді әлі күнге таба алған жоқ.

Себептердің 2-тобына хромосомалық (генетикалық) мутация, зат алмасудың туа бітті аурулары жатады. Кейбір генетикалық синдромдар мен зат алмасу ауруларының клиникалық симптомдарының қатарына аутистикалық белгілер де кіреді. Мұндай аурулардың қатарында сынғыш (фрагильді) X-

хромосома, Ретт, Мебиус синдромдары, сонымен қатар фенилкетонурия, мукополисахаридоз және басқалары бар.

Себептердің 3-тобы орталық жүйке жүйесінің түрлі себептермен зақымдалуымен байланысты. Оған мыналар түрткі болуы мүмкін:

а) жүктілік және туу кезінде түрлі патогендік факторлардың әсер етуі: нейроинфекция, вирустық инфекция, жарақат, асфиксия, және т.б. Мұндай жағдайда аутизмді аурудың салдарынан болған жүйке жүйесінің резидуалды-органикалық күйі деп қарастырады.

ә) биохимиялық, нейробиохимиялық және метаболикалық ауытқулар. Арнайы зерттеулер (жұлын сұйықтығы, қан, несеп сараптамалары) көрсеткеніндей, аутистикалық симптомдар физиологиялық тұрғыдан белсенді заттар (серотонин, катехоламин және дофамин) алмасуының бұзылуынан болады. Биохимиялық өзгерістер мен аутистикалық белгілердің арасындағы байланыстың бар екенін дәлелдейтін зерттеулер бар.

б) екпе салу, экологиялық жағдайдың нашарлығы, дұрыс тамақтанбау салдарынан ауыр металдардың (сынап, қорғасын, кадмий) ағзаны улауы. Кейбір зерттеу нәтижелері көрсеткеніндей, аутизм синдромдарының пайда болуына қоршаған ортада және азық-түлік құрамында бар ауыр металдармен улану да әсер етеді. Аутизмнің пайда болуына иммундық дисфункция мен екпе салудың әсері де зерттелді. Баланың улануына екпе дәрінің құрамында сынаптың консервант ретінде кездесуі де әсер етуі мүмкін деген болжам бар. АҚШ-тың Калифорния штатында құрамында сынабы бар екпе дәрілер санын шектеу аутизммен ауырған балалар санын 25%-ға төмендетті деген дерек бар. Десе де, аутизммен ауыратын балалардың арасында ешқандай екпе алмаған, қан құрамында сынаптың мөлшері көп емес балалар да жетерлік.

Аутизмнің аталған себептерінің барлығы тек аутизмге ғана емес, психологиялық дамудың басқа да ауытқуларына тән. Бала дамуының түрлі кезеңдерінде оның ағзасына әсер ететін факторлар (тұқымқуалау, органикалық, биохимиялық, әлеуметтік) өте көп. Аутизмнің пайда болуында тұқымқуалаушылық пен органикалық факторлар шешуші рөл ойнаса, психогендік факторлар аутизмді тудырып, қоздырып, күрделілендіретін фактор рөлін атқарады.

Қорыта келгенде, аутизмді бар бала өзі қалап тұрса да, басқа балалар күнделікті өмірде ешқандай қиындықсыз меңгеріп алатын адамдармен қарым-қатынас жасасудың, әрекеттесудің жалпыға ортақ әдістерін өз бетімен меңгере алмайды.

Әдебиеттер

1. Орысша-қазақша түсіндірме сөздік: Педагогика / О 74 Жалпы редакциясын басқарған э.ғ.д., профессор Е. Арын - Павлодар: "ЭКО" ҒӨФ. 2006. - 482 б.
2. Джереми Тейлор. Здоровье по Дарвину: Почему мы бодем и как это связано с эволюцией = Jeremy Taylor: "Body by Darwin: How Evolution Shapes Our Health and Transforms Medicine". – М.: Альпина Паблишер, 2016. – 333 р. – ISBN 978-5-9614-5881-7.
3. Лебединская К. С., Никольская О. С. Диагностика раннего детского аутизма: начальные проявления. – М.: Просвещение, 1991. – 96 с. – ISBN 5-09-003454-0.
4. Лебединская К. С., Никольская О. С., Баенская Е. Р. и др. Дети с нарушениями общения: ранний детский аутизм. – М.: Просвещение, 1989. – 95 с. – ISBN 5-09-001264-4.

Сейдина М.З.

(Астана қ., Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті)

ЕРЕСЕКТЕРДІҢ ТОЛЕРАНТТЫЛЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Елбасы Н.Ә.Назарбаев «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласында әлемде бағыты әлі бұлыңғыр, жаңа тарихи кезең басталғанын айта келе, «Күллі жер жүзі біздің көз алдымызда өзгеруде. Күн санап өзгеріп жатқан дүбірлі дүниеде сана-сезіміміз бен дүниетанымымызға әбден сіңіп қалған таптаурын қағидалардан арылмасак, көш басындағы елдермен тереземізді теңеп, иық түйістіру мүмкін емес. Өзгеру үшін өзімізді мықтап қолға алып, заман ағымына икемделу арқылы жаңа дәуірдің жағымды жақтарын бойға сіңіруіміз керек», -деп атап көрсетті [1]. Бұл жаһандық өзгерулер мен ғаламдық процестер контекстінде еліміздің тәуелсіздік дәуіріндегі ұлттық және зияткерлік әлеуетінің жаңа сапасын шығармашылықпен жаңғыртудың қажеттілігін ұғынуға ықпал етеді.

Бұл жаңа дәуірдегі экономикалық, саяси-әлеуметтік, мәдени, педагогикалық, психологиялық өзгерістерге ересек адамдардың толеранттылығын қалыптастыру өзекті мәселе болып табылады.

Психология ғылымында толеранттылық мәселесіне соңғы онжылдықта назар аударылды. «Толеранттылық» ұғымының негізгі сипатын жеке тұлғаның мінез-құлқымен байланыстырады, атап айтқанда :

- «Сәйкестік» - Р.Фогельсон, Э.Эриксон, В.А.Лекторский;
- «Басқаны құрметтеу» - И. Дзялошинский, Г.Шеламова, Т.Загоруля;
- «Белсенді өмірлік ұстаным» - А.А.Асмолов;
- «Өзара әрекеттесудің ерекше тәсілі ретінде тұлғааралық диалог» - С.Братченко;
- «Креативтілік» - Н.Бахорева, С.Бондырева, Д.Колесов, Г.Солдатов.

Ал, «ересек адамдар» дегенде біздің ойымызға оралатын тұжырым: «Кәмелеттік жасқа толған, рухани-моральдік жағынан жетілген адам».

Психолог И.Б.Гриншпун «толеранттылық» ұғымын жеке адамның сипатына байланысатын параметрлерді ұсынады:

1. Толеранттылықтың объективті қатынастары. Толеранттылық әртүрлі нысандар мен әртүрлі түрлердің өзара байланыстарынан сараланғаны анық.

2. Толеранттылық ауқымы. Толеранттылықтың жеке сипаты өзара фрустрациялық шегі санының шартты белгісі ретінде анықталады.

3. Толеранттылықтың фокусы. Екі полюстің біреуіне стилистикалық жақындығы (толеранттылық-интолеранттылық) немесе ықтимал баланс белгілейтін типологиялық сипаттамасы.

4. Толеранттылықтың тұрақтылығы. Уақытша сипаттамасы.

5. Динамикалық толеранттылық. Бұл уақыт ауқымы мен осы өзгермелілік параметрлерінің өзгермелілігіне нұсқайды. Төзімділік статистикалық емес, біріншіден, ережеге нақтылық, екіншіден, полюстердің біріне жақындаған кезде баса назар аударудағы ықтимал өзгеру динамикасы.

Жоғарыда көрсетілген параметрлер адамның басқа адамдарға деген қарым-қатынасын сипаттау және толеранттылық дәрежесін анықтау үшін психологияда коммуникативтік толеранттылық қолданылады. Бұл адамның тәрбиесі мен дамуының барлық факторларын, оның құндылықтар жүйесін, мәдениетін, темпераментін, ойлау қабілетін және әлеуметтік тәжірибесі мен қарым-қатынасын біріктіреді.

Күнделікті өмірде барлық адамдар басқалармен өзара әрекеттеседі, әр жағдайда әрбір адам үшін толеранттылық дәрежесі өзгереді. Бірақ адамдағы көрсеткіш неғұрлым жоғары болса, ол басқалармен ортақ тіл табады, яғни түсіністікке жетелейтін толеранттылыққа негізделген өзара әрекеттестік жүйесі тізбектеледі.

Коммуникативтік толеранттылықты төмендегідей түрлерге бөлуге болады:

- нақты бір адамға қатысты өзін көрсететін *ситуациялық жағдай*. Эмоциялардың бағыты тұрақты болып табылады: объект симпатиялық немесе жағымсыз;

- адамдар тобына (ұлттарға, мамандықтарға) қатысты *типологиялық жағдай*. Белгілі бір типтегі өкілдермен қарым-қатынас жасағанда, адамдардың бүкіл тобына қатысты оң немесе теріс эмоциялар бар;

- *кәсіптік толеранттылық* адамның белгілі бір мамандығына және жұмыс процесінде өзара қарым-қатынас жасайтын адамдардың түрлеріне байланысты. Мысалы, әртүрлі науқастармен айналысатын дәрігердің толеранттылығы: қыңыр, агрессивті, режимді және басқаларды бұзады;

- адамға адамның өзіндік сипаты, моралі мен өмірлік тәжірибелік қасиеттерін ескере отырып *жалпы* қарым-қатынас жасауы.

Л.Ю.Рюмшина: толеранттылық - қолайсыз факторлар болған жағдайдағы *адамның тұрақтылығы*. Мысалы, толеранттылық қауіпті жағдаятта үрейлену эмоцияның шегін арттырса, сыртқы бейнесі бейтараптылықты төмендетпестен ұзақ уақыт бойы қолайсыз әсерлерге шыдамдылықпен, ұстамдылықпен, өзін-өзі басқаруымен ерекшеленеді [2].

Е.Ю.Клепцова толеранттылықтың мазмұнын көзқарас, пікір, бағалау, наным-сенімдер, адамдардың мінез-құлқы және т.б. келіспеушіліктер жағдайында жеке тұлғаның жеке қасиеті болып табылатындығымен толықтырады. Сонымен қатар, толеранттылықтың механизмдері (ұстамдылық, өзін-өзі бақылау, өзін-өзі байқау) объектіге сезімталдықтың төмендеуінде көрінеді [3].

А.Г.Асмоловтың «толеранттылық» ұғымын үш қиылысатын мағынада түсіндіреді: 1) «тұрақтылық», «шыдамдылық»; 2) «төзімділік»; 3) «шегі», «ауытқушылықтың шегі» [4].

Психологтар Г.У.Солдатова, Л.А.Шайгерова, О.Д.Шарова: «Толерантты адам - «өзін жақсы білетін және басқаларын танитын адам». Мейірімділік пен рақымшылықтың көрінісі - толерантты қоғамның маңызды құндылығы және толерантты адамның ерекшелігі» [5].

Психологияда толеранттылық негізінен оның жеке көріністеріне, яғни адамның жеке қасиетімен байланысады. Бір жағынан, бұл тұрақты және туа біткен, кем дегенде, қатаң психологиялық

конструкциялармен байланыстырылған қасиет, ал екінші жағынан, қарым-қатынасты өзгерту арқылы психологиялық түзетуге жатады.

Толеранттылық халықаралық, қоғамдық және тұлғааралық қатынастардың маңызды принципі ретінде, басқа адамдарға деген құрмет пен тең қарым-қатынастың болуын білдіреді. Бір қоғамда бірлесіп тіршілік етудегі ересек адамдардың коммуникативті толеранттылығы бөтен адамдардың көзқарастары мен құндылықтарына, мінез-құлқында либералды шешімді орната алуы мен басқа адамға тәуелді болмаса да оларға ашық болу, агрессия көрсетпеу.

Толеранттылық - адамның құқықтары мен негізгі бостандықтарын мойындау негізінде қалыптасқан белсенді қарым-қатынас, олай болса, толеранттылықты диалог арқылы және пікірлер мен позициялардың әртүрлі жолымен жүру қабілетіне күмәнданбайтын күшті және ақылды адамдарға арналған артықшылық ретінде ұғыну керек.

Толерантты ересектердің жеке ерекшеліктері туа біткен емес, ол бала кезінен басқа адамдармен өзара қарым-қатынас жасай бастаған сәттен бастап қалыптасатын әлеуметтік қасиеттері ие болып табылады.

Ересектердің қалыптастырудың екі жолы бар: интолеранттылық және толеранттылық. Бірінші жолы, өзінің айрықшылықтығы, жауапкершілікті басқаларға беру ниеті, қауіп-қатер төніп тұрған қатерді қабылдау, қатаң тәртіпке және күшті билікке ұмтылу. Екінші, бұл басқаларға оң көзқараспен және әлемге мейірімділікпен еркін қатынас жасай білетін адамның жолы.

Интолеранттылық шыдамсыз, үрейлі адам, кінәні өзінен емес басқа адамнан іздейді. Сондай ересектердің өмірде жиі кездесуі қоғамда түрлі проблемаларды тудыруға ықпал етеді. Қоғамның еркін дамуы мен жалпы өмір сүруіне деген күреске қажетті принциптер мен құндылықтарды алға қою бүгінгі таңда толеранттылықты қалыптастыруға тікелей байланысты.

Сонымен, ересектерге толеранттылықты қалыптастырудың маңыздылығын төмендегідей топтастыруға болады:

Біріншіден, ата-аналардың отбасындағы өзара қарым-қатынасы балалардың еркін өмір сүруіндегі өмірлік қағидаларды шынайы, біртұтас қабылдай алуы;

Екіншіден, ересектердің әртүрлі әлеуметтік институттармен толерантты орта жасау принципі тепе-теңдік, үйлесімділік іс-әрекеттер мен рефлексивті көзқарастардың болуы, мінез-құлық ерекшеліктеріне сәйкес қабылдауы тұрақты.

Үшіншіден, ұлттық болмыс ерекшеліктеріне сәйкес, ұрпақтан ұрпаққа берілетін толеранттылық жол.

Толеранттылық - Қазақстан жағдайында бірін-бірі түсіну, сену мен құрметтеу және азаматтық келісімді орнату, ұлтаралық татулықты сақтау біздің текпен келген, мінез сипатына тән құбылыс.

Толеранттылық – ересектер жағдайында ішкі рухани күй. Егер, біздің қоғамымызда толерантты ересектер неғұрлым көп болса, оның тұрақтылығы да жоғары болады. Толерантты ересек адамдар - өмірлік тәжірибе мен әлеуметтік қарым-қатынастың, үздіксіз рухани ізденістің жемісі.

Ересектердің толеранттылығын қалыптастыру психология ғылымының салаларымен тығыз байланысады. Психология салаларының бәріне ортақ құбылыс – пән біртектілігінің сақталуы.

Кесте 1 - Ересектердің толеранттылығын қалыптастырудағы психология салаларының мүмкіндіктері

Нақты іс-әрекет бойынша	Даму бойынша	Адамның әлеуметтік жағдайы мен оның қоғамға қатынасы бойынша
еңбек психологиясы	салыстырмалы психология	әлеуметтік психология. Бөлімдері: этностық психология, ұлт психологиясы, дін психологиясы.
педагогикалық психология. Бөлімдері: оқыту психологиясы, тәрбие психологиясы, мұғалім психологиясы.		тұлға психологиясы
медициналық психология. Бөлімдері: нейропсихология, психофармокология, психопрофилактика және психогигиена, патопсихология, клиникалық психология.	даму психологиясы: балалар психологиясы, жеткіншектер психологиясы, жасөспірім психологиясы, ересек адам психологиясы, герантопсихология.	топтар психологиясы
өнер психологиясы		тап, тайпа психологиясы
Заң психологиясы. Бөлімдері: сот психологиясы, қылмыс психологиясы, еңбекпен түзету психологиясы.		ұлыс, ұлт психологиясы
спорт психологиясы және т.б.		

Ересек адам көп сатылы құрылымға ие. Ол жеке өзінің бағыт-бағдарын, қоғамға, басқа ересектерге, өзіне қатынасынан және қоғамдық әрі еңбектік міндеттерінен туындайды. Сонымен бірге, ересек адам үшін мәнді құбылыс тек оның ұстанған бағыттары ғана емес, оның өз қатынас мүмкіндіктерін іске асыру қабілеті де үлкен маңызға ие. Ал, бұл өз кезегінде адамның іс-әрекеттік икемділігіне, оның қабілеті, білімі және ептілігіне, көңіл-күй, еріктік және ақыл ой сапаларымен байланысып жатады.

Сонымен қатар, толеранттылық психикалық құбылыстардың (психикалық процестер, психикалық жағдайлар (қалыптар, күйлер), тұлғаның психикалық қасиеттері) өзара байланысында да көрінеді.

Қорыта келе, қоғамдағы ересектердің толеранттылығын қалыптастыру ұрпақтар арасындағы сабақтастықтың негізі ретінде мәдениетаралық және этносаралық келісім мен тұтастықты қамтамасыз етеді.

Әдебиеттер

1. Мемлекет басшысының «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласы // http://www.akorda.kz/kz/events/akorda_news/press_conferences/memleket-basshysynyn-bolashakka-bagdar-ruhani-zhangyru-atty-makalasy
2. Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты (жүгіну мерзімі 4.02.2018).
3. Рюмшина Л.Ю. Библиотека психологии и педагогики толерантности // Вопросы психологии. – 2002. – № 2. – С. 130-131.
4. Клепцова Е.Ю. Психология и педагогика толерантности: Учеб. пособие для слушателей системы дополнительного профессионального педагогического образования. – М.: Академ. проект, 2004. – 176 с.
5. Асмолов А.Г., Солдатова Г. У. О смыслах понятия «толерантность» // Век толерантности: Науч.-публ. вестн. – 2001. — № 1.
6. Солдатова Г.У., Шайгерова Л.А., Шарова О.Д. Тренинг «Учимся толерантности» // На пути к толерантному сознанию. – М., 2000. – С. 181.

Сембаева С., Әбуова С.

*Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті,
Педагогика және психология мамандығы студенттері
Ғылыми жетекшісі: Күрбаева Г.А.*

ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ СУИЦИДКЕ БЕЙІМДЕЛУІ

Бүгінгі таңда бүкіл әлемді елеңдетіп, қоғам дертіне айналып отырған жасөспірімдердің өз-өзіне қол жұмсауы - дүние жүзіндегі ең өзекті мәселелердің бірі. Суицидті зерттеп жүрген мамандардың пікірінше, дүниежүзінде әрбір 20 секунд сайын бір адам өзіне-өзі қол жұмсайды екен. Тіпті жылына 1 миллион адам өзін ажалға қиып, шамамен 20 миллион тұрғын өмірмен мәңгілікке қоштасуға әрекет жасайды. Сорақысы сол, бұлардың 8 мыңы қазақстандықтар екен. Ал бұл дегеніңіз, республика бойынша сағат сайын бір адам өз еркімен өмірмен қоштасады деген сөз. Әсіресе, бұл дерттің жасөспірімдер арасында кең етек жайғаны алаңдатады. Оған жасөспірімдік «өтпелі» шақта кездесетін қиындықтарды көтере алмау, айналадағылармен тіл табыса алмау, бала психологиясының толық қалыптаспауы, т.б. жағдайлар себеп болуда.

Суицид (лат; *suicidare* – өзін өлтіру) – адамның өзіне-өзінің қиянат жасап, өз өмірін қиюы.

Суицидтік мінез-құлық – бұл өзіне қол жұмсау туралы ойларға бағытталған психикалық актілердің сыртқы және ішкі нысандары. Ішкі нысандарға суицидтік ойлар (елестету, уайымдау); суицидтік үрдістер (ниет, мақсат) сыртқы нысандарға – суицидтік көріністер, суицидке оқталу (әрекеттену) жатады.

Суицидтік ойлар (елестету, уайымдау) – өмірдің мағынасыздығы, құнсыздығы туралы пассивті ойлар («Өмір сүруге тұрғысыз», «Өмірде бақыт жоқ», «Өмір сүрмейсің тек қана күнелтесің»), сондай-ақ өз өлімі туралы фантазиялар («Өлсем жақсы болар еді», «Ұйықтап содан қайта оянамын»), бірақ өзіне-өзі қол жұмсамау. Қандай да бір қақтығысты немесе жүйкені зақымдайтын жағдайларды бастан кешкенде әдетте суицидтік ойлар барлық адамдарда кездеседі, бірақ олар суицидтік үрдіске ұласпайды.

Суицидтік үрдіс (ниет, мақсат) – өзіне-өзі қол жұмсауды жан-жақты қарастыру, суицидтің жоспарын әзірлеу, өзіне-өзі қол жұмсау әдістерін, оның уақыты мен жүзеге асыратын орнын белгілеу болып табылады. Бұл ретте суицидтік әрекетті тікелей орындауға ниеттенуге байланысты сыртқы мінез-құлықта қобалжу байқалуы мүмкін. Осы кезеңде суициденттер көп жағдайларда өзінің суицидтік ниеттерін туыстарына, достарына, тұспалдап немесе әзілдеп (суицидтік көрініс) жеткізеді. Суициденттердің ішінде шамамен 15% мұны ашық және көпшілік алдында білдіреді. Қоршаған орта осындай ашық жариялауларды әдетте шындық ретінде қабылдамай, көбінесе көңіл аудармайды. Алайда оларды бағалауға болмайды. Осындай барлық жағдайларда, яғни ашық пікірлер айтылған кезде

міндетті түрде психологтың кеңесі қажет. Психолог баланың жан дүниесіне терең талдау жасай отырып тікелей ықпал ете алады.

Суицидтік тәуекел – жеке тұлғаның суицидтік және суицидке қарсы факторларының өзара қатынасы ретінде бағаланатын өзін-өзі өлтіруге ықтимал дайындалу.

Суицидке оқталу (әрекеттену) – өзін-өзі өлтіру мақсатында өз өмірін қиюға белсенді әрекеттену. Кейде суицидентке байланысты емес себептерден (жарақаттың ауыр болмауы, жіптің үзілуі, уақытылы көрсетілген медициналық көмек, реанимациялық көмек және т.б.) өзіне-өзі қол жұмсау әрекеті өлімге әкеп соқпауы мүмкін. Соңына дейін жеткізілген өзін-өзі өлтіру мен демонстративтік сипаттағы өзіне-өзі қол жұмсау әрекетін соңына жеткізілмеген суицид ажырата білу керек. Соңғысы өмірмен қоштасуды мақсат етпейді. Оның мақсаты көпшіліктің көңілін өзіне аудартуға немесе жоғалтқан назарын, зейінін қайтаруға қоршаған ортаның сезімі мен аяушылығына, жазалаудан құтылуға бағытталады.

Өзіне-өзі қол жұмсау әдісі. Өзіне-өзі қол жұмсау әдісін, орнын және уақытын таңдау жанама түрде суицидтің аяқталуы сатысында суицидтік ниеттің қандай деңгейде күрделі екенін білдіреді.

Пайдалану бойынша өзіне-өзі қол жұмсаудың мынадай әдістері: асылу; қарумен жарақат келтіру; химиялық заттармен немесе медикаменттермен улану; жоғарыдан құлау, келе жатқан пойыздың астына немесе көліктің астына түсу.

Суицидке оқталу бойынша әдістер мынадай түрде өзгеше бөлінеді: улану; өзіне-өзі жарақат келтіру; асылу [1,105 б.].

Бүкіл әлемдік денсаулық сақтау ұйымының жұртшылыққа жариялап отырған жан түршігерлік мәліметтерінен Қазақстанда жасөспірімдер арасындағы суицид оқиғаларының көбейе түскендігін, өзіне-өзі қол салуға көбінесе олардың заң бұзуы, қылмыстық жауапкершілігі алдында үрейленуі, шыдамсыздығы, төзімсіздігі, қорқақтығы, сабақ үлгерімінің төмендігі, қызығушылық деңгейінің нашарлығы, көңіл күйінің болмауы, тез ашулануы және тәбетінің төмендігі себеп болып отырғаны баршамызға аян.

Америкалық психолог Едвин Шнейдмен суицидтің назар аударатын басты себептерінің бірі деп адам төзгісіз жан ауруын көрсетеді. Шынында да суицид тәннің емес жанның ауруы. Психологтар суицид жасайтындардың көпшілігі «Барлық күрделі мәселелерді шешетін тек қана ажал» деген пікірді ұсынатынын дәлелдеген. Ал өзіне-өзі қол жұмсауға ешбір күрделі проблемасы жоқ жандар да баратын көрінеді. Мұндай жағдай көбіне психологиялық тұрғыдан әлсіз адамдарда болады. Олар өмірде кездескен болмашы қиындыққа бола өлімге жүгінеді екен [2, 95 б.].

А.Г.Амбрумова өз ойын былай білдіреді: «Өзіне-өзі қол жұмсау - шынайы суицид, сондай-ақ өзін-өзі өлтіруге әрекет - аяқталмаған суицид». Ал, А.Е.Личконың пікірі бойынша суицидалдық мінез-құлық жасөспірімде демонстративті, аффекті және шынайы болып келеді. Жасөспірім кезеңде суицидалдық мінез-құлықтың кейбір өзгешеліктері болады. Жасөспірім арасында ересек балаларға қарағанда өзіне-өзі қол жұмсауға әрекет жасау жиі кездеседі. Бірақ, олардың аз ғана бөлігі өздерінің қойған мақсатына жетеді. Бұл жаста көбінесе демонстративті сипат алады. А.Е.Личконың көрсеткеніндей, жасөспірімдердің тек 10 пайызы ғана шынайы өмірден кеткісі келетін ниет білдірсе, ал 90 пайызы көмекке шақырған жанайқай мақсатын көздейді.

14-18 жас аралығындағы балаларға зерттеу жүргізген А.Е.Личко мен А.А.Александров жасөспірімдер суицидінің негізгі себебі: депрессия (жан күйзелісі) екенін анықтаған. Сондай-ақ, балалар депрессиясының белгілеріне әрбір ұсақ-түйекке мән берушілік, іш пысу мен шаршағандық сезімдері, айтылғанды тыңдамаушылық және жанжал шығаруға іштей дайын тұрушылық белгілері жататынын атап көрсеткен.

Көршілес Ресей мемлекетінің прокуратуралық тексеру нәтижелерінің қорытындысы мектеп оқушылары арасындағы суицидтік оқиғалардың 62% отбасылық дауға, қолайсыз жағдайларға, үлкендер тарапынан болатын қысымдарға, кейбір педагог мамандардың әдепсіз қылықтарына, достары мен сыныптастарының арасындағы дау-дамай мәселесі, өзара реніш, қоршаған адамдардың немқұрайлы қатынасына байланысты туындайтындығын көрсетеді.

Еліміздің Бас прокуратурасы балалар суицидтіне байланысты зерттеу жүргізіп, оларды өлімге итермелейтін факторларды анықтауға тырысқан. Бірінші кезекте баланың әлеуметтік-психологиялық жағдайы күрделі болуы мен тұрмыс деңгейінің төмендігімен байланыстырған. Алайда, осы күні жан қиып жатқан жасөспірімдер арасында ауқатты отбасыдан шыққан балалар да бар. Жасөспірімдер арасындағы суицидті мамандар өтпелі кезең мен баланың жас ерекшелігімен байланыстырады.

А.Е. Личко жасөспірімдер арасында кездесетін суицидтердің ең жиі кездесетін себебіне мыналарды жатқызады: сүйікті адамын жоғалту; шектен тыс қалжырау жағдайы; өзіндік қадір-қасиетін осал сезіну; алкогольді, гипногенді, психотропты дәрілерді және есірткіні пайдалану нәтижесінде пайда

болатын жеке бастың қорғаныш тетігінің бұзылуы; өзін-өзі өлтірген адаммен өзін теңестіру; әртүрлі сылтаулар бойынша туатын қорғаныш, ызалану мен жабырқаудың әр алуан формалары [3, 200 б.].

Дәрігерлер өзін-өзі қол жұмсауды үш түрге бөледі: Бірінші, анық күйзелістік жағдайдан соң, өмірдің мәнін жоғалтып, адам өзін ұзақ уақыт өлімге дайындайды. Екінші, жасырын суицид, адам өзін өлімге арнайы дайындамайды. Тек саналы түрде тәуекелге бел буу күтпеген өлімге алып келеді. Үшінші, басқалардың көзінше ашық түрде өлімге бет бұру. Бір нәрсені дәлелдеу үшін, біреуге ерегісу.

Өзіне-өзі қол салу негізгі үш топқа бөлінеді: ашық, демонстративтік және жасырын. Ашық суицид – қашанда жабырқау дағдарыстық жағдай немесе өмірден бас кешу жайлы ой, өмір сүруді мәні жайлы ойланып, күйзелу жатады. Өйткені, өзін ешкімге керексіз сезінеді. Яғни, ашық суицид көбіне жасы егде тартқан адамдар мен жасөспірімдер арасында жиі кездеседі. Мысалы, жасөспірімдерде «Қалай өмір сүремін? Мен қандай адам боламын?», яғни болашаққа деген сенімсіздік себеп болса, қарт кісілерді «Мен қалай өмір сүрдім, бұл өмірде кім болдым?» деген ой мазалайды екен.

Демонстративтік суицид - өлуге деген ниеті жоқ, жай ғана басқалардың назарын өзіне аудару үшін өз-өзіне қол жұмсау әрекеті жатады.

Жасырын суицид - өлуді мәселенің шешімі деп санамайды, одан басқа жол таба алмай қиналатындардың мінез-құлығының бір түрі. Жастар арасында еліктеуіш күш те қарқынды әсер етеді. Олар теледидар, радиохабарлар, интернет арқылы «көшірме» ретінде өз үлгілерін табады да, оларға еліктейді [4, 248 б.].

Суицидалдық мінез-құлықтың психологиялық ерекшеліктері:

- эгоцентризм (тұлға тек өзіндік күйзеліске, уайым-қайғыға назар аударады, басқа мәселелерге қызығушылық танытпайды);

- аутоагрессия (өзін-өзі орынсыз кінәлау, тұлғаның өзін төмен деңгейде бағалауы және т.б.);

- кризистен шығу жолына пессимистік тұлғалық қатынас (депрессия, қорқыныш, суицидалдық әрекетке әзірлік);

- паранойялдылық (нерв-психикалық үрдістердің ригидтілігі, дайын ойшыл стереотиптерді ұстану, өте бағалы идеялар табу икемділігі).

Қиын да қызықты өмір жолында қандай жағдайлар болмайды, адам ғұмыры қуанышты сәттер мен қайғылы оқиғаларға толы. Өмірде кездескен қиындықтарды жеңе білу табандылықты қажет етеді. Адам алдынан шыққан қиындықты өмір тәжірибесі арқылы, осыдан мен сабақ алуым керек деп саналы түрде ұғынса, жіберілген қателіктерін екінші рет қайталамайтындай етіп ғұмыр кешуге бейімделсе, міне сонда мәнді де мағыналы өмір кешкені. Мұндай кезде барлық нәрсе адамның ерік-жігеріне және психикалық дағдарыс кезінде өзін қалай ұстай білуіне байланысты болады. Жас ұрпақты тәрбиелеуде, үлгі-өнегелілікке жетелеуде, ересектер, міне осыны ұмытпағандары жөн.

Әдебиеттер

1. Аймауытов Ж. Психология. «Рауан» Алматы, 1995.
2. Елшібаева К.Ф. Жас өспірімдер арасындағы суицидтің алдын алу. Арман ПВ баспасы, Алматы, 2012.
3. Осипова А.А. Справочник психолога по работе в кризисных ситуациях. Ростов-н/д: Феникс, 2005.
4. Павлов П.Р., Кузнецов Т.Р., Лукашина О.О. Профилактика суицида среди школьников. Душанбе, 1998.
5. Романов А.А., Сухаров И.П. Психология суицида. 2001.

Смайлова С.М., Саякова А.М.

*(г.Алматы, РГП на ПХВ «Научно-практический
Центр развития социальной реабилитации»),*

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ МЕДИКО-СОЦИАЛЬНОГО И ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКОГО СОПРОВОЖДЕНИЯ ДЕТЕЙ С СИСТЕМОЙ КОХЛЕАРНОЙ ИМПЛАНТАЦИИ

Проблема детской инвалидности в Республики Казахстан является одной из самых актуальных.

На сегодняшний день нет единого учета и регистрации детей-инвалидов, существующие данные не отражают истинного количества детей-инвалидов. В связи тем, что детьми-инвалидами занимаются разные ведомства: Министерство здравоохранения, Министерство образования и науки и Министерство труда и социальной защиты населения, которые ведут статистику по разным критериям.

В структуре заболеваний, которые приводят к детской инвалидности, преобладают различные заболевания, такие как, врожденные пороки развития, болезни нервной системы, психические расстройства, расстройства поведения, сенсорные нарушения (нарушение слуха, зрения).

Известно, что среди различных категорий нарушений у детей, нарушение слуха является одной из основных причин возникновения инвалидности, где занимает первое место среди болезней сенсоневральной системы.

Исходя из данных ВОЗ, по оценкам глобальной численности населения 2016 года, более миллиарда человек, или около 15% населения мира, живут с какой-либо формой инвалидности. Это более высокий показатель, чем предыдущая оценка, выполненная ВОЗ в 1970-м году, где доля инвалидности составила 10%. Измерение детской инвалидности (0–14 лет) проводится только в «Докладе о глобальном бремени болезней»; по его оценкам, она составляет 95 миллионов (5,1%) детей, из которых 13 миллионов (0,7%), имеют «тяжелую форму инвалидности» [1, 5 с.].

Данный разброс указанных показателей, скорее всего, объясняется применением разных понятий и показателей функционального ограничения, которые описываются одним неоднозначным термином «инвалидность».

Следовательно, в разных странах, в том числе в Казахстане регистрируются различные показатели распространенности инвалидности среди детского населения [2, 3 с.].

Учитывая вышесказанное можно предположить, что истинный уровень детской инвалидности в стране гораздо выше, чем фактический.

Как мы уже отметили, что среди детского населения, большая часть детей-инвалидов имеет нарушения слуха. Одним из главных проблем в социализации ребенка с нарушениями слуха является медико-социальное и психолого-педагогическое сопровождение ребёнка после операции кохлеарная имплантация.

В настоящее время кохлеарная имплантация признается одним из современных методов оказания помощи детям с серьезными нарушениями слуха и получает в мировом сообществе все более широкое распространение. Кохлеарная имплантация позволяет принципиально изменить развитие ребенка с тотальной потерей слуха и предоставляет возможность для его полноценной социализации, способствует гармоничному развитию личности ребенка в целом.

Рассматривая проблему сопровождения детей с системой кохлеарной имплантацией, необходимо обратить внимание на само понятие «сопровождение», которая *позволяет определить пути и средства организации социального, медицинского и образовательного процессов для детей с системой кохлеарной имплантации в принципиально новых условиях.*

Так, под «сопровождением» понимается не просто сумма разнообразных методов коррекционно-развивающей, профилактической, нормативно-правовой, реабилитационной и оздоровительной работы с детьми, а именно комплексная деятельность специалистов, направленная на решение задач коррекции, развития, обучения, воспитания, социализации детей с системой кохлеарной имплантации. Исходным положением для формирования теории и практики комплексного сопровождения стал системный подход. Ведущей идеей сопровождения является понимание специалистами необходимости самостоятельности ребенка в решении его проблем развития. В рамках этой идеологии могут быть выделены концептуальные следствия сопровождения, которые включают:

во-первых, систематическое отслеживание психолого-педагогического статуса ребенка и динамики его всестороннего развития в процессе его включения в образовательное пространство;

во-вторых, создание социально-психологических условий для развития личности ребенка и его успешной социализации в общество;

в-третьих, создание специальных психолого-педагогических и медико-социальных условий для оказания помощи детям с системой кохлеарной имплантации.

Учитывая тот факт, что сопровождение детей после кохлеарной имплантации является актуальной проблемой, специалисты серьезно задумываются над вопросом усиления медицинской, социальной, психологической и педагогической помощи детям.

Для решения проблем медико-социального и психолого-педагогического сопровождения, необходимо решать вопросы о создании благоприятных условий для успешной социальной адаптации детей с системой кохлеарной имплантации, особое внимание обратить на тот факт, что дети нуждаются в комплексном (медицинском, психолого-педагогическом и социальном) индивидуализированном сопровождении [3, 25 с.]; [4, 69 с.].

Исходя из вышесказанного, мы предполагаем, что решение проблем организации медико-социального и психолого-педагогического сопровождения детей разного возраста с системой кохлеарной имплантации должна проводиться на базе РГП на ПХВ «Научно-практического центра развития социальной реабилитации», где для данной категории создаются все необходимые условия для полноценного прохождения слухоречевой реабилитации, познавательного и личностного развития детей с нарушениями слуха.

В настоящее время перед командой педагогов, психологов, медицинских работников на базе РГП на ПХВ «НПЦ РСР» рассматриваются и решаются актуальные проблемы – научить детей с системой кохlearной имплантации пользоваться слухом и речью в процессе общения, помочь им адаптироваться в окружающем мире.

Поэтому, специалистами грамотно и квалифицированно организовываются своевременные комплексные диагностики, которые дают возможность определять первичные и вторичные симптомы в структуре дизонтогенеза, разрабатываются индивидуальные развивающие программы (ИРП) в соответствии с возрастом, ведущим дефектом и его тяжестью, оказываются социально-медицинские и психолого-педагогические поддержки ребенку и его семье, выявляется динамика в психоречевом развитии ребенка. Поздняя диагностика приводит к вынужденной отсрочке проведения адекватной терапии и коррекционных мероприятий, отрицательно сказывается на результатах преодоления последствий дизонтогенеза даже при наличии значительных компенсаторных возможностей детского организма.

Как мы уже отметили, необходимо разработать систему специальных мероприятий по медико-социальному и психолого-педагогическому сопровождению детей после кохlearной имплантации, создание особых условий и использование специальных методов и приёмов.

Общеизвестно, что организация медико-социального и психолого-педагогического сопровождения детей различного возраста после КИ специалистами создает благоприятные условия для их полноценного развития и может быть одним из перспективных вариантов оказания коррекционной помощи.

К сожалению, несмотря на усилия решений проблем по оказанию медико-социальному и психолого-педагогическому сопровождению детей с системой кохlearной имплантации, существует ряд проблем, затрудняющих успешность в оказании медико-социальной и психолого-педагогическому сопровождению детей с системой кохlearной имплантации:

- отсутствует нормативная база и механизм по созданию регистра детей с системой кохlearной имплантацией;
- недостаточное проведение мониторинга с целью осуществления своевременного обследования и лечения детей с нарушениями слуха и проведению эффективной слухоречевой реабилитации;
- низкая компетентность родителей в нормативно-законодательном вопросах по вопросам прохождения слухоречевой реабилитации;
- отсутствие специалистов, проводящих слухоречевую реабилитацию для детей с системой кохlearной имплантацией в регионах РК;
- недостаточная координированность действий специалистов, участвующих в реализации сопровождения.

Литература:

1. Всемирный доклад инвалидности. – 2011;
2. Махмутова А.М. Использование Международной классификации функционирования, ограничений жизнедеятельности и здоровья для оценки функционального статуса у детей школьного возраста больных хроническими неврологическими заболеваниями: дис. ... PhD: 6D110200. – Астана, 2011. – 86 с.
3. Вельтищев Ю.Е., Зелинская Д.И. Детская инвалидность: медицинские и социальные аспекты, меры профилактики // Рос. вестник перинатологии и педиатрии. – 2000. – №4. – С. 68.
4. Осадчих А.И., Чумаева Е.А. Актуальные проблемы инвалидности // Медико-социальные проблемы детей-инвалидов: материалы Российской научно-практической конференции. - М.: Дом печати «Столичный бизнес», 2002, декабрь 5-6. - С. 12-13.

Тасболат М.Р.

(г. Алматы, Медицинский колледж «Интердент»)

Научный руководитель: Ибраев О.К.

ПРОБЛЕМЫ В ПРЕПОДОВАНИИ ФИЛОСОФИИ СТУДЕНТАМ МЕДИЦИНСКИХ УЧРЕЖДЕНИЙ

Введение. В этой статье мы хотим показать, в чем состоит актуальность философии на данный момент. Здесь затрагивается понятие философии, как науки, касающейся медицины. Также мы попытаемся решить вопросы в преподавании психологии и решение проблем психологического восприятия студентов, преподавателей и философов.

Понятие философии. Филосо́фия (др.-греч. φιλοσοφία, дословно – «любомудрие», «любовь к мудрости») – особая форма познания мира, вырабатывающая систему знаний о наиболее общих характеристиках, предельно-обобщающих понятиях и фундаментальных принципах реальности (бытия) и познания, бытия человека, об отношении человека и мира. К задачам философии на протяжении её истории относились как изучение всеобщих законов развития мира и общества, так и изучение самого процесса познания и мышления, а также изучение нравственных категорий и ценностей. К числу предельных философских вопросов относятся, например, вопросы «Познаваем ли мир?», «Существует ли Бог?», «Что такое истина?», «Что такое хорошо?», «Что есть Человек?», «Что первично – материя или сознание?» и другие.

Философия фактически существует в виде множества различных философских учений, которые могут противостать друг другу, но при этом и дополняют друг друга.

Философия включает в себя множество предметных областей, от метафизики, эпистемологии, этики, эстетики, политической философии и философии науки до философии дизайна и философии кино (англ.) русск.

Точное определение философии является само по себе открытым философским вопросом. Это связано с тем, что и предмет изучения в философии конкретно не определён – философия рассматривает всё, что может быть проблематизировано, в том числе и саму методологию познания (в рамках эпистемологии). В рамках учений разных философских школ, образовавшихся за время существования философии, можно дать разные определения того, что есть философия. Поэтому в определённом смысле определение философии зависит от эпохи.

С другой стороны, у философии существует важный объединяющий принцип – любое философское рассуждение, какими бы неожиданными ни были его посылки, тем не менее строится рационально: осмысленно, в соответствии с некими принципами мышления, как пример, логикой. Рациональность рассуждения отличает философское мышление от мифологического мышления и религиозного мышления, в котором подразумевается супранатурализм и сверхъестественное, то есть иррациональное. Это, однако, не означает, что философия не допускает сосуществования, например, с религией. Напротив, распространены ситуации, когда какая-нибудь религия принималась в качестве предпосылки философской системы, и рациональный философский аппарат использовался далее для развития тех областей знания, которые не были покрыты каноном этой религии.

Философия как одна из основ медицины

Медицина как наука – это специфическое единство познавательных и ценностных форм отражения и преобразовательной деятельности. В ней аккумулируются знания о здоровье и болезнях человека, лечении и профилактике, норме и патологии, о патогенном и саногенном влиянии на него природных, социальных и духовных факторов.

Анализ философско-методологических оснований медицины – это прежде всего выяснение отношения к философии как специфическому знанию, как мировоззренческой и общеметодологической основе медицины. Общеизвестно, что философско-методологическая культура – основная предпосылка научно-исследовательского и практического успеха.

Философская позиция в медицине – это определенное понимание гносеологических и ценностно-нормативных оснований медицины, ее норм и идеалов, а также понимание оснований самого медицинского знания в самых различных контекстах – борьбы идеализма и материализма, эмпиризма и рационализма, диалектики и метафизики. Исторический, социокультурный и методологический анализ взаимосвязи медицины и философии в их развитии фокусируется прежде всего па эмпирическом характере медицины, на ее ценностных и познавательных проблемах, выявляет определенные предпосылки прогресса категориального аппарата медицины, поддерживает устойчивость интереса к ее «вечным проблемам» – пониманию сущности человека, его болезней, здоровья и т.д. Традиционно философия больше внимания уделяла тем естественным наукам, в которых отчетливо просматривалась теоретико-методологическая фундаментальность, где методы исследования достигли большей степени точности и количественной определенности. На примере этих наук, используя их достижения, философия обосновывал идею тождества бытия и мышления, активного творческого характера отражения, раскрывала диалектику субъект-объектных отношений, выявляла относительное и абсолютное, чувственное и рациональное, эмпирическое и теоретическое в познании, вскрывала закономерность взаимодействия теории и практики, а также показывала роль последнюю как основы и движущей силы всего познавательного процесса. Чаще всего на их опыте выявлялись закономерности развития научного знания, утверждалась сначала классическая, а затем и неклассические формы рациональности, создавались теории истинности.

Прежде всего именно поэтому правомерно говорить о философии медицины. Именно присущее медицинскому знанию своеобразие представляет интерес для философии. Это связано с тем, что здесь соединяются воедино биология и антропология, социо-гуманитарные, технические экономические и естественно-научные знания, образующие специфическое единство, специфический комплекс дисциплинарных единиц. медицинского знания. Речь идет, следовательно, об изучении особенностей медицинского знания в рамках сложных до дисциплинарных и дисциплинарных форм его организации, в рамках теоретических концептуальных схем, научных исследовательских программ и т.д. Чем сложнее медицинская проблема, тем большую роль в ее изучении играет методология. Наряду со знанием теоретических основ биологии, социологии и других наук для ученого-медика большое значение имеют знание ценностных ориентаций, философско-методологическую оснований и методическая вооруженность. Философия медицины возникла давно, однако вопросы о ее статусе, задачах, основной проблематике и месте в развитии медицины и здравоохранения пока не нашли приемлемого решения. Идея философии медицины как переход к новому этапу осмысления медико-биологических и медико-социальных проблем существовала в XX в., перешла в XXI в. Одна из актуальных задач в этом направлении – ее разграничение с общей теорией медицины как специфической интеграцией естественнонаучных и социогуманитарных знаний.

Особое место в философии медицины принадлежит разработке проблем социально-медицинского знания, на основе которого формируется современная социальная медицина. К кругу таких вопросов относятся, например, проблема взаимодействия культурно-исторических типов общества и типов здравоохранения в обществе (гражданская, социальная и социально-классовая концепции понимания общества и их влияние на решение проблем общественного здоровья, социальную профилактику и организацию здравоохранения, т.е. на социальную медицину). Наконец, влияние научной революции, техники и индустриализации, экономики и демографических процессов на развитие медицины и здравоохранения. «Болезни индустриализации», «болезни цивилизации», проблемы эволюции заболеваемости и болезней в обществе – все это проблемы философии медицины.

Проблемы в преподавании

Философия как наука очень многогранна в своей сфере. Она включает в себя множество аспектов правильности преподавания для студентов. В наше время каждый преподаватель основывается только на теоретических знаниях учащихся, но не на практических знаниях. Проводится консультация под руководством преподавателем философии в целом для всей аудитории, но не индивидуально для каждого. Если учитывать каждого студента, он в любом случае индивидуален и не похож на каждого члена группы. Философ не учитывает такие критерии и проводит свою методику только с одним вариантом работы со студентами. В его работе отмечается лишь процесс общения между студентами, и при этом он не обращает внимания на отдельную личность. Некоторые учащиеся могут не понимать для чего преподается предмет философии и с какой целью. Методика обучения философии имеет огромное отличие между средне-специальным и высшим образованием. В процессе обучения студентов в вузах проводится полный курс обучения дисциплины философии по профильному предмету, нежели в средне-специальном. Преподаватели философии в средних медицинских учреждениях не базируют полный курс основ философии, как это делают в вузах. В средних учебных учреждениях философию изучают не углубляясь в детали. Изучают философию в целом. Однако, будущим специалистам в разных сферах деятельности нужны соответственно разные знания о философии, о поведении человека.

Способ решения

Преподавание по новой технологии, которое мы можем почерпнуть из университетов ведущих зарубежных стран. Важно взаимодействие с ведущими образовательными институтами и университетами вроде КазНУ имени Аль-Фараби, АГУ, а также обмен опытом с Назарбаев Интеллектуальной Школы (НИШ) и с другими образовательными центрами. Нужно использовать опыт Назарбаев Университета во всех профильных сферах. То есть, преподавать философию углубленно, как профильный предмет, изучать её в определенном направлении, которое соответствует специализации данного образовательного учреждения. Преимущественно надо проводить групповые работы. Это поможет будущим специалистам лучше справляться со своими обязанностями, быть конкурентно способными. Мы хотим вывести гуманитарные предметы такие как философия, история, культурология, основы права и т.д. на новый перепрофилированный уровень. Она должна стать одним из главных предметов в образовании и науке, это я конечно же говорю о философии.

Литература

1. <http://scicenter.online/filosofiya-nauki-scicenter/filosofskie-problemyi-meditsinyi-271-53167.html>
2. https://www.medbor.ru/osnovnye_metodologicheskie_problemy/filosofiya_kak_metodologiya_postroeniya_teor/
3. <http://texts.news/filosofiya-nauki-knigi/antichnaya-filosofiya-meditsina-15857.html>

К ВОПРОСУ ИЗУЧЕНИЯ НРАВСТВЕННО-СМЫСЛОВОЙ СФЕРЫ ШКОЛЬНИКА ПОДРОСТКОВОГО И ЮНОШЕСКОГО ВОЗРАСТА

В отечественной общей и социальной психологии нравственно-смысловая сфера личности рассматривается в контексте регуляции поведения и деятельности. Нравственная регуляция определяется как высшая форма саморегуляции (Хвостов Б.В., 1976), и выражается в таких формах как нормы-заповеди, принципы, идеалы, понятия добра и зла, справедливости, долга, ответственности (Дробницкий О.Г., 1977). Существуют разные теоретические подходы к изучению и определению ведущих компонентов нравственно-смысловой сферы личности. Анализируется влияние интериоризированных социальных норм на поведение человека через систему внутренних факторов регуляции - самосознание, самооценку, мотивационную систему, а также воздействие социальных норм на формирование идеалов, убеждений, нравственных образований (М.И. Бобнева, 1979). В качестве внутренних регуляторов поведения выделялись отношения человека, как состояния, предшествующие его поступкам (В.Н. Мясищев, 1960), мотивация, к которой стягиваются такие свойства личности как направленность, ценностные ориентации.

В концепции ценностного, осознанно-эмоционального усвоения нравственности (Л.И. Рувинский, 1981) механизм усвоения нравственных норм и принципов основывается на эмоциональном отношении к ним, единстве знания и переживания.

Структуры нравственного сознания выполняют мотивирующие, целеобразовательные функции, влияют на развитие личности, ее черт, служат формой самоконтроля, отражают нравственный опыт.

Таким образом, как отмечалось выше, в психологии существуют разные подходы к нравственному развитию, формированию нравственной сферы. Мы выделяем в нравственно-смысловой сфере структурный и содержательный компоненты. Структурный компонент включает в себя иерархию мотивов (в т.ч. нравственных мотивов), ценностей, усвоенные социальные нормы, а также самооценку и личностные особенности. Содержательный компонент включает в себя осведомленность о нравственных нормах, отношении к ним, основанное на прошлом опыте, осмысление, понимание социальных норм.

Мы взяли за основу развития нравственно-духовной сферы подросткового и юношеского возраста мотивационные подходы к развитию формирования нравственной сферы школьника. Целью наших подходов явилось выявление структурных и содержательных особенностей нравственно-смысловой сферы школьника.

Исходя из выбранных нами мотивационных подходов к развитию формирования нравственной сферы школьника, мы сформулировали следующие задачи:

1. Выделить основные варианты особенностей нравственно-смысловой сферы у школьников;
2. Разработать формы и методы развития нравственной сферы личности школьника;
3. Провести целенаправленное исследование изменений в нравственно-смысловой сфере школьников после проведенных мероприятий, коррекционных видов занятий с учащимися;
4. Провести сравнение полученных результатов. Объектом исследования являются учащиеся подросткового и юношеского возрастов. Предметом исследования выступили структурные и содержательные особенности (компоненты) нравственно-смысловой сферы и процесс усвоения социальных норм на разных этапах психосоциального развития.

Методики исследования: методики, направленные на выявление структурных и содержательных особенностей нравственно-смысловой сферы: МПС - методика предельных смыслов (Д.А. Леонтьев, 1999).

Многолетняя практика в школе и введение обновленного содержания образования позволяют многим учителям задуматься над тем, насколько правильно идет у нас учебно-воспитательный процесс. Сможем ли мы, педагоги, воспитать своих учеников как увлеченных личностей, с развитым критическим мышлением, проявляющих духовные ценности в жизни? Ведь это, в свою очередь, требует компетентного учителя, который может повести за собой детей, способного увлечь современными научными подходами в обучении. Учителя во главу угла должны ставить развитие у обучающихся умений обучаться, самореализовываться, самовоспитываться. «С этой целью учителю необходимо создать образовательную среду, благодаря которой учащиеся будут участвовать в учебном процессе, а не пассивно принимать информацию, что станет объективной предпосылкой того, что

методы, применяемые учителями, станут способствовать развитию у учеников метакогнитивного или саморегулируемого обучения» («Руководство для учителя 1 уровня/ Обучение тому, как обучаться», стр.121).

Я использую один из методов взаимодействия на личность педагога в формировании нравственно-духовного самосознания совместные чтения учителей в течении двух последних лет. С такой целью с педагогическим коллективом школы проводились совместные чтения книги «**25 лучших способов и приемов тайм-менеджмента**» - авторы Памела Дот и Даг Сандхайм, где учителя с большим интересом презентовали каждую главу этой книги. Как показывают мои наблюдения, данная совместная работа не проходит даром: каждый педагог извлекает для себя полезные и нужные рекомендации для работы с учащимися по развитию духовных ценностей.

Так же внедряется в школе Проект «25 книг, 25 песен» в рамках проекта АОО «Назарбаев Интеллектуальные школы» «100 книг, 100 песен», который был запущен в 2016-2017 учебном году, имеет свое продолжение и в этом учебном году. И я, думаю будет иметь дальнейшее продолжение, так как дети в этом проекте выступают (сами того не ожидая), проявляя (на ура!) скрытые театральные способности, извлекая интересную информацию самостоятельно, мобилизуя все свои умения и таланты.

Из песен и прочитанных книг, учащиеся узнают о тонкостях нашей жизни, об отношениях между людьми, извлекают также опыт бытия, понимая, что нужно многое в жизни пережить и почувствовать.

Тематика песен разнообразна: патриотическая, преобладает в песнях тема любви к родине, природе, любовь к жизни. Цель данного проекта: приобщить учащихся к поисково - исследовательской деятельности, прививать читательский интерес, любовь к изучению истории песен на разных этапах становления нашего государства, а так же приобщать их к духовному наследию человечества. Душу человека воспитывает знание собственной истории, литература, искусство, культура.

Итак, исследование выявило, что в результате внедрения данного проекта в школе установилась атмосфера сопереживания и творческого сотрудничества, что благоприятно влияет на хорошее настроение и учителей, и учащихся, и родителей. И мне всегда приятно видеть их счастливые, одухотворенные лица. Теперь я знаю, что подобные мероприятия психологически благотворно влияют на развитие детей и, поэтому я буду проводить такие замечательные проекты и в будущем. А так же в результате проведенного исследования я пришла к ещё одному выводу: руководитель должен прежде чем учить кого-то, необходимо самому всему новому учиться и прежде, чем пытаться изменить кого-то, он должен меняться сам. И я заметила, что всё больше и больше убеждаюсь в правильности этой мысли.

Создание благоприятного психологического микроклимата в коллективе, среды сотрудничества, взаимоподдержки и взаимопомощи, позволяют добиться хороших результатов в обучении и воспитании. Благодаря продуманной структуре замечательного проекта, системному видению результатов, осуществляется духовно-нравственное развитие детей и это прекрасно! В духе времени, так как этот проект идет в рамках государственной программы «Рухани жаңғыру». Немаловажно и то, что повседневная жизнь детей становится интереснее и радостнее. Проект оказывает благотворное влияние на детский коллектив класса, сплачивает его, благодаря такому мероприятию создается настоящая коллаборативная среда. Ведь именно в школьном возрасте ребенок осваивает основы культуры, нормы общения, язык, речь основные жизненные принципы поведения, то есть первоначально формулируются некие институты как базис последующего увеличения человеческого капитала.

В Послании Президента отмечается, что наращивание потенциала нации требует дальнейшего развития культуры и идеологии. Именно в этом смысл и Государственной программы «Рухани жаңғыру», инициированной Президентом. И в этом плане большая ответственность ложится на школы, которые всегда были причастны к благородному делу формирования духовных ценностей общества. И наша школа для этого делает многое...

Литература

1. Л.И. Рувинский, Нравственное воспитание личности М., 1981.-184с.
2. О.Г Дробницкий, Моральное сознание. М., 1977
3. М.И. Бобнева, Психологические механизмы регуляции социального поведения М: Наука 1979.-339с.
4. В.Н. Мясищев, Психические особенности человека, М.,1960
5. Б.В Хвостов., Персоналии университетской философии. М.,1976
6. А.Г.Асмолов Психология личности. М.,1990.-235с.
7. И.С.Кон Психология старшеклассника. М.: Просвещение, 1980.-190с.
8. Т.И.Кульпина Личностно-ориентированное образование как средство гуманизации образовательного процесса: Автореф. Дисс. канд. Педагогических наук Ростов-на-Дону. 1997, 21с.
9. Руководство для учителя 1 уровня/ Обучение тому, как обучаться», стр.121.

THE PROBLEM OF VALUES FORMATION OF EIGHTH-FORM CHILDREN

The problem of values formation in schoolchildren and preschool children in world pedagogics is well studied and examined from the point of view of many aspects. Here one can cite the studies of such scientists as R. T. Bayard, J. Bayard, D. V. Kashirskii, A. V. Petrovskii, Ye. F. Ribalko, M. S. Yanitskii [1; 2; 3; 4; 5]. The purpose of this article is to consider this issue, taking into account the age criterion, since it is this point that has not been elaborated so thoroughly in this field.

There are many definitions of value. We give only that definition, which, in our opinion, very accurately and capacitively identifies the concept of value. We follow M. K. Mamardashvili's view that values are abstract ideals, representations, phenomena of reality, including public ideals and accepted as standards of due. Values are the grounds (moral, aesthetic, ideological, civil, religious, etc.) on which a person relies in this world [6]. The question arises as to how a person forms this value representation of the world, society and himself.

Values are instilled from childhood, from the infancy, in the family, in the environment close to the child. These postulates are known to everyone, even a person far from the scientific world. This is the wisdom of the people, passed down from generation to generation and forming the pillars of ethno-pedagogics. Or take a pupil in the 11th form, consider on the verge of adulthood, with his views, values and attitudes and him same on the 1-2th year of the university, where he begins to grow up slowly. Here at the university, as a student, his system of views, values and beliefs change accordingly. Values are laid down in childhood, develop on the continuation of school age, are less established in the university period, and starting labor activity, a person already has a formed system of values. Further during the course of adult life, this values system of a person can change much, change flexibly or change very little. But we believe that as long as a person lives, he develops, only in which direction: progresses or degrades - this is another matter, but the dynamics in the values system exists.

According to the opinion of researchers [3; 5; 7], the prerequisites for the beginning of a real implementation of all of the regulatory functions by the value orientations system are finally formed only in adolescence. Therefore, most often this age is studied for the formation of the values system. Nevertheless, one of the most difficult and contradictory age periods for the formation of the value sphere remains adolescence from 13 to 14 years, which corresponds to the 8th form of the secondary general education school.

Peculiarities of adolescence have been studied in psychology in sufficient detail by many psychologists and educators [1; 3; 4; 8; 9]. In particular, adolescence is characterized by emotional instability and sharp mood swings (from exaltation to depression). The adolescents' behavior is often unpredictable, in a short period they can demonstrate absolutely opposite reactions [1]:

- purposefulness and perseverance are combined with impulsiveness;
- irrepressible lust for activity can be replaced by apathy, lack of aspirations and desires to do something;
- increased self-confidence, peremptory attitude in judgments are quickly replaced by vulnerability and insecurity;
- cheekiness in behavior is sometimes combined with shyness;
- romantic moods often border on cynicism, prudence;
- tenderness, affection are on the background of non-child cruelty;
- the need for communication is replaced by a desire to retire.

Youth is the time of a real transition to a real adult life, the first signs of which appear already in adolescence. For the period of youth formation comes the formation of moral self-consciousness. The same period is characterized by a transition to a new level of morality.

The first questions that attract attention are moral and ethical ones. The source is real, human relations, literature, the media (the problem of good and evil, justice and lawlessness, decency and unscrupulousness, etc.). The present generation has a more sober, reasonable-practical view of life, much greater independence and self-sufficiency.

Stormy social events taking place in the world, continuing even now, with their own logic, force the younger generation to make their own choices, to personally orient themselves in everything and take completely independent positions. This is a more open, unbiased and bold view of the world, including the solution of many moral and ethical problems and independence - although not always the correctness of judgments (sex, business, etc.).

However, despite this, during the crisis periods of the society state it is the adolescents who are the most socially unstable, morally unprepared and unprotected. Often, not having enough life experience, moral convictions, not being able to distinguish life values from imaginary, artificial, they fix in their minds and behavior negative tendencies of social development [9].

Modern teenagers are experiencing an acute crisis in the process of forming their value orientations. First of all, it manifests itself in the absence of basic values among most of them (the meaning of life, the concept of life, spirituality, patriotism and much more) [9].

In adolescence, the main new formation, in the opinion of virtually all domestic authors, starting with L. S. Vigotskii, is the feeling of adulthood, which manifests itself as an orientation toward adult values. This orientation is characterized by a contradictory character [5]. On the one hand, for adolescents, the values accepted in the group of contemporaries acquire exceptional importance. On the other hand, during this period, for the first time, it becomes possible to form one's own consistent non-contradictory value system, determined by the development of the ability to critically reassess the principles of external, "adult" morality. According to G. Craig, in the pre-adolescence period, children are not able to create their own values system, even if they want it, since they do not have the appropriate cognitive abilities [10]. According to M. Hoffman, the process of moral development in adolescence, determined by the construction and reassessment of the values system, goes in three different ways, not mutually exclusive, based on new formations of adolescence. The first is "anxiety-based deterrence", that is, behavior determined first by fear of punishment, then, due to internalization of prohibitions, a sense of guilt. The second way is "empathic care", related to the development of the ability to understand the feelings of others. The third way is based on the development of "thinking at the level of formal operations", the emergence of the ability to reassess information and reformulate concepts [5].

Creation of one's own value system is accompanied by the adolescent's appeal to eternal philosophical problems, ideal ideas about morality. According to Ye. F. Ribalko, the complexity of the complex of the adolescent's personal characteristics is due to the inclusion of various moral qualities in the system of his value orientations [4]. Awareness of the discrepancies between the moral principles of live reality proclaimed by parents (or even society as a whole) is manifested in the sharp and categorical criticism of them, "rebelliousness", in a number of cases, in the idealization of the morality of their generation, which acts as a model for the adolescent as "the conscience of society". These and similar features of adolescent behavior, described, in particular, by A.Ye. Lichko as manifestations of grouping reactions with contemporaries and emancipation [8], are often not embodied in real deeds, remaining at the level of general reasoning.

Thus, on the one hand, a certain structure of value orientations by the age of 13-14 has already taken shape, but this structure does not yet move to a harmonious system that performs a regulatory function. There is the adolescent crisis ahead, one of the signs of which is the general tendency towards devaluation of values, and the building of a values system qualitatively different from the previous one. At this stage, the values system of a teenager is still very flexible in that it can be developed for the better, but it is beginning to strengthen, that is, to become more stable, which is natural for this age. Therefore, the age of a child of 13-14 years is a fine line between it can still be influenced, meaning essentially on the values, beliefs and attitudes of a teenager, given that at this age the child does it consciously, and it's too late - in the sense that the basic values have already been laid and the base of these values itself will already be difficult to change in the future. Consequently, educators need, paying attention to this fact, to emphasize their efforts on the development of the culturological personal position of the pupils precisely in this age period.

References

1. Bayard R. T., Bayard J. Your acting-up teenager. - M.: Family and school. - 1995, 204 p.
2. Kashirskii D. V. Influence of the education profile and the self-determination stage on the formation of the values system in adolescence: thesis ... Candidate of Psychol. Sciences. - Barnaul. - 2002, 198 p.
3. Psychology of a developing personality / edited by A. V. Petrovskii. - M. - 1987, 240 p.
4. Ribalko Ye. F. Formation of the personality // Social psychology of personality. - L. - 1974, P. 20-31.
5. Yanitskii M. S. Value orientations of the personality as a dynamic system. URL: <http://hpsy.ru/public/x2759.htm> (date of review: 27.01.18).
6. Mamardashvili M. K. As I understand philosophy. - M. - 1992, P.58.
7. Lomov B. F. Methodological and theoretical problems of psychology. - M.: Science. - 1984, 446 p.
8. Lichko A. Ye. Psychopathies and character accentuations of adolescents. - SPb.: Speech. - 2010, 256 p.
9. Khubiyeva F. Kh. Formation of value orientations of a teenager in a modern family / Festival of pedagogical ideas "Open lesson". URL: <http://festival.1september.ru/articles/502850/> (date of review: 27.01.18).
10. Craig G. Human development: translated from English. - SPb.: Piter. - 2000, 992 p.

ИНТЕЛЛЕКТУАЛДЫ ЖАСТАР – ТӘУЕЛСІЗДІК НЕГІЗІ

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан» атты Жолдауының он жетінші бағытында: «...бүкіл еліміз бойынша әлемдік стандарттар деңгейінде сапалы білім беру қызметін көрсетуге қол жеткізуіміз үшін оқытудың әр оқушының білімі мен қабілет деңгейінің тиімділігін бағалаудың біртұтас жүйесін жасау керек» – деп көрсетілген [1].

Қай мемлекеттің де негізгі тірегі - білімді де білікті, іскер де белсенді адамдар тобы. Сондықтан қоғам талабына сай қоғамды көркейтетін, дамытатын жастарды тәрбиелеу ең маңызды мәселе екені даусыз. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңында "Әр баланың жеке қабілетіне қарай интеллектуалдық дамуы, жеке адамның дарындылығын дамыту" сияқты өзекті мәселелер енгізіліп отырғаны белгілі [2]. Дарынды балаларға білім беруді ғылымның бүгінгі даму дәрежесіне сәйкес жүргізу бір жағынан қоғамға талантты мамандар даярлауда тиімді болса, екінші жағынан ерекше дарынды балалардың тек өзінің интеллектуалдық дамуын қанағаттандыруды қамтамасыз етеді. Жасөскеннің бойындағы табиғат берер ерекше қабілетті, дарындылықты дер кезінде тани білу, оның әрі қарай дамуына дұрыс бағыт-бағдар бере білу ерекше іс болып табылады. Алайда әр баланың жекелей қабілетін анықтап, оны сол бағытта жетелеу- ұстаз парызы. Баланы заманына қарай икемдеп, өз заманының озық өнегесін оның санасына сіңіре білу, оларды шығармашылық бағытта жан-жақты дамыту бүгінгі күннің басты талаптарының бірі болып табылады.

Интеллектуалды жастарды қолдау әлемдік саясат болып табылады. Осы бағыт бойынша біздің еліміз табысты жұмыстар атқарып келеді. Қазақстан Республикасының білім беру жүйесінің нормативті құжаттарында даралап оқытуға, оқушылардың жеке ерекшелігін ескеруге, тұқымқуалаушылық нышандарға, зейін ерекшеліктеріне, ойлау және қиял, қызығушылықтар мен ұстанымдарға, еркі мен темпераментіне көп көңіл бөледі. Педагогикалық-психологиялық әдебиеттерді талдау дарындылық құрылымының психологиялық негізін анықтаған шетелдік ғалымдар: Дж.Рензулли, П.Торренс, К.Хеллер, ал ресей ғалымдары Н.Лейтес, А.Матюшкин, В.Моляко, Б.Шадриков болды. Шығармашылық дарындылықтың және интеллектінің психологиялық тұжырымдамасын Г.Айзенк, Дж. Гилфорд, Р.Стенберг, М.Смульсон, Д.Ушаков анықтаса, тұлғаның интеллектуалды және шығармашылық потенциалын Д.Богоявленская, Н.Кичук, Е.Кульмицкая, С.Максименко, В.Моляко, С.Сысоева анықтады. Дарындылықтың түрін және аймағын С.Гончаренко, Г.Бурменская, Ю.Гильбух, В.Слущкий анықтап зерттесе, ал әртүрлі жас кезеңіндегі дарындылықтың дамуын А.Брушлинский, Е.Кульчицкая, Н.Лейтес, В. Паламарчук анықтаған. Оқушылардың дарындылығын анықтау мен дамыту жұмыстарын Ю.Гильбух, В. Крутецкий, Е.Кульчицкая зерттеген.

Сонымен, интеллектуалды жастарды сақтау және дамыту бұл қоғам прогресінің мәселесі және дарынды балалардың шығу потенциалын жүзеге асыру мен жекелік өмірін жүзеге асырады.

Интеллектуалды жастарды оқытудың басты мақсаты – әрбір шәкірттің жеке дара ерекше қабілеттерін ілгері дамыту, дарындылығы анықталған оқушыны қабілетіне сай шығармашылықпен ойлай алатын адамзат етіп қалыптастыруға жағдайлар жасау, дарынды балалармен жұмыс жасау аясында ғалымдар мен ізденімпаз ұстаздар ұжымын топтастыру. Интеллектуалды жастарды тәрбиелейтін мұғалімнің міндеттері:

- оқушылардың ақыл-ой қабілетін жетідіру,
- оқушылардың шығармашылық жеке дарындылығын дамыту,
- оқушылардың қоршаған ортаны аялауға, әлемдік, адамгершілік негіздерін басшылыққа алуға,

демократия мен ізгілендіру талаптарына сай болуға баулу, оқушылардың ғылыми-зерртеу дағдыларын қалыптастыру. Және оқушылардың ғылыми қоғамын қалыптастыру арқылы ғылыми зеттеушілік жұмыс дағдыларын қалыптастыруға өз білімін жетілдіруге, өз интеллектісін дамытуға талаптанған жастарға мүмкіндік береді [3].

Интеллектуалды дарынды бала өз ісінен ляззат алуға бейім субъект болғандықтан, жаңғырту әдісі оны жалықтырады және мұғалімнен тәуелділікке төзе алмайды, сондықтан нәтижесінде дарын сөнеді. Интеллектуалды потенциал сөнбеу үшін бала тұрақты түрде бақылауда болуы тиіс, тұрақты түрде шығармашыл деңгейде іс-әрекет жасауы қажет. Дарынды баланы оқыту үшін жанаша әдістерді қолдануды қажет етеді. Жаңаша оқу- көп деңгейлі әрі көп нұсқалы тапсырманы орындау арқылы оқу деген сөз. Мұндай тапсырмамен оқу оқушыдан өз бетінше ізденуді талап ететіндіктен, оқу барысында «шығармашылық-ізденіс» деп аталатын әдіс қолданылады. Шығармашылық-ізденіс оқушыға үш

мүмкіндік береді: өз бетінше оқу, тапсырманы іріленген дидактикалық материалды игеру үшін орындау және бақылау жұмысы ретінде пайдалану. Осылай мұғалім тек кеңесші, ақылшы қызметін атқарып отырады [4].

Интеллектуалды балаларға білім беруді ғылымның бүгінгі даму дәрежесіне сәйкес жүргізу ерекше дарынды балалардың интеллектуалдық дамуын қанағаттандыруды қамтамасыз етеді. «Бала бойында ұлы мүмкіншіліктің бәрі бар», -деп Т.Фуллер айтқандай, бала бойындағы дарындылық, ғылымилық қабілетін ашу, жақсы танымдық қасиеттерін зерттеу – бүгінгі заман талабы [5].

Интеллектуалды жастардың дамуының тежелуіне жол беруге болмайды. Мұндай балалардың оқу жүктемесі, оқыту және тәрбиелеу нысандары олардың мүмкіндіктеріне сай келуі тиіс. Интеллектуалды дарынды балаларға қамқорлық қабілеттерін дамытуды жалпы білімдік дайындықпен және тұлғаны кемелдендірумен ұштастырылуын көздейді.

Интеллектуалды жастармен жұмыстың негізгі мақсаты шығармашылық жұмыста өзінің қабілетін іске асыруға дайындығын қалыптастыру. Мақсатқа жету оқу бағдарламасын тереңдетіп оқыту және оқушының танымдық белсенділігін дамыту арқылы жүзеге асады. Интеллектуалды дарынды балаларды оқыту мен білім беру мәселесі бойынша әдебиеттерге талдаудың қорытындысы балалардың тұлғалық ерекшеліктеріне және оқыту үрдісіне байланысты бірнеше мәселе бар екенін көрсетті. Оқыту үрдісінде баланың жоғары қабілеттілігі әрдайым жағымды көрініс бермейді [6]. Көптеген психологтар мен педагогтар «табыссыз» бала жағдайы дарынды балалардың арасында жиі кездесетінін бейнелейді [7].

Зерттеушілердің дәлелдемелері бойынша, интеллектуалды балалардың арасында жүйке жүйесінің қысымы жоғары балалар жиі кездеседі. Бір жағынан, дарынды балалардың танымдық үрдісінің және мүмкіндігінің энергетикалық босануын қамтамасыз етсе, екінші жағынан оның негізінде ұстамсыздық, күйгелшендік, тез қозғыштық жатыр. Ол өз кезегінде стрестік жағдайға жоғары эмоционалды, жүйкелік және соматикалық бұзылыстарға, құлықтық ауытқушылықтарға алып келеді [8].

Сонымен қатар, педагогпен интеллектуалды дарынды балалар арасындағы қарым-қатынас әрдайым жағымды қалыптастпайды. Жалпы орта білім беру жағдайында дарынды баланы оқытатын жекелік оқыту болмағандықтан балалар үлгермеушілердің қатарына қосылады. Мұғалімдер көбіне бұл ұғымның мағынасын дұрыс түсінбей, дарындылықты тек ақыл-ой қабілеті деп ойлайды. Көпшілік мұғалімнің дәстүрлі пікірі бойынша, дарынды бала- бұл жақсы оқитын үздік оқушы. Оқуға қабілеті бар дарындылық – бұл мұғалім жақтыртатын мектеп дарындылығы. Мектеп дарындылығы бұл шапшаң ақыл-ой дарындылығымен сипатталады.

Сонымен, интеллектуалды дарындылық бұл белгілі бір іс-әрекет түрін табысты орындауын қамтамасыз ететін индивидуалды-психологиялық ресурс негізінде қалыптасады. Креативтілік пен интеллект дамуының базасы - бұл түрлі шығармашылық тапсырмаларды орындау және проблемді жағдаяттар мен зерттеу іс-әрекетін орындау барысында оқушылар бойында жоғары нәтижелі табысқа жетуге бағытталған стратегияның қалыптасуы.

Біз интеллектуалды жастарды тәрбиелеу мақсатында ата-аналарға арналған мынандай ұсыныстар береміз:

1. Жастардың психологиялық ерекшелігіне көңіл бөліп көмектесу қажет;
2. Интеллектуалды жастарды тәрбиелеу үдерісі кезінде балалардың қызығушылығын, өзбеттілігін ескере отырып әрдайым қолдап отыру қажет;
3. Интеллектуалды дарынды ұрпақты дамыту үшін баланың бойындағы қабілет ерекшеліктерін ескере отырып, осы қабілетін дамытуға көмектесу қажет;
4. Әр баланың қабілетіне қарай қосымша факультативтерге, үйірмелерге, өнер мектептеріне беру қажет.
5. Жастардың логикалық ойлауын дамытумен қатар, альтернативті шешім табуға және ойлау кедергілерін жеңіп оригиналды жауап ойлап табуға үйрену қажет;
6. Жастар бос уақытында өздерін қызықтыратын жобаларға, олимпиадаларға және қосымша үйірмелерге қатысуы қажет.

Сонымен, интеллектуалды жастарды дамыту мен қалыптастыру мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық өркендеуінің және саяси дамуының тиімді факторы болып табылады. Интеллектуалды тұлға –өмірдің кез келген ағымына пікірлесе алатын, жаңашыл-шығармашылық тұрғыда өзіндік білім алуға дайын, интеллектуалды қабілеті дамыған тұлға. Интеллектуалды жастарды қалыптастыру бәсекеге қабілеті ұлтты қалыптастырудың және қазақ қоғамының тұрақты дамуына ықпал етуді жетілдірудің басты мүмкіндіктері қамтылады. Интеллектуалды жастарды қалыптастыру – қоғамның

әлеуметтік даму жағдайына әлеуметтенген, ұлттық және өркениеттік мәдениетті меңгерген, бәсекеге қабілетті, зияткерлік әлеуеті қалыптасқан азаматты қалыптастыру болып табылады.

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. - Астана, 2011. – 21 б.
2. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңы. - Алматы: Юрист, 2001. - 3-34 б.
3. Утебаев Б. «Дарынды балалармен жұмыс жүйесі» // Қазақ тілі мен әдебиеті орыс мектебінде. - 2006. - №6. – 36-42 б.
4. Досыбекова Ш. «Дарынды балаларды оқыту ерекшелігі» // Қазақстан мектебі. – 2007. - №1. –б. 23-24
5. Нүсіпжанова С. «Дарынды оқушының қабілетін ғылыми жолмен ашудағы көркем шығармалардың танымдық мәні» // Қазақ тілі мен әдебиеті. – 2006. - № 4. – 111-113 б.
6. Момбекова Б. «Дарынды балалармен жұмыс» // Психологияны мектепте және жоғары оқу орындарында оқыту. – 2006. - № 3. – 4-5 б.
7. Мелик-Пашаев А.А. , Новлянская З.Н. Ступени к творчеству. – М., 1995.
8. Бабаева Ю.Д. Роль эмоционально-личностных факторов в диагностике и развитии одаренности детей и подростков // Одаренный ребенок. - 2004. - №5. - С.30.

Халикова Б.Т.

*(Орал қаласы, Батыс Қазақстан
инновациялық-технологиялық университеті)*

ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ІС-ӘРЕКЕТТІ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ТҮРҒЫДАН ЖЕТІЛДІРУ

Педагогикалық іс-әрекет, бір қатар іс-әрекеттер ішіндегі күрделі ұйымдасқан жүйе болып есептеледі. Бірінші – оқыту барысындағы мұғалімнің іс - әрекеті. Сабақ беруші педагог жалпы қызметтер мен мағыналардың ішінен өзіне қатысты қызметтерді ғана атқаруы тиіс. Келесі іс-әрекеттер бірінші іс - әрекеттерге рефлексік қосымша ретінде келеді, яғни оған қызмет жасайды. Екінші - оқытудың тиімді амалдары мен құралдарын және оқытудың процедураларын теңдестіргендегі оқыту тәжірбиесінің жалпылама іс-әрекеті – оқытудың амалдары мен әдістерін құрастыратын методист іс - әрекеті осындай. Үшінші іс -әрекеттің методикалығы, бірақ ол оқу құралдары мен оқу сабақтарын құрастыруға бағытталған. Төртінші іс - әрекет оқыту сабақтарын бір тұтас жүйеге сабақтастырудан тұрады – оқу бағдарламаларын құрастыру бағдарламалау іс - әрекеті. Мұндай бағдарламалауды жүзеге асыру үшін, оқытудың мақсатын білу қажет, бірақта оқытудың бағдарламаларын құру барысында мақсаттың кейбір жалпы бөліктеріне бағытталады. Мұндай мақсаттар ертерек саясаткерлермен мәдени қызметкерлермен қалыптасқан, бірақ педагогтармен емес. Қазіргі заманның әлеуметтік мәдени жағдайы және міндері мен оқыту мақсатын жобалау және бинелеу мен педагог – методолог, педагог айналысуы қажет деген талаптар қояды. Бұл өте қажет, өйткені, біріншіден қазіргі өндірістік іс тәжірбиелік қызымет жиі белгілі бір мақсатты, міндеттерді қояды, оларды тек арнайы дайындалған адамдар шеше алуы мүмкін. Екіншіден, қазіргі әдіснамалық ойлау оқыту процестерін тиімді жобалауы мүмкін, бірақ ол тапсырыс берушіден нақты және анықталған мақсаттар талап етеді. Үшіншіден қазіргі технологиялық қоғам тез және қарқынды дамуда және оқыту жүйесіне де сондай талаптар қояды, яғни қоғамға қажетті адмның қасиеттерін жүйелі және тез бейнелеуді, қадағалауды және оқу бағдарламаларын шұғыл жобалауды талап етеді. Кең мағынада мұндай теологиялық ойлаудың нәтижесі адам жобасы болып табылады, ал тар мағынада- маман жобасы, яғни болашақ адамның бойында болуға қажетті интеллектуалды қызметтер, білім, қабілеттер жиынтығын бейнелеуі қажет. Оқыту оқушы мен оқытушы арасындағы белсенді кері байланыс процесі оның нәтижесінде оқушы да оның өзіндік белсенділігінің негізінде белгілі бір білімдер және біліктер қалыптасады. [1]

Адамның іс- әрекетке қабілеттілігін қалыптастыру үшін оқытудың функциясы белгілі және заттық құралдарға максималды бейімделуден тұрады. Оқытудың ең қарапайым түрі оқушымен, оқытушының қарым- қатынасынан тұрады, мұғалім, оқушы іс-әрекетін дұрыс немесе дұрыс емес етіп бағалайды. Бұл жағдайда оқыту процесін бөлшектенетіні көрінеді.

Оқыту жүйесінің дамуы іс- әрекеттің күрделі түрлерінің бөлінуінен тұрады. Бірақ та мұндай даму іс- әрекеттің қиын талдауын және оның элементтерін бөлуден түсіндіріледі. Тапсырма, іс- әрекеттің кәсіби қиын түрін, жәй элементтерді бөлуден тұрады. Сөйтіп педагогикалық рефлексік бірінші принцип элементарлық іс-әрекетті және оларды трансляциялау. Бірақ та бұл әрқашан да жеткіліксіз, жәй элементтердің іс- әрекетін аяғына дейін бөліп қою мүмкін емес, өйткені іс- әрекетте қиын байланыстар мен қарым- қатынастар бар. Сондықтан да негізгі элементтер мен қиын іс- әрекетті құрауға мүмкіндік беретін және белгі құралдары мен жобаларынан тұратын екінші принциптері көрсетіледі.

Бұл белгі құралдары іс- әрекетті жобалау және бейнелеу құралдары болып табылады. Басқа жағынан, оқу процесінің іс жүргізу технологиясы оқу жүйесінің қызметін, оқу жағдайының бір ізділігі ретінде көрінеді. Бұл жағдайлар келесі бейнемен теңестіріледі. Бұрынғы жағдайлар келесілерге

амалдарды көрсетеді. Сондықтан білім жүйесі технологиялық процестің үзілмелі құралы ретінде құрылады және соңында білімді, қоғамға қажетті әлеуметтік- мәдени қабілеттерді тұтас меңгерген адам болып шығады. Сондықтан, білім жүйесін методологиялық тілі, жүйе ретінде бейнеленуі мүмкін. Бұл жүйе оқытудың қиын іс-әрекет жағдайы мен оқытудың жай қызметінен – қиын қызметіне өту іс-әрекетінің берілген шарттары мен тапсырмалары арқылы қанағаттануы.

Педагогикалық белсенділікті былай қарастыруға болады; 1) басқару қызметі ретінде (оқу іс-әрекетін басқару құралы ретінде) 2) ұйымдық сана мен оқушының санасын түсіну ретінде педагогтың жұмысындағы маңызды жағдай оқушының жағдайын түсіну және қарым – қатынас болып табылады. Түсіну оқушының ішкі көзқарасын жүйелік қалыптасуға, басқа адамның ішкі жан дүниесін түсінуге мүмкіндік береді. Басқа жағынан педагог өзін түсінуге және өзінің көзқарасы бойынша оқушыға маңызды бір нәрсені жеткізу бірақ та түсіну тікелей берілмейді, оны тек қана өзінің жеке тәжірибесін ұғыну арқылы беруге болады.

Мұғалім әрдайымда кәсіби қарым-қатынаста өзі-өзі жетілдіріп отыру керек, себебі оқушыға берілетін білім өте тез арада ескіруі мүмкін. Ол мұғалімнің өз іс-әрекетінде қолданатын педагогика және психология бойынша біліміне байланысты. Педагогикалық ЖОО-да берілетін білімнің өзі оқу жоспарындағы психологиялық циклдегі пәндерге уақыттың шектеулі берілуі тәжірибеде қажетті нәрсенің бәрін қамтымауы мүмкін, сондықтан да болашақта алатын мұғалімге жеткіліксіз болуы ықтимал. Уақыттың өтуіне байланысты бұрын алынған білімнің өзі ескіріп, кем дегенде бес жылда бір рет болсын өзін-өзі жетілдіріп және квалификациясын көтеру қажет [2].

Мұғалімнің психологиялық өзін-өзі жетілдіруі оқыту және тәрбиемен байланысты психологияның түрлі салаларындағы жаңа жетістіктермен жүйелі түрде танысуымен бірге жүреді. Жалпылама айтқанда «Психология сұрақтары», «Психологиялық журнал», «Мектепке дейінгі тәрбие» журналдарында және т.б. ғылыми-тәжірибелік журналдарда ұсынылған психологиялық білімнің өзі педагогикалық іс-әрекетте пайдалы болып келеді.

Бұл мәселемен кең түрде айналысқан ресей ғалымдарынан П.Ф.Каптерев, С.Л.Рубинштейн, Б.М.Теплова, Н.Д.Левитов, Ф.Н.Гоноболін, В.А.Крутецкий болды.

Қиын педагогикалық жағдайларда тиімді әрекет етуі үшін өзінің психикалық жағдайы мен мінез-құлқын басқара алу қабілеті- мұғалімнің кәсіби іс-әрекетінің маңызды аспектісі ретінде өзін-өзі реттеуі болып табылады. Өзін-өзі реттеуге мақсатты бағытталған жұмыстар мынадай жағдайда туындайды, егер:

- мұғалім қиын шешілетін жаңа және ерекше мәселемен кездескенде;
- мәселе бірмағыналы шешімді бермегенде: ол не мүлдем жоқ немесе дұрысын табуға қиындататын бірнеше оптимальды нұсқалары бар;
- мұғалім қызу іс-әрекеттерге итермелейтін көтеріңкі эмоционалды қысым жағдайында тұрады;
- мұғалім қатал аз уақыт ішінде ойланбастан тез шешім қабылдау керек жағдайда;
- әңгіме оның беделі мен дәулеті жөнінде болғандықтан, оған оқушылар, әріптестер және басқа да адамдар көңілін аударады, яғни мұғалімнің іс-әрекеті сыртынан бағаланады.

Психологиялық өзін-өзі реттеу негізі тұлғалық және танымдық процестерді басқара алуынан тұрады. Өзін-өзі реттеу тек ішкі сөйлеу және ерікті қосқанда ғана жүзеге асады.

Танымдық процестердің ішінде қабылдау, зейін, еске сақтау және ойлау өзін-өзі реттеуге көнеді. Қабылдауды реттеуде неге және қалай бақылау керек деген сұрақтарға бірдей жауап алу мақсатында нақты қойылған міндеттерді ұсынады. Қиын педагогикалық жағдайда мұндай жауаптарды табу өте қиын, сондықтан мұғалімге оны табу үшін ақыл-ой және денелік күшті жұмсау керек.

Зейінді басқару одан қарағанда қиынырақ, себебі ерікті және еріксіз зейін өзін-өзі реттеуге түрлі деңгейде көнеді. Еріксіз зейін шаршаған кезде оны басқару қиын, мысалы, ауырған кезде, шектен тыс эмоционалды қысымшылдық жағдайында, аффект немесе стрессе. Бұндай жағдайда зейінді басқаруда демалыс, емделу және аутогенді жаттығулар өте пайдалы.

Есті реттеуі мұғалім үшін өте қиыны және қажеттісі. Ес жеке процестерден тұрады: еске сақтау, қайта жаңғырту, тану және ұмыту. Ақпаратты жаттау және қайта жаңғырту реттеуге жеңіл көнеді, себебі ол саналы түрде бақыланады. Сақталуы, тануы және ұмытуы басқаруға қиын, себебі ол бейсаналы деңгейде жүреді, бірақ оларды да жанама түрде сақтауын ұйымдастыру арқылы басқаруға болады. Сақтау терең және ұзақ жүреді, егер сақталатын материал көру арқылы жүріп, белгілі бір бейнемен байланысқан болса.

Ойлауды саналы түрде басқару оны одан да продуктивті қылу мүмкін. Ойлауды реттеудің негізгі әдістері келесідей жүреді: шешілетін әрекеттік міндеттерді мұқият талдау қажет, берілген міндеттерді талап етілген нәтижемен байланыстыру, сол арқылы бұндай жағдайда қажетті нәтижесі алу үшін не жетіспейтіндігін орнатады. Шешімнің альтернативті нұсқаларын толықтай өңдеу және іздеу, оның

белгілі бір тәртібін орнату үшін ойлауды әрдайым жаттықтырып отыру керек. Тапсырмалардың шешімін іздеумен байланысты ойларды іштей немесе дауыстап қайталап отыру керек, немесе тіпті орындалған әрекет ретінде жазып қойған да дұрыс. Бұл ойлардың шығу жолдарын түсінуге және оны бақылауға мүмкіндік береді [3].

Эмоционалды жағдайда өзін-өзі реттеуі ағзаның бұлшықет жүйе жағдайын басқара алуына негізделеді. Мұғалім оқушымен жұмыстанған кезде өзінің эмоционалды жағдайына көңіл аударып және өзін-өзі ұстай алуы қажет. Эмоционалды жағдайларды реттеудің ең тиімді тәсілдерінің бірі аутогенді жаттығу (аутотренинг) болып табылады. Ол психикалық және денелік жағдайды реттеуге арналған жүйелі жаттығулардан тұрады. Аутотренинг педагогика саласындағы мұғалімнің оқушымен және оның ата-аналарымен жұмыстанғанда жиі эмоционалды-ерікті өзін-өзі реттеуді талап ететін қиын жағдайлар туындағанда, яғни адамдарда көтеріңкі эмоционалды қысымды туғызатын жағдайларда өте пайдалы болып келеді. Аутотренинг тәсілдерін пайдалану адамға өз жағдайы мен көңіл-күйін мақсатты бағытталған түрде өзгертуге мүмкіндік береді, оның денсаулық жағдайы мен жұмыс жасау қабілетіне жағымды әрекет етеді, күнделікті өмірде күшін тиімді пайдалануға және тиімді бөлуге мүмкіндік береді, ал эмоционалды қысым сәттерінде оларды мобилдейді.

Аутотренинг адамның жеке ағзасына және жүйке жүйесіне оны релаксациялау мақсатында, немесе керісінше қыздыруға психологиялық әсер етудің түрлі әдіс-тәсілдерін саналы түрде қолдануға негізделеді. Көбіне аутотренинг процедурасы денелік немесе психикалық жағдайда өзін-өзі көндіруі арнайы сөздік формула көмегімен жүзеге асады. Формулалар ереже бойынша іштей айтылады: толықтай денелік босаңсуды қамтамасыз ету үшін мүмкіндігінше белгілі бір позада болғаны дұрыс (арқамен жату немесе отыру). Бірақ бұндай поза көбіне мүмкін болмағандықтан, кез келген мүмкін позада босаңсуға үйрену керек. Нақты денелік жағдайда өзін-өзі сендіруі арқылы қажетті психикалық жағдайға қол жеткізуге болады. Өзін-өзі сендіру формуласы белгілі бір ереже бойынша жүзеге асады: басында босаңсу, кейін қоздыру.

Босаңсыту формуласында бұлшықеттің ауырлығын және жылулық сезімін сендіруден тұрады, бұл сезімдер дене бойынша жайлап ретімен жүру керек, басынан аяғына дейін. Егер аутогендік жаттығудан кейін босаңсу жүрсе, ойша айтылған барлық сөздік формуладан кейін және қажетті нәтижеге жетуі ұйқының келуі. Егер де, қоздыру қажет болса, онда босаңсытудан кейін қыздыру жүреді, бұлшықетте салқындық және жайлы сезімі, іс-әрекетке дайыдығы сендіріледі. Бұлшықет сезімі мұнда да жайлап тарайды, басынан аяққа дейін. Сөздік өзін-өзі сендіру аутотренингте нақты тыныс алу ретімен есептеледі. Тыныс алу ретін басқару жаттығулар арқылы жүзеге асады. Бұл жаттығулардың барлығы үш негізгі жағдайда орындалады: жатып, отырып және тұрып.

Бұлшықет тонусының еркін реттеуімен байланысты жаттығулар да нақты ретімен орындалады-қарапайымнан күрделіге. Бірінші бұлшықеттерді қысу мен босаңсытуды үйренеді, бақылауға жеңіл аяқ бұлшықеттері, кейін қаңқа бұлшықеттеріне көшеді, қиын басқарылатын мойын, бас, арқа, бел бұлшықеттері, тек содан кейін ғана ішкі мүшелерінің жұмсақ бұлшықеттерінің тонусын реттеуге үйретеді.

Аутогенді жаттығулар денсаулығы, жұмыс жасау қабілеті және психофизиологиялық жағдайына әсер ететін жеке мәселелермен кездесетін және үлкен жүктемесі бар мұғалімдерге пайдалы. Мұғалімнің жұмысқа қабілеттілігін көтеру арқылы аутогендік жаттығулар оның педагогикалық қайтарымын көтереді. Әрбір мұғалім және тәрбиеші қалауы бойынша аутотренинг әдістерін үйреніп және оны өз бетімен пайдалана алады [4].

Әдебиеттер

1. Зимняя И.А. Педагогическая психология. М., 1999- 52 с.
2. Каптерев П.Ф. Дидактические очерки. Теория образования //Избранные педагогические сочинения. М., 1994- 368 с.
3. Машбиц Е.И. Психологические основы управления учебной деятельностью. Киев, 1987. – 113 с.
4. Ткачева М.С. Педагогическая психология: конспект лекций. -М.,: Высшее образование, 2008-192 с.

ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ СОПРОВОЖДЕНИЕ ОБНОВЛЕННОГО ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА ШКОЛЫ

Понимание школьной психологической деятельности в образовательном процессе в условиях обновления сегодня особенно актуально.

Можно преподавать психологию или, что очень близко, заниматься психологическим просвещением. Есть психологическая исследовательская работа, есть прикладная психологическая деятельность в различных сферах социальной жизни – бизнесе, медицине, педагогике и др. Особенность этой последней деятельности в том, что ее цели, задачи и ценности задаются той социальной системой, на которую «работает» психолог. В психологических службах психолог сам формирует цели и ценности своей профессиональной деятельности, сам осуществляет необходимые профессиональные действия, сам несет ответственность за результаты своей работы.

К какому из этих видов деятельности относится работа школьного психолога? На наш взгляд, в большинстве существующих ныне отечественных подходов школьная деятельность на современном этапе в условиях обновления образования программируется, как приложение теоретических и методических научных достижений психологии к педагогической практике. На современном этапе образования педагоги должны овладевать знаниями психологических аспектов.

Школьные психологи занимаются обоснованием педагогических программ и методов общения, диагностикой готовности к обучению и усвоению различных специализированных программ, выявляют уровень психического развития ребенка, занимаются профориентацией и т. д. При этом их деятельность в большинстве случаев организуется по конкретным запросам педагогов и администрации, определяется задачами педагогического процесса. Учитывая тот факт, что конкретный ребенок, школьник является целью педагогической деятельности.

Школьная психологическая служба, как форма профессиональной практической деятельности способна отвечать на вопросы: Зачем? Что? Как? Зачем нужна школьная практическая психология и каких целей хочет достигнет психолог? Кто главный объект применения профессиональных усилий? Что конкретно должен делать психолог, каковы границы его профессиональной компетенции? Как организовать свою деятельность в условиях обновления образования?

Обновленное образование определяет сегодня психологическую модель, которая предусматривает новые психологические принципы мотивирования учащихся в процессе учебной деятельности, активизирует их познавательную активность. Мы рассматриваем нашу модель как отражение определенной системы теоретических представлений о целях, задачах и содержании деятельности школьного психолога, и эта система является продуктом практической профессиональной деятельности, ее обобщением и осмыслением. Она не «закрывает» собой практику, а является открытой и саморазвивающейся копилкой живого опыта. Эта система выросла из практики, ориентирована на практику и как на свою конечную цель, и как источник своего собственного развития.

Свой теоретический подход мы назвали «парадигмой сопровождения», желая тем самым подчеркнуть его деятельностную направленность, ориентацию не на объект, а на работу с объектом. Почему мы особо подчеркиваем этот последний момент? Академическая наука – это теория «объекта», в качестве которого может рассматриваться ребенок, его мышление, установки и проч., а психотехническая наука – это теория психологической «работы-с-объектом». В нашем случае— с ребенком, его мышлением, установками и прочим. Почему это показалось нам таким важным? В самую первую очередь потому, что задается принципиально иной взгляд на ребенка в рамках психологической деятельности. По сути дела он является не объектом в классическом смысле этого слова, а субъектом. Ничто не может быть изменено в его внутреннем мире помимо его собственной воли, собственного желания. Психолог не воздействует на него своими специфическими способами и приемами, а взаимодействует с ним, предлагая различные пути решения тех или иных задач или проблем. Кроме того, цель работы – не в том, чтобы «заглянуть» в его внутренний мир, узнать, как устроен он, его отношения с миром и самим собой, а в том, чтобы организовать сотрудничество с ребенком, направленное на его самопознание, поиск путей самоуправления внутренним миром и системой отношений.

Сопровождение для нас – это определенная идеология работы, это самый первый и самый важный ответ на вопрос, зачем нужен школьный психолог.

Можно говорить, на наш взгляд, о трех основных идеях, лежащих в новой модели школьной психологической деятельности. Идея первая: суть психологической деятельности – в научно-методическом руководстве учебно-воспитательным процессом в школе. Идея, прямо скажем, не новая, известная отечественной школе и по-своему очень привлекательная. Особенно для педагогов. Она и распространена в значительной мере в педагогической среде, в концепциях авторов, ориентированных на работу с учителями и педагогическими методами. Ее цель может задаваться разными словами, например, как научное психолого-педагогическое обеспечение учебно-воспитательного процесса, другого профессионального восприятия мира (прежде всего – ребенка), которое часто плохо совместимо с психологическим миропониманием. В рамках модели, построенной на этих идеях, школьный психолог выступает чуть ли не идеологом всей учебно-воспитательной системы, ее творцом, реализатором.

Смысл деятельности школьного психолога – в оказании помощи детям, испытывающим различные трудности психологической или социально-психологической природы, выявлении и профилактике этих трудностей. Это, несомненно, «своя» практика, понятная и близкая сердцу любого профессионального психолога. Идея тоже не нова и тоже очень привлекательна для людей определенной профессиональной ориентации (скажем так, «чисто психологической»). В рамках такой модели достаточно четко разводятся функции педагога и психолога. Кроме того, психологам, работающим в русле такой модели, присущ специфический взгляд на детей: их психологический мир становится интересен специалисту прежде всего не только с точки зрения наличия нарушений, которые надо исправлять и корректировать, но и с точки зрения их развития и саморазвития, совершенствования.

Прежде всего, что значит «сопровождать»? В словаре русского языка мы читаем: сопровождать – значит идти, ехать вместе с кем-либо в качестве спутника или провожатого. То есть, сопровождение ребенка по его жизненному пути – это движение вместе с ним, рядом с ним, иногда – чуть впереди, если надо объяснить возможные пути. Взрослый внимательно приглядывается и прислушивается к своему юному спутнику, его желаниям, потребностям, фиксирует достижения и возникающие трудности, помогает советами и собственным примером ориентироваться в окружающем мире, понимать и принимать себя. Но при этом не пытается контролировать, навязывать свои пути и ориентиры. И лишь когда ребенок потеряется или попросит о помощи, помогает ему вновь вернуться на свой путь. Ни сам ребенок, ни его умудренный опытом спутник не могут существенно влиять на то, что происходит вокруг его мира. Взрослый также не в состоянии указать ребенку путь, по которому непременно нужно идти. Выбор Дороги – право и обязанность каждой личности, но если на перекрестках и развилках с ребенком оказывается тот, кто способен облегчить процесс выбора, сделать его более осознанным – это большая удача. Именно в таком сопровождении школьника на всех этапах его школьного обучения и видится основная цель школьной психологической практики в сотрудничестве: «Ученик-Педагог-Родитель».

Итак, психологическое сопровождение в новых условиях образования – это система профессиональной деятельности психолога, направленной на создание социально-психологических условий для успешного обучения и психологического развития ребенка в ситуациях школьного взаимодействия. Объектом школьной психологической практики выступает обучение и психологическое развитие ребенка в ситуации школьного взаимодействия с предметом – социально-психологические условия успешного обучения и развития.

Сопровождение ребенка опирается на те личностные достижения, которые реально есть у ребенка. Оно находится в логике его развития, а не искусственно задает ему цели и задачи извне. Это положение очень важно при определении содержания работы школьного психолога. Он занимается не тем, что считают важным учителя или «положено» с точки зрения большой науки, а тем, что нужно конкретному ребенку или группе. Таким образом, в качестве важнейшего аксиологического принципа в нашу модель школьной психологической практики мы закладываем безусловную ценность внутреннего мира каждого школьника, приоритетность потребностей, целей, и ценностей его р а з в и т и я. Во-вторых, создание условий для самостоятельного творческого освоения детьми системы отношений с миром и самим собой, а также для совершения каждым ребенком личностно значимых жизненных выборов. Внутренний мир ребенка автономен и независим. Взрослый может сыграть важную роль в становлении и развитии этого уникального мира. Однако взрослый (в данном случае – психолог) не должен превращаться во внешний психологический «костыль» своего воспитанника, на который тот может опереться каждый раз в ситуации выбора и тем самым уйти от ответственности за

принятое решение. В процессе сопровождения взрослый, создавая ситуации выборов (интеллектуальных, этических, эстетических) побуждает ребенка к нахождению самостоятельных решений, помогает ему принять на себя ответственность за собственную жизнь. В-третьих, в идее сопровождения последовательно осуществляется принцип вторичности его форм и содержания по отношению к социальной и учебно-воспитательной среде жизнедеятельности ребенка. Психологическое сопровождение, осуществляемое школьным психологом, не ставит своей целью активное направленное воздействие на те социальные условия, в которых живет ребенок, и ту систему обучения и воспитания, которую выбрали для него родители. Цель сопровождения и реалистичнее и прагматичнее – создать в рамках объективно данной ребенку социально-педагогической Среды условия для его максимального в данной ситуации личностного развития и обучения.

На первый взгляд, первое и третье положения находятся в противоречии: с одной стороны, мы утверждаем ценность и приоритетность задач развития, решаемых, самим ребенком, его право быть таким, какой он есть, а с другой стороны, подчеркиваем и его зависимость, и вторичность деятельности психолога по отношению к содержанию и формам обучения, предлагаемых ребенку той или иной школой, выбранных для него родителями. Не будем спорить – противоречие здесь действительно есть. Однако оно является отражением того реального объективного противоречия, в рамках которого разворачивается весь процесс личностного развития ребенка. Такого противоречия объективно требует участия психолога в этом развитии именно в форме сопровождения, а не руководства или помощи.

Школьная среда представляет собой сложно организованную систему, в рамках которой ребенок решает несколько принципиально важных задач. Прежде всего – образовательные задачи. Школьная среда, ее социальные, педагогические, материальные характеристики существенным образом задает образовательные возможности ребенка, дает ориентиры в образовании. Перед ребенком стоит проблема максимального использования этих возможностей. Далее – задачи социализации. В данном случае под понятием социализации, неожиданно ставшим, опальным, в определенных, научных кругах, мы понимаем процесс усвоения и личностного принятия ребенком определенных норм, правил и требований, предъявляемых ему обществом. Школьная среда является одним из ведущих трансляторов этих норм и требований, она же санкционирует их исполнение – наказывает и поощряет те или иные действия, поступки, решения ребенка и подростка.

Одновременно с этим та же школьная среда предоставляет детям возможности для социального развития и социального познания – формирования различных навыков и умений, повышения социально-психологической компетентности и т. д. Школьнику в процессе школьного обучения предстоит, с одной стороны, усвоить нормы и требования социума, а с другой стороны, воспользоваться теми обучающими, развивающими возможностями, которые ему предоставляются.

Наконец, объективно значительная часть детства, отрочество, то есть большая часть жизни ребенка проходит в школе, занята различными видами внутришкольного взаимодействия. Естественно, в процессе этих взаимодействий – в учебном процессе и вне его – школьник решает задачи своего психологического, личностного развития. В отношении этого развития школьная среда также выступает и как возможность, и как ограничение, так как задает определенные требования к личностным проявлениям ребенка.

В процессе решения школьником этих трех задач – образования, социализации и психологического развития – постоянно возникают небольшие и серьезнейшие противоречия и конфликты. Так, требования образовательной среды могут приходиться в противоречие с возможностями ребенка. Как поступать в этой ситуации? Кого к кому приспособлять? «Корректировать» ребенка, подгоняя его под заданные требования или изменять что-то в условиях обучения? Мы считаем, что приоритет должен быть отдан ребенку, его актуальным и потенциальным возможностям. И задачей психолого-педагогического сопровождения будет создание условий для максимально успешного обучения данного, конкретного школьника. Но с другой стороны, гибкость и приспособляемость образовательной среды не может быть бесконечной. Для того чтобы сохранить свои изначальные цели и ориентиры, она вынуждена предъявлять некоторые требования к ребенку и в плане его умений, наличия определенных интеллектуальных предпосылок, и в плане учебной мотивации, целенаправленности в получении знаний и т. д. Если эти требования разумны, оправданы логикой самого образовательного процесса, задачей психолога будет приспособление ребенка к ним.

То же самое можно сказать и в отношении социализирующей среды. Она также должна быть способной приспособляться к каждому конкретному ребенку, но не до бесконечности. Есть ряд требований, норм, жестких правил, которые ребенок должен усвоить, принять и реализовывать в своем поведении и общении.

В каждом индивидуальном случае он должен решаться с учетом приоритета внутреннего мира ребенка и значения некоторой необходимой и достаточной системы предъявляемых ему требований со стороны образовательной и нормативной среды. Гарантом справедливого и продуктивного решения является психолого-педагогическое сопровождение, в процессе которого педагоги, психологи, родители и другие взрослые, окружающие ребенка, находят наилучшее сочетание приспособления школьной среды к нему и его к школьной среде.

Наконец, в четвертых, психологическое сопровождение ребенка в школе преимущественно осуществляется педагогическими средствами, через педагога и традиционные школьные формы учебного и воспитательного взаимодействия. По крайней мере, мы постулируем преимущество таких скрытых форм воздействия по сравнению с непосредственным вмешательством психолога в жизнь ребенка, его внутришкольные и внутрисемейные отношения. Это особым образом задает роль педагога в нашей модели психологической практики. Он оказывается соратником психолога в разработке стратегии сопровождения каждого ребенка и основным ее реализатором. Психолог же помогает педагогу «настроить» процесс обучения и общения на конкретных учеников.

Утверждение идеи сопровождения в качестве основы школьной психологической практики, постулирование ее объекта и предмета в описанной выше форме имеет ряд важнейших следствий, на которые и опирается вся наша модель школьной психологической службы в условиях нового содержания образования. Следствия эти касаются целей, задач и направлений этой деятельности, принципов ее организации, содержания работы, профессиональной позиции психолога в отношении с различными субъектами учебно-воспитательного школьного процесса, а также подходов к оценке эффективности его деятельности.

Литература

1. Асмолов А.Г. Психология личности . М., 1990.-235 с
2. Бодалев А.А. Личность и общения //Избранные труды.М.: Педагогика 1989 -101 с
3. Виллюнас В.К. Психологические механизмы мотивации человека. М.: Издательство МГУ, 1990 – 222 с
4. Караев Ж.А., Кобдикова Ж.У., Развитие функциональной грамотности обучающихся на основе применения технологии трехмерной методической системы обучения. Алматы, учебно-методическое пособие, ТОО «Дайыр Баспа», 2013., 318 с
5. Машарова Т.В. Основные положения личностно-ориентированной модели образования. //Сознание - мировоззрение - мышление .-Киров ,1998, Вып.3.- 137-148 с.
6. Гриншпун И.Б. Введение в психологию. М.: Международная педагогическая академия., 1994.
7. Овчарова Р.В. Практический психолог. Курган 2010г.
8. Алексеев Н.А. Теоретические аспекты организации личностно – ориентированного образования //Образования //1998.- №1..133-141.с

3 СЕКЦИЯ
Қазіргі таңдағы білім берудің этнопедагогикалық және
этнопсихологиялық аспектілері
Этнопедагогические и этнопсихологические аспекты современного
образования

Жақупова Э.А.

(г. Семей, Казахский инновационный университет)

БЕСЦЕННЫЙ ВКЛАД Ж. АЙМАУЫТОВА В РАЗВИТИИ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ
ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ НАУКИ

Сын казахского народа, многогранный талант Ж Аймауытов не только многожанровый писатель, основоположник драмы и романа, драматург, публицист, педагог, общественный деятель, просветитель, он еще автор двух учебников по психологии. Именно он является автором первого учебника по психологии на казахском языке. Ж Аймауытов - основатель отечественной казахстанской психологической науки. Ж Аймауытов внес бесценный вклад в развитии психологии в Казахстане. Несмотря на тяжелейшие послереволюционные условия Ж. Аймауытов глубоко и основательно вел научные поиски, экспериментальные исследования и создал ряд оригинальных трудов.

Труды Ж. Аймауытова способствовали формированию национальной психологии, научной терминологии и ее систематизации. Его вклад в отечественной психологии это редкое явление, это феномен.

Психология Ж. Аймауытова написана на арабской вязи в 1926 году и состоит из 12 глав и 102 параграфах (рис1)

Рисунок 1. Психология Ж. Аймауытова

Первая глава называется «О чем говорит психология». Так Ж. Аймауытов обозначил психологию как науку о душе. По мнению автора, душа –это присущее всем живым существам, итог развития и приобретенного опыта. Ж. Аймауытов указывает, что первым кто аргументированно систематизировал психологию был Аристотель, хотя она тогда называлась «Метафизика». Но уже в 18 веке немецкий ученый Вольф ввел термин «психология» в массы. [1; 7]

Сознание трактуется автором как способность мыслить, и это только лишь одна из способностей души. Сознание –это вечный рудник, состоящий из чувств и интересов. [1; 13]

Помимо души, Ж Аймауытов рассматривает также поведение человека как объект психологии. Анализ указывается им как основной метод познания причин поведения человека. [1;22]

В первой главе также рассматриваются науки, которые имеют отношения к психологии: социология, философия и математика. Рассматриваются также и основные методы психологии: зоопсихология, педагогическая психология, психопатология. [1; 25]

Во второй главе Ж. Аймауытов описал методы психологических исследований: наблюдение, анкетирование и др. Автор подчеркивает о необходимости наличия плана для наблюдения. [1; 29]

В третьей главе под названием «Характеристика поведения живых существ» автор описывает свойства поведения, как подвижность, это то, что должны наблюдать психологи. Также автор дает определение таким понятиям как стимул, энергия, возбудимость, раздражитель. [1; 54]

Ж. Аймауытов описал анатомо-физиологические процессы и особенности живого организма. Автором также рассмотрены рефлексy как условные, так и безусловные. [1; 85]

В главе Ж. Аймауытов рассказал о подражании, то есть подражании хорошему. Если драчливый человек будет подражать хорошему, то он исправится. [1; 73]

Дух, душа перечислены автором, как основные отличительные черты человека от животного. [1; 75]

Четвертая глава называется «Некоторые части тела и их функции». В частности, Ж. Аймауытов рассмотрел нервную систему, мозг, полушария мозга, ухо, глаз, нос, органы чувств, с помощью которых мы получаем информацию из внешнего мира. [1; 88]

В пятой главе под названием «Эмоции и чувства» автор дает определение понятию «образ». Образ – это реакция на происходящее событие, выражающееся на лице. Ж. Аймауытов говорит о том, что для психологов очень важно давать смысл чертам лица. Так автор описал что означают взгляды человека: беглый, прямой, свысока, вверх, вниз. За взглядом человека надо следить, так как это поможет охарактеризовать человека. Автор так же в этой главе дает определение мимике, то есть движение мышц лица. Ж. Аймауытов визуально разделяет лицо на две части: верхнее (брови, веки, глаза) и нижнее (нос и рот). Также в главе рассматривается пантомимика т.е. движение рук, головы, груди, ног. Автор придает значение каждому движению тела и лица, рукопожатию. Далее в главе описываются основные виды чувств, как страх, любопытство, и.т.д. [1; 107]

Шестая глава называется «Внимательное поведение». В главе речь идет о разнице между впечатлением и чувством. Ж. Аймауытов говорит о важности воздействия на органы чувств учащегося. В процессе обучения необходимо визуализировать вещи, повторять слова. Автор предлагает учителям не просто говорить на уроке, а делать записи в тетради, рисовать, чертить, измерять, проводить опыты, собирать сведения, писать сочинения [1; 136]

Ж. Аймауытов утверждает, что наша жизнь состоит из привычек. Поэтому их надо вырабатывать с детства, хорошие привычки закреплять. Хорошие привычки прививаются путем воздействия стимула и практики [1; 140].

Понятие ассоциации также рассматривается в книге. Автор утверждает, что каждое слово вызывает ассоциации, и меняет ход мысли. [1; 150].

В данной главе также рассматривается понятие интереса, которая вызывается посторонним раздражителем [1; 156].

В шестой главе книги написано о психических процессах: внимание, память, ощущение, восприятие, воображение. Внимание – это сосредоточенность на одном предмете. [1; 160]. Воспоминание – это связь ассоциации и работы головного мозга [1; 166]. По поводу воображения Ж. Аймауытов сказал, что оно порождает новинку [1; 190]. Автор приводит примеры из обыденной жизни казахов. На доступном для понимания языке автор объяснил, как важно знать закономерности психологии ребенка и психических процессов учителю, как применять психологические знания в системе образования.

Седьмая глава называется «Ощущения». Автор в данной главе говорит о том, как мы различаем вещи по цвету, температуре, поверхности, размеру, форме и запаху [1; 194].

В восьмой главе, под названием «Общее понятие», Ж. Аймауытов описывает анализ, абстракцию, ассимиляцию, синтез, индукцию, дедукцию как основные способы образования понятий и мнения [1; 209].

В этой же главе автор рассматривает историю происхождения и процесс развития языка у человека. В целом Ж. Аймауытов определил язык как способ получения знания и выражения мнения. А вот ошибочное мнения автор назвал иллюзией [1; 218].

В девятой главе под названием «Воля» Ж. Аймауытов говорит, что все те задачи, которые решает человек, даже наши действия происходят с помощью воли [1; 224].

Десятая глава называется «Сон, сновидение и гипноз». Сон автором трактуется как временный отдых, а сновидение – это состояние человека. Ж. Аймауытовым объясняется что происходит с организмом во время сна. Автор проводит сравнение между сном и гипнозом. Гипноз определяется как искусственный сон, то есть человек засыпает не добровольно, невольно [1; 243].

Одиннадцатая глава называется «Неправильное поведение». Неправильное поведение – это отклонение от принятых норм поведения. Одно из понятий рассматриваемое в данной главе – это «гений», то есть отличный от других людей человек. Также в книге приводятся сравнения между «обычным человеком» и «сумасшедшем» [1; 248].

Двенадцатая глава называется «Основы социального и географического поведения человека». В главе автор рассказывает о влиянии географического местоположения, времени года на поведения человека. [1; 254]. В параграфе «Социализация» Ж. Аймауытов объясняет разницу между «человеческом я», «социальном я», «ты» и «он». Вывод, к которому пришел автор это или человек подчиняется другим, или других подчиняет себе [1; 256]. В параграфе «Социальная помощь» о труде и о важности получения профессии [1; 258]. Следует отметить, что Ж. Аймауытов ввел новый термин «племенная или родовая психология», особо острая тема для казахов, которые делятся на ру. Человек живет и выживает только среди людей [1; 260]. Также в главе автор рассматривает религиозный вопрос.

Учебное пособие «Психология» содержит рисунки, таблицы и схемы и другие иллюстрации. Все это повышает эффективность и ценность учебного пособия (рис 2).

Рисунок 2. Рисунки в книге Психология Ж.Аймауытова

В этом же 1926 году выходит труд Ж Аймауытова под названием «Жан жүйесі мен өнер таңдауы» («Психология и выбор профессии»), написанная в результате долгих психологических исследований, кроме того с учетом национальных особенностей казахов. Основная цель исследования – помочь молодым людям выбрать правильную профессию. В ней автор утверждал, что при выборе профессии необходимо учитывать психологические свойства человека и его врождённые особенности (например, темперамент, способности, характер), а также что человек должен ими управлять и самосовершенствоваться. Другими словами, человек должен познать себя. [1, 289]

«Плохих профессий не бывает» - утверждает автор, нужны способность, мастерство, искусство. Автор пишет в своем труде, что каждый должен приносить пользу обществу, в котором живет, ибо развитие общества зависит от труда каждого ее члена. Ж Аймауытов привал казахов учится ремеслу, культуре, побольше читать.

Высокой оценки заслуживает вклад Ж. Аймауытова в создание казахской психологической терминологии. Труды Ж. Аймауытова способствовали формированию национальной психической терминологии и ее систематизации. Им были переведены и объяснены термины, как ассоциация, апперцепция, тропизм, рефлекс, инстинкт, интеллект, и они стали доступны для понимания простому казаху. Эти и другие термины, введенные им, и на сегодняшний день без изменений используются в науке, их можно встретить в современных психологических учебниках. Он обогатил национальный словарный запас. Из-под пера Ж.Аймауытова вышли такие психологические термины как: әсер – впечатление, жан қуаттары – душевные силы, қылық – поведение, көңіл күйі – настроение, алдану - иллюзия, еліктеу – подражание, ниет – намерение, ұғым – понятие, рух – дух, ым- мимика, ымдау – пантомимика, бақылау – наблюдение, қиял – воображение, қабілет – способность, ынта, мүдде – интерес, ілтифат – внимание, жалпылау – индукция, жалқылау – дедукция, талдау – анализ, іріктеу – абстракция, үлестіру – синтез, жад – память, түйсік – восприятие, перне іліктестігі – ассоциация и др.

Ж. Аймауытов встретился на своем пути со следующими проблемами:

- анализ термина и поиск достойного и максимально близкого к родному языку, перевода иностранного слова;
- учет особенностей произношения и правописания казахского языка;
- учет этимологии иностранного слова;
- употребление данного термина в контексте.

Термины, введенные Ж. Аймауытовым и по сей день, широко используются в психологии.

Все эти освещенные Ж. Аймауытовым темы, помогли нам сохраниться как нация, и не потерять свою национальную идентичность.

Сегодня в свете программы модернизации общественного сознания идеи и мысли Ж. Аймауытова приобретают особую ценность. Ведь целью его жизни, работы сделать казахскую нацию интеллектуальной, прогрессивной, конкурентоспособной, а молодежь компетентной, трудящейся, развитой, и амбициозной. Его прогрессивные научные взгляды являются актуальными и сегодня. Ж. Аймауытов советует открывать заводы, фабрика, не отставать, а идти в ногу со временем.

Ж. Аймауытов один из представителей казахской интеллигенции, который и без страха смерти не бросил свой народ, и не оставил идею нести свет знания людям. Его значимые художественные, но и научные труды и по сей день являются актуальными и наполнены любовью к родному народу. А его труд «Психология» следует особо отметить, так как это первая работа по психологии среди тюркоязычных и среднеазиатских народов. Эта работа является универсальной, так как в ней освещены все психологические проблемы. К примеру, западные психологи выбирали узкое направление как поведение, или познавательные процессы.

Все примеры приведенные примеры в работах Ж. Аймауытова взяты из обыденной кочевой жизни казахов и посвящены им же.

Ж. Аймауытов один из немногих, кто слова доказывал своими действиями. Так все советы данные учителям были апробированы на собственном педагогическом опыте.

Ж. Аймауытов - яркий пример ученого для молодых. Он истинный сын своего народа. Народа, которому он посвятил жизнь. Народа, который им гордиться. И отечественная казахстанская психология начинается с труда «Психология» Ж. Аймауытова.

Литература

1. Айтмауытов Ж. Алты томдық шығармалар жинағы. 4-ші том. Психология, жан жүйесі мен өнер таңдау. Алматы. Елшежіре . 2013г. -384 стр
2. Жарыкбаев К.Б. Развитие психологической мысли в Казахстане (со второй половины XIX в. до наших дней). – Алма-Ата: Казахстан, 1968.
3. Қ.Жарыкбаев. Жүсіпбек Аймауытулының психологиялық көзқарастары (студенттер мен мұғалімдерге арналған көмекші құрал). Алматы, 2000 – 76б.

Қадыржанова Ж.Е.

(Орал қ., Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті)

ПОЛИЭТНИКАЛЫҚ ОРТАДА СТУДЕНТТЕРДІҢ ЭТНОМӘДЕНИ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Қазақстан Республикасы этномәдени білім беру тұжырымдамасында «Бізге қажетті – жаны да, қаны да қазақы, халықтың тілі мен дінін, тарихы мен салт-дәстүрін бойына ана сүтімен бірге сіңірген, егеменді елінің еңсесін көтеруді азаматтық парызым деп ұғатын ұрпақ тәрбиелеу» – деп атап көрсеткендей, еліміздің елдігі мен бірлігін сақтайтын ұрпақ тәрбиелеу, білім берудің барлық салаларының алдындағы негізгі міндеттердің бірі. Осы міндеттерді шешудің бір жолы ұлттық құндылықтар арқылы студенттердің этномәдени құзіреттілігін қалыптастыру.

Қазіргі заманда студенттердің этномәдени құзіреттілігін тәрбиелеу білім беру саясатының басты мақсаттарының бірі болып отыр. Білім беру жүйесіндегі толеранттылық рухын арттыру, оған деген қатынасты қалыптастыруды қоғамның маңызды құндылығы деп қарау – бұл жер шарындағы әлемдік мәдениетті дамытудағы кәсіби білім беруге елеулі үлес қосу. Білім беру орындары маңызды қоғамдық міндеттерді шешуге бағытталған тәрбиені беруде үлкен жауапкершілікті қолға алады. Өйткені этномәдени толеранттылық тек білім беру орындарындағы ғана емес, ол жалпы тұтасқоғамның тұрақтылығының маңызды факторы болып ғана табылады [1,14-25б.]. Бірақта, әр кезде білім беру орындарының мүмкіндіктеріне орай, студенттердің әрекеттеріндегі толеранттылық, этномәдени сана құрылымын қалыптастыру туралы сұрақтар туындап отырады. Сондықтан да, білім беру орындарында этномәдени құзіреттіліктің құндылықтарына сай өзара қарым-қатынас дамуы үшін белгілі бір

ережелерді ұстану қажет болады: яғни, этномәдени білім беру; басқаны түсінуді дамыту; толеранттылықты тәрбиелеуге деген жауапкершілік; ұлттық өзіндік ерекшеліктерге деген жағымды қатынас; адамдарды ажырататын емес, жақындастыратын нәрселерге деген зейінділік; білім беру орындарында позитивті атмосфераны құру.

Осы орайда, жоғары оқу орындары жоғарыда аталып өткен ережелерге сәйкес білім, біліктерді студенттердің бойында тәрбиелеу негіз болатын институттар ретінде саналады. Осы бағытта қалыптасатын білік, дағдылардың жиынтығы кейіннен этномәдени құзыреттілік болып танылады. Сондықтанда қазіргі күндегі полиэтникалық ортада студенттердің этномәдени құзыреттілігін қалыптастыру, тәрбиелеу бағытындағы жұмыстарда және сол бағыттағы туындаған мәселелерді шешуде белгілі бір педагогикалық технологиялардың жетіспеушілігін көрсетті [2,14-25б.]. Сонымен қатар, отандық және шетелдік зерттеушілердің жұмыстарындағы полиэтникалық білім беру мазмұнымен этномәдени құзыреттілікті қалыптастыру туралы теориялардың арасындағы сәйкессіздіктердің болуы, этномәдени құзыреттілікті қалыптастыру шарттарының ұсынылмауы, полиэтникалық білім беру ортасының ерекшеліктерінің анықталмауы сияқты мәселелер зерттеу тақырыбының өзектілігін ашты. Білім беру мекемелері толеранттылықтың құндылықтары мен этномәдени құзыреттілікті өзіндік үлгісімен дәлелді көрсете отырып, оны қалыптастыру үшін жағымды орта құра білу қажет. Этномәдени құзыреттілікті тәрбиелеудегі оқу мақсаттары адамзаттың адамгершілік құндылықтарын көрсететін қажетті білікті ғана ұсынып қоймай, этномәдени құзыреттіліктің құндылықтарынан туындайтын біліктерді де алға қояды.

Этномәдени құзыреттілікті тәрбиелеу студенттерде әртүрлі әлеуметтік конфликтілерге, адамдар арасындағы түрлі қайшылық көріністерге деген конструктивті қатынас дағдысын қалыптастыруды көздейді. Сондықтан да, оқытудың жеті бағытын бөледі: танысу, төзімділік, өзгелерге сыйластық, жеке ерекшелікті түсіну, айырмашылықтарды өзара толықтырып отыру, өзара бірлескен әрекеттер негіздері, әлемдік мәдениет. Осы айтылған этномәдени құзыреттіліктің жеті бағыты әлем мен этномәдени құзыреттілікті біртіндеп оқытудың бағытымен сипатталады. Білім берудегі педагогикалық теория мен практикада студент жастардың этномәдени құзыреттілігін дамыту үшін ЖОО-дағы білім беру жүйесіне этнологиялық, этномәдени білімді енгізу туралы көзқарастар тұжырымды қажет етіп отыр. Яғни, бұл этносаралық қарым-қатынас мәдениетін тәрбиелеуге негізделген курстардың, бағдарламалардың мақсатқа сәйкес жасалуы [5,95-104б.].

Этномәдени білім беру бұл үлкен тәрбиелік мүмкіндіктерге ие. Ол білім алушыларда патриоттық сезім, толеранттылық, өз елінің, өзге елдің халықтарының мәдениетіне деген қызығушылық, этносаралық қарым-қатынас мәдениетіне үйрену және т.б. Полиэтникалық білім беру бағытындағы тәрбиелеу процесі өзінің іс-әрекеттеріне баға бере алатын, нақты адамгершілік сенімі бар, өзіндік өмірлік бағдарын құра алатын адамгершілігі жоғары тұлғаны қалыптастыруға бағытталады. Тәрбиелеу жүйесіндегі басым бағыт болып, әртүрлі халықтардың мәдениетінің өзіндік болмысын түсіну мен білуге негізделген дүниетанымын, әлемдік мәдениетті сақтауды саналы ұғынып, этникалық ерекшеліктер мен ұлттық құндылықтарды құрметтей білу білігін қалыптастыру табылады.

Полимәдени білім беруді негіздеудегі маңызды қорытындыны Л.С.Выготскийдің психика және әрекеттің трахи-мәдени даму теориясынан шығады.

Полимәдени білім беру шарты бір жағынан білім алушылардың ұлттық сана сезімі мен ұлттық теңесуге ықпал теу болса, екінші жағынан полимәдени және полиэтникалық өмір жағдайына әлеуметтік бейімделу мен әлеуметтену, этносаралық қарым-қатынас дағдысы мен біліктерін қалыптастыруға бағытталады.

Студенттердің полиэтникалық ортада этномәдени құзыреттілігін қалыптастыру бағытталады:

- Әлеуметтік өзара қатынастарды құруда білім беру процесінде білім алушылардың этномәдени және конфессиялық ерекшеліктерін ескеруге;
- Қазіргі білім беру әлеміндегі жастар мен балалардың әлеуметтік мәдени ситуацияларын ескере отырып, полимәдени ортада кәсіби іс-әрекетжасай білуге қабілетін дамытуға;
- Өзінің кәсіби әрекеттерінің нәтижесін және қабілетін рефлексиялай алуға;
- ЖОО-ғы полиэтникалық ортада студенттердің тұлғалық дамуы және қарым-қатынасындағы педагогикалық шарттарды сақтауды қамтамасыз етуге;
- Студенттердің полиэтникалық ортадағы тәрбиесі, дамуы, білім алуы туралы сұрақтар бойынша педагог-психологтармен, ата-аналармен өзара бірлескен әрекеттерді жүзеге асыруда.

Полиэтникалық ортада студенттердің этномәдени құзыреттілігін қалыптастыруда ЖОО-ғы кәсіби білім беру келесілерді қосады:

- полимәдени білім берудің негіздері бойынша студенттерде ұғымдар мен түсініктер жүйесін қалыптастыру;

- студенттерде полимәдени білім беру мазмұнын дамыту, білім беру процесінде студенттердің полиэтникалық ортадағы қарым-қатынаста, өзара әрекеттерде әлеуметтік мәдени ерекшеліктерді ескеріп жүруді [3,71–756.].

Осы мақсатта келесі міндеттерді жүзеге асыру колға алынады:

- полимәдени білім берудің әлеуметтік мәдени және педагогикалық феномен ретінде қарастыру;
- студенттерді ЖОО-ғы полимәдени білім беру идеяларын жүзеге асыруға байланысты отандық және шетелдік бағыттармен таныстыру;
- ЖОО-ғы полимәдени білім берудің мазмұнындағы негізгі бағыттарды сипаттау;
- полиэтникалық ортада студенттердің этномәдени, мәдениетаралық құзыреттілігін қалыптастыру;
- әр білім алушының жеке және әлеуметтік мәдени ерекшеліктерін ескере отырып, шығармашылық мүмкіндіктерге дайындығын қалыптастыру;
- студенттерді гуманды полиэтникалық ортада жобалай білуге қабілеттерін дамыту;
- студенттердің полиэтникалық ортадағы этномәдени құзыреттілігін қалыптастыра отырып, мәдени білім беру саласындағы сәйкесінше педагогикалық іс-әрекетке дайындығын дамыту [3,71–756.].

Студенттердің бойында полиэтникалық мәдениетін қалыптастыру үдерісін жүзеге асыру үшін ең алдымен осы бағыттағы инновациялық тәжірибелерді тарату, мәселеге ерекше қызығушылық тудыратын мектептердің озық педагогикалық қоғамдастығын біріктіру, полиэтникалық мәдениетті қалыптастыру бағытында оқу-тәрбие үрдісінің мазмұндық кешенін күшейту, студенттердің білім алу ортасына сәйкес қазіргі оқу бағдарламаларымен кіріктіріп оқытуды қарастыру, сабақта және сабақтан тыс уақытта еліміздің бейбітшілігі мен келісімін сақтаудағы этномәдениет бойынша оның бірегейлігі, сонымен қатар ұлтаралық құндылық мәдениеті, оның маңыздылығындағы білімді толықтыру мақсатында жұмыстар жүргізу секілді мәселелер де назардан тыс қалмауы тиіс [4,35-426.]. Этномәдени құзыреттілік студенттерге келісім мен өзара сенім атмосферасын қолдауды, бірлескен іс-әрекетте жоғары нәтижеге жетуді қамтамасыз ететін мінез-құлық үлгісін табуға көмектеседі. Этномәдени құзыреттілік күнделікті өмірде және оқу сабақтарында өз ұлтының және басқа ұлттардың этникалық мәдениеті туралы алған білімге негізделген этника-аралық өзара түсіністік пен өзара әрекетке дайындықты көрсетеді. Этномәдени құзыреттілікті қалыптастыру алуан түрлі көздерден білім интеграциясын және этносаралық өзара әрекеттестік міндеттерін шешу қабілетін, студенттерді өзінің туған мәдениетіне, сосын өзге мәдениетке ендіруді мақсат етеді [6,9-166.]. Өз мәдениетінің құндылығын басқа құндылықпен бірлікте салыстыра отырып, тану басқа халықтың мәдениетіне енуге, этносаралық түсіну мен диалогқа қабілетін дамытуға мүмкіндік туғызады. Этномәдени құзыреттіліктің жоғары деңгейіне жетуде төмендегі сатылардан өту көзделеді: 1)өзінің этникалық мәдениеті саласындағы, сонымен бірге сол мемлекетте тұратын халықтардың этникалық мәдениеті туралы элементарлы сауаттылығы; 2)өзінің және Қазақстан халықтарының этникалық мәдениеті саласындағы функционалды сауаттылығы және белгілі бір мемлекеттің этномәдени саласындағы элементарлы сауаттылығы; 3)Қазақстанның этномәдениет саласындағы білімділік және әлемдік этномәдениет саласындағы элементарлы сауаттылықтың көрінуі. Этномәдени құзыреттілікті қалыптастыру білім мазмұнына этномәдени компонентті енгізу арқылы оқыту мен тәрбиелеудің шарты мен тәжірибені тасымалдау формасын ұсынатын білім беру кеңістігінде жүзеге асырылуы тиіс.

Әдебиеттер:

1. Балицкая И.В. Поликультурное образование – М.,2001. 14-256.
2. Джаубаева М.И. Пути формирования компонентов этнокультурной компетентности молодежи в поликультурном регионе/ Мир науки, культуры, образования – 2013. №5 14-256.
3. Джаубаева М.И., Филимонюк Л. А. Воспитание этнокультурной компетентности студентов в полиэтнической образовательной среде Ставропольского края // Научно-методический электронный журнал «Концепт» – 2016. Т.11. 71–756.
4. Дмитриев Г. Д. Многокультурное образование. М.,1999. 35-426.
5. Поштарева Т.В. Этнокультурная компетентность как социально - педагогическое явление // Теоретические проблемы этнической и кросс культурной психологии: материалы Междун. научн. конф. / Отв. ред. В. В. Гриценко. Смоленск.,2008. Т.2. 95-1046.
6. Каптерев П. Ф. Избранные педагогические сочинения. М.,1982 9-166.

ДИАГНОСТИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ МЕТОДА ЦВЕТОВЫХ МЕТАФОР И. СОЛОМИНА ПРИ ИССЛЕДОВАНИИ ЦЕННОСТНО-МОТИВАЦИОННОГО ПРОФИЛЯ ЛИЧНОСТИ В ПОЛИЭТНИЧЕСКОЙ СРЕДЕ

В сложной картине межэтнического общения и взаимодействия в нашей республике в последнее время все более заметным становится ряд противоречий, требующих неуклонного решения:

- между демократическими преобразованиями, происходящими в социальной, экономической и политической сферах, и возвратом к традиционным национальным (в том числе психологическим) ценностям;
- между необходимостью интеграции в мировое сообщество и проявлением все большего национального фаворитизма в отношениях людей внутри государства;
- между социальной нестабильностью в обществе и возрастанием роли и значения своего этноса как группы поддержки;
- между стремлением к обособлению в рамках своей этнической группы и экономической необходимостью развития процесса интеграции с другими этносами;
- между ростом национального самосознания русских и казахов и реальными процессами этнокультурной маргинализации [1,7].

Реальная практика отношений между представителями различных этнических общностей в Казахстане требует всестороннего исследования и объяснения ряда феноменов и закономерностей, которые являются реальным следствием межнационального взаимодействия и влияния на него психологии его субъектов, и с которыми сталкиваются не только психологи-консультанты в полиэтнических коллективах, но и сами члены последних, и их руководители.

По этой причине диагностические возможности психологического инструментария для изучения специфики проявления национальной психологии во взаимодействии и поведении людей в организации в любом многонациональном государстве в целом (а не только в Казахстане), как важного условия и предпосылки эффективного управления коллективом, представляется чрезвычайно актуальным и отвечающим насущным потребностям сегодняшнего времени [2, 3].

Одним из таких проективных методов, успешно дополняющим различные анкеты, является метод цветочных метафор, созданный И. Соломиным на основе цветочного теста отношений (ЦТО) А. Эткинды с целью выявления мотивации человека [4]. От своего предшественника он отличается следующими характеристиками.

1. Метод цветочных метафор характеризуется набором понятий для интегральной оценки эмоционально-мотивационной сферы испытуемого, в том числе, его потребностей, и не ограничивается выявлением отношений человека к себе, своему состоянию и другим людям.

2. В соответствии с методом цветочных метафор обозначение различных понятий одним цветом является косвенным показателем их субъективного сходства, точнее говоря, сходства эмоционального отношения к этим понятиям.

3. При отсутствии стимульного материала теста Люшера в методе цветочных метафор допускается использование любых цветов независимо от степени их соответствия цветочному набору Люшера.

4. Метод цветочных метафор может проводиться как в индивидуальной, так и в групповой форме.

Процедура проведения метода цветочных метафор предполагает два этапа. На первом этапе испытуемым предъявляется 8 цветных карточек, каждая из которых обозначена определенным номером, и бланк для ответов, содержащий список понятий. Испытуемые должны обозначить каждое понятие из списка определенным цветом, на их взгляд, лучше всего подходящим для данного понятия. Так как понятий предлагается заведомо больше, чем цветов, один цвет используется для обозначения нескольких понятий, что и свидетельствует о сходстве эмоционального отношения испытуемого к ним. На втором этапе предлагается записать номера цветов, упорядоченных по степени привлекательности от самого приятного до самого неприятного для самого испытуемого. При обработке данных в бланке ответов в первом столбце отмечаются те понятия, которые обозначены самым привлекательным цветом, во втором – понятия, отмеченные вторым по привлекательности цветом и т.д. Таким образом, последний столбец включает понятия, обозначенные самым неприятным цветом. Подобная обработка

данных позволяет наглядно видеть группы понятий, которые объединяются испытуемым, и особенности эмоционального отношения к ним.

Нами была изучена возможность использования данного метода в нескольких случаях:

- для выявления эмоционального отношения испытуемых в целом к своему и чужому этносу;
- для выявления отношения к конфликтам в полиэтническом коллективе;
- для выяснения мотивационно-целевой сферы персонала;
- для построения кластера вербальных характеристик ожидаемого ролевого поведения.

С этой целью был составлен список из тридцати понятий, который и был предложен испытуемым для обозначения их соответствующим цветом. Сами понятия в нашем исследовании не несут особой информативной нагрузки. В силу поставленной нами цели непосредственный интерес представляет то, каким цветом респондентами будут обозначены понятия «русские» и «казахи» в диапазоне от самого привлекательного (первое место в цветовом ряду) до самого непривлекательного (восьмое место). Исследование проводилось в двух возрастных группах: первую группу вошли 20-22 летние студенты ВУЗов, во вторую были объединены респонденты от 27 до 43 лет

Обработка данных сводилась к подсчету количества случаев обозначения понятия каждым из восьми цветов и выделении на основе этого восьми групп понятий. Более детальному анализу подвергались те группы, которые включали в себя интересующие нас понятия «русские» и «казахи». Кроме того, нами было подсчитано общее число совпадений присвоения всеми респондентами группе понятий одного и того же места, т.е. сколько всего человек обозначили все понятия, входящие в одну группу, цветом, занимающим в их индивидуальных цветовых рядах одинаковое место (мода M_0). Вычисление коэффициента вариации (v) позволило нам определить процентную долю всех признаков, которые не входят в модальную категорию. В общем, чем меньше коэффициент вариации, тем типичнее, или значимее (верно отражает картину) мода [5].

Анализ показал, что у русских студентов уже нет такого равнозначного отношения к анализируемым нами понятиям (табл. 1).

О позитивном отношении студентов к понятию «русские» свидетельствует, во-первых, его степень привлекательности (2 место), а, во-вторых, объединение с такими понятиями, которые несут явную позитивную нагрузку: мой отец, моя мать. Кроме этого, анализируя модальную категорию понятий, можно предположить, что русские воспринимаются как «мои друзья», «люди», с которыми я связываю свое «свободное будущее», испытываю чувство «гордости».

Понятие же «казахи» несет скорее негативную эмоциональную нагрузку (6 место). 53% из всей выборки русских студентов на это же место поставили понятия «мое настоящее», «угроза» и «мой язык». Можно предположить, что для респондентов данной группы в настоящей ситуации казахи представляют угрозу. Негативное отношение к языку, возможно, свидетельствует о связи ощущаемой угрозы со стороны казах со сменой приоритетов в языковой политике. Теперь знание только русского языка для успешной деятельности недостаточно, а государственный язык знают большинство казахов, чего, к сожалению, нельзя сказать о проживающих в Казахстане русских.

Таблица 1. Модальные категории понятий по группе русских студентов

Место	Понятие	Кол-во	Место	Понятие	Кол-во
2	Русские	52	6	Казахи	54
	Мой друг (подруга)	53		Мое настоящее	59
	Мое будущее	55		Угроза	57
	Свобода	58		Мой язык	56
	Люди	47		Мое будущее	61
	Мой отец	62			
	Гордость	58			
	Моя мать	56			
	Общее число совпадений	52		Общее число совпадений	53
	Коэффициент вариации	$v=0,48$		Коэффициент вариации	$v=0,47$

Таким образом, негативное отношение к «моему языку» может выступать показателем неудовлетворенности русских студентов актуальной социальной ситуацией (а именно в сфере языковой политики) и их тревоги за свое будущее. Значения коэффициентов вариации свидетельствуют о достаточной значимости данных модальных категорий в группе русских студентов.

В группе русских взрослых сохраняется тенденция, характерная для студенческой выборки, но выражена она еще более ярко (табл. 2).

Резкая выраженность дифференциации понятий «русские» и «казахи» проявляется в том факте, что первое обладает самой высокой степенью привлекательности (1 место), а второе – самой низкой (8 место). Включение шестидесятью процентами респондентов в одну модальную категорию с понятием «русские» таких позитивных эмоционально значимых понятий, как «моя мать» и «счастье» еще раз подтверждает предположение о положительном отношении к русским. Именно с ними связывают респонденты также свою свободу и успех. Обозначение понятия «казахи» самым неприятным цветом свидетельствует об отрицательных эмоциональных переживаниях, связанных с ним. Показательно и объединение его с большинством из предъявленных негативных понятий: конфликты, угроза, неприятности, страх, неудача, раздражение. Низкий коэффициент вариации показывает значимость выводов о том, что русские связывают конфликты, неприятности, неудачи с возможной угрозой со стороны казахов, что вызывает у них страх и раздражение.

Таблица 2. Модальные категории понятий по группе русских взрослых

Место	Понятие	Кол-во	Место	Понятие	Кол-во
1	Русские	63	8	Конфликты	68
	Успех	64		Казахи	67
	Свобода	76		Угроза	71
	Моя мать	63		Неприятности	83
	Счастье	63		Страх	70
				Неудача	65
				Раздражение	68
	Общее число совпадений (мода M_0)	60		Общее число совпадений (мода M_0)	65
	Коэффициент вариации	$v=0,4$		Коэффициент вариации	$v=0,35$

В отношении понятия «казахи» наблюдается тенденция усиления негативизма с ростом возрастного показателя. У студентов появляется одно негативное понятие – угроза. Для взрослых характерно объединение в одну группу понятия «казахи» почти со всеми словами, несущими явную отрицательную эмоциональную нагрузку.

Таким образом, в целом по выборке русских можно отметить, у студентов и взрослых дифференциация происходит, во-первых, по рангу привлекательности, а, во-вторых, по объединению с понятиями, несущими прямо противоположную эмоциональную нагрузку. Причем у взрослых эта тенденция выражена наиболее ярко.

Таблица 3. Модальные категории понятий по группе казахских студентов

Место	Понятие	Кол-во	Место	Понятие	Кол-во
1	Казахстан	64	2	Общение	64
	Моя Родина	68		Мой друг (подруга)	55
	Казахи	62		Русские	53
	Семья	65		Успех	59
	Любовь	67		Люди	57
	Мой отец	83			
	Мой язык	73			
	Гордость	63			
	Моя мать	74			
	Общее число совпадений	61		Общее число совпадений	50
	Коэффициент вариации	$v=0,39$		Коэффициент вариации	$v=0,5$

У студентов казахов понятию казахи отводится первое место по степени привлекательности, а понятию «русские» - второе (см. Табл. 21). При этом модальная категория, включающая первое понятие, обладает гораздо большей «популярностью» ($v=0,39$), чем вторая ($v=0,5$).

Понятие «русские» также обозначается одним из приятных цветов, а значит, несет позитивную эмоциональную нагрузку. Его объединение с другими понятиями, входящими в одну модальную категорию, может свидетельствовать о том, что русские расцениваются студентами как в целом люди и друзья, общение с которыми значимо и успешно.

В группе взрослых при оценке понятия «казахи» существенных отличий от другой возрастной группы не наблюдается. В модальную категорию входят такие же основные понятия, исключение

составляют лишь «успех» и «власть». Можно предположить, что для взрослых успех личный, успех страны зависит от власти (табл.4).

Таблица 4. Модальные категории понятий по группе казахских взрослых

Место	Понятие	Кол-во	Место	Понятие	Кол-во
1	Казахстан	67	3	Общение	65
	Моя Родина	74		Мой друг (подруга)	57
	Казахи	65		Русские	61
	Семья	86			
	Успех	62			
	Мой отец	63			
	Мой язык	59			
	Моя мать	74			
	Гордость	68			
	Власть	67			
	Общее число совпадений	62		Общее число совпадений	56
	Коэффициент вариации	$v=0,38$		Коэффициент вариации	$v=0,44$

Модальная категория понятия «русские» также очень схожа с результатами студентов, только она еще более лаконична. Общение с русскими, которые воспринимаются друзьями, достаточно важно, но не особенно эмоционально значимо (3 место по степени привлекательности). Коэффициенты вариации по каждой модальной категории подтверждают обоснованность делаемых нами выводов.

Из таблицы наглядно видно, что для респондентов казахской выборки характерно единство положительных эмоциональных переживаний в отношении целого ряда понятий. Поэтому мы можем отметить, что в целом для казахов большое значение имеют семья, родители, Родина (Казахстан), родной язык, за которые испытывается чувство гордости. Возможно, что именно высокая степень межпоколенной связи, значимость внутрисемейных отношений, характерные для казахского народа, и оказали определенную долю влияния на формирование позитивного эмоционального отношения к тем объектам и явлениям, которые связаны с семьей и Родиной.

Таким образом, по результатам методики «Цветовые метафоры», мы считаем возможным, сделать следующие выводы о диагностических возможностях теста:

- тест позволяет выявить положительное или отрицательное отношение к этнической группе и фон эмоций, на котором это отношение формируется ;
- выделить понятия, вызывающие общезначимые позитивные или негативные переживания;
- выявить степень сходства в выделении наиболее привлекательных, эмоционально значимых понятий, что позволяет проанализировать сплоченность и идентификацию себя с группой.

Литература

1. Ладзина Н.А. Влияние национальной психологии на взаимодействие и поведение людей в организации.- Барнаул, 2001. – 298с.
2. Ладзина Н.А., Назырова Л.С. Сущность и специфика этнической идентичности немцев, выезжающих на ПМЖ в Германию // Вестник КазНУ, Алматы, 2004 г.-С.62-67.
3. Тучина О. Р. Исследование ценностных оснований самопонимания этнокультурной идентичности в титульном этносе и сопряженной
4. диаспоре // Научные труды КубГТУ. – 2015. – № 3. – URL: <http://ntk.kubstu.ru/file>
5. Соломин И. О «цветовых метафорах»; и не только о них. – Психологическая газета №2/53, №3/54, 2000. – С. 12-15.
6. Суходольский Г.В. Математические методы в психологии -Харьков: Изд-во Гуманитарный центр, 2004.- 284с.

4 СЕКЦИЯ

Қолданбалы психологиялық және педагогикалық зерттеулер Прикладные психологические и педагогические исследования

Алдабергенова К.У.

(«Бейнеу лицейі» КММ педагог психологы)

Жапарова Г.А.

(«Қалдығараев орта мектебі» КММ педагог психологы)

ҚОЛДАНБАЛЫ ПСИХОЛОГИЯ ЖӘНЕ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕР

Қазіргі кездегі шапшаң жүріп жатқан жаһандану үрдісі әлемдік бәсекелестігі күшейте түсуде. Тіпті бірқатар дамыған елдерде бұл идея ұлттық қағидаға айналған. Сондықтан халықаралық ұйымдар әлемі елдерінің бәсекеге қабілеттілігінің рейтингін анықтауға кірісіп, оның теориясы мен тұжырымдалары жасалып жатыр. Ал Қазақстанның бәсекеге барынша қабілетті 30 елдің қатарына ену, болашаққа бағдар: рухани жаңғыру жолдауында айқындалған. Адамның жалпы білімін көтеру кең ауқымды мәселе болып отыр.

Елбасымыз Н.Назарбаев болашаққа бағдар: рухани жаңғыру атты жолдауында: **«Еліміз жаңа тарихи кезеңге аяқ басты. Мен жыл басындағы халыққа Жолдауымда Қазақстанның үшінші жаңғыруы басталғанын жарияладым.**

Осылайша, біз қайта түлеудің айрықша маңызды екі процесі – саяси реформа мен экономикалық жаңғыруды қолға алдық.

Біздің мақсатымыз айқын, бағытымыз белгілі, ол – әлемдегі ең дамыған 30 елдің қатарына қосылу.

Аталған екі жаңғыру процесінің де нақты мақсат-міндеттері, басымдықтары мен оған жеткізетін жолдары бар. Мен көздеген жұмыстарымыздың бәрі дер уақытында және барынша тиімді жүзеге асарына сенімдімін. Бірақ, ойлағанымыз орындалу үшін мұның өзі жеткіліксіз.

Мақсатқа жету үшін біздің санамыз ісімізден озып жүруі, яғни одан бұрын жаңғырып отыруы тиіс. Бұл саяси және экономикалық жаңғыруларды толықтырып қана қоймай, олардың өзегіне айналады.» - деген болатын. Біз санамыз ісімізден озып жүруі үшін ең бірінші оқушылардың психологиялық ахуалына аса мән беруіміз керек. Себебі, бүгінгі оқушы ертеңгі мемлекет тірегі, болашағы.

Білім беру мен тәрбиелеудің психологиялық негіздерін зерттейтін жас ерекшелігі психологиясымен тығыз байланысты сала, өйткені білім беру мен тәрбиелеудің психологиялық заңдылықтарын оқитындардың жас шамасы және даралық ерекшеліктерін ескермейінше, дамыту мүмкін емес. Педагогикалық психология саласындағы зерттеулер білім беру мен тәрбиеленудің мәнін дұрыс түсінуге, оқулықтар мен оқу құралдарына қойылатын әртүрлі талаптарды анықтауға, оқушылардың ақыл-ой әрекеті мен мінез-құлқын басқара отырып, олардың дамуын қамтамасыз ететін білім беру және тәрбиелеудің тиімді тәсілдерін тауып негіздеуге мүмкіндік береді. Педагогикалық психология педагогтар мен оқушылардың арасындағы өзара қатынас мәселелерін, педагогтың жеке басына қойылатын талаптарды зерттейді, педагогикалық қабілеттер мазмұны мен қалыптасу үрдісін ашады. Сонымен қатар оқушылар ұжымындағы өзара қатынастармен, олардың психологиялық даралық ерекшеліктерімен санасып отырудың мүмкіндіктерін іздестіреді. Оқу-тәрбие жұмыстарын және балалардың психологиялық ерекшеліктерін қарастырып, бірқалыпты даму заңдылықтарынан ауытқыған балалармен тәлім-тәрбие жұмысын жүргізу әдіс-тәсілдерінің психологиясын зерттейді. Сондай-ақ, ересек адамдар мен жұмыс істеудің ерекшеліктерімен және оларды қалай оқыту мәселелерімен де шұғылданады. Педагогикалық психология – балаларды оқыту мен тәрбиелеу мәселелері туралы білімдерді қарастыратын, сондай-ақ мұғалімдердің, тәрбиешілердің, ата-аналардың, педагогикалық топтар мен ұжымдардың іс-әрекетінің психологиялық негіздерін зерттейтін психология ғылымның саласы. Педагогикалық психология терминін орыс педагогы П.Ф.Каптерев (1849-1922) енгізді. Педагогикалық психология қалыптасуына XIX ғ. ортасындағы сараптау психологиясы тікелей ықпал етті. [1]

Әрбір ғылым өзінің дербес әдіснамасын, зерттеу әдістерін жасайды. Педагогиканың да өзіне тән ғылыми зерттеу әдістері бар. Бұл әдістерді зерттеуші әрбір педагогикалық құбылыстың ерекшеліктеріне сәйкес қолданылады. Педагогикалық зерттеулер әдістемесі, бірлесуі педагогикалық

ақиқатты, өте кең нақтылықпен зерттеуге мүмкіншілік беретін теориялық және эмпириялық әдістерінің жиынтығын береді.

Психология - педагогика саласындағы зерттеулер – бұл білім заңдылықтары, оның құрылымы мен механизмдері, мазмұны, принциптері мен технологиясы жөніндегі жаңа мәліметтерді алуға бағытталған ғылыми ізденіс процесі және оның нәтижесі. Педагогикалық зерттеулердің міндеті - деректер мен құбылыстарды түсіндіру және оларды алдын ала болжастыру. Бағытталу тұрғысынан психологиялық - педагогикалық зерттеулер іргелі (фундаменталды), қолданбалы және болжам-жобалау (разработки) деңгейіндегі болып үш топқа бөлінеді. Іргелі зерттеулер нәтижесінде педагогиканың теориялық және практикалық жетістіктерін қорытушы жалпы тұжырымдамалар алынады немесе болжам жобалаумен педагогикалық жүйелерді дамытудың моделдері ұсынылады. Қолданбалы зерттеулер – бұл педагогикалық процестің кейбір тараптарын тереңдей тануға, алуан қырлы педагогикалық қызметтің заңдылықтарын ашуға бағдарланған істер. Болжам жоба – бұрыннан белгілі теориялық көзқарастарға негізделген нақты ғылыми-практикалық ұсыныстар дұрыстығын дәлелдеп, оларды практикалық айналымға қосу бағытында істелетін жұмыс.

Қалаған педагогикалық зерттеу көпшілік қабылдаған әдіснамалық тиектерге орай жүргізіледі. Педагогикада олардың қатарына – зерттелуге тиіс проблема, тақырып, нысан және оның дені (предмет), мақсат, міндеттер мен болжамдар, қорғалуы тиіс идеялар – кіреді. Педагогикалық зерттеулер сапасын танытушы негізгі көрсеткіштер: зерттеу көкейкестілігі, жаңалығы, теориялық және практикалық маңыздылығы. Зерттеу бағдарламасы, әдетте, екі бөлімнен тұрады: әдіснамалық және іс-әрекеттік (орындау-процедуралық). Алғы бөлімде тақырып көкейкестілігі негізделеді, проблема нақтыланады, зерттеу нысаны мен дені, мақсаты мен міндеттері айқындалады, негізгі ұғымдары белгіленеді, зерттеу нысаны бастапқы жүйелі талдауға салынып, қызметтік болжам жасалады. Ал екіншіде – зерттеудің стратегиялық жоспары түзіледі, сонымен бірге ідер алды деректерді жинақтау мен оларды іріктеудің реті және негізгі шаралары жасалады. Тәлім-тәрбие психологиясының келесі тармақтары бар: 1) Оқыту психологиясы – дидактиканың психологиялық негіздерін, оқыту мен білім берудің жекелеген әдістеме мәселелерін, бағдарлап оқыту мен балалардың ақыл-ойын дамыту сияқты өзге де мәселелерімен айналысады. 2) Тәрбие психологиясы – гуманистік және әлеуметтік тәрбие мәселелерінің психологиясын зерттеп, оқушылар ұжымының, еңбекпен түзету педагогикасының психологиялық негіздеріне қатысты мәселелерді іздестіреді. Бұлардан басқа мұғалімдер психологиясы, кемтар балаларды (ересектерді де) оқытып тәрбиелеу мәселелерін қамтиды.

Зерттеу ізденістерінің логикасы мен қозғалысты өзгермелілігі (динамикасы) бірнеше сатылық-эмпирикалық, гипотетикалық, эксперименталды-теориялық немесе теориялық, прогностикалық-жұмыстар орындауды қажет етеді [2].

Зерттеу бағдарламасы, әдетте, екі бөлімнен тұрады: әдіснамалық және іс-әрекеттік (орындау-процедуралық). Алғы бөлімде тақырып көкейкестілігі негізделеді, проблема нақтыланады, зерттеу нысаны мен дені, мақсаты мен міндеттері айқындалады, негізгі ұғымдары белгіленеді, зерттеу нысаны бастапқы жүйелі талдауға салынып, қызметтік болжам жасалады. Ал екіншіде – зерттеудің стратегиялық жоспары түзіледі, сонымен бірге ідер алды деректерді жинақтау мен оларды іріктеудің реті және негізгі шаралары жасалады.

Зерттеу көкейкестілігін негіздеудің мәні - оқу мен тәрбиенің теориясы және практикасын бұдан былай да дамыту үшін тиісті проблемалардың қажеттігін, дер кезінде зерттеліп, шешімін табудың маңыздылығын түсіндіру. Көкейкесті зерттеулер белгілі кезеңдегі аса күрделі де қажет мәселелердің жауабын береді, педагогикалық ғылымға қойылатын қоғамның әлеуметтік тапсырысын бейнелейді, практикада орын алған келелі қайшылықтарды ашады. Көкейтестілік тиегі өзгермелі, қозғалысты, уақыт пен нақты әрі ерекше жағдайларға тәуелді. Жалпыланған күйде көкейтестілік ғылыми идеялар мен практикалық ұсыныстарға болатын сұраныс (қандай да қажеттілікті қамтамасыз ету үшін) пен дер кезеңдегі ғылым мен практиканың мүмкіндігі арасындағы айырмашылық деңгейін сипаттайды.

Зерттеу тақырыбы шешімі қалтқысыз табылуы қажет, өте күрделі де қоғамдық маңызға ие болған проблемалармен ұштасқан әлеуметтік тапсырыс нақты тақырыптың негіздеме дәйегін талап етеді. Ал бұл, өз кезегінде, қойылған мәселенің ғылым аймағында зерттелу дәрежесінен туындайды.

Егер әлеуметтік тапсырыс педагогикалық практиканы талдаудың нәтижесінде ұсынылатын болса, ғылыми проблеманың өз негізі басқаша. Оның міндеті ғылым құрал-жабдықтарын пайдалана отырып, негізгі карама-қарсылықтарды баяндап беру. Әдетте, проблема шешімі зерттеу мақсатын құрайды. Мақсат – қайта түзіліп, өрнектелетін проблема.

Проблема нақтыланып, өрнектелгеннен соң, зерттеу нысанын таңдау кезегі келеді. Нысанға педагогикалық процесс, педагогикалық болмыстың бір саласы немесе қайшылықтарымен жүз берген қандай да педагогикалық қатынас алынуы мүмкін. Басқаша айтсақ, өз ішінде нақты не әлі де күмәнді

қайшылықтарды қамтып, проблемдік ситуацияларды туындатқан жағдайлардың баршасы нысан есептелінеді. Танымдық процесс бағытталғанның бірі - нысан. Зерттеу дені (предмет) - нысан бөлшегі, бір тарапты, яғни бұл түбегейлі зерттеуді қажет еткен нысанның теориялық не практикалық тұрғыдан өте маңызды сапа-қасиеттері, қырлары мен сырлары.

Зерттеу мақсаты, объекті және деніне сәйкес, әдетте, болжамды (гипотезаны) тексеру мен дәйектеуге арналған зерттеу міндеттері белгіленеді. Гипотеза – бұл шынайылығы әлі дәлелденуі қажет теориялық негізі бар болжамдар жиынтығы.

Ғылыми жаңалылық тиегі аяқталған зерттеулердің сапасын бағалау үшін қолданылады. Ол қазіргі кезеңде әлі белгісіз, педагогикалық әдебиеттер тобына енбеген білім заңдылықтары, олардың құрылымы мен механизмдері, мазмұны, принциптері мен технологиясын сипаттаушы теориялық және практикалық қорытындылардың мазмұнын өрнектейді.

Зерттеу жаңалылығы қаншалықты теориялық маңызға ие болса, соншалықты практикалық қажеттілікке ие. Зерттеулер нәтижесінде түзілген тұжырымдамалар, алынған гипотезалар, ашылған заңдылықтар, әдістер, бағыттар, көзқарастар, проблеманы айқындау моделі орындалған ғылыми істердің теориялық маңызын танытады. Ал зерттеудің практикалық маңызы жаңа ұсыныстар, нұсқаулар және т.б. дайындауға арқау болуында.

Жаңалылық тиектері, теориялық және практикалық маңыздылық зерттеу типтеріне орай бір-бірімен ауысып барады, сондай-ақ жаңа білімдердің пайда болу уақытына да тәуелді келеді.

Зерттеу ізденістерінің логикасы мен қозғалысты өзгермелілігі (динамикасы) бірнеше сатылық-эмпирикалық, гипотетикалық, эксперименталды-теориялық немесе теориялық, прогностикалық-жұмыстар орындауды қажет етеді.

Зерттеудің эмпирикалық сатысында зерттеу нысанының қызметтік бағамы алынады, шынайы оқу-білім тәжірибесі, ғылыми білімдер деңгейі мен құбылыс мәнін түсіну қажеттігі арасындағы қарама-қарсылықтар көрінеді, ғылыми проблема өрнектеледі. Эмпирикалық талдаудың басты нәтижесі – зерттеудің алғашқы тұжырымдамалары ретінде қабылданған, бірақ әлі тұтастығы тексеріліп, бекуі қажет болжамдар мен шамалаулар жүйесінен түзелетін зерттеу гипотезасынан көрінеді.

Гипотетикалық сатыдағы ізденіс жұмыстарының мәні: зерттеу объекті жөніндегі деректік болжамдар мен олардың мәнін айқындап алу қажеттігі арасындағы қарама-қарсылықтарды шешіп алу, содан соң зерттеудің эмпирикалық деңгейінен оның теориялық (эксперименталды-теориялық) деңгейіне өтудің дайындық жағдайларын жасау.

Теориялық саты зерттеулерінде назарға алынған нысан жөніндегі функционалдық және гипотетикалық болжамдар мен ол туралы жүйелі шамалаулар қажеттігі арасындағы қайшылықтарды үйлестіру жұмыстары орындалады.

Теорияның белгілі қалыпқа келуі прогностикалық сатыға жол ашады, осының нәтижесінде тұтастай құрылым болып танылған зерттеу нысаны жөніндегі соңғы алынған идеялық ақпараттар мен олардың ендігі, жаңа жағдайларда даму мүмкіндіктерін көрегендікпен алдын-ала жобалау қажеттігі арасындағы текетіресті шешу талабы қойылады. Теорияның міндеті – осы сан қилы талаптардың объектив шешіміне негіз болу [3.].

Егерде деректерді жинақтау үшін ғылыми негізделген әдістерді тек дұрыс пайдалана білген уақытта ғана ғылымның дұрыс және жемісті дамуы мүмкін. Әдістерді негіздеу дегеніміз – сол ғылымның әдіснамасы мен әдістерінің арасындағы байланысты қалыптастыру. Бұл жағдайды психологияға қолданғанда психиканы философиялық тұрғыдан түсіну. Зерттеу әдістеріне, оны құруға, ұйымдастыруға және нәтижелерін талдауға негізгі талаптарды анықтайды, зерттеу әдісі әр уақытта да белгілі бір әдіснаманы бейнелейді.

Мінез-құлқы, көңіл-күйі, мақсаты, өмірлік бағыты, болмысы әртүрлі адамдарды түсіне білгенде ғана өмір қызықты да мәнді болады. Қоғамда қалыпты өмір сүруді өзгеден үйрене алмайсың, ол әрбір адамның жеке тәжірибесінен алынады. Өмірде алуан түрлі тағдырлы, мінезді адамдар кездеседі. Олармен дұрыс қарым-қатынас жасай білу – баға жетпес байлық. Осы байлыққа ие адам қоғамда өз орнын тауып, үйлесімді өмір сүре алады. Өмірді сол қалпында қабылдап қадірлей біледі. Өзімен де, басқамен де жарасымды өмір сүре алатындай тұлға ретінде қалыптаса алады.

Әдебиеттер:

1. Психология энциклопедиялық сөздіктер. Қ.Б.Жарықбаев, О.С.Саңғылбаев Алматы-2011.
2. Өтегенова Б.М. Ғылыми –педагогикалық зерттеу әдіснамасы және әдістері: дәріс жинағы, Қостанай 2010.
3. Журавлев В.И. Педагогика бойынша ғылыми зерттеуге кіріспе. Алматы, 2005.

ПСИХОЛОГИЯ В СОВРЕМЕННОМ БИЗНЕСЕ КАЗАХСТАНА

Современный мир уже невозможно представить себе без психологической науки. Нормы делового мира, высокая динамика изменений, высокий стрессовый фон многих профессий и целых отраслей рынка требует качественных внутриличностных и межличностных компетенций, в том числе психологических знаний, психодиагностики, опыта психокоррекции и терапии. Знания психологии все больше выходят за рамки науки, становятся частью успешной профессиональной деятельности на рынке труда. Готовя эту статью, мы провели небольшое исследование о структуре рынка образовательных, консалтинговых услуг в мегаполисе Казахстана – Алматы. Цель исследования: выяснить какова потребность рынка бизнеса Алматы в специалистах-психологах. Как эта потребность удовлетворяется на текущий период.

Мы использовали для исследования интернет - ресурсы (см. список источников). По состоянию на конец 2017 года в Алматы представлено 95 консалтинговых компаний. *Консалтинг - это деятельность по консультированию руководителей по широкому кругу вопросов, в сфере финансовой, коммерческой, юридической, технической, экспертной деятельности. Цель консалтинга - помочь системе управления (менеджмента) в достижении заявленных целей.* Большинство из этих компаний, оказывает услуги по построению бизнеса с нуля (разработка стратегии, маркетинговые исследования, построение продаж и т. д.); представляет оценочные услуги; услуги управления персоналом; бухгалтерские услуги; юридические услуги; CRM и IT услуги; переводы (иностраннные языки); помощь иностранным гражданам в получении разрешения на работу и т.д. Множество компаний оказывает широкий спектр услуг, охватывая несколько областей. В них входит не только консалтинг, но и обучение. Как пример, это может быть и обучение маркетинговым исследованиям, и курсы по продажам, и управление персоналом, бухгалтерские и юридические услуги (курсы). Из этих компаний психологические знания, на наш взгляд, должны иметь фирмы, которые оказывают услуги по построению бизнеса с нуля (разработка стратегии, маркетинговые исследования, построение продаж и т. д.) - это 43 компании, услуги управления персоналом – 10 компаний. Итого 53 консалтинговых фирмы должны иметь специалистов с психологическим образованием, что составляет 56%.

Особое внимание мы обратили на компании, предоставляющие услуги образования и развития в течении жизни. Найдено 197 учреждений: образовательные центры, курсы, тренинги, семинары. В этих организациях, на наш взгляд, должен быть активно включен психологический компонент: языковые школы - 70 компаний; личностное развитие - 13 компаний; продажи - 11 компаний; публичные выступления - 11; основы маркетинга - 4 компаний; актерское мастерство - 5 компаний; тренинги по психологии - 8 компаний; управление персоналом - 3 компании; подготовка бизнес-тренеров - 2 компаний; скорочтение - 5 компаний. Итого 132 фирма, что составляет 67 % от общего числа фирм, занимающихся развитием взрослых на рынке Алматы. Мы обзвонили 10 консалтинговых компаний, оказывающих услуги по управлению персоналом, только в 5 компаниях, есть бизнес- тренеры с психологическим образованием. Из 10 языковых школ – только в 4 школах, преподаватели имеют психолого-педагогическое образование.

Данное исследование показывает, что в среднем 61,5 % образовательных и консалтинговых фирм города Алматы нуждаются в специалистах, имеющих помимо узкопрофессионального образования, еще и психологическую образовательную базу, так как знание специалистов этой области развивает компетенции управления людьми, коммуникаций, эмоционального интеллекта, когнитивных компетенций. Вопрос преподавания иностранных языков в языковых школах - требует отдельного большого исследования. Большинству взрослых людей сложно изучать язык. Исходя из этого, преподавателям языковых школ , важно знать личностные, интеллектуальные, эмоциональные особенности обучающегося, для подбора индивидуальных методик преподавания. К сожалению, на данный момент, в 60% языковых компаний необходимая психологическая база отсутствует.

Работая в расширении кадрового состава нашей компании, осенью 2017 года мы открыли вакансию бизнес-тренера по специализации нашего центра (управление персоналом, управление ресторанным бизнесом, построение эффективных продаж, развитие личности). На сайте - <https://hh.kz> , на опубликованную вакансию откликнулись более 1000 человек, и мы получили возможность рассмотреть резюме 255 соискателей. Из них 98 человек имеет высшее образование по специальности – психология. Это составляет 40 % от общего числа бизнес-тренеров, заинтересованных в работе нашего центра. Педагогическое и психолого-педагогическое образование имеют 148 человек, что

составляет 58% из всех откликнувшихся кандидатов. Таким образом, мы видим с одной стороны понимание участниками бизнес-процессов, готовность и способность Алматы предоставлять психологически грамотное бизнес-образование.

С другой стороны образовательно-консалтинговый рынок Алматы, еще на 50% открыт для внедрения специалистов – психологов.

С третьей стороны возникает острая необходимость в получении имеющимися специалистами, образования, по направлению бизнес- психология.

Наша компания, Центр Елены Безруковой, обучение и консалтинг, работает на рынке Алматы и Казахстана с февраля 2007 года, то есть 11 лет. Со дня основания мы понимаем, что заниматься развитием и обучением взрослых в условиях рынка невозможно без глубоких систематизированных знаний по психологии. Большинство специалистов, руководителей проектов и наших бизнес-тренеров работают с нами более 6 лет. За это время мы вырастили 2 кандидатов наук психологии и педагогики, получили второе психолого-педагогическое высшее образование 3 человека, что позволило нам сформировать сильную профессиональную команду. Сравнивая информацию о профессиональной подготовке действующих сотрудников нашего центра, и данные соискателей, желающих устроиться на работу, мы получили следующие цифры:

Образование, степень	Соискатели, бизнес-тренеры	Сотрудники ЦЕБ
Психологическое	40%	57%
Психолого-педагогическое	58%	86%
Ученая степень	0%	29%

Чтобы не превратить данную статью в рекламную акцию, отмечу, что наш коллектив на всех курсах и тренингах опирается на классические и современные знания психологической науки. Мы проводим исследования психологических компетенций слушателей в начале и в конце курса, и всегда имеем положительную динамику. Используем авторские методики исследования, в частности Методику экспертной оценки компетенции управленческих кадров регулировать взаимодействия и взаимоотношения в коллективе (Е.А. Безрукова (Мусиенко)). Активно развиваем эмоциональные интеллект и когнитивные способности наших слушателей, что в результате дает им возможность быстро адаптировать в профессиональной практике полученные знания и учебный опыт, раскрывать свой потенциал, и активно двигаться по карьерной лестнице.

На одном из Фестивалей бизнес-тренеров в Алматы мы провели сессию для коллег по цеху «Психологические особенности обучения персонала на казахстанских предприятиях». Почему именно эта тема была предложена коллективом нашего Центра?

Во-первых, на сегодняшний день в Казахстане действует огромное множество образовательных программ в области продаж, личностного роста, менеджмента. Многие из них построены на аналогах зарубежного опыта. Поэтому возникает необходимость адаптировать развивающие программы к казахстанскому рынку, и создавать авторские коррекционные программы. Во-вторых, к сожалению, мы видим, что зарубежные коллеги, приезжающие в Казахстан не совсем владеют информацией о культуре нашего народа и проводят дорогостоящие тренинги без учета этой информации. В-третьих, обращая внимание на учебные особенности персонала на казахстанских предприятиях, необходимо подбирать методы и приемы, которые помогут быстрее адаптировать группы к учебному процессу, быть услышанным и понятым слушателями, что значительно повысит результаты обучения.

Ниже мы приведем таблицу, в которой изложили опыт тренеров Центра Елены Безруковой по развитию некоторых психологических особенностей обучающихся специалистов.

№	Психологическая особенность	Способы психологической коррекции
1	Привычка учиться вполсилы, расслаблено	Достаточно легко корректируется. В первую очередь, правилами, которые устанавливаются в начале тренинга. Правила нацелены на повышение самоотдачи, ответственности за свои результаты, создание общего благоприятного, рабочего процесса. Во вторую очередь, контроль со стороны тренера соблюдения этих правил. В-третьих, много дается заданий необычных, нестандартных, намеренно сокращая время на их выполнение, что повышает самоотдачу слушателей.
2	Неумение слушать и слышать	Достаточно сложный навык. Развивается, как правило, на 2-3 встречах. Используем в качестве демонстрации скрытых мотивов неслушания тренинг «Травля». Теория: Виды и особенности слушания; роль слушания в развитии профессиональных компетенций специалистов, находящихся на тренинге. Личный пример тренера.

3	Рассеянное внимание	Сложный навык. Развивается в первой части тренинга. Используем упражнения на развитие внимания: «Муха», «Стрелка», «Переговори соседа» и другие. Все задания на тренинге четко формулируются тренером и озвучиваются группе 1 раз.
4	Слабо развит самоконтроль времени	Все задания даются в ограниченном времени, используется таймер. Функцию контроля времени тренер постепенно перекладывает на участников времени. Сам тренер четко соблюдает временные рамки.
5	Страх и не желание брать на себя ответственность за процесс и результат.	Сложная компетенция. Развивается в течение всего тренинга. Помогают его развить: правила тренинга и их соблюдение, теория ответственности, теория об управлении эмоциями. Тренинг управления эмоциями. Тренинг развития воли.
6	Заниженная самооценка. Ограничение собственных способностей и возможностей	Это социальная программа мышления, поэтому трудно поддается преобразованию силами одной компании. Но все же, что мы делаем: каждому слушателю тренеры уделяют личное внимание на тренинге и за его пределами, рассматривает в каждом слушателе его таланты и способности, дают обратную связь об этом, проявляют уважение к каждому слушателю.

В заключение данной статьи необходимо отметить, что развитие персонала на рынке имеет все еще большую потребность не только в использовании психологических инструментов, но постоянному системному, индивидуальному подходу к каждому участнику бизнеса. Используя богатство психологической науки можно получать большую отдачу в процессе обучения и развития персонала предприятий, а так же во всех процессах, связанных с коммуникациями, как техническими, так и человеческими. В свою очередь, работая в бизнесе тренерами – психологами, мы постоянно получаем богатейший материал для исследования, анализа с точки зрения развития личности человека. Это позволяет нам создавать и официально издавать авторские методические материалы и пособия, как для наших слушателей, так и для широкого читателя, и мы надеемся, что вносим свой скромный вклад в развитие современной психологии.

Литература

1. Моники Г.Б. Лютова-Робертс Е.К., «Коммуникативный тренинг» - СПб, 2006г.
2. Гальперин П.Я., «Формирование умственных действий»; Хрестоматия по общей психологии – М., 1981г.- 78-86с.
3. Асмолов А.Г., «Личность, как предмет психологического исследования» - М., МГУ, 1984г.- 104с.
4. Джем С.У., «Психология» - М., 1991г.- 366с.
5. Бодалев А.А., «Личность и общение»; Избранные руды- М., 1983г.- 271с.
6. Шеламова Г. Деловая культура и психология общения. – М.: Academia, 2013. - 192 с.
7. Под ред. Капустина С. Общий психологический практикум. Учебник для вузов. – СПб.: Питер, 2017. – 180 с.
8. Сайт : <http://vsetreningi.kz/treningi>
9. Сайт : <https://hh.kz>

Бейсенбаева А. К.

(г. Алматы, Академии гражданской авиации)

ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ПОДГОТОВКА АВИАСПЕЦИАЛИСТОВ

Согласно п.5 Протокольного решения рабочего совещания по вопросу подготовки кадров для отрасли гражданской авиации и деятельности АО «Академия гражданской авиации» от 01.03.2013 года, актуализируется проблема качественной подготовки авиаспециалистов в соответствии с запросами европейских требований.

Одними из таких специалистов авиации, которые контролируют и обслуживают воздушное движение самолётов, вертолетов и других воздушных судов являются авиадиспетчеры. Их подготовкой занимается единственный ВУЗ в Республике Казахстан и Центральной Азии - Академия гражданской авиации. За период своей работы академия выпустила не один десяток таких специалистов.

Основной задачей авиадиспетчера является обеспечение безопасности, регуляция и упорядочение движение воздушного транспорта. Поэтому, система организации воздушного движения (ОВД) представляет собой сложный комплекс, состоящий из множества взаимосвязанных звеньев. Основным звеном системы организация воздушным движением (ОВД) является специалист по управлению движением, который осуществляет непосредственное управляющее воздействие на процесс движения воздушных судов. От степени надежности и эффективности работы этого звена во многом зависит безопасность полетов.

Если в процессе выполнения полета командир летательного аппарата отвечает за выполнение задания и безопасность одного воздушного судна (ВС), то авиадиспетчер - высоко квалифицированный специалист по управлению движением – отвечает за безопасность движения всей совокупности воздушных судов (ВС), находящихся в его секторе, районе.

Каждому специалисту организации воздушного движения (ОВД) известен такой факт, что вся обстановка в воздухе полностью формируется и планируется на земле. В связи с чем современные центры организации воздушного движения (ОВД) оборудованы сложными радиоэлектронными аппаратами, которые позволяют осуществлять контроль за воздушной обстановкой в зонах управления с помощью дисплеев т.е. особых телевизионных экранов.

Специалисты организации воздушного движения (ОВД) работают за пультами управления, на которых имеются индикаторы, т.е. устройства отображения воздушной обстановки, соответствующие органы управления и средства обеспечения связи с экипажем и другими пунктами управления воздушным движением (УВД).

Специалисты организации воздушного движения (ОВД) предотвращают опасные сближения и столкновения воздушных судов между собой в полете и при движениях по аэродрому с наземными препятствиями, принимают меры по оказанию помощи терпящим бедствие самолётам.

Основной задачей авиадиспетчера является четкое руководство воздушным движением, обеспечивающее безопасность и регулярность полетов. При решении этой проблемы сложность её заключается в том, что воздушные суда, в отличие от все других видов транспорта, нельзя остановить, они следуют со снижением и набором высоты, с большими и тем более большими скоростями, зачастую в опасных для полетов метеорологических условиях на маршруте.

Специалист организации воздушного движения (ОВД) должен постоянно анализировать воздушную обстановку, поэтому анализ осуществляется благодаря наличию индивидуальных качеств и стилей мышления. В данном случае возникает вопрос, почему же индивидуальные качества, так как они свойственны каждому в индивидуальной форме и соответственно их проявления. К таким качествам относятся: глубина мышления - благодаря чему человек проникает в сущность проблемы; гибкость, т.е. переключаемость мышления и принятие решения; широта мышления – способность охватить все вопросы целиком, а также не меньший интерес представляет аналитический стиль мышления, т.е. систематическое и всестороннее рассмотрение проблемы и прагматический стиль мышления, при котором диспетчер опирается на личный опыт, но особенно важна роль оперативности мышления или так называемой скорости мышления, благодаря чему специалист УВД не только анализирует обстановку, но и принимает решения. Также авиадиспетчер должен хорошо знать местонахождения самолёта, их скорость и высоту полёта, маршруты следования, состояние аэродромов назначения. Это позволяет ему грамотно и своевременно давать указания экипажам об изменении режима полёта, разрешать взлёт и посадку. Воздушное движение очень динамично, обстановка в воздухе меняется чрезвычайно быстро, и правильное решение, принятое с минутным опозданием, может оказаться ошибочным.

Хороший авиадиспетчер всегда предвидит воздушную обстановку заранее, что позволяет передать экипажу своевременную и более достоверную информацию.

Работа по организации воздушного движения (ОВД) сложна и ответственна, поэтому она предъявляет высокие требования к психофизиологическим особенностям человека, т.е. требуется от человека наличие волевых качеств: решительности, собранности, силы воли, умения четко работать в сложных условиях.

Также для специалиста ОВД важны такие качества, устойчивость, гибкость переключения и распределение внимания. Ведь этому человеку свойственно одновременно управлять несколькими объектами, отдавать команды и прослушивать информацию, следить за экраном радиолокатора и при этом вести необходимые записи.

Авиадиспетчер, управляющий воздушным движением должен обладать хорошей оперативной памятью. В процессе управления движением необходимо запомнить и передать большое количество информации, помнить инструкции и правила полетов, особенности технической оснащённости аэропортов, параметры географической среды, летные характеристики различных типов самолетов.

Специалист в области управления движением должен уметь прогнозировать воздушную обстановку на основании имеющейся информации. Он должен обладать пространственным воображением и уметь быстро анализировать воздушную ситуацию благодаря наличию операции (анализ, обобщение, сравнение) и формам (суждение, умозаключение) мышления, т.е. предвидеть обстановку и принять нестандартное решение.

Человек управлению воздушным движением должен обладать хорошей дикцией, так как речевой обмен информацией с экипажем воздушных судов, другими пунктами, управляющими воздушными движениями и наземными службами играют важную роль в его деятельности.

Авиадиспетчер должен обладать хорошим зрением и слухом, так как глаза ему служат как радиолокаторами, а уши радиостанцией. Он должен уметь выделять полезную информацию на фоне шумов, т.е. выделять на экране движущиеся метки на фоне неподвижных помех, понимать неясное произношение при шумовых помехах.

Но не менее важными качествами являются и ряд других качеств, которыми должен обладать авиаспециалист, как эмоциональная устойчивость, т.е. способность сохранять спокойствие и хорошую работоспособность в сложных условиях деятельности.

Как бы, мы не приписывали понятие «должен» специалисту ОВД так или иначе выше перечисленные качества личности носят как врожденный, так и приобретенный характер. Поэтому в процессе подготовки специалистов, особенно психологических дисциплин эти качества развиваются с учётом индивидуально- психологических особенностей человека, однако и нельзя забывать о том, что имеются врожденные качества личности, трудно поддающиеся тренировке, то не всякий человек может стать специалистом по управлению воздушным движением (УВД). Поэтому претенденты, избравшие специальность авиадиспетчера в обязательном порядке, проходят профессиональный психофизиологический отбор.

Литература

1. Doc 9806 AN/763 Основные принципы учета человеческого фактора в руководстве по проведению проверок безопасности полетов. 2002
2. Хейли А. Аэропорт. М., 1982. с.320
3. Человеческий фактор сборник материалов № 8 человеческий фактор при управлении воздушным движением ИКАО циркуляр 241AN/145 МОНРЕАЛЬ КАНАДА. 1993г
4. Атамалибекова Ш. М. Влияние профессиональной деятельности авиадиспетчеров управления воздушным движением на состояние их здоровья / Ш. М. Атамалибекова // Человек в экстремальных условиях: проблемы здоровья, адаптация работоспособности: третий междунар. науч.-практ. конгресс. – М., 2002. – С. 123–124.

*Бейсенова Ж.Ж., Аубәкір А.С.
(Алматы қ.)*

ФУНКЦИОНАЛДЫҚ САУАТТЫЛЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ НЕГІЗІ

«Функционалдық сауаттылықты дамыту жөніндегі 2012-16 жылдарға арналған ұлттық іс-қимыл жоспары» атты құжатында «...тұлғаның ең басты функциялық сапалары белсенділік, шығармашыл тұрғыда ойлауға және шешім қабылдай алуға, кәсіби жолын таңдай алуға қабілеттілік, өмір бойы білім алуға дайын тұруы болып табылады» деп айтап көрсетілген [1].

Функционалдық сауаттылықты дамытудың жалпы бағдары Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасында анықталған, басты мақсаттардың бірі – жалпы білім беретін мектептерде Қазақстан Республикасының зияткерлік, дене бітімі және рухани дамыған азаматын қалыптастыру, тез өзгеретін әлемде оның табысты болуын қамтамасыз ететін білім алуға қажеттілігін қанағаттандыру болып табылады [2].

Бастауыш сынып оқушыларының функционалдық сауаттылықтарын қалыптастырудың психологиялық және педагогикалық негіздеріне келер болсақ, бастауыш сынып оқушыларының психологиялық ерекшеліктері ескерілуі керек.

Кіші мектеп балалық кезеңі - бұл 7-11 жас арасындағы жеке тұлғаның әріқарай дара-психологиялық дамуы және әлеуметтік-адамгершілік сапаларының қалыптасуы процесі.

Бұл кезеңге тән:

- баланың материалдық, коммуникативтік, эмоционалдық мұқтаждарын қанағаттандыруда отбасы жетекші (доминанция) роль атқарады;

- әлеуметтік-танымдық қызығушылығын дамыту және қалыптастыруда мектеп жетекші рөлді мектеп атқарады;

- отбасы мен мектептің басты қорғаушы қызметі сақтала отырып, балада ортаның жағымсыз ықпалына қарсы тұра алу қабілеті арта түседі. Әлеуметтік статустың өзгеруі: оқушыға айналуы.

Психологиялық зерттеулерде анықталғандай, балаларға берілетін білімнің көлемі мен мазмұны олардың өмірден жинаған тәжірибесіне, таным деңгейіне және психикалық тұрғыдан дамуына лайықталуы тиіс. Сондай-ақ олардың сұраныстары мен қабілеттері де ескерілуі керек. Өйткені бала ақпараттар ағынынан өзіне қажеттісін әрі түсініктісін ғана қабылдай алады.

Сондықтан бастауыш сынып үшін оқушылардың жас ерекшеліктерін ескеру ұстанымы басшылыққа алыну қажет. Бұл ұстанымның мәні – бастауыш сынып оқушыларының ұғымына жеңіл, психологиялық ерекшеліктеріне сай келетін, білім деңгейлеріне лайықталған және олардың өмір тәжірибесін есепке алатын материалдардың қамтылуы.

Білім беруді оқушылардың жас ерекшеліктеріне бағдарлау ұстанымымен үндес келетін білімнің жеңілден ауырға, қарапайымнан күрделіге, нақтыдан белгісізге қарай берілуі ұстанымын да ескерудің маңызы зор.

Бұл жаста оқу іс-әрекетін меңгереді, психикалық функцияның еріктілігі құрылады, рефлексия туындайды, өзін-өзі бақылауы ерекшеленеді. Бастауыш мектептің оқу жұмысының әр саласына бейімделу балада бірден қалыптаспайды, оған біраз мерзім үйренуі керек. Егер мектеп жасына дейінгі балалардың негізін әрекеті ойын болып келсе, оқуға кіргеннен кейін оқу іс-әрекеті шешуші рөл атқарады. Осыған орай баланың психикалық дамуы үлкен өзгерістерге ұшырайды. Бастауыш мектептің оқу жұмысының әр саласына бейімделу балада бірден қалыптаспайды. Осыған біраз мерзім үйрену керек. Сонымен қатар балалардың оқуға белсенділігі сабақтарда әр түрлі.

Оқу, жазу сауаттылықтарын қалыптастыруда, ең алдымен, кіші мектеп жасындағы балалардың ойлау мен сөйлеуі маңызды орын алады. Бұл орайда Ж.Аймауытов, Б.В.Беляев, Е.И.Пассов, Н.И.Жинкиндердің ойлау мен сөйлеу секілді күрделі психикалық құбылыстар туралы ой-пікірлері талданады. Ой ұйымдасқан сөйлесім үдерісіне айналуы үшін адам өзіне қажетті үлгіні, ойды дәл бейнелейтін сөзді таңдап алатын іштей сөйлеудің кезеңдерінен өтуі тиіс [3].

Даму үздіксіз жүреді, ойлау, қорытынды шығару үрдістері қалыптастырады. Мектепте оқыту баланың жан-жақты дамуын қамтамсыз етеді және ол бала дамуының негізі болып табылады. Сондықтан оқыту мен дамудың арасында тығыз байланыс болады. Бұл ретте көрнекті психолог Л.С.Выготский дамудың өзекті және іргелі деп екіге бөлді. Өзекті дамуда оқушы мұғалімнің түсіндіргенін ары қарай өзі жалғастырып меңгерсе, іргелі дамуда оқушы өз бетімен білімді меңгере алмайды [4].

Бастауыш мектеп кезеңі оқушылардың оқу, қарым-қатынас, еңбек секілді жетекші әрекеттер негізінде жалпы және ерекше қабілеттерінің дамуымен сипатталады. Оқу әрекетінде олардың жалпы интеллектуалдық қабілеттері қалыптаса бастайды. Олардың оқу әрекетінің өзіндік ерекшеліктері жөнінде Л.В.Выготский: «Бұл әрекеттің басты мақсаты мен нәтижесі, яғни, баланың үлкендермен, сондай-ақ, өзінің құрдастарымен әлеуметтік қатынасын қалыптастыру, әрі бұл уақытта өзіне дейінгінің тәжірибелерін, оның ішінде әлеуметтік қатынастың құралы болып саналатын сөйлеу тәжірибесін де меңгеруі қатар жүреді», – деп тұжырымдайды.

Бала дүниеге келгеннен бастап, оның танымдық әрекетінің қалыптасуы үздіксіз жүріп отырады. Мектепке дейінгі шақтың соңында баланың психикасы мектепте оқи бастауға қажетті және жеткілікті даму дәрежесіне жетеді. Мәселен, жеті жастағы балаға:

1. Сөйлеудің даму дәрежесі, сөз қоры, белсенді және пассивті сөздігі қажет;
2. Қоршаған дүние жайлы ұғымдар қажет;
3. Қажетті іс-әрекет жайлы икемділігі мен дағдылырының (қарындашты ұстай білу, желімдеу, кесу, сурет салу) дамуы;
4. Искерлікке өзін жеге білу үстінде көрінетін бала еркінің дамуы, күрделілігіне қарамастан берілген тапсырмаларды ынталана орындауы, мұғалім қоятын талаптарға бағынуы тән.

Оқыту үдерісінде пәндік білім, білік, дағдыларды, яғни құзыреттіліктерді меңгертуде балалардың жас кезеңдеріне сәйкес пайда болатын жетекші әрекеттерге назар аударылды. Білім беруде бұл мәселелер ескеріліп отыруы тиіс.

Мектепке келген кезінен-ақ, балада ақыл-ой әрекеті сияқты аса маңызды қабілет қалыптасады. Бұл қабілет оқи білуге үйрену ынтасынан көрінеді. Оқытудың алғашқы қадамдарынан бастап мектеп осы қабілетті жан-жақты дамытып, әрі жаттықтырып отыруға тиіс.

Бастауыш мектепте баланың бүкіл психикалық әрекетін: зейін, қабылдау, есте сақтау мен есте қалдыру, ойлау, бақылау әрекеттерін реттеп отыру арқылы анымдық әрекеті қалыптасады.

Психологтардың, педагогтардың (Н.Лейтес, А. Люблинская, Я.Пономарев, Ж.Пиаже, А.Зак. т.б.) зерттеулерінше оқушының мектептегі кезеңдерінің ішінде, әсіресе, бірінші сынып кезеңінде оқушылардың танымдық әрекеттерінің психологиялық негізі және елестету, армандау, шығармашылық ойлау және ойлау операциялары: талдау, жинақтау, жалпылау, салыстыру және т.б.

калыптасады. Сонымен қатар әрекетті бағалау, қорытынды шығару және өз пікірін айту сияқты керекті негізгі қабілеттер де көріне бастайды[5].

Бастауыш сынып оқушылары әдетте әр түрлі тапсырмаларды ұқыпты орындайды, іс үстінде зор табандылық көрсетеді. Тапсырмалар беру жүйесін құру, оның орындалу сапасын бақылау, қол жеткен табыстары үшін балаларды мадақтап отыру жолымен танымдық әрекетті қалыптастырудың маңызы зор.

Баланың өз мінез-құлқына, өз ақыл-ой әрекетіне ие болуы осы әрекет тәсілдерін меңгеру үрдісінде өтеді. Сондықтан мұғалімнің міндеті бастауыш сынып оқушысына оқу жұмысының неғұрлым жетілген әдістерімен мұғалімді тыңдай білу, бақылау, оқулықты оқи білу, мән-мағына есте сақтау, оқылған нәрсені есте қалдыру, жатқа білу, есептерді талдап, шешу, дәптердегі оқу материалына ынта қою, тағы осылар сияқты әдістерімен қаруландыру керек.

Бастауыш мектептің алдында үнемі оқу, жазу, есептеудің тиянақты дағдыларын, қарапайым тілдік қарым-қатынас тәжірибесін, қоғам және табиғат туралы бастауыш білім беру, шығармашылықпен өзін-өзі көрсетуге бағдарланған, басқаша айтқанда, баланың жеке тұлғасын қалыптастыру, оның жеке қабілетін қалыптастыру міндеті тұрады.

Бастауыш білім алу үрдісінде оқушылар дұрыс, еркін, тез әрі түсінікті оқуға, өз ойларын ауызша, жазбаша дұрыс қорытуға, мазмұндауға, арифметикалық есептер шығаруға бауланады, оларға табиғат жөнінде кейбір түсініктер беріледі. Оқу барысында балалардың көркем өнерге деген ынтасы, өнерге деген ықылысы, сүйіспеншілігі артады, шығармашылық қабілеті, музыкалық сезімі, эстетиканы (көркемдікті) сезіне білу қабілеті дамиды. Баланың ғылыми мәліметтерді ұғып алуға ынталануы, ойлану операцияларын игеруі оның ойлау қабілетінің басты ерекшеліктеріне айналады да, ол қажетті білімдерді меңгере бастайды. Бастауыш білім алу үрдісінде жасөспірімнің одан әрі білімін жетілдіре беруіне негіз салынады.

Жоғарыдағы педагог-психолог ғалымдардың еңбектерінен бастауыш мектеп жасында бала зейінінің дамуы, ұшқыр да, шапшаң қабылдау, ашық ойлау, есте сақтау жолымен оқу-танымдық әрекетті қалыптастыру қажетті және маңызды екенін байқауға болады. Бұл жерде бірдей жастағы балалардың жалпы ортақ қасиеттері туралы айтылғанмен, оның өзі оқушыны сенім, дүниетаным, мұрат, бейімділік, қызығу, түрткі, қабілет, талғам, көзқарас арқылы сипатталатын тұлға екеніне сүйенуден шығады. Жеті жастан он жасқа дейінгі кезеңге неғұрлым тән негізгі белгі мынада: бұл жаста мектеп жасына дейінгі бала мектеп оқушысына айналады. Бұл бала өз бойында мектеп жасына дейінгі балалық шақтың белгілерін оқушының ерекшеліктерімен ұштастыратын өтпелі кезең. Адамның көптеген психикалық қасиеттерінің негіздері тап осы бастауыш мектеп жасында қалыптасады және әдетке айналады. Сондықтан ғалымдардың ерекше назары қазір бастауыш сынып оқушыларын дамытудың резервтерін анықтауға бағытталған. Бұл резервтерді пайдалану балаларды одан ары қарай оқу және еңбек қызметіне неғұрлым табысты дайындауға мүмкіндік береді.

Оқушылардың оқу - танымдық іс- әрекетін, белсенділігін қалыптастыруда олардың қабілеттерін дамытуға, танымдық жан қуаттарының оянуына ықпал етіп, ізденісіне, талабын ұштауға білім деңгейін жетілдірудің маңызы ерекше.

Оқушылардың оқу – танымдық іс – әрекеті – күрделі процесс. Ол іс – әрекет мақсатын, мазмұны мен қорытындысын, түрлері мен әдістерін, мотивтерін, деңгейлерін қамтиды.

Оқу – танымдық іс – әрекет – баланың білімге деген өте белсенді ақыл-ой әрекеті. Ол танымдық қажеттіліктен, мақсаттан, таным қисындарынан және әрекетті орындаудың тәсіл- амалдарынан тұрады. Оқу үрдісі оқушылардың оқу- танымдық әрекеті негізінде жүзеге асады, ал оқу - танымдық әрекеті негізінде оқушылардың танымдық белсенділігі қалыптасады. Танымдық белсенділіктің орындалуы оқушылардың оқу материалын түсінуге, өткенді жаңамен байланыстыруға, негізгісі мен қосымшасын анықтауға, алған білімдерін тәжірибеде пайдалануға, өз пікірлерінде оларға сүйенуге ұмтылысынан көрінеді. Білімді саналы меңгеру өз бетімен жаңа білім алуға мүмкіндік беретін ақыл-ой еңбегінің өзіндік тәсілдерін игермейінше іске аспайды. Оқушылардың белсенді танымды іс- әрекетінің көздейтін мүддесі – білімнің қоғамдық мәнін ұғыну, қоғамға қызмет ету қарқынын үдету негізінде дамыту. Белсенділіктің ең жоғарғы көрінісі оқушылардың алған білімдерін өмірде, тәжірибеде нәтижелі пайдалана білуі болып табылады.

Бастауыш мектеп – бұл оқушы тұлғасы мен санасының дамуы қуатты жүретін, ерекше құнды, қайталанбас кезеңі. Соған сәйкес бүгінгі таңда балалардың функционалдық сауаттылығын қалыптастырудың психологиялық негізін жақсы білу маңызды.

Бастауыш сынып оқушыларының функционалдық сауаттылығын қалыптастырудың педагогикалық негіздеріне алынатын дидактикалық ұстанымдар екі бағытта белгіленді.

1. Функционалдық сауаттылықты қалыптастырудың дәстүрлі ұстанымдары.

2. Функционалдық сауаттылықты қалыптастырудың арнайы ұстанымдары.

Дара тұлғаға бағдарлап оқыту ұстанымы бойынша барлық оқыту жүйесі оқу әрекетінің субъектісі – оқушының даралық сипатына, мотивіне, шынайы өмірлік қажеттілігіне, мүмкіндігіне, бейімділігіне, әлеуметтік-мәдени дамуына орай құрастырылады.

Оқыту үдерісінде оқушылардың функционалдық сауаттылығын (жаратылыстану, математика, оқу және жазу, т.б.) қалыптастыруда, ең бастысы, оқушыларды ғылыми біліммен қаруландыру міндеті аса маңызды. Осы орайда оқытудың ғылымилығы ұстанымы жетекші рөл атқарады. Бұл ұстаным бойынша оқушыларға берілетін білімнің мазмұнының ғылымның қазіргі даму деңгейіне сәйкестігі, оларға заттар мен құбылыстардың заңдылықтарын ұғындыру және олардың арасындағы себеп-салдарлық байланысты ашу ескеріледі.

Кез - келген пәнді оқытуда оқушылардың қарапайым ғылыми зерттеу дағдыларын қалыптастыру, заттар мен құбылыстардың негізгі және жанама белгілерін ажырату, қоршаған әлемде және табиғатта болып жатқан құбылыстарды түсіну, салыстыру, талдау, жіктеу, жүйелеу, жалпылау білік, дағдыларын меңгерту мақсаттары көзделгенде ғана оқушылардың функционалдық сауаттылығын қалыптастыруға болады.

Оқушылардың функционалдық сауаттылығы құрылымының компоненттері ретінде зерттеушілер [6] мыналарды нақтылады: мотивациялық, когнитивтік, әрекеттік және рефлексивтік компоненттер. Осымен функционалдық сауаттылық оқушылардың оқу-танымдылық құзыреттіліктерінің одан әрі даму негізін құрайды.

В.Н.Максимованың пікірі бойынша, пәнаралық біліктер - бұл «ұқсас пәндерден білім мен біліктерді қорытындылау және ауыстыру үдерісінде байланыстарды орнату және меңгеруде оқушының қабілеттілігі» Пәнаралық байланыстар теория мен практиканы біріктіреді, қоршаған болмыста білімдерді қолдануға ықпал етеді (табиғатта, тұрмыста, өндірісте) [7].

жеке мүмкіншіліктері мен қабілеттерін, пәнге деген қызығушылығын, шығармашылық ойлауын дамыту, жаңашылдық іс-әрекетке дайындығын қалыптастыру;

- ғылым негіздерін меңгеруде функционалдық сауаттылықты қалыптастыру;
- қоғамдағы қарым-қатынас мәдениетіне тәрбиелеу, мораль нормаларына дағдыландыру;
- өзін-өзі жетілдіру қабілеттерін дамыту, талдамалық іс-әрекет дағдыларын қалыптастыру;
- өз бетімен білім алуда қазіргі байланыс құралдарын, оның ішінде ерекше коммуникативтік-ақпараттық кеңістік ретіндегі интернетті қолдану білігін қалыптастыру;
- бейіналды және бейіндік дайындықта мемлекеттік және әлемдік тілдерді қолдануға қол жеткізу;
- ғылым негіздері мазмұнындағы қазіргі кездегі өзекті мәселелерден хабары болуы және оны шешу жолдарын іздеу дағдыларын қалыптастыру.

Бастауыш білім беру деңгейі баланың жеке тұлға ретінде адамгершілік қасиеттерін қалыптастыруға, оның жеке қабілеттерін, оқу ісіндегі оң ынтасы мен іскерлігін: негізгі мектептің білім мазмұнын меңгеру үшін оқудың, жазудың, есептеудің, тілдік қатынастың, шығармашылық тұрғыдан өзін-өзі көрсетудің, мінез-құлық мәдениетінің берік дағдыларын дамытуға бағытталып, таным әрекетіндегі жеке қабілеттері мен шеберліктерінің дамуын, функционалдық сауаттылығының қалыптасуын қамтамасыз етеді.

Бүгінгі күні функционалдық сауаттылықты қалыптастырудың психологиялық негізін жан - жақты зерттеу нәтижесінде тұлғаны қоғамның талабына сай дамыту мақсаты іске асырылады.

Әдебиеттер

1. ҚР Үкіметінің 2012 ж. 25 маусымдағы № 832 қаулысымен «Мектеп оқушыларының функционалдық сауаттылығын дамыту жөніндегі 2012-2016 жылдарға арналған Ұлттық іс-қимыл жоспары»
2. Қазақстан Республикасындағы білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын. - Астана, 2010.
3. Блонский П.П. Психология младшего школьника. – М.. Воронеж. 1997.
4. Акулова, О. В. Современная школа: опыт модернизации. СПб. : Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2005. - 290 с.
5. Александрова, Т. К. Активизация познавательной деятельности учащихся в процессе формирования межпредметных умений. Л. , 1984. - С. 58-64.
6. Оразахынова Н., Кенжебаева Г. М. - «Оқушылардың функционалдық сауаттылығын қалыптастыру жолдары» ғылыми мақаласы, 2012. - Б. 42-47.
7. Максимова В.Н. Межпредметные связи в учебно-воспитательном процессе современной школы: Учеб.пособие по спецкурсу для пед. ин-тов. - М.: Просвещение, 1987. - 157 с.

МАМАНДЫҚҚА БАЙЛАНЫСТЫ ТҰЛҒАНЫҢ СТРЕССКЕ ТӨЗІМДІЛІГІН ЗЕРТТЕУ

Өмірдің әр түрлі жағдайлары, оның ішінде адамның өзі күтпеген оқиғалары стресстік жағдайды басынан өткізуіне себеп болады. Г. Селье бойынша «адам тіпті ұйқы кезінде де кейбір стресстік жағдайды басынан өткізеді» [2]. Жоғарыда айтқанымыздай, стресс төтенше жағдайларда ғана емес, кез-келген қауіпсіз іс-әрекет кезінде де кездеседі. Стресске тұрақтылық –қысым тудырушы стимулды адамның қабылдау деңгейі. Оның нәтежиесінде адамдар стресске тұрақты немесе тұрақсыз болып келуі мүмкін.

Стресс моделдері жөнінде шет елдік және отандық психологиялық зерттеулерде көптеген концепциялар кездеседі. Олардың қатарында – кәсіби стресстің концепциялары, М. Сандомирскийдің психологиялық стресстің когнитивті теориялары [1], стресстің әлеуметтік-психологиялық теориялары және т.б. Стресске тұрақтылық - адамның стресс жағдайында өзін бірқалыпты ұстап, табысты іс-әрекеттер жасай алуы кезінде көрінеді. Осыған сәйкес, мұндай жағдай кезінде маманның кәсіби іс-әрекетінің сапасы қанша жоғары болса, сәйкесінше стресске тұрақтылығы та сонша жоғары болады.

Стресске тұрақтылық мәселесі ең алғаш төтенше жағдайларға байланысты мамандықтар пайда болып, дамуына байланысты туындады. «Төтенше жағдайларға байланысты мамандықтар аймағында адамның психологиялық және физиологиялық ағза жүйесінде жоғары деңгейде толқу жүреді, яғни физикалық және психикалық жоғарғы деңгейдегі стресстің көп туындауы адамның денсаулығына және оның еңбек үнімділігіне әсер етуі мүмкін» деген болжамдар жасалына бастады.

Стресске тұрақтылық мәселесі төтенше мамандықтармен ғана байланысты деп айта алмаймыз, себебі, стресске тұрақтылыққа адамның жеке өмірлік тәжірибесі де әсер етеді. Сонымен қатар, стресске тұрақтылық тұлғалық өзара қарым-қатынас та маңызды рөл атқарады, яғни жанындағы адамдардың жаппай нервтік толқуда тұруы көптеген жағдайда неврозға душар етуі де мүмкін. Кәсіби іс-әрекеттің стресске тұрақтылығына әсері бойынша 2014 жылы Дағыстан мемлекеттік университетінде жүргізілген зерттеу нәтежиесінде құқық қорғау мекемелерінде жұмыс жасайтын қызметкерлердің стресске тұрақтылығы 80% ды көрсетсе, сауда-саттықпен айналысушы қызметкерлер 40%, спортшылар мен мұғалімдердің стресске тұрақтылығы 60 % болды. Зерттеуге қатысушылардың бұл нәтежиесі ескере кетуіміз қажет. Осыған сүйене отырып, адамдардың бойындағы маңызды сапалар өзін қоршаған адамдарға, ортасына, өзімен жиі ұшырайтын жағдайларға байланысты екенін нақтылай түсуімізге болады.

Психологиялық стресс аумағын зерттеумен айналысушы заманауи психолог В.А. Бодров бойынша, стресске тұрақтылықты зерттеудің бастамасы ретінде «адамның интегративті қасиеттерін атады. Бұл қасиеттер біріншіден, оның сыртқы (әлеуметтік орта, гигиеналық жағдай т.б), ішкі (жеке) орта жағдайларындағы төтенше факторларына бейімделуіне және іс-әрекетіне байланысты болып келеді. Екіншіден, іс-әрекет субъектісінің функционалды сенімділігіне және сол жағдайдағы психикалық, физиологиялық және әлеуметтік реттелу механизмін қолдану. Үшіншіден, бұл қасиет ағза мен психиканың функционалды қорынын белсенділігі кезінде, сонымен қатар, адамның еңбекке жарамдылығы мен мінез-құлқының өзгеруі кезінде функционалды бұзылысты ескерту бағытында көрінеді» [3].

Тұлғаның стресске тұрақтылығы – бұл қиындықтарды жеңе білу, өзінің эмоцияларын басқарып, өзін тоқтата алу. Стресске тұрақтылық адамға айтарлықтай әсер ететін интеллектуды, еріктік және эмоционалды қысымдарға кейін өзіне және өзгелерге зиянын тигізбейтіндей төзе алатын тұлғалық қасиеттер жиынтығы [4]. Кәсіби қызмет кезіндегі ұзаққа созылған стресс «кәсіби эмоционалды жану» синдромын туғызуы мүмкін. Сондықтан мамандарды еңбек іс-әрекеті кезінде стресске тұрақтылыққа және оның салдарларына үйрету маңызды мәселе болып табылады. Кәсіби іс-әрекетке байланысты стресс мамандардың денсаулығына теріс әсер етуі мүмкін.

Ағылшын психотерапевті Дэвид Фонтана коммуникативті мамандықтарда көбірек стресс тудыратын факторлар ретінде төмендегілерді көрсетті:

1. Қарым-қатынастың көптеген күрделі эмоционалды және коммуникативті жағдайларын қамтитын ұзақ әрі ашық сөйлесу. Көп жағдайда кәсіби стресс «қиын клиенттермен» байланысты болады. Ондай клиенттер қызметкерлер үшін ең бірінші стрессор ретінде қабылданады, себебі қызметкер қатал талаптар себебінен және кей клиенттердің әр түрлі формада келетін әділетсіз

әрі оқыс наразылықтарынан өзін «нашар» сезінеді. Мұндай қақтығыстар көпке дейін ұмытылмай, қызметшінің жұмыс сапасына да әсер етеді.

2. **Кәбіси дайындықтың жеткіліксіздігі.** Көптеген мамандар әр жыл сайын көптеген жаңа теориялар, құрылғылар, әдіс-тәсілдер, зерттеулер шығып жатқандықтан ол білімді алуға ілесе алмай жатады. Жаңа білімді алу үшін уақыт, күш, ақша қажет. Бұл стрессор көбіне барлығын біліп, алда жүргісі келетін адамдарға өте қатты әсер етеді.

3. **Клиент және бағынушылармен эмоционалды өзара қарым-қатынас.** Бұл фактор қызметкерлерге үнемі орындауы керек болған төмендегі талаптарға байланысты стрессогенді болып келеді:

- Эмоционалды бейтараптық
- Эмпатия мен тілектестік білдіре алу
- Клиенттер мен науқастардың күшті эмоцияларын жеңіп шығу
- Өзінің күшті эмоцияларын жеңе білу

4. **Кәсіби жауапкершілік.** Аз ғана қателіктің өзін жібермеуге тырысу керек. Себебі оның өзінің салдары адам өміріне қауіпті немесе мекеменің жабылуына әкеліп соғу мүмкін.

5. **Эффективті қызмет көрсете алмау немесе көмектесе алмау.** Кез-келген іс сәтті шығуы үшін екі жақты күшті қажет етеді. Кей жағдайларда қызметкерлер тырысса да клиенттер себебінен қалағандай нәтиже көрсете алмауы мүмкін. Осындай кезде қызметкерлер өздерін кінәлі сезінеді.

6. **Ұжымның қолдауынан тыс қалу.** «Адам-адам» аумағында жұмыс жасайтын болғандықтан қызметкерлер жұмыс уақытында ұжыммен араласып, кәсіби мәселелерді талқылай алмайды. Бұл қызметкерлерде кәсіби эмоцияналды жану синдромын туғызуы мүмкін.

7. **Моралдық және материалдық стимулдың жеткіліксіздігі.** Қызметкерлердің жалақыларының аздығы «өзіндік сыйлау» қасиетін төмендетуі мүмкін. Егер бұл мәселе ұзақ уақыт бойы шешілмесе, стрессор нәтижесі тұлғалық кризиске немесе психосоматикаға әкелуі мүмкін.

Қорыта келгенде, стресске тұрақтылық қиын әрі кең тұлғалық қасиет болып табылады. Ол көптеген қабілеттер мен әр түрлі деңгейдегі құбылыстарды біріктіреді. Стресске тұрақтылық туа берілетін қасиет емес және ол эмоционалды өзін-өзі реттеудің қалыптасу деңгейіне байланысты болып келеді. Стресстік жағдайдың сипаты мен қарқындылығы кәсіптің белгілі бір маманның іс-әрекетіне байланысты қойған талаптары мен маманның шынайы мүмкіндігінің сәйкестік деңгейіне байланысты. Стресске тұрақсыздық адамда негативті тұлғалық қасиеттердің туындауына себепші болып, оның психосоматикалық денсаулығында көріне бастайды және кәсіби міндеттерін орындауына кедергі келтіреді. Мұндай жағдайда стресске тұрақтылық - ұжыммен кәсіби іс-әрекет нәтижесіне әсер етуші сапа болуы мүмкін және тұлғаның гомеостазын қамтамасыз ететін жүйе ролін атқаруы мүмкін.

Заманауи кәсіби іс-әрекеттегі стрессогенділік қайта жасақтау қоғамынан келген ерекшеліктерден шығады. Бұл, біріншіден – жоғары деңгейдегі белгісіздік, екіншіден, қоғамдық процесстер мен құбылыстардың танымдық қиындықтары, үшіншіден, көп мамандықтарда кездесетін жоғарғы деңгейлі эмоционалды ашықтық болып табылады.

Әдебиеттер

1. Марк Сандомирский: Защита от стресса. Работа с подсознанием. 2-е изд. Питер, 2009 г.
2. Селье Г. Стресс без дистресса / Г. Селье. - М., 1979
3. Бодров В.А. Система психической регуляции стрессоустойчивости человека-оператора/ В.А. Бодров, А.А. Обознов // Психологический журнал. – 2000.
4. Василюк Ф.Е. Психология переживания: анализ преодоления критических ситуаций / Ф.Е. Василюк. - М.: Наука, 1984.
5. <http://5psy.ru/karera-i-uspex/stressi-v-professiyax.html>

*Еркинбекова М.А., Турсунбаева Г.И., Ымыралиева Э.А.
(Алматы қ., Қайнар академиясы)*

«ҚЫЛЫСҚЕР ТҮЛҒАСЫ» ЖӘНЕ ОҒАН ӘСЕР ЕТЕТІН ӘЛЕУМЕТТІК ЖӘНЕ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ФАКТОРЛАРДЫ ЗЕРТТЕУ МӘСЕЛЕСІ

Қазіргі таңда қылмыстылық мәселесі өзіне ерекше назар аудартуда. Қылмыстылық және оны тудыратын себептерді ауыздықтамай, құқықтық демократиялық мемлекет құру мүмкін емес. Сонымен қатар Елбасымыз Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауында «заңның шексіз үстемдігін және заңды сақтаушы азаматтарды қылмыстылықтан қорғауды орнықтыру қажет» деп айтын өткені бар [1]. Қылмыстылық өзінің шеңберінің өсуімен қазіргі уақытта ұлттық қауіпсіздікке және елімізде жүргізіліп

жатқан реформаларға қауіп төндіруі сөзсіз. Демек, бұл мәселені шешу жолы ретінде қылмыстың, қылмыстылықтың негізгі себепшілерінің бірі болып табылатын қылмыскер тұлғасын жетік зертеу, оның практикалық маңызын ашып көрсету алдағы мақсаттардың бірі болып тұр.

Бұл мәселенің өзектілігі, ең алдымен, қылмыс жасаушыларды ғылыми тұрғыдан танып білмейінше қылмыстылықпен ықпалды күрес жүргізу мүмкін емес екендігінде болып отыр. Соның ішінде «қылмыскер тұлғасы» мәселесі қылмыстылықтың мәнін түсінудің кілті болып табылады десек қателеспейміз.

Қылмысты адамдар жасайды, қылмыс адамдар арасында жасалады. Сондықтан да, адам мәселесі ескі де және үнемі жаңа мәселе болып табылады. Ол ауқымды және күрделі, өйткені «адам еңбек пен қарым – қатынастың субъектісі, ол - әлемнің құрушысы және қайтақұрушысы, жердегі құндылықтардың жинақтаушысы, материя дамуының жоғарғы нысаны – қоғам өкілі».

Қылмыстылықпен күрестің барлық сатысында, қылмыстық жауаптылыққа тартудан бастап және жазаны орындау процесімен аяқтағанға дейін қажетті шарт пен міндетті қылмыстық әрекет жасаған кінәлінің тұлғасын зерртеу болып табылады.

Қылмыскер тұлғасын зертеу жөнінде мәселе төңірегінде Ағыбаев А.Н., Антонян Ю.М., Баймурзин Г.И., Бегалиев Қ., Блувштейн Ю.Д., Волежкин В., Волков Б., Герцензон А., Дагель П.С., Жекебаев У.С., Закалюк А.П., Карпец И.И., Кузнецов А.В., Кудрявцев В., Кайыржанов Е.І., Лейкина Н.С., Милуков С.Ф., Миньковский Г., Нәрікбаев М., Сейітжанов М., Стручков Н.А., және тағы басқа ғалымдар өз еңбектерінде жан – жақты қарастырған болатын.

«Адам» ұғымында оның мәнінің ажырамас әлеуметтік және биологиялық жақтарының біртұтастығы бекітілген. «Тұлға» ұғымына тек спецификалық әлеуметтік белгілер тән. Тұлға – бұл адамның әлеуметтік бет бейнесі, қоғамның әлеуметтік даму, қалыптасып және өмір сүру процесіндегі оның болмысы. Олай болса біз, «қылмыскердің тұлғасы» деген ұғымды қолданған кезде қылмыс жасаған адамның тек «әлеуметтік бейнесі» деп түсінуіміз қажет.

Қылмысты уақтылы және нәтижелі ескертуді тек қылмыскердің тұлғасына назарды аудару арқылы ғана қол жеткізуге болады. Себебі тек адам қылмыскердің себепкері. «...Тұлға – қылмыстық мінез – құлық механизмінің барлық сатысының негізгісі және маңыздысы болып табылады... Сондықтан қылмыскер тұлғасы мәселесі криминология мәселелерінің ең күрделі және жетекшілерінің біріне жатады» [2].

Қылмыс жасаған адамды, оның тұлғасының қалыптасу процесін, оның әрекетіндегі қоғамға қарсы бағыттылықтың пісіп жетілуіне жағдай жасайтын ішкі және сыртқы жағдайларды, әлеуметтік және психологиялық факторларды зерттеу – жеке қылмыстық әрекеттің себепін едәуір толық ашуға апаратын жолдардың бірі ғана емес, сонымен бірге жалпы қылмыстылықпен күрес жүргізудің бірден бір тиімді жолы болып табылады.

Әрине, қылмыскер тұлғасын, оның қоғамға қауіптілігін, тұлғаның деформациялану деңгейін дұрыс сипаттау және бағалау үшін, ең алдымен жағымды және жағымсыз әрекеттерінің жасалуына жол ашатын барлық қасиеттерін, тұлғалық ерекшеліктерін объективті түрде ескеруіміз қажет. Ендеше, біз қылмыс жасаған адамның бойынан жеке және жалпы белгілерге ие индивидті, қоғамның толық құқылы өкілін, біздің болсымыздың, өкінішке орай, көлеңке жағын ашатын адамды көруіміз қажет.

Қылмыскер тұлғасы, оның маңыздылығына, зерттелуіне, құрылымына, типологиясына жаңаша көзқараста ғылыми теориялық және практикалық ұсыныстар беріп әрі қарай дамытуында негізделеді. «Қылмыскер тұлғасы» ұғымының ғылыми және практикалық мәні мен маңыздылығына қатысты криминологтар арасында түпкілікті шешімін тапқан пікір жоқ. Қылмыскер тұлғасына жүргізілген психологиялық және әлеуметтік зерттеулер тынымсыз жүру үстінде.

Қылмыстық іс жүргізу заңының көптеген ережелерін жүзеге асыру барысында да (кәмелеттік жасқа толмағандардың ақыл-ойының қалыптатылуын куәгерлердің және жәбірленушілердің оқиғаны дұрыс қабылдап, айта білу қабілетін ескеру) қажетті психологиялық білім көлемінің болуы, соттық-психологиялық сараптаманы тағайындау талап етіледі. тергеу-іздеу әрекетіндегі бастапқы бейхабар жағдайларды ізделінуші қылмыскердің мінез-құлықтық ерекшеліктерін бағдарға алу шешуші маңызға ие (куәгерсіз жасалған қылмыстардың 5 пайызы ғана материалдық іздер арқылы, дәйектер арқылы ал қалған бөлігі мінез-құлық көріністері арқылы көрінеді). Қылмысты ашудың теориясы мен тәжірибесінде, тергеу әрекеттерінің стратегиясы мен тактикасында психикалық заңдылықтарды білу аса маңызды.

Заң бұзушы адамның анатомо-физиологиялық жүйесінің бұзылулары анықталған. Сондықтан да жазалаудан кейін өз тәрбиелерін өзгерте алмайды. Н.Ф.Кудряцева, В.Е.Эминова еңбектерінде бұл себеп, біз білетіндей әрбір адамда өзіне тән темпераменті болады. Сондықтан да бұл кейбір жағдайда тұқым қуалаушылық фактордың әсерінен және де бала туа сала жаман тәрбиеге жақын болуы мүмкін.

Егер бұны ата-анасы қалай жеңуді білмесе, жөндемесе, жасөспірімдік кезеңде әртүрлі психикалық бұзылыстарға ұшырауы мүмкін.

Шеппардтің көзқарасы бойынша органикалық себептер әр қылмыскердің 25%-ын құрайды. Мысалы, ол 10-15 жасар қыз бала туралы айтады. Ол инсулиннің жетіспеушілігінен зардап шеккен, яғни қанының құрамында қанттың мөлшері өте аз болған. Жасөспірім құбылмалы көңіл күйімен, импульсивтілігімен, агрессивтілігімен ерекшеленген. Дұрыс емделу мен диета толық емделуге мүмкіндік берді. Ол басқа да адамдар туралы көрмеушіліктен зардап шеккендер. Органикалық себептер сонымен қатар босануға дейінгі және кейінгі асқынулардан болуы мүмкін.

Қылмыскер - ол қылмыс жасаған адам болып табылады. Статистика болса, тек ұстап алғандарды немесе сотталғандарды ғана қылмыскер есептейді. Ал бұл екеуі бірдей нәрсе емес. Қазіргі кезде қылмыстық әрекеттің шығу себептері жан-жақты зерттелуде. Әсіресе, *тұқым қуалайтын факторлардың қылмысқа әсерін зерттеуде* қылмыскердің интеллектісі мен әлеуметтік-экономикалық статусы бірдей есепке алынады [3].

Тұқым қуалайтын факторлардың қылмысқа әсерін зерттеудің мысалы ретінде артық Y-хромосомасы (ХҮҮ) мен Клайнфельтер синдромын (ХХҮ) айтуға болады. Қылмыскерлердің арасында осындай мутациялары бар адамдар жалпы популяцияға қарағанда 7-10 рет қалыпты жағдайдан жиі кездеседі. Мұндай мутациялары бар адамдардың ақыл-ойларының дамулары артта, интеллект коэффициенті төмен, әлеуметтік бейімделулері нашар, эмоциялары мен агрессивті әрекет-қылықтарын қадағалай алмайды, яғни өз-өздерін ұстай алмаушылықтары жарқын көрініс береді. Артық хромосома мен Клайнфельтер синдромымен ауыратын адамдардың қылмыс жасауларының себептері агрессиямен байланысты емес.

Осы көрсеткіштер бойынша Клайнфельтер синдромы мен қалыпты қадағалаудың арасындағы қылмыстың көрініс беруі айырмашылығы жоғалады. Артық Y-хромосомасында (ХҮҮ) айырмашылық қалады. Ол жеке тұлғаның дамуындағы қосымша бұзылыстармен байланысты, солардың нәтижесінде адамның қоғамға бейімделуіне кедергі туындайды. Көп жағдайларда оларда эмоционалды стимулдандыру кезіндегі импульсивтілік, эмоцияны қадағалай және ұстай алмау, реакцияның басым болуымен жүреді. Жоғары агрессивтілік қоғамда қалыпты бейімделуге кедергі жасайтынын ескерген жөн.

Адамдардың *қылмысқа баруының тағы бір себебі ретінде гипогликемияны* айтуға болады. Гипогликемия деп, қанның құрамындағы глюкоза деңгейінің төмен болуын, тамақтанғаннан кейін 4-6 сағаттан соң глюкозаның көлемі 10 мг% -тан төмен болса, жоғары тітіркенушілік пен антиәлеуметтік әрекет-қылық көрініс беретіні анық болды. Гипогликемия Кволля тайпасының индейецтарында жиі кездеседі, сондықтан олар қатал, тітіркенгіш, тұйық, суық адамдар болып келеді.

Ер адамдардың қылмысының негізі ретінде геннің нүктелік мутациясы А (МАОА- генді кодтайтын моноаминооксидаз ферменті) да есте болуы керек. Көптеген психодиагностикалық әдістер арқылы қылмыскердің психикалық ерекшеліктері мен қасиеттері психология ғылымында кеңінен анықталып жүргізілуде. Қылмыстық әрекеттерді жасаған адамдар арасында қылмыстық дамуында кемсітігі, ауытқуы, тежелуі немесе «аномалды жағдайларда» кездеседі.

Жасөспірімдердің қылмыстық топтарына кіруіне итермелейтін себептерінің бірі – жанұядағы түсініспеушілік мәселесі. Егер жасөспірімдер өздерінің эмоционалды және жанұядағы социалды қажеттіліктерін қанағаттандыра алмаса, ол қылмыстық топтардың құрамына еніп, өзін сол жерден табуға тырысады. Қылмыстық топқа енген соң, жасөспірім жалғыз өзі жүрсе ешқашан қолы бармайтын қылмыстарды жасайды. Бұл топтар барлық қоғамға қорқыныш, қауіп тудырып отыр.

Жалпы алғанда, қылмыскерлердің өзіндік психикалық ерекшеліктері, тәртіптері бар. Бірақ олардың көпшілігіне әлеуметтік ортаға бейімделуі өзіне-өзі қанағаттанбауы, ккңілі толмауы тән. Мінездері ерекше: шыдамсыз, өз-өзіне деген төмен, ойланбай істейтін істері көп, эмоционалды жетіспеушілік болады. қарым-өатынасқа түсуде де өзіндік тән ерекшеліктер бар: айналасындағылармен қарым-қатынасқа түсе алмауы, басқаның көзқарасын түсінбеуі, өз-өзіне сын көзбен қарай алмауы. Қоршаған ортаға, адамдарға түсініспеушілік, дұшпандық көзқарас, басқалардан оқшаулану, қызғаныш, агрессивті мінез қалыптасады.

Криминологтардың пікірі бойынша әйелдерге қарағанда, еркектер арасында қылмыстық әрекеттермен көбірек айналысатындығы анықталған. Әсіресе, қылмыстық әрекеттің белсенділігі 25-29 жастағылар арасында жоғары болатыны, одан кейін 18-24 жас, 14-17 жас, 30-45 жас екендігі анықталды. 30-жастан кішідегілердің арасында кісі өлтіру, біреудің денсаулығына зиян келтіру, тонау, ұрлау, төбелесу, бұзақылық, зорлау сияқты әрекеттер жиі кездеседі. Төбелес шығару, бұзақылық, тонау, ұрлау әрекеттерімен айналысқандардың тұрақты мекен тұрағы, жұмысы жоқ, еңбек етудегі тұрақсыздығы тән болса, зорлау, қорлау, ауыр қылмыс әрекеттерін білімдері төмен тұлғалар

жасайтындығы дәлелденген. Ал білімдері жоғары қылмыскерлер – өз қызметтік лауазымдарын асыра пайдалану, мемлекет құндылықтарын тонау т.б. істермен айналысады [4].

Ал жастар мен жасөспірімдер арасындағы қылмыстық әрекеттердің белсенділігі олардың әлеуметтену барысындағы жағымсыз факторлардың: тәрбиедегі кемістік, мәдениет деңгейінің төмендігі, қызығушылықтар мен өмірлік құндылықтар жайлы түсініктер шектелгендігі, өмірлік тұрақты бағыттарының жоқтығымен сипатталады.

Осы аталған әлеуметтік – демографиялық белгілер адамның психикасы мен психикалық сапаларымен тығыз байланысты. Мысалы, білім деңгейінің төмендігі адам интеллектісінің таяздығымен байланысты болса, ал әлеуметтік бейімделудегі қиындықтар еріктік, эмоционалдық тұрақсыздылығымен, агрессивтілігі мен импульсивті жоғарылығымен сипатталады. Сондықтан әлеуметтік-демографиялық белгілерді талдау арқылы қылмыскердің әлеуметтену үрдісін, психикалық қасиеттерінің қалыптасуына түсінуге көмектеседі.

Қылмыскердің психикалық ерекшеліктері мен қасиеттері қазіргі психология ғылымындағы көптеген психодиагностикалық әдістермен анықталады [5]. Қылмыстық әрекеттерді жасаған адамдардың арасында психика дамуында кемістігі «аномальді» жағдайларда кездеседі. Олардың эндогенді, экзогенді себептері бар және мінез-құлықтық, әрекеттік өзіндік сипаттары анықталған.

Көптеген аномальді мінез-құлықтардың ішінде соттық психиатр мен психологтарды психопатиялық жағдайлар көп алаңдатады. Олардың еріктік- эмоциялық тұрақсыздығы, интеллект дамуындағы ерекшеліктері, криминогендік ортаға тез бейімделуі, қылмыстық әрекеттер мен шараларды тез үйренуі байқалады.

Сонымен, тұлға – бұл адамның әлеуметтік бет бейнесі, қоғамның әлеуметтік даму, қалыптасып және өмір сүру процесіндегі оның болмысы. Олай болса біз, “қылмыскердің тұлғасы” деген ұғымды қолданған кезде қылмыс жасаған адамның тек “әлеуметтік бейнесі” деп түсінуіміз қажет.

Қылмыс жасаған адамды, оның тұлғасының қалыптасу процесін, оның әрекетіндегі қоғамға қарсы бағыттылықтың пісіп жетілуіне жағдай жасайтын ішкі және сыртқы жағдайларды, әлеуметтік және психологиялық факторларды зерттеу – жеке қылмыстық әрекеттің себебін едәуір толық ашуға апаратын жолдардың бірі ғана емес, сонымен бірге жалпы қылмыстылықпен күрес жүргізудің бірден бір тиімді жолы болып табылады.

Әдебиеттер

1. Назарбаев Н.А. Казахстан – 2030. Процветание, безопасность и улучшение благосостояние всех казахстанцев. – Алматы, 1997
2. Алауханов Е.О. Криминология (Қылмыстану): Оқулық. - Алматы: - Жеті жарғы, 2005.
3. Равич-Щербо И. В, Марютина Т. М., Григоренко Е. Л. Психогенетика. - М., 2002.
4. Прихожан А. М. Тревожность у детей и подростков: психологическая природа и возрастная динамика. – М., 2010.
5. Психологическая диагностика /Под ред. К. М. Гуревича. – М., 2000.

*Еркинбекова М.А., Сейтжапарова А.Б.
(Алматы қ., Қайнар академиясы)*

ТРЕНИНГТЕР – КОНФЛИКТІК ЖАҒДАЙЛАРДЫ ШЕШУДІҢ БЕЛСЕНДІ ЖОЛЫ

Тренингтер – қазіргі таңдағы белсенді оқыту әдістерінің бір түрі болып табылады. Олар өз құрылымы және мағынасына қарай дәстүрлі оқытуға да, психологиялық кеңес беру мен терапияға да қатысты емес. Кей жағдайда оқытудың бұл түрі «эксперименталды оқыту» (*ex`erienbe*, ағылшын тілінен аударғанда - өмірлік тәжірибе) деп те айтылып жүр. Ағылшын ғалымдары Баркли мен К. Мейплдің пікірлерінше, оқытудың бұл түрінде білім алушы міндетті түрде ақиқатпен түйісуге мүмкіндік алады. Осы ой-пікірдің негізінде келесі анықтама еріксіз туындайды, яғни *әлеуметтік-психологиялық тренинг – бұл өмірлік тәжірибені игеру мақсатында белсенді оқыту, тек топтық қатынаста адамдардың өзара әрекеттесу нәтижесінде жүзеге асуы тиіс*. Педагогикалық әрекетте әлеуметтік-психологиялық тренингтер білім беруші және білім алушы субъектілер арасындағы педагогикалық қарым-қатынасты реттеуге көмегін тигізеді. Ал психолог-ғалым М.П. Оспанбаеваның пікірінше, психотренингтер – бұл да қолданбалы психология ғылымының белсенді әдістерінің бірі. Басты мақсаты – қарым-қатынас іскерлігін дамытуға; сезімталдықты жетілдіруге және мінез-құлықты реттеуге бағытталған [1].

Әлеуметтік-психологиялық тренингтердің сипаттамалары:

1) топтық жұмыс ұстанымдарын сақтау: қатысушылар белсенділігі, серіктестік қатынас, басқалардың көзімен өз мінез-құлқына объективті көзқараспен қарай алу мүмкіндігінің тууы, кері байланыс;

2) топтық жұмыстың белсенді әдістерін қолдану: ойындар және топтық талқылаулар;

3) тұрақты топ мүшелерінің болуын қамтамасыз ету;

4) топ мүшелерінің өзара қарым-қатынастарына баса назар аудару;

5) кеңістікті қамтамасыз ету (тренинг өтетін орынды дұрыс таңдай білу);

6) топ мүшелеріне психологиялық көмек көрсетуге бағытталуы (білім беру үрдісіне бағытталуы міндетті емес);

7) еркін қарым-қатынасқа түсу мүмкіндігін туғызу: интенсивтілігі, эмоционалдығы, ашықтығы, шынайылығы.

Л.А.Петровская [2] психологиялық тренингтегі қарым қатынаста келесі ұстанымдардың қажеттілігін ескертеді:

– «Осында және дәл қазір» - әр жағдай туралы нақты әңгіме жүргізу, жалпыламалыққа және абстрактілікке жол бермеу.

– Ой - пікірлерді жалқы есім тұрғысында айтып үйрену, мыс: «Менің ойымша...», «менің шешімім...» және т.с.с.

– Сөз нақтылығын сақтау, дәйекті сөйлеу.

– Белсенділік таныту.

– Сенімді қарым-қатынас орнату.

– Құпия сақтай білу: тренинг барысындағы қарым-қатынас мазмұнын сыртқа шығармау.

Қарым-қатынас тренингтерінің төмендегідей ерекшеліктері бар:

- біріншіден, қатысушылардың әлеуметтік дамуын ынталандырады, өзін-өзі тануға, рефлексиялық деңгейлерін көтеруге мүмкіндік береді;

- екіншіден, конструктивтік қарым-қатынас дағдыларын қалыптастырады, мінез-құлық моделдерін үйренуге көмегін тигізеді.

Сонымен қатар, осы аталған ерекшеліктермен тұспа-тұс тұлғаның ішкі өзгерістері мен сыртқы өзгерістердің жүруіне әсерін тигізеді. Осы ерекшеліктерге байланысты қарым-қатынас тренингтерінде психологиялық түрлі бағыттағы технологияларды қолдану мүмкіндігі туады. Ресей ғалымдары И.В.Вачков пен С.Д.Дерябо тұлғааралық қатынастар сипаттамасына қарай отырып, тренингтерді төрт парадигмаға бөледі:

- жаттықтырушы тренингтер;

- үйретуші тренингтер;

- тәрбиелеуші (тәлімгерлік) тренингтер;

- субъектілікті дамытушы тренингтер.

Қарым-қатынас тренингтерінің сан алуандығын қарастыра отырып, зерттеу жұмысымыздың барысында төмендегідей құрылымда топтастыруға тырыстық:

1-сурет. Қарым-қатынас тренингтерінің түрлері.

Тренингтерінде көбіне келесі мақсаттар қойылады:

1. Адамдармен тиімді және үйлесімді қарым-қатынас негіздерін құруға арналған тұлғааралық өзара әрекеттесудің механизмдерін, тәсілдерін және психологиялық заңдылықтарын үйрену.
2. Тұлғалық даму үрдісіне, шығармашылық потенциалдың жүзеге асуына әрекет ету.
3. Қатысушылардың өзін-өзі сезінуі мен өзін-өзі зерттеу үрдісін дамыту, эмоционалдық бұзылулардың алдын алу.
4. Топ мүшелерінің психологиялық мәселелерін анықтау және шешімін табуға көмек көрсету.
5. Психологиялық саулықтың алдын алу және субъективті өзіндік сезінуін жақсарту.

Қарым-қатынас тренингтеріне негізінде алғашқы мақсат қойылса, ал тұлғалық даму тренингтері үшін екінші мақсат сәйкес келеді. 3-5 мақсаттар психотерапевтік және психопрофилактикалық сипатта болып келеді, сонымен қатар қосымша мақсаттар ретінде қойыла береді. Бұл жұмысқа кеңінен тоқталып отырғанымыз білім көтеруге келген педагогтардың алғашқы күннен белсенді әрекет жағдайына қоюдың мысалы болғандығынан және өзара әрекеттестік мәселесінің тиімді шешуге ықпалы тиетіндігіне байланысты.

Тренинг және білім беруді процесс деп салыстыруға болады. Тренинг бұл механикалық процесс. Ол стандарт инструкциясы қайталау және жаттықтыру шеберлігіне бағытталады.

Тренинг технологиялары қарым-қатынас жасау барысында оқушының тұлғааралық және өзіндік мінез-құлқын жетілдіруді көздейді. Бұл технология ынтымақтастықта оқытуға бағытталып, жай ғана бір нәрселерді бірге орындау ғана емес, бірге оқу идеясын жүзеге асырады.

Тренингтің негізгі талаптары:

- топта кез келген басқа серіктерімен өзара әрекетте болу;
- берілген тапсырмаларға жауапкершілікпен қарап, белсенді жұмыс істеу;
- серіктестерімен сыйлы қатынаста болу;
- өз жетістіктеріне қарап, барлық серіктестеріне, топтың жетістіктеріне деген жауапкершілікті сезіну;
- топта бірлесіп жұмыс істеу – бұл күрделі және өте жауапкершілікті әрекет екенін толығымен саналы мойындау.

Тренинг технологияларын пайдалануда оның ерекшеліктерін білу қажет:

- топ мүшелерінің бір-біріне өзара тәуелділігі;
- әрбір топ мүшесінің өз жетістіктері мен жолдастарының жетістіктері үшін жеке жауапкершілігінің болуы;
- бірлескен оқу-танымдық, шығармашылық және топтағы басқа да жұмыс түрлерінің болуы;
- топтағы оқушы іс-әрекетін әлеуметтендіру;
- топ жұмысын жалпы бақылау.

Осы ерекшеліктеріне байланысты тренинг технологиялары үш негізгі принципке сүйенеді:

- барлығына ортақ марапат, яғни топ бірлесіп әрекет ету арқылы барлығына ортақ бір ғана бағаға ие бола алады;
- әрбір топ мүшесінің жеке жауапкершілігі, яғни топтың жетістіктерге ие болуы немесе болмауы оның әрбір мүшесіне байланысты;
- жетістікке жетуде әрбір топ мүшесінің бірдей мүмкіндіктері, яғни әрбір топ мүшесінің өз тобына ұпай әперу мүмкіндігі бар.

Тренинг, интерактивті оқыту әдістеріне жатады. Оның бастауыш сынып оқушыларының қарым-қатынас жасау біліктерін дамытуға, тілдік қорын байытуға, ой-өрісін кеңейтуге және өзін-өзі тану қабілетін қалыптастыруда әсері мол. Тренингтің барысында «әр адамға өз пікірі тиесілі, әркімнің идеясы әрқашанда дұрыс» қағидасын ұстанған тиімді.

Ойын тренингі тұлғаның өсуіне бағытталады. Тренинг ойын түрлерінде оқушылар өздерінің сыртқы түрлерін қабылдауды үйренеді. Бұдан кейін өзін және өзінің мүмкіншіліктерін қабылдауды үйренеді. Топтық тренингтерде оқушылардың қателеспеуіне, тұлғаралық проблемаларды шешуге, шынайы қарым-қатынас орнатуға, келісімге келушілік, тіл табысу тәсілдерін, өз ойымен бөлісу т.б. көмектеседі. Топта оқушылар өздерін өзгелермен салыстыра алады, өзге көзқарастарды сынай отырып, өз бойындағы кемшіліктер мен іс-әрекетіндегі қателіктерді көре бастайды. Осылай топтық тренинг өзін-өзі реттеу, өзін-өзі зерттеу, өзін-өзі іске асыру т.б. өзін-өзі тану үрдісін жетілдіруге көмектеседі.

Топтық тренингтерде рефлексиялық ойлау мәдениетін де дамыту көзделеді. Бұнда топтық идеялар туындату барысында оқушылардың батыл шешім қабылдауы мен өз бетінше жанашылдықты меңгеруі, тапқырлығы мен ізденімпаздығын дамытады. Әрбір тапсырманы бірлесіп шешуге, өздерінің ойлары мен жобаларын бірлесіп жасауға мүмкіндік алады.

Ал білім бұл табиғи органикалық процесс. Тренинг мақсаты адамды нақты тапсырманы орындауға қажетті білім шеберлік және бағытты қамтамасыз ету. Тренингте өзгеріс, нәтиже бірден көрінеді. Осы сияқты міндетті Рельдік, видло, қарым-қатынас, іскерлік қарым-қатынас, мәдени бизнес және тағы да басқа тренингтер мен қиындықтарды түзету өзін-өзі шығармашылық тұрғыдан дамытуда бұл халықтың әлеуметтік ортада өзіндік реттеуіне мүмкіндік болатын қажетті жағдай туғызады.

Психологиялық тренинг қалай ұйымдастырылады және жүргізілу барысы туралы сөз алдында, «тренинг» ұғымын толық ашып алу қажет [3]. Тренингтің үйрену, білім беру және дамыту ұғымдарына сәйкестігін анықтау.

Үйрену – зерттеу немесе нұсқаушының білім, дағды және тәжірибе жинау үрдісі.

Білім беру немесе оқыту тар көлемді әрекеттегі мәселені талдап, кең мағынада шешуде білім және құндылықтарды жүйелі меңгеру үрдісі.

Дамыту – жеке адамда саналы және бейсаналы үйрену мүмкіндіктерін кеңейту және икемдіктерінің өсуі.

Қазіргі заман талабына сай оқыту және тәрбие істерін жүргізуде белсенді әдістерді қолдану кеңінен өріс алуда. Оқытудың белсенді әдістерінің біріне әлеуметтік – психологиялық тренинг жатады.

Психологиялық тренинг дегеніміз топтық жұмыстың белсенді әдістеріне негізделген психологиялық әсер етудің тәжірибесі.

Білімді жеткізуде, қарым-қатынас сферасындағы іскерлік пен дағдыға, қатерсіз мінез-құлыққа үйретуде, іс-әрекет, тұлғалық даму, түзетуде мәлімет берудің өзгеше арнаулы формаларын қолдану қарастырылады.

Тренингтік қызметтің мақсаты ағымдағы процестердің көпжақтылығын бейнелейтіндей, әрқилы болуы мүмкін. Бағыты мен мазмұны жағынан әрқилы тренингтік топтарды біріктіретін жалпы мақсаттарды нұсқауға болады:

- топ мүшелерінің психологиялық мәселелерін зерттеп, олардың шешімін табу жолында жәрдемдесу;

- субъективті ахуалды жақсарту және психикалық денсаулықты бекіту;

- адамдармен неғұрлым тиімді әрі үйлесімді қарым-қатынаста болудың негізін жасау үшін, тұлғалар арасындағы өзара әріптестік тәсілдерінің және механизмдерінің психологиялық заңдылықтарын зерттеу;

- ішкі мінез-құлықтағы өзгерістердің негізінде туындаған эмоционалды ауытқулардың алдын-алу үшін тренинг мүшелерінің өзіндік танымы мен өзіндік сана-сезімінің дамуы;

- адамның тұлғалық даму процесінде шығармашылық потенциалын жүзеге асыруына, тіршілік әрекеті мен бақыт пен жетістікті сезінудің тиімді деңгейіне жетуіне ықпал ету.

Тренингтердің басқа жұмыс формаларынан айырмашылығы: әр оқушы өзінің «Меніне» үңіліп, ішкі дүниесін түсіну арқылы өз еркімен, өз қалауы бойынша таза жолмен тәжірибе жинақтауға мүмкіншілік алады.

Тренинг және білім беруді процесс деп салыстыруға болады. Тренинг – бұл механикалық процесс. Ол стандарт инструкцияны қайталау және жаттықтыру шеберлігіне бағытталады, ал білім беру – бұл табиғи, органикалық процесс.

Жоғарыда аталған кедергілерді педагогтар басшылыққа ала отырып, қарапайым қарым-қатынас іскерліктерін барынша жаттықтыра түсуі қажет. Тек қана осындай кәсіптік – педагогикалық қарым-қатынаста, оған қоса өз кәсібін шынайы жақсы көре білгенде ғана біліктілікті арттыру процесінің бүкіл мәні айқындала түсетіні анық.

Әдебиеттер

1. Еркинбекова М.А. Біліктілікті арттыру жүйесіндегі этностық қарым-қатынастың маңыздылығы. Монография. – Алматы, 2014. – 127 б.
2. Петровская Л.А. Компетентность в общении. Социально-психологический тренинг. -М.1989. 59-65 б.
3. Грецов А.Г. Тренинг общения для подростков. –СПб.:Питер, 2007. -160 с.:ил.

ТҰЛҒАНЫҢ ДЕНСАУЛЫҒЫН ДАМУДЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Денсаулық бөлінбес құндылық ретінде адам өмірінің жан-жақты толықтығының шарты болып табылады. Адам өмірінің құндылығы абсолютті, өйткені – ол кез келген басқа құндылықтың жалғыз шарты және критерийі болып саналады. Соңғы жылдары біздің елде және өзге де шет елдерде, денсаулық психологиясы атты ғылыми бағыт қалыптасты.

Маяя Гоголан «Денсаулық бізге өмірмен бірге беріледі, ол қарапайым қызмет немесе қажеттілік (дем алу, ас қорыту, қан айналым, т.с.с) ретінде беріледі. Сондықтан болар ешкім өз денсаулығын оны жоғалтып алмаса тіпті ойламайды да. Денсаулық әлемді билейтін, оны білмеуге және сақтамауға болмайтын ортақ заңдарға бағынады, онсыз өмір мүмкін емес. Сондықтан әрқайсысымыз тым болмаса ғылымға адам және оның денсаулығы жайлы белгіліні меңгеруіміз міндетті»- дейді.

В.А.Ананьев: «Өмір сапасының деңгейін көтеру және денсаулықты нығайту арқылы тұлғаның өзіндік өсуі денсаулық психологиясының басты өнімі болуы керек», - деп есептейді.

В.Н.Понкратов өзінің «Денсаулық психологиясын өзіндік реттеу» атты оқулығында, тұлғаның денсаулығының психикалық құраушы негізі ретінде келесіні көрсетеді: «... Егер адам өзінің мінез-құлқын, эмоциясын, ойларын бақылап, түсіне алса, онда ол оптималды салмағын сақтай алады, отбасылық, және сексуалды қатынастарды үйлестіре алады, толыққанды өмір сүруіне кедергі келтіретін әдеттерден құтыла алады. Осылайша денсаулықтың психикалық құрауыштарын түсіну және жақсарту арқылы біз аурудың тууын ескертіп, денсаулықты нығайтып қана қоймаймыз, сонымен қоса адамды, оның денсаулығын өсіре аламыз».

Академик В.П.Казначевтің жеке бас денсаулығы анықтамасы бұдан да толығырақ: «денсаулық дегеніміз, организмнің ұзақ өмір сүру барысында биологиялық және психологиялық әрекеттері мен тиімді жұмыскерлігінің әлеуметтік белсенділігінің, сондай-ақ жас ерекшеліктеріне сәйкес дені сау ұрпақ жалғастыру қабілетінің сақталуы мен дамуы».

Денсаулық- физикалық, рухани және әлеуметтік болып бөлінеді.

Физикалық саулық дегеніміз- адам организмінен функциялардың өздігінен реттелуі, функциялық үрдістердің келісімді өтуі, сыртқы орта әсерлеріне бейімделу қасиеттерінің жоғарғы дәрежелі жағдайда болуы.

Психикалық саулық дегеніміз - ауруды болдырмау, қайтсе де одан арылу «адам өмірінің мақсаты» болуын болжайды.

Әлеуметтік саулық дегеніміз - адамның әлеуметтік белсенділігінің, яғни жеке адамның айналадағы өмірмен біте қайнау дәрежесі.

Денсаулық, қалып (норма) деген ұғымдар бір-біріне ұқсас. Қалып – дені сау адам баласының бәріне бірдей тұрақты стандарт мақсат ететін үлгі болатындай денсаулықтың көрсеткіштері. Денсаулық жағдайын бағалау үшін жасқа байланысты жеке адамдардың қалып көрсеткіштері пайдаланылады. Жасқа байланысты қалып көрсеткішін анықтау үшін белгілі көрсеткіштің әрбір жастағы адам топтарының орташа көрсеткіші есептеліп шығарылады. Әрбір топта табылған орташа көрсеткішті қалып стандарт етіп алынады. Бірақта бір топқа кірген адамдардың көрсеткіштерінің бір бірінен айырмашылығы әжептеуір болуы мүмкін. Өйткені олардың жыныстық, кәсіптік, тұрған жерінің, өмір салтының т.б. айырмашылықтары болады. Орташа көрсеткіштерді анықтағанда, айтылған айырмашылықтарды да еске алған жөн.

Осыған орай «қалып» деген ұғым «денсаулық» деген ұғым тәрізді әр адамның жеке басына ғана тән көрсеткіштері болмақ.

Дене жаттығуларының әсерінен бұлшық еттерде едәуір өзгерістер болады. Егер де бұлшық еттер ұзақ уақыт қимылсыз күйде тұратын болса, онда олар әлсіздене бастайды, көлемі кішірейді. Дене жаттығулары, олардың көлемін ұлғайтады, нығайтады, нығайтады. Мұнымен қатар бұлшық еттердің өсуі, олардың талшықтар санының көбеюінен, ұзаруынан емес жуандауы әсерінен болмақ. Бұлшық ет созылуы жақсартады, тонусы, қан айналым және бұлшықет қоректенуі жақсартады.

Дене жаттығуларымен айналысқан кезде көптеген капиллярлар кеңейіп қана қоймайды, олардың саны да бірден көбейе бастайды. Әсіресе бас ми капиллярларының саны өсуінің ерекше маңызы бар, кезінде И.М.Сеченов ми даму үрдісінде бұлшықет қозғалысының маңызын талай атап өткен. Жаттығу кезінде оттегін тұтыну деңгейі бірден көтеріледі, өйткені бұлшықет жүйесі қаншалықты белсенді қызмет істесе, соншалықты жүрек те әлуатті қызмет етеді. Дене шынықтыруымен, спортпен

айналыспайтын адамның жүрек бұлшық еті әр жиырылыс сайын, қолқаға 60мл шамасындай қан сол қарыншадан лықсып шығарылатын болса, жаттыққан адамда жай тыныштық жағыдайда бір жиырылыстың өзінде қолқаға 90-100 мл қан шығарады. Жаттықпаған адамда жүрек минутына 70 рет жиырылады, ал спортшыларда пульс жиілігі 1 минут ішінде жүрек 50-60 рет жиырылатын болады. Кейбір спортшыларда пульс 40-тан аспай, бір сөзбен айтқанда, жаттыққан адамның жүрегі әр систола сайын қанды көп шығарады, яғни жүрегі үнемі де, ұтымды жұмыс істейді.

Дене жаттығулары өкпенің тіршілік сыйымдылығын кенейтеді, қабырға шеміршектерінің икемділігін жақсартады, тыныс еттерін күшейтеді, олардың тонусын жоғарылатады. Тыныстың минуттық көлемі –қалпы 8 л көп болмайды. Ал, тез және бар күшімен жүгіргенде не жүзгенде ТМК 20 есе көбейеді, 120-130 л жетеді.

Дене шынықтырумен айналысу, зат алмасудың бар үрдістеріне және зәр шығару ағзаларының жұмыстарына дұрыс әсер етеді, қан тасмалдау, лимфа жүйесінің функциясын күшейтеді.

Дене жаттығулары жамбас қуысында қанның іркіліп қалуын, қатпаны, гемаройды болдырмайды.

Қандай болмасын дене жүктемесі-склероздық өзгерістерді болдырмайды. Дене жаттығулары адамның психикасына да үлкен әсерін тигізеді. Осының әсерінен жүйке-жүйесінің күш қуаты өседі, ішкі секретция бездерінің жұмысына дем береді және жағымды эмоция тудырады.

Дене шынықтыру мен айналысуды бастайтындар үшін көптеген әр түрлі дене шынықтыру жаттығуларының мол жиынтығының арасындағы ең бірінші орынға шығаратындары: сауықтыра жүгіріс, жүріспен алмастырып тұратын жүгіру, аэробика, шейпинг, жүзу, туризм, ерік гимнастикасы, таңертеңгі сауықтыру гимнастикасы, дәстүрлі гимнастика және тыныс алу жаттығулары.

А.Ф. Лазурскидің айтуы бойынша, тұлғаның денсаулығы - әлеуметтік ортада өз-өзін басқаруына және іс-әрекетін басқара алуына байланысты. Жан денсаулығының басты көзі ол ойын, эмоциясын, моторлық функциясын, өзін-өзі басқара алуында дейді.

Ғалымдардың тұжырымы бойынша, психикалық ауытқушылықтардың пайда болуы өмірлік жағдайына көп көңіл бөлінуінен болады.

Зерттеулердің көрсеткіші бойынша 48% жұмысшылардың медико-психикалық қиындықтары бар екені анықталды. Зерттеу нәтижесінде оның 10% - да әлеуметтік-психологиялық дезадаптация құбылысы байқалған. Яғни әлеуметтік ортаға бейімделе алмауы. Оның қиындықтары төмендегі жағдайларға байланысты пайда болып отырған:

1. Физикалық денсаулығына байланысты туындаған қиыншылықтар (проблемалар);

2. Психикалық ауытқушылығына байланысты, яғни эмоциялық сферасы, көңіл-күйін басқара алмауынан туындайды;

3. Қарым-қатынастағы қиыншылықтар;

4. Жанұялық жағдайдағы қиыншылықтар;

5. Темекі шегуі мен алкогольді қолданғаннан туындаған қиыншылықтар.

Әр түрлі аурулардың пайда болуына адамның көңіл-күйі, яғни эмоциялық жағдайы әсер етеді. Ол жағымды немесе жағымсыз жағдай болуы мүмкін. Осы арқылы әлеуметтік және биологиялық орны анықталады.

Физиологиялық зерттеулерге сүйенсек, адамның көңіл-күйі іс-әрекет реакциясын және өзін-өзі іштей басқара алуына тікелей әсер етеді. Адам ағзасындағы биохимиялық және физиологиялық өзгерістерді реттеп отырады. Ол туралы П.К.Анохина еңбектерінен мәлімет алуға болады.

П.В. Симоновтың айтуы бойынша, эмоция дегеніміз, ол – сыртқы ортамен қарым-қатынас жасау және ағзаның соған бейімделуі.

Қазіргі уақытта ағзаның жағдайын мынандай сатыларға бөлген:

1. Денсаулық – патогендік, физикалық, психикалық және әлеуметтік бейімделулер, өмір жағдайына байланысты өзгерулері. Осыған ағзаның бейімделуі.

2. Сыртқы ортаға әсері – яғни адамның қоршаған ортасындағы әр түрлі өзгерістерге әсері. Өзгерістерге физикалық және психикалық өзгерістер жатады. Ағза осы өзгерістерге бейімделе алуы тиіс.

3. Аурудың алдындағы жағдайы – патологиялық процесс, әсер ету факторы, өзін-өзі дамыту жағдайы болып табылады.

Бұл екі сатыда жүреді:

- Ағзаның өмірге қажетті гомеостазы, яғни жүрек ауруларының, спецификалық аурудың алдын-алу;

- Белгілі бір ағзаның гомеостазының, механикалық компенсация әсерінен туындаған аурудың алдын алу.

Этологиялық ауруларды оқыту жолдарында детерменизм принципі ең басты орынды алады. С.С.Гурвич, В.П.Петленко және Г.И.Царегородцевтің айтуы бойынша, детерменизм принципін қолдану ол – аурулардың пайда болуы, нақты жағдай және ауруды тудыратын себептерге байланысты қолданылған.

Өмірге қауіп төндіретін жағдайларда болады. Ол адамның денсаулығына тікелей әсер етеді. Олар: Әлеуметтік жағдай:

- Эндогендік – ол индивидуалдық-психологиялық тұлға ерекшелігі;
- Экзогендікке – өмір жағдайы, кері әдеттері (привычка) әлеуметтік микроклимат жатады.

Әлеуметтік – биологиялық жағдай.

- тұлғаның ішкі жағдайына - тәжірибенің жеткіліксіздігі, білім алуы, психикалық процесіне
- есте сақтауы, сенсомоторикасы ең басты қажетті қасиеттері болып табылады.

Биологиялық жағдайы:

Эндогендік - инерттілігі, жоғарғы нерв жүйесінің тұрақсыздығы, оң жарты шарының жеткіліксіздігін басқара алу функциясы, артериялықтың дәл еместігі жатса, экзогендікке – морфофункционалық, гентикалық себеп-салдарды жатқызған.

Ағзаға факторлардың әсер етуі ол индивидуалды. Дамуға жалпы әсер етуші бейімделу болып табылады. Денсаулық-физикалық, соматикалық, әлеуметтік және рухани болып, төртке бөлінеді. Ағзада денсаулықтың осы аталған түрлері бірі-бірімен ете тығыз байланыста болады.

Әдебиеттер

1. Психология здоровья / Под ред. Г.С. Никифорова. – СПб., 2003.
2. Панкратов В.Н. Саморегуляция психического здоровья: Практическое руководство. - М., Изд-во Института Психотерапии, 2001.-352 с.
3. Панкратов В.Н. Искусство управлять собой (Практическое руководство). М. Изд-во Института Психотерапии, 2001.

Жумаканова Ж.А., Алтынгазина Ж.А., Жетыбаева К.О.

(г. Семей, КГКП «Психиатрический диспансер г. Семей»)

Құрманова М.С.

(КГП на ПХВ «Поликлиника №1 г. Семей»)

КЛИНИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ДЕТЕЙ С РАННИМ ДЕТСКИМ АУТИЗМОМ

Одним из клинических вариантов дизонтогенеза является ранний детский аутизм (РДА). Слово аутизм происходит от латинского слова *autos* – сам и означает отрыв от реальности, отгороженность от мира [1, 25 с.].

Психопатологические особенности детей с РДА при шизофрении связаны не с отсутствием потребности в контактах, а с болезненными переживаниями ребенка, которые проявляются в патологических фантазиях, в рудиментарных бредовых образованиях. В связи с этим поведение детей с процессуальным синдромом отличается выраженной причудливостью, вычурностью, диссацированностью.

РДА при различных заболеваниях ЦНС (органический аутизм) сочетается с теми или иными проявлениями психоорганического синдрома [2, 46 с.]. Это проявляется в психической инертности ребенка, в двигательной недостаточности, а также в нарушении внимания и памяти. Кроме того, у детей наблюдается рассеянная неврологическая симптоматика: признаки гидроцефалии, изменения по органическому типу на электро-энцефалограмме (ЭЭГ), эпизодические судорожные припадки. Как правило, у детей наблюдаются задержки речевого и интеллектуального развития.

Психогенный аутизм по данным западных психиатров и психологов возникает преимущественно у детей раннего возраста (до 3-4 лет), растущих в условиях эмоциональной депривации, т. е. при длительном отсутствии материнской ласки, неправильном воспитании, в интернатах и пр. [3, 212 с.]. Он характеризуется нарушением контакта с окружающими, эмоциональной индифферентностью, пассивностью, безучастностью, отсутствием дифференцированных эмоций, задержкой развития речи и психомоторики. В отличие от других вариантов РДА психогенный аутизм при нормализации условий воспитания может исчезнуть. Однако в случае пребывания ребенка в неблагоприятных условиях первые три года жизни аутистическое поведение и нарушение речевого развития становится стойким.

Дети с *РДА шизофренической этиологии* отличаются более выраженной отгороженностью от внешнего мира и слабостью контактов с окружающими. У них наблюдается выраженная диссоциация

психических процессов, стирание границ между субъективным и объективным, погружение в мир внутренних болезненных переживаний и патологических фантазий, наличие рудиментарных бредовых образований и галлюцинаторных феноменов [4]. В связи с этим их поведение отличается причудливостью, вычурностью, амбивалентностью. К примеру, при отгороженности, малой контактности и эмоциональной невыразительности в общении с близкими дети могут быть общительными, разговорчивыми, доверчивыми с посторонними лицами.

Однообразное, вялое поведение детей может прерываться немотивированными агрессивными поступками, разрушительными действиями. У детей может наблюдаться продуктивная психопатологическая симптоматика. Это проявляется в наличии постоянных страхов, в деперсонализации, в псевдогаллюцинаторных переживаниях [5].

Синдром раннего детского аутизма в отличие от других аномалий развития характеризуется наибольшей сложностью и дисгармоничностью как в клинической картине, так и в психологической структуре нарушений, и является сравнительно редкой патологией развития. По данным исследования, его распространенность колеблется от 0,06 до 0,17 на 1000 детского населения [6, 120 с.]. Причем у мальчиков РДА встречается чаще, чем у девочек.

Основными признаками РДА при всех его клинических вариантах являются:

- недостаточное или полное отсутствие потребности в контактах с окружающими;
- отгороженность от внешнего мира;
- слабость эмоционального реагирования по отношению к близким, даже к матери, вплоть до полного безразличия к ним (аффективная блокада);
- неспособность дифференцировать людей и неодушевленные предметы. Нередко таких детей считают агрессивными: когда они хватают другого ребенка за волосы или толкают его как куклу. Такие действия указывают на то, что ребенок плохо различает живой и неживой объекты;

Недостаточная реакция на зрительные и слуховые раздражители заставляет многих родителей обращаться к офтальмологу или сурдологу. Однако на первый взгляд кажущаяся нам слабой реакция ребенка на зрительные или слуховые сигналы является ошибкой. Дети с аутизмом, наоборот, очень чувствительны к слабым раздражителям. Например, дети часто не переносят тиканье часов, шум бытовых приборов, капанье воды из водопроводного крана;

Неофобии (боязнь всего нового) проявляются у детей аутистов очень рано. Дети не переносят перемены места жительства, перестановки кровати, не любят новую одежду и обувь [7];

Однообразное поведение со склонностью к стереотипным, примитивным движениям (вращение кистей рук перед глазами, перебирание пальцев, сгибание и разгибание плечей и предплечий, раскачивание туловищем или головой, подпрыгивание на носках и пр.);

Речевые нарушения при РДА разнообразны. В более тяжелых формах РДА наблюдается мутизм (полная утрата речи), у некоторых больных отмечается повышенный вербализм, проявляющийся в избирательном отношении к определенным словам и выражениям. Ребенок постоянно произносит понравившиеся ему слова или слоги.

Весьма характерным при РДА является зрительное поведение, что проявляется в непереносимости взгляда в глаза, «бегающий взгляд» или взгляд мимо. Для них характерно преобладание зрительного восприятия на периферии поля зрения. Например, от ребенка-аутиста очень трудно спрятать необходимый ему предмет, и поэтому многие родители и педагоги отмечают, что «ребенок видит предметы затылком», или «сквозь стенку».

Однообразные игры у детей с РДА представляют собой стереотипные манипуляции с неигровым материалом (веревки, гайки, ключи, бутылки и пр.). В некоторых случаях используются игрушки, но не по назначению, а как символы тех или иных объектов [8].

Дети с РДА активно стремятся к одиночеству, чувствуют себя заметно лучше, когда их оставляют одних. Контакт с матерью у них может быть различным. Наряду с безразличием, отсутствие ее реакции на присутствие или отсутствие матери, возможна так же симбиотическая форма контакта, когда ребенок отказывается оставаться без матери, выражает тревогу при ее отсутствии, хотя никогда не бывает, ласков с ней.

Психические проявления. Клинико-психологический анализ показал, что у детей с недостаточностью регуляторной системы в структуре психического дефекта наблюдается низкая концентрация внимания, слабость моторного тонуса, нарушения восприятия, что проявляется в выраженной аффективной его окраске. Их поведение отличается выраженной парадоксальностью. Находясь в постоянном сенсорном дискомфорте, дети пытаются его компенсировать аутостимуляцией: раскачиванием, бегом по кругу, прыжками. Их непреодолимая тяга к грязи, воде или огню также является важным компенсаторным механизмом с целью смягчения эмоционального дискомфорта.

Специфика раннего детского аутизма проявляется следующим образом:

- дефицит потребности в общении, который в значительной степени зависит от степени тяжести РДА;
- при всех степенях тяжести у детей с РДА наблюдается аффективная дезадаптация;
- недоразвитие регуляторных функций у детей с РДА проявляется в выраженных нарушениях поведения;
- интеллектуальное и речевое развитие при РДА отличаются значительной вариабельностью и специфичностью.

Отрицательная эмоциональная доминанта почти постоянно присутствует у детей с РДА и является причиной того, что эти дети воспринимают окружающий мир как набор отрицательных аффективных признаков. Это обуславливает состояние диффузной тревоги и немотивированных страхов.

Клинический анализ страхов аутичных детей позволил выделить 3 группы страхов [9]:

1. Сверхценные страхи, типичные для детского возраста, которые обусловлены реакцией ребенка на реальную, значимую опасность. Например, боязнь остаться одному, потерять мать, боязнь чужих людей, незнакомой обстановки. Такие страхи наблюдались у 28% детей с РДА.

2. Страхи, обусловленные характерной для РДА аффективной и сенсорной гиперчувствительностью, наблюдаются у них значительно чаще – в 35% случаев. Уже в раннем возрасте дети испытывают страх от различных бытовых шумов (пылесос, шум воды и пр.), зрительных, тактильных раздражений (свет люстры, попадание на тело комаров или др. объектов). Ряд страхов связаны с гиперсензитивностью в эмоциональной сфере, в этом случае причиной могут стать незнакомые люди, новые места и пр.

3. Неадекватные бредоподобные страхи, что связано с крайней ограниченностью и фрагментарностью представлений аутичного ребенка об окружающем мире.

Объекты страха у детей с РДА выявляются с трудом, в связи с этим психологу и педагогу необходимо внимательно наблюдать за поведением ребенка. Когда аутичный ребенок оказывается рядом с пугающим его предметом, он может оставаться безучастным, но почти всегда напрягается всем телом, может раскачиваться или отойти в сторону. Страхи у аутичных детей значительно препятствуют их эмоциональной стабилизации и адаптации.

Нарушение подкорковых функций у них нередко сочетается с рядом корковых нарушений. Движения у них отличаются отсутствием плавности, что указывает на нарушение связи между корковыми и подкорковыми функциями, их тонической и синергической основами. В других, более тяжелых случаях, наблюдается нарушение программы движения, трудности зрительной фиксации указывают на зрительно-моторные нарушения.

Наблюдается прямая связь между характером первичных двигательных расстройств, связанных с нарушением тонической регуляции, и речевых. У детей с РДА наблюдается не только нарушение потребности в речевом общении, но и страдает сама возможность реализации этого акта. У многих детей с РДА наблюдаются дизартрические расстройства, нарушение темпа и ритмической организации речи [10].

Психическое развитие детей с РДА не только нарушено в связи с биологическими факторами. Особую негативную роль на динамику их развития оказывают вторичные (социальные) факторы. Исходная энергетическая недостаточность у детей и связанная с ней слабость побуждений, быстрая истощаемость и пресыщаемость любой деятельностью, низкие сенсорные пороги с выраженным отрицательным фоном ощущений – все это повышает готовность к формированию у ребенка реакции тревоги и страха и создает хроническую ситуацию дискомфорта. Аутизм является своеобразной компенсаторной реакцией, направленной на защиту от травмирующей внешней среды [11, с. 303].

Мы считаем необходимым привлечение к психокоррекции детей, специалистов различного профиля: детского психиатра, невролога, логопеда, медицинского психолога, педагога-воспитателя, музыкального работника и других. Строгое соблюдение этапности психокоррекционных воздействий с учетом степени выраженности эмоционального и интеллектуального дефекта у ребенка с РДА, уровневого подхода к эмоциональной регуляции поведения аутичного ребенка дают свои положительные результаты.

Литература

1. Аутизм / Под ред. Э.Г. Улумбекова. - М.: Гэотар-мед. - 2002.
2. Башина В.М. Аутизм в детстве. - М.: Медицина, 1999. – С. 46.
3. Аутичный ребенок: пути помощи. - М.: Теревинф, 1997. - 342 с.
4. Блейлер Е. Аутистическое мышление // Хрестоматия по общей психологии. - М.: Изд-во МГУ, 1981. - С. 112-125.
5. Бычкова Е. Дети дождя: все об аутизме // Няня. - 2001. - № 12. – С. 21-26.

6. Лебединская К.С. Ранний детский аутизм // Нарушения эмоционального развития как клинико-дефектологическая проблема. - М.: НИИ дефектологии РАО, 1992.
7. Дольто Ф. Исцеление аутистов // На стороне ребенка. - СПб: Петербург - XXI век, 1997.
8. Каган В.Е. Аутизм у детей. - Л.: Медицина, 1981. - 190 с.
9. Эмоциональные нарушения в детском возрасте и их коррекция. - М.: МГУ, 1990. - 197 с.
10. Ульянова Р.К. Дошкольное воспитание аномальных детей. Коррекция двигательных нарушений у детей дошкольного возраста с ранним детским аутизмом // Дефектология. - 1988. - № 4. - С. 66-70.
11. Никольская О.С., Баенская Е.Р., Либлинг М.М. Аутичный ребенок: пути помощи. - М.: Теревинф, 2000. - 336 с.

Кульшарипова З.К., Коструба Д.А., Осьмак Т.Д.
(г. Павлодар, Павлодарский государственный педагогический университет)

ЦЕННОСТНО – СМЫСЛОВЫЕ ОРИЕНТАЦИИ КАК ФАКТОР ФЕНОМЕНА УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ В КОНТЕКСТЕ РЕАЛИЗАЦИИ ПРОГРАММЫ «РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ»

Новая социально-экономическая среда, формирующаяся в Казахстане в области образования в результате рыночных преобразований, предъявляет больше требований к личности будущих специалистов, ее социально-позитивной интеграции в мировое сообщество и действительно в статье Нурсултана Абишевича Назарбаева «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» есть большие надежды на молодое поколение, которому строить новое будущее страны.

Эти требования особенно актуальны для современной молодежи, находящиеся в условиях, недостаточности ценностно-смыслового иммунитета [1,2,5], и находящиеся в небезопасной ситуации постоянно расширяющегося агрессивного информационного пространства и не растерять уникальный опыт старшего поколения [2, 4].

Поэтому в организации процедуры коммуникационного взаимодействия должны быть включены базовые навыки, которые не только позволят молодому поколению иметь направленность на созидательные действия, но и устойчиво проявлять свои положительные качества [3].

Специфические поведенческие реакции: эмансипация, группирование, хобби и др. также способствуют приобщению нынешнего поколения к неадекватному средовому пространству. Как считает А.Д. Алферов, именно они определяют дальнейшую структуру поведения, тенденцию к формированию различных отклонений от норм и традиций культурного наследия.

На наш взгляд, проблему формирования феномена зарождающей современной национальной культуры с сохранением народных традиций, обычаев. Знание истоков возрождения родной культуры, как психологической, нравственно – духовной устойчивости необходимо рассматривать, прежде всего, во взаимосвязи с ценностно-смысловыми аспектами становления личности: компьютерная грамотность, знание иностранных языков, культурная открытость [5].

Исследование системы ценностно - смысловых ориентаций личности представляется особенно актуальной проблемой в ситуации серьезных социальных изменений, когда отмечается некоторая «размытость» общественной ценностной структуры, многие ценности оказываются порушенными, исчезают социальные структуры норм, в постулируемых обществом идеалах и ценностях появляются противоречия.

Неоднозначность ценностно-смысловой сферы чувств истинного патриотизма, любви к своей малой родине, родной земле – Туған жер порождает на современном уровне переживания, дискомфортное состояние, которое индивид не может преодолеть и уходит в поиск новых стимулов и ощущений.

И здесь необходима оценить помощь, которая не ласт возможность нарушить стадии развития ценностно-смысловой сферы индивида, что неоднозначно ведет к потере интереса к жизни, социальным оценкам того что окружает, и что для многих молодых людей становится менее значимым.

Системно - деятельностной подход, который выбран нами в исследовании проблемы возрождения, выступает в качестве общенаучной основы исследования формирования базового понятия – «феномен психологической нравственно – духовной устойчивости» индивида на основе приобретения им ценностно – смысловой значимости собственной индивидуальности.

С позиции этого подхода данный процесс предполагает выявление его составных элементов, установление системообразующих факторов и связей между компонентами, определение функций системы возрождения в целом [1]. Системно - деятельностной подход осуществляется в контексте

психолого -культурологического и общефилософского понимания данного феномена на уровне обыденного или теоретического сознания [2,3].

Гуманитарная парадигма образования, по мнению учёных специалистов, ориентирована на информационный контекст, на раскрытие «истинного» и «ложного» привитого в обыденной жизни человека.

В контексте нашего исследования, говоря о формировании психологической нравственно – духовной устойчивости в поведении, следует подчеркнуть, что в оно должно быть основано на развитие общекультурного уровня личности в психологическом аспекте, что и задает определенный ориентир.

Постулатами концепции психологической деятельности как главного ориентира в жизни, по Г.В. Суходольскому, являются: взаимодействие, активность, нормативность и вариативность, анализ и синтез [4]. Концепции духовной деятельности только сейчас объединились с проблемой сознанием человека. И теперь на самом деле, идеальным объектом педагогики и психологии является система «сознание - знание», которая в процессуальном плане определяется генотип современной культуры и ее духовных форм.

Следующая составляющая концепции основана на личностно-ориентированном подходе, который требует учета качественных характеристик процессов психического и психологического здоровья как основы система «сознание - знание» как индивидуальной структуре личности, в процессе создания ситуаций открытости и успеха.

Итак, концепция деятельности современной молодёжи по формированию нравственно – духовного развития с опорой на системно - информационно - культурологический, личностно-ориентированный подходы обеспечивают устойчивое, не зависимое поведение или «феномен нравственно –духовной и психологической устойчивости».

Далее для поиска этих стимулов и новых состояний ценностно-смысловых ориентаций молодого поколения, обуславливается внешним и внутренним локусом контроля поведения. Установлено, что обеспечение в процессе образования условий интернализации социально одобряемых, общечеловеческих ценностей, строящихся на принципах субъектности, ориентации на ценностные отношения, принятия, позволяет одновременно и результативно осуществлять мероприятия понимания обновленного содержания образования.

Становления личности на каждом этапе жизнедеятельности индивида представляет собой сложный процесс личностного развития, отличающийся разноуровневыми характеристиками его социального созревания (Таб. 1).

Таблица – 1. Разноуровневые характеристики социального созревания

№	Разно-уровневые характеристиками	Содержание
1.	Уровень - 1	уровень возможностей, условия и скорости его социального развития, связанные с осмыслением себя и своей принадлежности к обществу, степенью выраженности прав и обязанностей, степенью овладения миром социальных вещей и отношений, насыщенностью дальних и ближних связей, их дифференциацией
2.	Уровень - 2	уровень взросления с изменением характера и особенностями видения себя в молодежном сообществе, восприятие других в этом обществе, иерархии общественных связей, изменяющие мотивы и степень адекватности к общественным потребностям
3.	Уровень - 3	уровень проявления настоящего интереса к своей личности
4.	Уровень - 4	уровень отношения к собственной самооценки, что является результатом поиска нравственных ценностей, смысла жизни.

В исследовании нами были предприняты процедуры сравнительного и контент анализа специальных факторов, определяющих возникновение, развитие формы и глубину дезориентации как потери ценностных смыслов.

В современном мире психологами и учеными - практиками накоплен большой объем теоретико – практических знаний о факторах, ведущих к обесцениванию идей будущего, что потребовало его обобщения и систематизации. Постараемся обобщить внутренние причины дезориентации (Таб .2).

Таблица – 2. Сущности факторов, причин и форм дезориентации

Сущности факторов дезориентации	Формы дезориентации индивида
- недостаточная реализация потребности в лично-относительных отношениях либо же неудовлетворенная потребность в общении в целом.	Разрыв между возможностями и их претензией на социальное положение, потеря самоидентичности. Повышенная конфликтность вследствие желания самоутвердиться.
- потеря лично-значимых ориентиров в перспективном развитии либо же становление системы ложных ориентиров.	Несовпадение в системе их целеполагания и социальных институтов, прежде всего школы, колледжей и вузов. Для социальных институтов главной целью до сих пор является «вооружение» учащегося системой ЗУН, но не навыков самоутверждения, самоактуализация в системе межличностных отношений.
- совпадение «ощущаемого Я» и «идеального Я», развитие комплекса неполноценности, формирование неадекватной самооценки.	Недостаточная реализация чувств «взрослости», инертность системы отношений со стороны родителей и педагогов. Возрастная повышенная нервная возбудимость, психическая неустойчивость, нередко приводящая к невротическим или депрессивным состояниям.

На основе анализа сущности факторов, причин и форм дезориентации современной молодежи нами во время исследования была возможность ввести понятие адаптационного потенциала личности (Таб.3).

Таблица – 3 Понятие личностный адаптационный потенциал (ЛАП)

Авторы	Содержание понятия
А.Г. Маклаков	Адаптация рассматривается как свойство живой саморегулирующейся системы, состоящее в возможности адаптироваться к изменяющимся наружным условиям.
Д.А. Леонтьев	Адаптация это интегральная черта или уровень личной зрелости и формой проявления личного потенциала как парадокс самодетерминации личности.
Д.А. Леонтьев	Одна из специфических форм проявления личного потенциала - это преодоление личностью неблагоприятных критериев ее развития. Эти неблагоприятные условия могут быть заданы генетическими особенностями, соматическими болезнями, а могут - наружными неблагоприятными критериями.

В трудах Я. Гудечека понятие присвоение ценностей детьми в подростковом возрасте - многофункциональный процесс, образующий структуру информации об определении ценностей и условий, а ее трансформация приходит на собственный, индивидуальный язык как уровень познавательной деятельности ценности или отвержение их.

Данные процессы описаны в психологии как процессы интериоризация, идентификация, интернализация. В таблице – 4 проведена краткая характеристика процесса интериоризации, идентификации, интернализации личности. (Таб.4).

Таблица 4 - Краткая характеристика процесса интериоризации, идентификации, интернализации личности

№	Краткая характеристика	Содержание процесса
1.	Интериоризация	объекты внешнего мира становятся достоянием живого организма; в узком смысле – ряд психических процессов, посредством которых взаимоотношения с реальными или воображаемыми объектами преобразуются во внутренние представления и структуры
2.	Идентификация	ориентация на образец существенно повышает показатели социального научения за счет идентификации и формирования положительных поведенческих типов, образующих черты личности как носители ценностных ориентаций
3.	Интернализация	процесс освоения внешних структур, в результате которого они становятся внутренними регуляторами

В дальнейшем формирование ценностных ориентаций ведется в двух направлениях. Первое направление - через принятие ценностей, которые ведут к укреплению успешности деятельности, то есть включение в норму жизни признанных систем ценностей. Второй путь ведет к отрицанию ценностей и характеризует индивида как несформированную личность.

Для них интернализация ценностей «застревает» на уровне трансформации или активной деятельности, так как доминируется диспозиция к нравственно – духовным ценностям, таким как личное окружение, здоровье, познание системы ценностей.

Не сформированность ценностно-смысловой ориентации так же определяется падением субъективной ценности и безнравственного отношения к себе. Данная ценность, наряду с социальными, правовыми нормами дает возможность определить правила достижения смысла жизни, относится к числу высших инструментальных ценностей.

Каждое молодое поколение имеет уникальную ценностно-ориентационную данность, в которой отражается их самобытная культура и политики. Поскольку набор ценностей, которые усваивает индивид в процессе социализации, психологизации транслируется именно самим сообществом.

Литература

1. Исабеков Ж.Б., Кульшарипова З.К., Жантлесова А.Б. Социогуманитарная динамика: общенаучные и естественнонаучные методы исследования//«Вестник ПГУ», серия педагогическая. Павлодар–2016.–№ 4. – С.85-93
2. Кульшарипова З.К., Жилбаев Ж.О., Сырымбетова Л.С., Каирбекова Б.Д. Глобальное будущее— главный вызов на пути к «новому» образованию //Вестник карагандинского Университета, серия педагогика, № 4(88)/2017. С. 82-89.
3. Кульшарипова З.К., Исабеков Ж.Б., Жантлесова А.Б. Generative education and its functional relevance in higher education//«Вестник ПГУ», серия педагогическая. Павлодар–2016.–№ 4. – С.147-152.
4. Кульшарипова З.К., Жантлесова А.Б. Experience and analysis of the current situation: model family support services in the educational institution//«Вестник ПГУ», серия педагогическая. Павлодар–2016.–№ 3. – С.159-165.
5. Кульшарипова З.К., Жакубалдинова Б.Б., Карменова Г.Е., Бастемиева Е.А. Современное понимание системы психологических знаний и психологической помощи специалистам //«Состояние и тенденции развития психотерапии, практической и консультативной психологии в Казахстане и странах содружества независимых государств и дальнего зарубежья»: Сборник материалов Первого Евразийского Конгресса психологов и специалистов помогающих профессий (г. Астана, 23-26 ноября 2017г). - Астана: ЕНУ им.Л.Н.Гумилева, 2017. –226-230

Махмутов А.Э.

(г. Алматы, Казахский национальный университет им. аль-Фараби)

ПСИХОАНАЛИТИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ НА ПРОБЛЕМУ ИГРОВОЙ ЗАВИСИМОСТИ

Жизнь человека, подверженного зависимости от игры, становится отличной от привычной нормальной жизни и полностью подчиняется новой сверх ценности – азартной игре. Любая азартная игра построена на принципе неопределенности. Её результат невозможно спрогнозировать заранее. Какие-либо особые личностные качества или игровой опыт не имеют большого значения. Для игрока неопределенность психологически не выносима, ибо связана с признанием факта ограниченности своих способностей и зависимости от случая.

Азартный игрок – это человек, совершивший головокружительный пирует от слабости и незначительности к силе и всемогуществу. Он верит, что может магическим путем, контролировать не контролируемое. И этот кульбит он совершает исключительно в своей голове, в своих фантазиях. Причина игровой зависимости лежит в психологической структуре индивидуума.

В начале XX века, представители теории психоанализа широко уделяли внимание проблемам игровой зависимости. Данной тематике были посвящены ряды исследовательских работ и опубликованы научные труды. Так основатель психоанализа Зигмунд Фрейд в своей работе «Достоевский и отцеубийство»: на основании анализа литературного наследия и автобиографических заметок писателя, выводит психодинамические гипотезы, объясняющие причины азартной страсти. Он показывает связь между отцеубийством в романе «Братья Карамазовы» и трагической судьбой его реального отца. В Ф. М. Достоевском, он видит человека, перенесшего тяжелую инфантильную психическую травму, которая находит свое выражение в таких невротических симптомах, как эпилептические приступы и азартная игра в рулетку.

Здесь проявляется наличие эдипального конфликта, между желанием устранить отца, как соперника в борьбе за безраздельное обладание матерью и любовью к отцу, который вызывает восхищение. Отец – это тот, кто накладывает вето на желания; тот, кто говорит «Нет». Перед лицом страха быть наказанным и потерять мужественность, одним из способов разрешения этого конфликта может стать тенденция поставить себя на место матери, чтобы стать любимым отцом, которая порождает конфликт опасности. Опасность здесь переживается как внешняя угроза, исходящая от отца, и является, как бы исходящей от своего «Я». Ребенок из-за страха перед наказанием отказывается от своих желаний, а отождествление с отцом приводит к организации внутренней инстанции, которая противостоит «Я», а именно Супер - Эго. Эта структура является наследием и внутренним

представителем отцовской фигуры. Супер - Эго перенимает те качества, которыми обладал отец и становится садистическим, суровым и запрещающим по отношению к «Я». Как пишет З.Фрейд: «В нашем «Я» возникает довольно большая потребность в наказании, и «Я» частично отдает себя в распоряжение судьбы, а частично находит удовлетворение в жестоком обращении «Сверх – Я» с ним».

У Ф.М. Достоевского была игровая страсть – безудержная игра, ради игры. Он не мог успокоиться и остановиться пока не проигрывал все. Если своими проигрышами он в очередной раз доводил семью до нищенского положения, то это позволяло ему испытать еще одно патологическое удовлетворение. Игра стала для Достоевского средством самонаказания. После проигрыша он раскаивался, унижал себя и вновь шел играть. Когда его чувство вины удовлетворялось карой, к которой он приговаривал себя сам, то тут же преодолевались трудности в работе, и он мог позволить себе сделать несколько новых шагов на пути к творческому успеху.

Таким образом, основатель психоанализа, обратил внимание на последовательно сменяющие друг, друга фазы: игра – покаяние – игровой срыв. Покаяние – это технический прием, «перезагрузка совести» подготавливающая почву для очередного срыва.

З. Фрейд на примере Ф.М. Достоевского показал, что:

- Азартная игра становится – мазохистической практикой, средством самонаказания.

- Бессознательное бремя вины за ненависть по отношению к отцу материализуется в виде финансового бремени долга.

- Игра – как проявление садизма по отношению к родным и близким (жене писателя), и способ получения извращенного удовольствия от созерцания чужих страданий.

- Игра – это проявление запрета на успех.

В этой же работе З. Фрейд обращает свое внимание на небольшой рассказ Стефана Цвейга «Двадцать четыре часа из жизни женщины». В нем рано овдовевшая женщина, мать двух сыновей, оказывается в одном казино, где ее внимание привлекают руки одного юноши игрока, который проигрывает все и уходит из игорного дома с намерением покончить жизнь самоубийством. Она следует за ним, соблазняет его, дает ему деньги, берет с него слово не играть и уехать из города. На следующий день они расстаются. Затем, вернувшись в казино, она снова обнаруживает его, как ни в чём не бывало продолжающего играть. Она с возмущением напоминает ему о данной ей клятве. Он же в ответ с ненавистью швыряет ей деньги, выговаривая за то, что она сорвала ему игру. Расстроенная она уезжает из города, впоследствии узнав, что он все же покончил собой [1, с.97].

З. Фрейд обращает внимание на то, что молодой человек «губит себя собственными руками» и дает следующую интерпретацию: «Грех» онанизма замещается пороком страсти к игре... Непреодолимость этого соблазна, выглядит искренне и никогда не сдерживаемые клятвы, никогда больше не делать этого, дурманящие голову – наслаждение и мучающая нас совесть, которая нашептывает, что мы будто бы губим себя сами (самоубийство), - все это при замене онанизма игрой остается неизменным». Следовательно, необдуманные поступки, странности и экстравагантности людей, можно оценивать таким же образом, как и сексуальные перверсии, принятие которых избавляет их в действительности от вытеснения.

Зигмунд Фрейд использовал понятие «расщепление» скорее для описания сосуществования противоречивых представлений, когда признание фактов сочетается с их отрицанием. Он постулировал существование здоровой части личности наряду с одновременным существованием болезненной части. Он противопоставил процесс вытеснения, который является узловым для понимания неврозов, процессу расщепления и даже фрагментации, которые впоследствии стали рассматриваться, как основополагающие для понимания пограничных личностных расстройств и перверсий, а также психозов.

Продолжателем и наследником идей З.Фрейда, является Мелани Кляйн. В его понимании, «расщепление» стало использоваться для описания резких контрастных переходов между идеализацией и ощущением преследования. Именно из-за действия «расщепления», поведение азартного игрока представляет неразрешимую загадку для его родных и коллег по работе. Где его склонность к азартным играм, абсурдным и экстравагантным поступкам, удивительным образом сочетается с деловой хваткой, рассудительностью, высоким профессионализмом и работоспособностью.

Отто Фенихель в своем фундаментальном труде «Психоаналитическая теория неврозов» (1945) описывает страсть к азартным играм, как разновидность импульсивного невроза. Импульсивное влечение отличается от обычных, нормальных импульсивных влечений особым ощущением непреодолимости и невозможности отложить его. Ценным является то, что Отто Фенихель не только рассматривал игру, как аутоэротическое удовлетворение, где возбуждение соответствует

сексуальному возбуждению; выигрыш равен оргазму, а проигрыш – кастрации. Игра для азартного игрока – это нечто важное, чем просто борьба с Судьбой (Отцом) [2, с. 122].

Он показал, что игра выполняет защитные функции, импульсивные игроки действуют, вместо того чтобы рассуждать и неспособны к ожиданию, они не овладели полностью принципом реальности и стремятся разрядить напряжение немедленно, так как воспринимают его как травматическое. «Поведение импульсивных невротиков таково, как будто напряжение все еще представляет для них опасную травму. Они стремятся не к достижению позитивных целей, а скорее преследуют негативную цель избавления от напряжения; их цель не удовольствие, а избежание боли». Отто Фенихель полагал, что истинный игрок, в конце концов, по мере прогрессирования расстройства должен потерпеть крах, а приятное времяпровождение постепенно станет для него делом жизни и смерти.

В своей книге Карл Меннингер «Война с самим собой» (1938) пишет: «Все, кто изучал поведение человека, неизбежно приходят к осознанию того, что основную причину людских невзгод следует искать в самих людях. Иными словами, в значительной степени проклятие, тяготеющее над человечеством, можно определить, как самоуничтожение; поскольку одним из необъяснимых биологических феноменов является приверженность людей к объединению с деструктивными внешними силами». Он рассматривает любую зависимость, как одно из проявлений деструктивного поведения, при котором саморазрушение бессознательно, более того, человек даже не пытается объяснить причину своего поступка, который со стороны кажется абсолютно бессмысленным.

В современном анализе игроманию принято рассматривать, как патологическую защитную конфигурацию, где сама игра используется в психической экономии ни сколько для реализации вытесненных либидинозных или агрессивных импульсов, а сколько как психологическая защита от внутренних конфликтов пограничного, а то и психотического уровня. Данная защита имеет характер отреагирования некой необходимой для поддержания психического баланса бессознательной фантазии садо-мазохистического характера. Этот подход, как раз и позволяет объяснить наиболее существенные характеристики игровой зависимости, а именно: ее компульсивность, уход от реальности, тенденцию к саморазрушению [3, 107 с.]

По мнению Ж. Шоссет-Смиржель все перверсии вне зависимости от содержания развиваются на анально-садистическом уровне. Их цель разрушение реальности. Реальность – может быть определена, как результат существования Отца разделяющего ребенка и мать. Проблема тут вот в чем, для человека реальность онтологически не определяется, как минимум сопротивления. Согласно Карлу Ясперсу: «Реально то, что оказывает нам сопротивление. Сопротивление – это то, что может помешать нашим физическим действиям или воспрепятствовать непосредственному осуществлению наших целей и желаний. Достижение цели путем преодоления сопротивления или неспособность преодолеть сопротивление означает опыт переживания реальности». Реально не только то, что дано нам в непосредственном чувственном восприятии, это также то, что нас ограничивает, останавливает, говорит нам «Нет».

Психотическая часть личности ненавидит ограничения, ненавидит дистанцию и время. Она не выносит ожидание и нетерпима к любым чувствам. Таким образом, можно сказать, что психотическая часть личности ненавидит реальность бытия. Проигрыш для азартного игрока – это столкновение с реальностью. Это торжество принципа реальности над принципом удовольствия. Проигрыш – это возвращение из всемогущей нарциссической вселенной, где азартный игрок царь и бог, на землю противоречия и ощущения неравенства к самому себе. Где царствуют самоупреки за слабость и плохой контроль над импульсами; поиск ответов на вопрос, где взять деньги, для того чтобы отыгаться, и дача клятвы самому себе – «никогда больше не играть».

Проигрыш – возвращает игрока в реальность и вырывает его из индуцированного азартной игрой и психотического состояния, в котором он переживает безграничное слияние с частичным объектом. Азартный игрок – это не тот, кто играет много, долго или по-крупному. Азартный игрок – это человек, чьи внутриспсихические защиты перестали эффективно срабатывать. Для защиты от психотического состояния он использует внешний защитный механизм - игру, а точнее проигрыш.

Истинная цель игры для азартного игрока – это все проиграть, именно поэтому азартный игрок – такой человек, чей проигрыш неумолимо прогрессирует. Исходя из этой гипотезы, первичной психотерапевтической задачей становится восстановить способность зависимого от игры игрока контролировать свою психическую фантазийную жизнь, не прибегая к внешним механизмам контроля.

Игроман благодаря участию в азартных играх, получает удовлетворение и спасение от депрессии и скуки, которой наполнена его повседневная жизнь. Разумеется, у этого удовольствия имеется своя цена, и он платит ее, даже сталкиваясь с серьезными проблемами. Но, не смотря на проблемы, он не прекращает играть потому, что удовольствие, получаемое им, стоит тех страданий, которые он

испытывает и ощущает после проигрышной игры. То забвение боли и облегчение, которое получает азартный игрок, находясь в игровом заведении, не идет ни в какое сравнение с самым продуктивным психотерапевтическим сеансом. Именно поэтому игроки предпочитают визит в казино, чем визит к психотерапевту.

Азартный игрок играет до тех пор, пока у него есть такая возможность. Если возможности играть исчерпаны, он может прийти за помощью к психотерапевту, но увы это случается крайне редко. Некоторые азартные игроки столь успешно используют отрицание, что начинают думать, что у них все в порядке, если нет денег. Многие из них, так и говорят: «Когда у меня нет денег, то у меня нет проблем и играть вообще не тянет». Но все меняется, когда у них появляются деньги. Игрок, заполучив деньги на руки, тут же теряет контроль над своей психической жизнью. У него возникают автоматические фантазии об игре, выигрыше, удаче и везении. Он начинает думать, как он сыграет, как выиграет, как будет тратить деньги и как разом отдаст все долги и т.д. Настроение повышается, несмотря на возрастание тревоги. Возникает осознанное желание играть, но на этот раз, говорит себе игрок, надо быть умнее, расчетливее, остановиться, когда у «плюсе». Иногда он так хитро организует свое время и обстоятельства, чтобы неведомым для себя образом оказаться на пороге игрового зала. Там он делает первую ставку, забывая, что для него единственный способ не проиграть – это не вступать в игру. Ведь именно проигрыш – это то, что бессознательно привлекает его. Азартный игрок в конце обязательно проигрывает. Во-первых, не стоит забывать, что игровые заведения – это коммерческие предприятия, а цель любого бизнеса получение выгоды. Соответственно вероятность проигрыша в азартной игре больше, вероятности выигрыша. Это объективная причина. Во-вторых, проигрыш необходим для психической экономии, для поддержания внутриспсихического баланса игрока.

Литература

1. З. Фрейд Достоевский и отцеубийство / Под ред. Р.Ф. Додельцева и К.М. Долгова, пер. Р.Ф. Додельцева. З. Фрейд. Художник и фантазирование. - М.: Республика, 1995
2. Отто Фенихель «Психоаналитическая теория неврозов» / Издательство «Академический проект» 2015 г. Ульяновск.
3. Карл Меннингер, «Война с самим собой» / Перевод Ю.Бондарева – М.: Изд-во ЭКСМО – Пресс, 2000.-480 с. («Серия Психология XX века»).

*Навий Л.Н., Жантемирова М.Б., Сулейменова З.Е., Сатыбалдина А.А.
(г. Кокшетау, Кокшетауский государственный
университет им. Ш.Уалиханова)*

ИССЛЕДОВАНИЕ ФЕНОМЕНА ДЕВИАНТНОГО МАТЕРИНСТВА В СОЦИАЛЬНОЙ И ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ НАУКЕ

В данной статье рассматривается одна из ярких форм проявления феномена девиантного материнства - отказ матери от своего новорожденного ребенка, являясь распространенным, но до настоящего времени малоизученным социально-психологическим явлением, ставшее чрезвычайно актуальным в наши дни. Они устойчиво сохраняются в различных этнокультуральных сообществах и имеют отчетливые аналоги в животном мире. Практика работы с такими женщинами и анализ даже немногочисленной литературы по данной проблеме указывают на чрезвычайную сложность взаимодействия социальных, психологических и патологических факторов, нарушающих формирование материнства - этой важнейшей формы социального поведения женщины. Невозможно свести феномен отказа от ребенка к какой-то одной устойчивой психологической причине или социальной ситуации. Каждый раз, сталкиваясь с проявлением девиантного материнства, мы видим уникальное сплетение причин, мотивов и психологических особенностей именно этой женщины. Исходя из такого понимания, мы должны быть гибкими и внимательными в выборе техники влияния на изменения решения и тактики сопровождения. Своеобразие этой проблемы заключается в том, что в ней тесно переплетаются два начала: биологическое и социальное. Первое начало имеет отношение к инстинктивной сфере, неосознаваемым механизмам возникновения и развития привязанности, природному смыслу деторождения и заботы о потомстве. Социальное начало включает в себя пласт культурных норм и ценностей, в котором происходит формирование материнского отношения, а также ее личную социальную ситуацию в ходе беременности и после родов [1, С. 125].

Острый социальный кризис, охвативший нашу страну, отразился не только на материальном благополучии, но и на нравственном здоровье семьи. Семья - главная и естественная система социальной и биологической защиты ребенка - оказалась в кризисной ситуации. Впервые со времен

войны смертность превысила рождаемость, распадается каждый третий брак, 95% детей-сирот - социальные сироты, то есть дети, родители которых по различным причинам отказались от своих детей и передали их на полное государственное обеспечение.

В нашей стране сохраняется высокий уровень числа новорожденных детей-инвалидов, родители которых вынуждены передать их на содержание в дома ребенка в результате не налаженной работы служб медико-социальной и социально-бытовой помощи семье.

Около 1% новорожденных ежегодно остаются без попечения родителей уже в родильных домах вследствие отказа от них матерей. Лишь небольшая часть отказов связана с тяжелым заболеванием или уродством младенца. К сожалению, вопросами о причинах отказов от материнства никто не занимался ни практически, ни теоретически. Это было связано с тем, что в общественном сознании мать, оставляющая своего ребенка без опеки, считалась априорно греховной, морально разложившейся и недостойной сочувствия и помощи [2, С. 65].

Необходимость исследования причин отказного материнского поведения, разработки и внедрения в практику мероприятий по социально-психологической профилактике данного явления, продиктованы обеспокоенностью специалистов катастрофическим увеличением количества детей, брошенных матерями в первые дни после рождения, озабоченностью теми драматическими последствиями для здоровья и судьбы, которое несет сверххранний отрыв ребенка от биологической матери.

Вопросы профилактики отказов от материнства отражены в научных работах зарубежных авторов, таких как Н.Г. Аристовой, Б.И. Айзенберга, Н.И. Буянова, Дж.Ч. Добсона, А.Я. Некрасова, Н.Е. Румянцевой, Н.Г. Скобелевой и др.

В основе отказов от материнства как формы девиантного поведения лежит комплекс социально-психологических причин, но более глубокие причины лежат в изменении установок на материнство в современном российском обществе и в целом в мире, что свидетельствует о недостаточности признания первого в качестве фундаментальной общественной ценности.

Несмотря на то, что в XX веке человечество прошло огромный путь в развитии общества, изучении последствий материнской депривации, остается до настоящего времени малоизученной и непонятной природа аномальной формы материнского поведения - отказа матери от своего ребенка. С целью глубокого изучения явления отказничества был рассмотрен механизм формирования материнского поведения, позволяющий в полном объеме раскрыть причины, ведущие к отказу от материнства и на этой основе разработать действенные профилактические мероприятия. В ходе исследования проанализированы традиционный и эгалитарный подходы в изучении материнства, что позволило сделать следующий вывод: при изучении проблем материнства нельзя ограничиваться рассмотрением природно-биологизаторских позиций, но и не следует их опровергать, поскольку вопрос соотношения биологического и социального не имеет однозначного решения; материнство нельзя рассматривать изолированно от других явлений культуры, связанных с переменами в общественном сознании взглядов на место и роль женщины в обществе, признанием равноправия в вопросе о социальных ролях, выборе приоритетных сфер самореализации, что нередко становится причиной отказа женщины от деторождения или от выполнения материнской функции; анализ проблем эволюции детско-родительских отношений привел к пониманию характера зависимости общения матери и ребенка от широкого культурно-исторического контекста, например, история показывает, что во времена различных войн, революций, экономических потрясений увеличивается число отказных детей; поэтому не случайно в Казахстане проблема отказничества стала особо актуальной на фоне деформации общественного сознания, падения морали, экономической нестабильности и острого социального кризиса; анализ современного положения материнства и детства в Казахстане свидетельствует о том, что осуществляемые государством меры не сдерживают отрицательного влияния последствий реформ на качество жизни женщин и детей: в законодательстве РК сохраняются нормы, которые не адекватны сложным социально-экономическим условиям, не обеспечены права женщин и детей на бесплатную медицинскую помощь, не поспевают за темпами роста стоимости жизни система социальных льгот и выплат семьям, имеющим детей, не разработаны правовые нормы защиты репродуктивных прав граждан; эти и другие проблемы ухудшают демографическую ситуацию в стране (низкая рождаемость, высокий уровень аборт), а также приводят к увеличению числа отказных детей [2, С.156].

Таким образом, механизм формирования материнского комплекса - сложный процесс, который социально наследуется и воспитывается, зависит от культуры, амбиций и фрустраций женщины, от конкретной исторической и социально-экономической ситуации в стране, а также от биологических предпосылок.

С целью глубокого изучения отказничества как формы проявления девиантного поведения, были рассмотрены раннее социальное сиротство как следствие отказов от материнства, что в свою очередь, привело к необходимости изучения причин формирования отказного материнского поведения и определению модели отказничества.

Проведенные исследования позволяют выделить факторы, которые негативно влияют на формирование материнства, например: нестабильность и угроза распада собственной семьи "отказницы", неполная семья, отсутствие материальной поддержки, многодетность [3, С.85].

Важное значение среди причин аномального материнства отводится индивидуальным качествам отказницы и возрастному фактору, к которому относится юное материнство и рождение ребенка у пожилой первородящей женщины, что вызвано внутренней незрелостью этих женщин. Как показывает практика, социальные причины, семейный фактор при формировании аномального материнского поведения играют важное, но не основное значение. Следует учитывать психологические факторы, поскольку большинство "отказниц" характеризуется социальным инфантилизмом, личностной незрелостью, а также психиатрические аспекты (депрессивные состояния, психопатия, шизофрения, алкоголизм и наркомания).

Результаты исследования показали, что более половины "отказниц" не состояли в браке, имеют низкий социальный статус, являются безработными, не имеют постоянного места жительства, возраст "отказниц" колеблется от 18 до 35 лет, более 50% из которых являются многодетными матерями.

В целом исследование причин отказного материнского поведения указывает на две группы мотивов:

- 1) сложные социальные условия проживания "отказниц";
- 2) психологические и психиатрические дефекты.

Основной причиной отказа от материнства являются социальные факторы и семейное положение женщины, но помимо этого необходимо учитывать психологические и психиатрические компоненты личности женщины, которые находятся в тесной взаимосвязи [3, С.231].

Проведенное исследование позволило сформулировать определение отказничества и дать классификацию его видов.

Итак, отказничество - форма девиантного поведения, ведущая к отказу от материнства, в основе которой лежит комплекс социальных, психологических, педагогических и патологических причин, действующих в совокупности и нарушающих механизм формирования материнства, глубинные корни данного явления лежат в отклонении в сфере морали. Отказничество бывает явным (манифестным) и скрытым (латентным) [4, С.76].

Следовательно, для выработки стратегии вмешательства необходимо воздействовать на всю совокупность причин.

Анализ зарубежного и отечественного опыта профилактической работы с отказничеством показывает, что решение этой проблемы должно включать целый комплекс мероприятий, осуществляемых на разных уровнях государства и общества, то есть мероприятия, относящиеся к масштабам общей социальной политики государства, направленные на общество в целом и на определенные социальные группы, а также мероприятия, адресованные индивидуальному, личностному уровню конкретной женщины, находящейся в кризисной ситуации, угрожаемой отказом от материнства [5, С.265].

В настоящее время в Казахстане реализуется Социальный проект «Ана Үйі» («Дом Мамы»). 18 «Домов Мамы» по всей стране каждый день предлагают помощь десяткам женщин, попавшим в трудную ситуацию и оказавшимся перед выбором - отказаться от собственного ребенка или оставить его. Только за год «Ана Үйі» изменил судьбу свыше 200 мам и их младенцев, которые могли оказаться в детском доме: ведь беременной женщине, оставшейся без какой-либо поддержки, отказ от ребенка может казаться единственным выходом из ситуации.

Социально-психологическая профилактика включает систему деятельности, направленную на изучение, прогнозирование социального сиротства и мероприятий, направленных на пресечение отрицательно влияющих факторов на становление личности. Такая система мер является насущной необходимостью, и эта работа должна вестись применительно ко всему контингенту несовершеннолетних и их семей. Эту работу необходимо начать с формирования позитивных родительских установок через разработку и реализацию программ, направленных на формирование правильного подхода к созданию семьи у молодых людей. Эффективно проведение профилактических мероприятий, направленных на пропаганду здорового образа жизни, сохранение и укрепление

психического здоровья обучающихся, вовлечение детей «группы риска» в массовые городские и школьные мероприятия.

Эффективность сопровождения определяется комплексным характером, созданием предпосылок для нормальной социализации, закладкой фундамента благополучия семей. Проблема помощи детям, оказавшимся без попечения родителей, требует объединения усилий социальных педагогов, психологов в разработке программ, индивидуальной работы с каждым ребенком, оказавшимся в трудной жизненной ситуации. Опираясь на неповторимую ценность каждой человеческой жизни, общество способно помочь детям-сиротам выработать оптимистическое самоощущение, утвердиться в вере в великое предназначение человека и создать реальные условия их обеспечения.

Литература

1. Конвенция об основных целях и нормах социальной политики // Конвенции и рекомендации МОТ. Женева, 1991. Т. 2. - С. 1321-1322.
2. Всемирная декларация об обеспечении выживания, защиты детей. 1990 г. Конвенция о правах ребенка. 1989 г. // Положение детей в мире. 1991 г. – Нью-Йорк: ЮНИСЕФ, 1991. С. 52-56, 77-96.
3. Профилактика девиантного поведения в молодежной среде. Проблемы и перспективы. // Материалы первой областной научно-практической конференции Омск, 17-18 июня 1998 г. Омск, 1998. - 116 с.
4. Рамих В.А. Материнство и культура (философско-культурологический анализ). Ростов н/Дону, 1997. - 145 с.
5. Роджерс К.Р. Взгляд на психотерапию: становление человека. М., 1994. 480 с.

Омарова С.Б., Шарипова С.А.

(г.Алматы, частная школа «Бакалавриат»)

НЕЙРОПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ КОРРЕКЦИЯ ДЕТЕЙ ИМЕЮЩИХ ТРУДНОСТИ УСВОЕНИЯ ШКОЛЬНЫХ ЗНАНИЙ В ШКОЛЕ БАКАЛАВРИАТ Г.АЛМАТЫ

У многих современных детей наблюдаются различные нарушения - сосудистые проблемы, снижение иммунитета, десинхроноз, задержка и искажение психоречевого развития, несформированность само регуляции, повышенная возбудимость, истощаемость, неврозы и неврологические симптомы, психосоматика, синдром дефицита внимания с гиперактивностью. На этом фоне формируются психологические проблемы общения, поведения, обучения.

Эти трудности обусловлены внутриутробной и (или) возникшей в младенчестве дисфункцией определенных структур мозга. К этому стоит приплюсовать современную социокультурную ситуацию - занятость родителей, проблему адаптации детей к двуязычию, многокультурной среде, подмену живого общения компьютером, отсутствие игровой деятельности, а также экологию окружающей среды и психологического окружения.

Науке до сих пор не известно, как конкретно проходит работа головного мозга и какие ее нарушения сказываются на психическом функционировании человека. Но достоверно известно, что нервная система человека обладает широчайшими возможностями компенсации, которые позволяют формировать, воссоздавать или исправлять нарушенную психическую деятельность *без медикаментозных средств*.

Одним их таких методов является программа, описанная в книге "Нейропсихологическая коррекция в детском возрасте". На основе выдающихся исследований советских нейропсихологов А.В. Семенович с соавторами в 90-х годах разработала уникальную программу комплексной коррекции развития детей.

Суть данного подхода заключается в следующем: воздействие на сенсомоторный уровень с учетом закономерностей онтогенеза (индивидуального развития организма) вызывает активизацию развития всех психических функций благодаря формированию адекватных корко-подкорковых, внутри- и межполушарных связей между структурами головного мозга.

Программа представляет собой цикл занятий для детей, имеющих те или иные трудности - общую моторную неловкость, неустойчивость и истощаемость нервных процессов, снижение работоспособности, внимания, памяти, двигательную заторможенность и расторможенность, эмоционально - волевые проблемы, трудности формирования пространственных представлений и т.п. Основной акцент в этой программе делается на сенсомоторном, т.е. двигательном развитии ребенка. При этом все упражнения, включая дыхательные, выполняются в определённой последовательности – в соответствии с закономерностями нормального индивидуального развития ребенка. Предлагаемые движения при их правильном выполнении становятся базой для гармонизации работы структур

головного мозга для последующего налаживания психической деятельности и решения психологических задач.

Данная программа рассчитана на 7 - 9 месяцев по 2 занятия в неделю, но дома выполнять упражнения в укороченном варианте нужно каждый день. При этом ребенок не должен их делать самостоятельно. Взрослому необходимо помочь ребенку тщательно и последовательно выполнять упражнения во время домашних занятий, поскольку именно при точном соблюдении инструкции возможно получить необходимые результаты.

Помимо сенсомоторных упражнений коррекционная программа включает упражнения для познавательного развития ребенка. Эта часть программы во многом доступна для самостоятельных занятий ребенка с родителями дома.

Это не развивающие занятия и не физкультура, которые сами по себе весьма полезны, но имеют другие цели. Метод сенсомоторной коррекции - эффективный инструмент преодоления проблем неврологического и психологического плана, развития многосторонних способностей ребенка для профилактики трудностей обучения в школе.

Сенсомоторная коррекция через двигательные и игровые упражнения решает следующие задачи:

- ребенок учится чувствовать своё тело и пространство вокруг
- развивается зрительно-моторная координация (глаз-рука, способность точно направлять движение – важно при письме, и не только)
- формируется правильное взаимодействие рук и ног
- развивается слуховое и зрительное внимание
- ребенок учится последовательно выполнять действия, разбивая его на ряд задач, и другие важные вещи.

Восстановление баланса между сенсорной и моторной сферой, а также развитие обеих сфер является основным результатом нейропсихологической сенсомоторной коррекции. Только после восстановления базовых функций возможно дальнейшее развитие более сложных (речи, мышления).

Занятия сенсомоторной коррекции могут быть и индивидуальными, и групповыми. Часто включают в себя когнитивные упражнения. После нейропсихологической диагностики составляется коррекционная программа, содержащая определённые упражнения в определённой последовательности. Выбор упражнений для коррекции зависит от того, какой из видов занятий будет более эффективен для ребёнка.

Поиск новых и эффективных путей работы привёл нас к необходимости использовать нейропсихологическую помощь в комплексе с методами образовательной кинезиологии, а опыт и педагогическое чутьё помогли превратить упражнения в увлекательные задания.

Вероятно, нет необходимости говорить, как важно для ребят, с ограниченными возможностями здоровья внимание к их деятельности, создание атмосферы доброжелательности, заинтересованного участия во всех мероприятиях, а также наличия уверенности в своих действиях.

Гипотезой явилось предположение: если применять коррекционные методы в учебном процессе и во внеурочное время, то повысится уровень активности

Также составлена коррекционно-развивающая программа, в которую вошли: “Методики замещающего онтогенеза” Б.А. Архипова и А.В. Семенович, “Растяжки” Б. Андерсона, “Упражнения для пальцев рук” Р.И. Моисеевой, “Методика активизации гармонических колебаний в сенсомоторной сфере с помощью идеальной схемы универсальных символов (СУС)” В.Ф. Базарнова, Г. Деннисон «Программа «Гимнастика ума», методы «Гимнастики мозга» П. Деннисона и Г. Деннисона, методы «Резет» и «Кинерджетика» Филипа Раферти, методы «Целебного прикосновения» и «Образовательной кинезиологии» Чарльза Кребса.

Составленные коррекционно-развивающие упражнения, основанные на двигательных методах, включали в себя: растяжки, дыхательные, глазодвигательные, перекрестные телесные упражнения, упражнения для развития мелкой моторики рук, упражнения с правилами для произвольности, упражнения по визуализации, релаксации.

Остановимся более подробно на значимости такой помощи для развития устной и письменной речи, решения проблем общения, поведения, обучения, включенной в различные виды деятельности, (в первую очередь учебную), учащихся начального звена школы Бакалавриат г. Алматы.

Упражнения на растяжки взяты из книги Боба Андерсона по его методике. Они нормализуют гипертонус (неконтролируемое чрезмерное мышечное напряжение) и гипотонус (неконтролируемая мышечная вялость) мышц. Оптимизация тонуса является одной из самых важных задач нейропсихологической коррекции. Именно поэтому, в процессе любого вида деятельности, даю

почувствовать детям свой собственный тонус и показываю варианты работы с ним на самых наглядных и простых примерах, одновременно обучая возможным приёмам релаксации.

Дыхательные упражнения улучшают ритмику организма, развивают самоконтроль и произвольность. Нарушение ритмов организма могут привести к нарушению психического развития ребёнка. Умение произвольно контролировать дыхание развивает самоконтроль над поведением.

Специальное дыхательное упражнение активизирует работу стволовых структур мозга, которые, в свою очередь, стимулируют дальнейшее развитие ребенка, поэтому, как во время уроков, так и во внеурочное время ежедневно выполняем упражнение. Если ребёнок сильно возбуждён, агрессивен, эмоционально неуравновешен, упражнение помогает снять выше указанные проявления.

Глазодвигательные упражнения позволяют расширить поле зрения, улучшить восприятие. Однонаправленные и разнонаправленные движения глаз и языка развивают межполушарное взаимодействие и повышают энергетизацию организма. Известно, что движения глаз активизируют процесс обучения. Дело в том, что многие черепные нервы, идущие от продолговатого мозга, включая тройничные, лицевой соединяются с глазом. Они активизируют движения глазного яблока во всех направлениях. Глаза находятся в постоянном движении, собирают сенсорную информацию и строят сложные схемы образов, необходимые для обучения. Мозг объединяет эти образы с другой сенсорной информацией для построения визуальной системы восприятия. Систематические занятия по СУС способствуют снижению психической утомляемости, избыточной нервной возбудимости, агрессии, улучшают межличностные отношения, способствуют росту доброжелательности во взаимоотношениях, улучшают общее чувство гармонии и ритма.

Телесные упражнения развивают межполушарное взаимодействие. Эффективно снимают непроизвольные, непреднамеренные движения и мышечные зажимы. Происходит “чувствование” своего тела, что способствует обогащению и дифференциации сенсорной информации. Мои ученики пропустили жизненно важную стадию развития – ползание, и поэтому испытывают трудности в обучении. При регулярном выполнении движений образуется и миелинизируется большое количество нервных путей, связывающих полушария головного мозга, что способствует развитию высших психических функций. На двигательной активности построены все нейропсихологические коррекционно-развивающие и формирующие программы. Вот почему следует помнить, что неподвижный ребенок не обучается!

Упражнения для мелкой моторики рук способствуют нервных сетей. Чем больше задействованы мелкие мышцы тела, тем больше простирается нервных путей между лобными отделами мозга и мозжечком.

Практически все упражнения-игры требуют участия обеих рук, согласованного их действия, посредством чего синхронизируется работа обоих полушарий. Все это даёт возможность учиться ориентироваться в понятиях: “вправо”, “влево”, “вверх”, “вниз”, и т.д. Они способны улучшить произношение многих звуков, а значит, развивают речь ребенка. Каждый палец руки имеет довольно обширное представительство в коре больших полушарий. Испытывая нагрузку, мелкая мускулатура пальцев развивается, связки укрепляются, становятся более сильными – это важно для правильного развития мозга.

Упражнения для развития произвольности учат подчиняться правилам и строго следовать инструкции, формируют произвольную регуляцию деятельности. Психологический смысл заключается в том, что произвольное выполнение заданий задаётся не инструкцией и не учителем, а правилами задания и игры, выполнение которых к тому же происходит в группе на виду у всех участников и затем проводится разбор и оценка выполнения заданий. Это важная часть метода, позволяющая сформировать общее и слуховое внимание к речи и к невербальным формам выполнения инструкции. Здесь возникает взаимодействие группы ВПФ и психических образований: внимания, памяти, речи, восприятия и личности, эмоций.

Упражнения по визуализации способствуют воссозданию зрительных, слуховых, осязательных, обонятельных и других образов. Визуализация происходит в обоих полушариях головного мозга, что эффективно развивает мозолистое тело.

Упражнения для релаксации способствуют расслаблению, самонаблюдению, воспоминаниям событий и ощущений. Практика показала, что воздействие только на двигательную функцию даёт свой эффект и на уровне эмоциональной и интеллектуальной сфер, - его называют “эффектом ненаправленной коррекции”, ребёнок получает знания о собственном теле. Использование упражнений активизирует высшие психические функции, является гарантом спокойствия и уравновешивания психики

Вышеуказанные упражнения способствуют тому, что ребёнок овладевает речью, у него формируется потребность в словах и пользовании ими. Школьник ориентируется на образец педагога, который предоставляет ему слова в качестве образцов для подражания.

Данная работа над развитием учащихся осуществляется на всех уроках и во внеклассное время и несет на себе значительно иную нагрузку. Вот почему в своей педагогической деятельности мы отдаем большое предпочтение использованию кинезиологической и нейропсихологической помощи в жизнедеятельности детей с проблемами в развитии.

Проводимая работа по использованию кинезиологической и нейропсихологической, играет важную роль в повышении общего и речевого развития школьников. Она включает организацию речевого режима через планирование специальных мероприятий: месячников речи, вечеров сказок, загадок, конкурсов на лучший речевой номер, разыгрывание различных импровизаций, театральных мини-сценок, и внедрение в выше указанные мероприятия элементов нейропсихологической коррекции с целью речевого развития детей.

Организуемая деятельность направлена на коррекцию всей личности, представлена следующими приёмами:

Приём дозированнойности, т.е. развитие в адекватном темпе, подача любого материала дозирована.

Приём вовлечения в учебную деятельность, развивающую интеллект, через элементы игры. Дети доверчивы, у них ярко выражено наивно-игровое отношение к окружающему. Объясняя правила игры кукле, дети наблюдают, затем кукла просит подсказать то или иное действие. Дети, незаметно для себя входят в игру, усваивая её правила; Смотря по ситуации, ввожу в процесс урока, либо перед уроком вязаную игрушку клоуна. Всё зависит от конкретной ситуации, от психологического состояния детей, от темы того или иного урока, от поставленных целей и задач. Обыгрывая ситуацию, даю установку на внимание к игрушке, что оказывает действие на концентрацию внимания детей. Это очень эффективный приём;

Приём создания комфортных условий для развития. Комфортные условия, это когда охранный режим соотносится с посильными интеллектуальными и психофизическими нагрузками, где в течение урока разумно сочетается труд и отдых. Учитывая быструю утомляемость, склонность к охранительному торможению детей с ограниченными возможностями здоровья, провожу частую смену видов деятельности, переключаю с одной формы работы на другую: работа у доски, работа за партой, динамические паузы, введение кукольного, либо другого персонажа, применение неречевых звуков, использование предметов-заместителей, наглядности.

“Приём нестандартности” – это соревнование на смекалку, дающее большие возможности для наблюдений за окружающим миром, удивительная игра, тренирующая внимание и память, развивающая любознательность. Кроме этого, весь выше указанный занимательный материал помогает детям в усвоении орфографии.

Дети демонстрируют положительную динамику в речевом развитии, показывают результаты: лексической основы речи, навыков и умений связной устной речи. Это можно объяснить тем, что организация помощи активизирует межполушарное взаимодействие, через которое проходит обмен информацией, наблюдается синхронизация работы обоих полушарий.

Было обнаружено, что в ходе систематических занятий по кинезиологическим программам у ребёнка исчезают явления дислексии, развиваются межполушарные связи, улучшается память и концентрация внимания. При этом в связи с улучшением интегративной функции мозга у многих детей при этом наблюдается значительный прогресс в способностях к обучению, а также управлению своими эмоциями.

Кинезиологические упражнения дают возможность задействовать те участки мозга, которые раньше не участвовали в учении, и решить проблему неуспешности.

Проводимая в школе кинезиологическая работа способствует качественному усвоению материала, доступному обучению детей чтению, письму и арифметике. Используя методы «Резет» и «Кинерджетика» мы оказываем помощь детям и в адаптации и в профилактике стрессовых расстройств, что напрямую и косвенно улучшает иммунитет, снижает детскую заболеваемость.

Применение в своей работе методов «Целебного прикосновения» и «Образовательной кинезиологии» способствуют адаптации учеников нашей школы к учебному процессу. В этом направлении наша работа нацелена на снижение психоэмоционального напряжения детей и подростков, это осуществляется через упражнения, направленные на снятие стресса, на улучшение межполушарных взаимодействий и лучшее усвоение материала, тем самым повышаем успеваемость детей.

Таким образом, работа, выстроенная в подобном ключе, активизирует индивидуальное психофизическое развитие ребёнка и, не смотря на особенности, обусловленные сложной структурой дефекта, постепенно расширяет его познавательные возможности, что в конечном итоге оказывает положительное влияние на становление личности.

В ходе своей практической деятельности мы сделали вывод, что данное направление эффективно в работе школьниками, имеющими сложную структуру нарушений, потому как двигательные упражнения формируют предпосылки для интеллектуального развития ребенка.

Литература

1. Андерсон Б., Андерсон Дж. (илл.). Растяжка для каждого / Пер. с англ. О.Г. Белошеев; Худ. обл. М.В. Драко. – Мн.: ООО “Попурри”, 2002.
2. Актуальные проблемы нейропсихологии детского возраста: Учебное пособие / Л.С. Цветкова, А.В. Семенович, С.Н. Котыгина, Е.Г. Гришина, Т.Ю. Гогберашвили; Под ред. Л.С. Цветковой. – М.: Московский психосоциальный институт; Воронеж: Издательство НПО “МОДЕК”, 2001.
3. Сиротюк А.Л. Нейропсихологическое и психофизиологическое сопровождение обучения. – М.: ТЦ Сфера, 2003.
4. Цветкова Л.С. Методика диагностического нейропсихологического обследования детей. – М.: Роспедагенство, 1998.
5. Сиротюк А.Л. «Синдром дефицита внимания с гиперактивностью», «Сфера», Москва 2002.
6. Любимова В. «Кинезиология. Второй уровень познания тела», «Невский проспект», Санкт – Петербург, 2005.
7. Любимова В. «Кинезиология, или природная мудрость тела», «Невский проспект», Санкт – Петербург, 2005.
8. Деннисон П., Деннисон Г. Программа «Гимнастика ума». Пер. С.М.Масгутовой, М., 1997.

Орынғалиева Ш.О.

*(г. Семей., Казахский гуманитарно-юридический
инновационный университет)*

РАЗВИТИЕ КОММУНИКАТИВНЫХ КОМПЕТЕНЦИИ ПОДРОСТКОВ В ПРОЦЕССЕ ТРЕНИНГОВОГО ВОЗДЕЙСТВИЕ

Одним из важных задач общеобразовательной средней школы – воспитание культурной, творческой личности, которая сумеет найти свое место в сложной, постоянно изменяющейся действительности. Все знания, приобретаемые ребенком в процессе взросления – всего лишь средства, которые ему предстоит использовать в предстоящей деятельности. Но во всех сферах нашей деятельности, одним из основополагающих инструментов, с помощью которой мы ее осуществляем, является общение.

Отсутствие необходимых навыков владения коммуникативной техникой любым участником учебно-воспитательного процесса ведет к искаженной передаче и приему знаний, идей, мнений и чувств. Поэтому, коммуникативную компетентность следует считать одним из ключевых факторов в становлении личности подростка.

Владение коммуникативной компетенцией, обслуживающей практически все виды человеческой деятельности, является залогом успеха во многих областях и сферах жизни. Следовательно, коммуникативные компетенции – это ключ к успешной учебной деятельности и ресурс социальной адаптации в жизни, ресурс эффективности и благополучия будущей жизни школьника.

В социологической энциклопедии уточняется, что коммуникативная компетентность - это «...ориентированность в различных ситуациях общения, основанная на:

1. знаниях и чувственном опыте индивида;
2. способность эффективно взаимодействовать с окружающими;
3. благодаря пониманию себя и других, при постоянном видоизменении психических состояний, межличностных отношений и условий социальной среды» [1].

В.Н.Куница определяет коммуникативную компетентность просто как «успешность общения» [2].

По определению В.И.Жукова коммуникативная компетентность – это “психологическая характеристика человека, как личности, которая проявляется в его общении с людьми или «способность устанавливать и поддерживать необходимые контакты с людьми». В состав так понимаемой коммуникативной компетентности включается совокупность знаний, умений и навыков, обеспечивающих успешное протекание коммуникативных процессов у человека” [3].

Коммуникативная компетентность человека преимущественно складывается на основе опыта общения между людьми, формируется непосредственно в условиях взаимодействия. Кроме того

умения вести себя в коммуникации человек приобретает и на основе примеров из литературы, театра, кино, средств массовой информации.

Коммуникативная компетентность – это интегральное личностное качество, обеспечивающее ситуационную адаптивность и свободу владения вербальными и невербальными средствами общения, возможность адекватного отражения психических состояний и личностного склада другого человека, верной оценки его поступков, прогнозирование на их основе особенностей поведения воспринимаемого лица.

Крючкова О.В. под коммуникативной компетентностью понимает совокупность коммуникативных способностей человека, которые проявляются в его общении с людьми и позволяют добиваться поставленных целей:

1. Способность точно воспринимать ситуацию общения и оценивать вероятность достижения в ней поставленных целей.

2. Способность правильно понимать и оценивать людей.

3. Способность выбирать средства и приемы общения таким образом, чтобы они соответствовали ситуации, партнерам и поставленным задачам.

4. Способность подстраиваться под индивидуальные особенности партнеров, выбирая адекватные средства общения с ними как на вербальном, так и невербальном уровнях.

5. Способность оказывать влияние на психическое состояние людей.

6. Способность изменять коммуникативное поведение людей.

7. Способность сохранять и поддерживать хорошие взаимоотношения с людьми.

8. Способность оставлять у людей благоприятное впечатление о себе.

О высокоразвитой коммуникативной компетентности, по мнению О.В. Крючковой, речь может идти только в том случае, если человек обладает этими способностями и проявляет их в общении с людьми [4].

Коммуникативная компетентность предполагает много путей ее практического развития и совершенствования. Одним из самых эффективных является социально-психологический тренинг. Социально-психологический тренинг, как условие развития коммуникативной компетентности.

Термин «социально-психологический тренинг» введен немецким ученым Форвергом М. Основное назначение социально-психологического тренинга, по мнению Н.Н.Богомоловой, состоит в овладении социально- психологическими знаниями в области формирования соответствующих социальных установок в активной форме, т.е. в ходе специально разработанных активных действий [5].

В рамках этих черт существует огромное количество модификаций конкретных форм тренингов, различающихся между собой по целому ряду признаков. Одной из таких форм является тренинг развития компетентности в общении (коммуникативной компетентности, коммуникативных умений).

Тренинг коммуникативной компетентности заключается в выработке социально- психологических умений, связанных с овладением процессами взаимосвязи, взаимовыражения, взаимопонимания, взаимоотношений, взаимовлияний.

- умение психологически верно и ситуативно обусловлено вступить в общение;

- умение поддерживать общение, психологически стимулировать активность партнера;

- умение психологически точно определить «точку» завершения общения;

- умение максимально использовать социально- психологические характеристики коммуникативной ситуации для реализации своей стратегической линии;

- умение прогнозировать возможные пути развития коммуникативной ситуации, в рамках которой разворачивается общение;

- умение прогнозировать реакции партнеров на собственные акты коммуникативных действий;

- умение психологически настраиваться на эмоциональный тон партнеров по общению, умение овладеть и удержать инициативу в общении;

- умение спровоцировать «желаемую реакцию» партнера по общению;

- умение формировать и «управлять» социально-психологическим настроением партнера в общении [6].

В тренинг коммуникативной компетентности могут быть включены упражнения целью которых является: снятие мышечных зажимов, мышечных напряжений, формирование мускульной свободы в процессе общения, овладение навыками психофизиологической саморегуляции, развитие навыков произвольного внимания, наблюдательности, развитие навыков невербального общения, формирование умения управлять вниманием партнеров по общению и т.д.

Упражнения на формирование навыков привлечения внимания партнера признаны способствовать овладению такими способами привлечения удержания внимания, как:

- организация в общении эффекта неожиданности, т.е. использование в общении или неизвестной ранее информации, или привлечение неожиданностью способа взаимодействия;
- организация «коммуникативной провокации», т.е. на короткое время вызвать у партнера по общению ситуацию несогласия с изложенной информацией, доводом, аргументом, а затем стимулировать поиск своей позиции и способа ее изложения;
- гиперболизация как способ заострения внимания партнера по общению;
- коммуникативное усиление ценностных аргументаций, которые доминируют у партнера по общению;
- коммуникативное сопоставление, все «за» и «против» дают возможность организовать, а затем удержать внимание через изложение самых разнообразных, и часто противоположных, точек зрения;
- ситуативное интервьюирование через постановку прямых вопросов ставит партнера по общению перед необходимостью включаться в коммуникативную деятельность;
- апелляция к авторитету для поддержания собственных взглядов, выводов;
- организация сопереживания через максимальное использование в общении экспрессивных средств, опоры на ассоциативность восприятия и жизненные интересы партнеров;
- драматизация ситуации общения как столкновение интересов, борьбу партнеров по общению.

Средством решения задач тренинга коммуникативных умений служат групповые дискуссии, ролевые игры, психогимнастика. Их количество меняется в зависимости от специфики целей группы.

Так в ходе групповой дискуссии участники обучаются умению управлять групповыми процессом обсуждения проблемы, а также выступать в роли рядового участника дискуссии: коммуникатора, генератора идей, эрудита и т.д.

В ролевой игре упор делается на межличностное взаимодействие. Участники «проигрывают» роли и ситуации, значимые для них в реальной жизни, при этом игровой характер ситуации освобождает игроков от практических последствий их разрешения, что раздвигает границы поиска способов поведения, дает простор для творчества. За игрой следует психологический анализ, осуществляемый группой совместно с тренером, усиливает обучающий эффект.

Эффективность тренинга определяется тем, что он позволяет обеспечить индивидуальную направленность подготовки слушателей к конкретной деятельности.

Таким образом, психологический тренинг представляет собой совокупность активных методов практической психологии, которые используются как в рамках клинической психотерапии, так и для работы со здоровыми людьми, имеющими психологические проблемы, в целях оказания им помощи.

Таким образом, коммуникативная компетентность является неотъемлемой составляющей профессии психолога. В связи с этим в школе у подростков необходимо корректировать коммуникативные умения и повышать уровень коммуникативной компетентности, а одним из самых эффективных способов в его повышении является тренинг.

Исследователи определили коммуникативную компетентность как систему внутренних ресурсов, необходимых для построения коммуникативного воздействия в определенном круге ситуаций межличностных контактов.

Одним из основных критериев сформированности коммуникативной компетентности является рефлексия, когда человек способен оценить свою позицию в соответствии с позицией и интересами партнера. Необходимо, чтобы у человека были также сформированы умения устанавливать связь с собеседником, анализировать его сообщения, адекватно реагировать на них, умело пользуясь как вербальными, так и невербальными средствами общения.

Литературы

1. Российская социологическая энциклопедия//Под.ред. Г.В.Осипова-М.,1998.
2. Куницына В.Н. Межличностное общение: Учебник для вузов.-СПб.:Питер, 2001. с. 544.
3. Езова С.А. Коммуникативная компетенция//Научные и технические библиотеки. -2008.- №4.
4. Рогов Е.И. Психология общения. – М.:Владос, 2004. с.335.
5. Социально-психологический тренинг. Сб. научных трудов./отв.ред. Е.В.Руденский-Новосибирск,1995.
6. Биркенбиль В. Коммуникационный тренинг. Наука оощение для всех. – М.:ФАИР-Пресс,2002. с. 352.

ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫ СТУДЕНТТЕРІНІҢ КӘСІБИ ІС-ӘРЕКЕТКЕ БАҒЫТТАЛУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Жоғары оқу орнында оқу бұл жаңа ғана оқушы жасынан жеткіншек жастан, жасөспірім жасқа өткен, өзінің болашақ кәсіби әрекетін жоспарлайтын уақыт. Ал жасы үлкен студенттер үшін бұл уақыт кәсіби шеберлік немесе кәсіби қызығушылықтың басқа салаға артуы кезені. Жаңағы және басқа кезеңдер кәсіби білім, дағды, практикалық әрекеті іскерлігі шыңдалуы негізі болып табылады. Болашақ мамандар ғылыми зерттеу әдістерін меңгеріп, кәсіби алғышарт құрылады, өзін-өзі жетілдіру, өзін-өзі тану қажеттілігі туады, кәсіби этиканы дамытады, шығармашылық зерттейтін бағыт қалыптасады, өзінің еңбегін анализдеу дағдысы пайда болады. Бұндай маңызды компоненттер және болашақ кәсіби әрекет табыстығы оқу процесінде қалыптасады.

Студенттер мотивациясының даму проблемасының күрделілігі мен көп аспектілігі оның мәнін, табиғатын, құрылымын түсінуде және де оны әр тұрғыдан зерттеу әдістерінің көп болуымен шартталады (Б.Г.Ананьев, С.Л.Рубинштейн, М.Аргайл, В.Г.Асеев, Дж.Аткинсон, Л.И.Божович, К.Левин, А.Н.Леонтьев, М.Ш.Магомет-Эминов, А.Маслоу, Ж.Нюттен, З.Фрейд, П.Фресс, В.Э.Чудновский, П.М.Якобсон және т.б.).

Ресей психологиясында мотивацияның аясын зерттеуді анықтаушы негізгі әдіснамалық принцип мотивацияның динамикалық пен мазмұндық-мағыналық жақтарының бірлігі жайлы ереже болып табылады. Осы принципті белсенді жетілдіру адамның қатынастар жүйесі (В.Н.Мясищев), мән мен мағына арақатынасы (А.Н.Леонтьев), түрткілер ықпалдасуы және олардың мәндік контексі (С.Л.Рубинштейн), тұлға бағыттылығы мен мінез-құлық динамикасы (Л.И.Божович, В.Э.Чудновский), іс-әрекеттегі бағдар (П.Я.Гальперин) сияқты т.б. проблемаларды зерттеумен байланысты. [1]

Студенттер мотивациясы, мотивациялардың ерекше түрі бола отырып, күрделі құрылымымен сипатталады, оның формаларының бірі ішкі (үрдіс пен нәтижеге бағдарланған) және сыртқы (келеңсіздіктерді туғызбау) мотивациялар құрылымы болып табылады. Оқу мотивациясының тұрақтылығы, интеллектуалдық даму деңгейі және оқу іс-әрекетінің сипатымен байланысы сияқты сипаттамалары аса маңызды.

Студенттер мотивациясы отандық және шет елдік психологиясындағы іргелі проблемалардың бірі болып табылады. Қазіргі күнгі психологиядағы зерттеулер үшін оның маңыздылығы адамның белсенділігінің көзін, оның іс-әрекетін, мінез-құлқын қозғаушы күшін талдаумен байланысты. Адамды іс-әрекетке не итермелейді, оның түрткісі қандай, ол оны не үшін жүзеге асырады деген сұрақтарға жауап оның сәйкес түсіндірмесінің негізі болып табылады. Адамдар бір-бірімен қарым-қатынас жасаған кезде, ең алдымен, оларды осындай байланысқа итермелеген, түрткілер жайлы және де олар алдында азды көпті мөлшерде саналы түрде түрткі – бұл адамды осы түрткімен анықталатын іс-әрекетке енген қандай да бір әрекетке итермелеуші, ынталандырушы, анықтаушы.

Студенттерде мотивацияны тәрбиелеудің өз резервтері бар. Келесі кезектегі мотивтерді тәрбиелеу қазіргі кездегі педагогикалық психологияның көкейтесті мәселелері болып табылады:

- формасына қарамастан білімділікті жетілдіру (өзіндік дербес жұмыстар, өзін-өзі тәрбиелеу, білім алу т.б.);
- компетенттілікке жету – жеке тұлғаның қасиеттері мен іс-әрекет талаптарының сәйкес келуі;
- өзін-өзі белсенді өмір позициясына тәрбиелеу.

Осындай мотивтер студенттердің жан-жақты, толық дамуының перспективасын қамтамасыз етеді және болашақ іс-әрекетке, әлеуметтік өмірге деген дайындығын күшейтеді. [2]

Қазіргі таңда әлеуметтік-экономикалық ортаның жоғары деңгейде дамуы болашақ мамандарды оқу іс-әрекетінің алғашқы және аса құнды тәжірибесімен қаруландыруда, кәсіби іскерліктерін арттырудағы мәселелерді ғылыми тұрғыдан зерттеу негізгі міндет болып табылады. Сондықтан студенттердің кәсіби іскерліктерін дамыту және жетілдіру проблемасы теориялық және практикалық мәнділігімен қамтамасыз етіледі.

Теориялық талдау негізінде студенттердің кәсіби іскерліктерін арттыру оқу үрдісінде өткізілетін іс-тәжірибеге байланысты болып келеді. Жоғарыда аталған психологиялық ерекшеліктер, кәсіпке бейімделу осы үрдіс негізінде жүзеге асады. Іс-тәжірибенің ролі жөніндегі идея қазіргі ғылымда зерттеулер негізі жөнінде әрі жалғасын тауып отыр. Біз іс-тәжірибені заттық іс-әрекет ретінде қарастыратын көзқарасты (Н.К.Вахтомин, В.А.Восонович, П.В.Копнин) және көрнекті психологтардың (Б.Г.Ананьев, Л.С.Выготский, В.Ф.Ломов, А.Н.Леонтьев, С.Л.Рубинштейн және т.б.)

еңбектерінде іс-тәжірибе адамзат іс-әрекетінің маңызды және шешуші компоненті ретінде қарастырылады. [3]

Кәсіби өзін-өзі анықтау бір мезгілде мамандық немесе нақты оқу орнын таңдау актісіне азайтылуы мүмкін емес және оқыту кезінде, оның ішінде кәсіптік даму және жеке тұлғаны іске асырудың барлық кезеңдерінде жүзеге асырылады. Бұл процесс өзін-өзі хабардар дамуымен сәйкестендірілген оның болашағын, кәсіби идеалды бейнесі және жеке тұлғаның әлеуметтік-психологиялық кемелденуінің маңызды ерекшелігі түрінде құрылыс стандарттарын, өзін-өзі іске асыру және өз-өзінің қажеттіліктерін модельдеу, құндылық бейімделуін қалыптастыруды болжайды.

Студенттік шақтағы кәсіби іс-әрекетке бағытталу үлкен нәтижелер көрінсе, соған қарай студенттің мотивациясы жоғарылайды және кәсіп арқылы оның шығармашылық дамуы, іс-әрекет мәнері, үлгісі, қарым-қатынасы, мінез-құлқы, қызығушылығы, құндылықтар иерархиясы қалыптасу кезеңі. Оқу мотивін қарастырған кезде, мотив түсінігінің мақсат және қажеттілік түсініктерімен байланысты екенін міндетті түрде ескере кеткен жөн. Жеке тұлғаның олар бір-бірімен әсерлеседі және ол «тұлғаның мотивациялық аймағы» деген атпен аталады. Әдебиеттерде бұл термин ынталандырушы күштің барлығын өзіне қосады: қажеттілік, мақсат, ынта, мотив, икемділік, ұстаным деп қарастырады. Л.И.Божович және оның әріптестерінің жұмыстарында, оқу іс-әрекетін зерттеуде, оқуға деген ынта мотив иерархиясы арқылы оянады, яғни онда доминантты ішкі мотив (білім алуға, танымдық аумағын дамытуға деген қажеттілік) немесе кең ауқымды әлеуметтік мотив болуы мүмкін. Бірақ, адам өскен сайын доминантты мотив өзгеріске ұшырауы әбден мүмкін. Осыған байланысты, А.К.Маркованың еңбектерінде осы ойды айқындай түседі. Оқу мотивациясы үнемі өзгерістегі және бір-бірімен жақын қатынастарға түсіп отыратын ынталандырушы күштерден құралады. [4]

Қазіргі таңда әлеуметтік-экономикалық ортаның жоғары деңгейде дамуы болашақ мамандарды оқу іс-әрекетінің алғашқы және аса құнды тәжірибесімен қаруландыруда, кәсіби іскерліктерін арттырудағы мәселелерді ғылыми тұрғыдан зерттеу негізгі міндет болып табылады. Сондықтан студенттердің кәсіби іс-әрекетке бағыттылығын дамыту және жетілдіру проблемасы теориялық және практикалық мәнділігімен қамтамасыз етіледі.

Теориялық талдау негізінде студенттердің кәсіби іскерліктерін арттыру оқу үрдісінде өткізілетін іс-тәжірибеге байланысты болып келеді. Жоғарыда аталған психологиялық ерекшеліктер, кәсіпке бейімделу осы үрдіс негізінде жүзеге асады. Іс-тәжірибенің ролі жөніндегі идея қазіргі ғылымда зерттеулер негізі жөнінде әрі жалғасын тауып отыр. Біз іс-тәжірибені заттық іс-әрекет ретінде қарастыратын көзқарасты (Н.К.Вахтомин, В.А.Восонович, П.В.Копнин) және көрнекті психологтардың (Б.Г.Ананьев, Л.С.Выготский, В.Ф.Ломов, А.Н.Леонтьев, С.Л.Рубинштейн және т.б.) еңбектерінде іс-тәжірибе адамзат іс-әрекетінің маңызды және шешуші компоненті ретінде қарастырылады. А.П.Сейтешев кәсіби бағыттылық тұлға бағыттылығының маңызды қыры болып табылады, өмірлік жолдарын таңдау оқу іс-әрекетінің мотивациялық мазмұнына байланыстылығын атап көрсетті. [5]

Жоғары оқу орнына түсудегі негізгі мотивтер мыналар: студенттердің ортасында болуға деген құштарлық, мамандықтың қоғамдық маңыздылығының жоғары болуы мен оны қолдану аумағының кең ауқымдылығы, мамандықтың қызығушылықтар мен бейімділігіне және шығармашылық мүмкіндігіне сәйкес келуі. Студенттердің басты оқу мотивациялары мыналар: «кәсіби» және «тұлғалық беделі», онша мәнді емес «прагматикалық» (диплом алу) және «танымдық» (А.Н.Печинков, Г.А.Мухина 1996).

Шынында әр курста доминантты мотивтер өзгеріп отырады. Бірінші курста басты мотив - «кәсіби» (профессионалды), екінші курста - «тұлғалық беделі», үшінші және төртінші курста - осы екі мотив кездеседі, төртінші курста және «прагматикалық» мотив түрі бар. Оқудың нәтижелі болуына кәсіби мотив пен танымдық мотив оң әсерін тигізеді. «Прагматикалық» мотив көбіне үлгерімі төмен студенттерде жиі кездеседі. П.М.Якобсон бойынша, оқу іс-әрекетінің екінші түрі де оқудан тыс жағдайларымен байланысты, бірақ оның оқуға деген жағымды қатынасы бар. Қоғамдық жан-жақты әсерлер студенттерде парыз сезімін оятады, ол білім алуға, азаматтық борышты орындауға, өз еліне және жаңдасына жағымды әрекет жасауға итермелейді. Оқудағы мұндай ұстанымдар, егерде ол студент тұлғасында берік және бағыттылығында маңызды орынға ие болса, онда ол оқуды тартымды етеді, студент тұлғасында қиындықты жеңуге күш береді. Мұндай мотив түрлеріне П.М.Якобсон жеке тұлғалық қызығушылықтарды жатқызады. Мұнда оқу процесі тұлғаның өсу жолы немесе жетілуінің баспалдағы ретінде қабылданады. Мәселен, студентте оқуға деген сондай бір қызығушылық жоқ, бірақ онсыз өмір жолында жетістіктерге жетпейтінін түсінеді, сондықтан да, оқуға бар жігерін салады.

Студенттің жеке кәсіби тұлғалық бағыттылығы оның жаңа білімді игерудегі бастапқы қызметі. В.А. Якунин, Н.В.Нестерова жоғары дәрежедегі маман иесі болу оқу барысы нақтыланған мотивациялық

құндылық бағдары болуымен сипатталады. Н.В.Нестерова студенттің оқу танымдық әрекетін дамуының психологиялық ерекшеліктерін топтастыра келе барлық оқу курсы бірнеше этаптарға бөліп қарастырған:

I кезең (1 курс) - оқу әрекетін басқарушы кәсіби және оқу мотивтерінің жоғары көрсеткішімен ерекшеленеді;

II кезең (2,3 курс) - барлық мотивациялық компоненттің барлығының белсенді түрде төмендеуі; оқу әрекетін басқарушы кәсіби және оқу мотивтерінің көрсеткіштерінің төмендеуі;

III кезең (4 курс) – түрлі форманы оқыту мотивтеріне тән санада түсінік пайда болу, дамуы;

Бұл орайда Э.Ф.Зеер студенттердің кәсіби бағыттылығы ерекшелігінің келесі типтерге бөліп қарастырады:

I тип – кәсіпке деген жағымды қатынас, тұлғаның таңдаған мамандығына деген сәйкес болуы, кәсіби әрекет мазмұнының итермелеуші күшіе айналуы;

II тип – студенттер таңдаған мамандығына деген нақты шешімге келуі, болашақ мамандығының перспективасы нақтыланады;

III тип – студенттердің таңдаған мамандығына деген жағымсыз қатынасы, бұл студенттерде қоғамдағы жоғары білім алу сұранысы ғана мотив ретінде қарауы.

Осылайша, соңғы топтастыруды алсақ, студенттерде түрлі бағыттылық пен әрекетке деген мотивациясы түрлі екендігіне көз жеткізуге болады. Жоғары оқу орнында оқитын түрлі оқыту (күндізгі және сырттай) формасындағы студенттердің мотивациялық-құндылық аймағы ерекшелігін зерттеу үшін олардың оқыту ерекшелігіне ерекше мән берілді, мысалы сырттай оқу бөлімі студенттерінің күндізгі оқу бөлімі студенттеріне қарағанда жеке қызығушылық мотивтерімен байланысты. Оқу процесі өзіндік жеке құндылықтарын қанағаттандыру жолы ретінде қарастырады, ол өмір баспалдағынан алға шығу құралы ретінде де болуы мүмкін. Мысалы студентте оқуға деген қызығушылық жоқ бірақ білім алу қажет екендігі жайлы түсінік бар, білімсіз алға жылжу мүмкін еместігін түсініп, оны меңгеру үшін талпыныстар жасайды.

Сырттай оқу бөлімі студенттері жоғары білім алу қажеттілігі әкімшілік бастамасы, тарифтік санаттар т.б. үшін талап етіледі. Осы түрдегі студенттерге білім алу, жоғары оқу орны дипломын алу бұл формальді акт қана, ол қызметтік, профессионалдык шеберлікті жоғарылату әдісі ретінде емес. Ал күндізгі оқу бөлімі студенттеріне басымдыққа ие оқу әрекеті мотивінің құрылымы келесі мотивтер болу мүмкін: «жоғары дәрежедегі маман иесі болу», «терең, мықты білім алу», «болашақ кәсіби әрекет түрінің жетістігі», «жақсы оқу», «емтиханды «жақсы», «өте жақсы» бағаға тапсыру» [6].

Кәсіби бағытталу - кәсіптік өзі тағдырын өзі шешуде студенттердің бойындағы жеке қасиеттерін, қабілеттін, мүмкіншілігін дамытуда атқарылатын әрекеттер. Осы орайдан қарастырғанда студенттердің ынтасының, бейімділігінің, психологиялық дамуына және динамикасына көңіл аударылуы қажет.

Жоғарыда аталғандарды ескере отырып, болашақ маман тұлғасын дайындауда кәсіби бағыттылықты дамыту маңызды да өзекті мәселе екені анық.

Әдебиеттер

1. Клименко, И.В. Формирование мотивационно-ценностной профессиональной направленности студентов вуза // Вестник практической психологии образования. - М. - 2012. - №1, 2. - С. 44-55; 51с.
2. Комусова, Н.В. Развитие мотивации к овладению профессией в период обучения в вузе: дисс. ... канд. психол.наук/ Комусова Н.В. - Л.: ЛГУ, 1983. - 265с.
3. Митина Л.М. Психологическое сопровождение выбора профессии. – М.: Московский психолого-социальный институт: Флинта, 2003. с.287
4. Вачков, И.В. Введение в профессию «психолог»: Учеб. пособие / И.В. Вачков, И.Б. Гриншпун, Н.С. Пряжников; Под ред. И.Б. Гриншпуна. – М.: Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2004. 198 с.
5. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы. – СПб., Питер 2000. 343-346с.
6. Вербицкий А.А., Бакшаева Н.А. Психология мотивации студентов Логос; М.; 2006. 246 с.

АНАЛИТИЧЕСКИЙ ОБЗОР ТЕОРИЙ МОТИВАЦИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ПСИХОЛОГИИ

Тема мотивации профессиональной (трудовой) трудовой деятельности занимает значительное место в исследованиях по психологии труда и в менеджменте. Многие учёные изучают данную тему, дают теоретические обзоры, проводят эксперименты, в надежде разложить по полочкам и сделать доступным и понятным такой не простой механизм. Чтобы нам в этом разобраться, нужно начать с базы- понять само определение мотивации и что за ним стоит.

С. Л. Рубинштейн считал, что мотивация – это опосредованная процессом отражения субъективная детерминация поведения человека внешней средой. Через мотивацию человек включен в контекст действительности. Таким образом, поведение человека детерминируется мотивацией, являющейся опосредованным отражением объективного мира. Иными словами, в этом определении ясно указывается на активное, стимулирующее значение мотивации в ходе деятельности [1, 2]

Из этого определения абсолютно логично вытекает деление мотивации на два типа. Первый тип мотивации - мотивация экстринсивная (внешняя) - определяется комплексом мотивов под воздействием внешних условий. К внешнему типу мотивации мы можем отнести внешние материальные и психологические условия, например, такие как деньги, статус, признание. Сотрудник может начать работать с удвоенной силой, если, к примеру, внедрена мотивационная программа, если сотрудник знает, что чем больше он продаст- тем больше бонусов он получит. Это безусловно работает, но данный тип мотивации работает до тех пор, пока на сотрудника поступают внешние стимулы, которые постоянно нужно подкреплять. Немного другая ситуация обстоит с другим видом мотивации - мотивация интринсивная (внутренняя) - определяется личным мировоззрением сотрудника, само содержание деятельности побуждает человека заниматься этим. Он выполняет свою работу не из-за денег, а потому, что ему действительно нравится сама деятельность, он получает удовлетворение, это может быть сравнимо с хобби или увлечением.

Если мы рассмотрим понятие мотивации более глобально, то мы сможем выделить два основных направления в изучении данной темы - содержательные теории мотивации (к ним относятся: пирамида потребностей Маслоу, теория МакКлелланда, теория Герцберга) и процессуальные теории мотивации (такие, как, теория ожидания, теория справедливости и т.д.).

Содержательные теории мотивации делают акцент на изучении потребностей человека. Представители данной теории считают, что именно потребности лежат в основе мотивации. Одна из известных теорий мотивации - Теория иерархии потребностей Маслоу – заключается в том, что удовлетворение потребностей человека происходит в определённом порядке: сначала потребности низших уровней, потом более высших; снизу вверх. Только удовлетворив потребности 1-ого уровня, человек может перейти ко 2-му и т.д. В пирамиде Маслоу пять укрупненных уровней: 1. Физиологические потребности (сон, воздух, голод, жажда); 2. Потребности в безопасности (защищенность, стабильность); 3. Социальные потребности (общение, дружба, любовь); 4. Престижные потребности (карьера, успех, авторитет); 5. Духовные потребности (знания, искусство, самореализация). Основываясь на данной теории руководитель должен понимать, что можно ожидать от сотрудника эффективной работы только в том случае, если работодатель предоставляет соответствующие нормам условия труда (возможность сотруднику удовлетворить первые три уровня потребностей) [3].

Ещё одна известная теория мотивации - теория потребностей Дэвида МакКлелланда. МакКлелланд делает упор на три потребности высших уровней: 1. Потребность в причастности; 2. Потребность во власти; 3. Потребность в успехе. В данной теории автор делает упор на высшие потребности человека. Потребность в причастности побуждает людей работать в коллективе, им важно быть частью команды, соучастником, необходимостью социума. Соответственно, если у сотрудника данный вид потребности, то ему нужно давать работу, с возможностью социального общения, командные проекты, в данных условиях он покажет себя эффективнее, нежели в индивидуальной работе, не требующей социальной активности. Потребность во власти мотивирует человека к карьерному росту, лидерству, желание человека руководить, быть главным. Сотрудникам с данным видом потребностей было бы хорошо давать проекты, где они могли бы создать свою проектную группу и руководить ей, конечно всё зависит от уровня знаний, умений и навыков сотрудника, возможно он уже дорос до уровня руководителя и может быть назначен на руководящую позицию. Потребность в успехе подразумевает

достигать целей, заставляет брать на себя ответственность при решении сложных задач, добиваться их успешного решения. Поэтому работникам с потребностью в успехе надо поручать такие задания, в которых сотрудник мог бы показать свои способности, которые нужно было бы решать, находить нужные решения. Конечно также важно видеть успехи и достижения сотрудника и поощрять их. Основываясь на данной теории руководитель может правильно распределить обязанности в своём коллективе, сделать задачи для своих подчинённых мотивирующими и соответственно более эффективным рабочий процесс [4].

Рассмотрим ещё одну содержательную теорию - теорию двух факторов Герцберга. Данная теория предполагает два фактора, влияющих на мотивацию сотрудника: Гигиенические факторы и факторы-мотиваторы.

Условия труда, взаимоотношения с коллегами, заработная плата, политика компании, льготы – всё это относится к гигиеническим факторам, то, что удерживает сотрудника на работе, то, что позволяет выполнять свою работу и желание остаться в данной компании. С другой стороны – желание добиться успеха, быть признанным, желание расти по карьерной лестнице – это относится к факторам – мотиваторам, это то, что побуждает сотрудника к работе. Неудовлетворённость гигиенических факторов приводит к неудовлетворённости работой в целом. Отсутствие же факторов-мотиваторов не сказывается на неудовлетворённости работой в целом, такой сотрудник может не иметь стремления, рвения в работе, но может работать в обычной, «среднем» режиме [5].

Процессуальные теории мотивации делают акцент на распределении усилий для достижения цели и выбора поведения. Рассмотрим основные процессуальные теории.

Теория ожиданий В. Врума подразумевает, что человек ожидает, что выбранное им поведение позволит ему удовлетворить потребность. То есть, человек оценивает вероятность того, что при его текущем поведении он достигнет чего-то в будущем. И это его мотивирует вести себя именно так. Врум, в своей теории ожиданий, выделяет три ключевых фактора влияющих на мотивацию: Ожидание того, что затраченные усилия приведут к желаемому результату (цели); Ожидание того, что достижение результата будет вознаграждено (то есть достижение результата – основной инструмент для получения вознаграждения); Ожидание того, что вознаграждение будет ценным. Врум выводит следующую формулу мотивации: «Ожидание, что усилия дадут результат» + «Ожидание, что за достигнутый результат будет вознаграждение» = «Мотивация». Т.е. человек ожидает, что его работа будет вознаграждена, и это вознаграждение будет для него ценным, в противном случае человек не будет мотивирован. Поэтому выполняя какую-то работу, сотруднику нужно чётко объяснить суть и возможные исходы, чтобы в дальнейшем он не испытывал завышенных ожиданий и избежал разочарований.

Рассмотрим ещё одну теорию - теория справедливости Адамса. Адамс утверждает, что люди субъективно определяют отношение между полученным вознаграждением и затраченными на его достижение усилиями, а также сравнивают его с соотношением других работников, выполняющих аналогичную работу. Если сравнение показывает дисбаланс и несправедливость, т.е. человек считает, что его коллега получил за такую же работу большее вознаграждение, то у него возникает психологическое напряжение. Люди могут восстановить баланс или чувство справедливости, либо изменив уровень затрачиваемых усилий, либо пытаясь изменить уровень получаемого вознаграждения. Таким образом, те сотрудники, которые считают, что им не доплачивают по сравнению с другими, могут либо начать работать менее интенсивно, либо стремиться повысить вознаграждение. Те же сотрудники, которые считают, что им переплачивают, будут стремиться поддерживать интенсивность труда на прежнем уровне. Поэтому руководителю нужно учитывать возможные недовольства и сразу давать разъяснение, если у сотрудников появляется чувство несправедливости по отношению к ним.

На основе двух предыдущих теорий была создана комплексная теория Портера-Лоулера, основанная на утверждении, что на мотивацию человека влияет целый ряд факторов: затраченные усилия, полученный результат, вознаграждение, его восприятие и степень удовлетворенности. Основной вывод, к которому приходят авторы – результативный труд ведет к удовлетворению работника, а не наоборот. Поэтому, если сотрудник работает продуктивно, добивается результатов, то руководство оценит это и сотрудник будет удовлетворён.

Теория «Х» и «Y» Д. МакГрегора - описывает типы и поведение руководителей организаций. В качестве поведенческой характеристики руководителя Д. МакГрегор выделил степень его контроля над подчиненными. Крайними полюсами этой характеристики являются авторитарное и демократичное руководство [6,7].

Предпосылки автократичного стиля поведения руководителя МакГрегор назвал теорией «Х». Согласно ей:

- Человек по своей природе ленив, не любит работать и всячески избегает этого.
- У человека отсутствует честолюбие, он избегает ответственности, предпочитая, чтобы им руководили.
- Эффективный труд достигается только за счет принуждения и угрозы наказания.

При данном стиле поведения руководитель склонен навязывать свои решения, скептически относится к предложениям подчинённых, скуп на похвалу, чаще применяет наказания, чем поощрения.

Демократичное руководство означает, что руководитель избегает навязывать свою волю подчиненным, включает их в процесс принятия решений и определение регламента работы. Предпосылки демократичного стиля поведения руководителя МакГрегор назвал теорией «Y». Согласно ей:

- Труд для человека – естественный процесс.
- В благоприятных условиях человек стремится к ответственности и самоконтролю.
- Он способен к творческим решениям, но реализует эти способности лишь частично.

Именно такие люди и такой стиль руководства наиболее приемлемы для достижения эффективной мотивации в рыночных условиях.

Проанализировав ведущие теории мотивации мы можем прийти к выводу, что для эффективной работы безусловно нужно помнить о психологических детерминантах человека. Нужно очень хорошо разбираться в своих подчинённых, понимать, у кого какой тип мотивации, и как лучше влиять на сотрудников. В таком случае будут в плюсах все - и руководитель, и подчинённые. Им будет интересно и комфортно работать, соответственно, будет расти и эффективность.

И помните, «Если правильно объяснить людям «зачем», то они всегда найдут способ «как»»
Джордан Белфорт.

Литературы

1. Вилюнас В.К. Психологические механизмы мотивации человека.- М.: Изд-во Моск. ун-та, 1990.
2. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии М.: Педагогика, 1973.
3. Маслоу Абрахам Харольд . Мотивация и личность. – СПб.: Питер, 2008.
4. Дэвид Макклелланд . Мотивация человека. - Питер, 2007
5. М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури. Основы менеджмента. М.: Дело, 1997
6. Дуглас МакГрегор Человеческая сторона предприятия. – М., 1960
7. URL: <http://itmydream.com/citati/man/dzhordan-belfort>. Дата обращения: 01.02.2018

Сайлинова Қ.Қ.

(Алматы қ., Азаматтық авиация академиясы)

ТҮЛҒАНЫҢ САЛАУАТТАНУ НЕГІЗДЕРІ

Салауаттану – тұтасымен алғанда жеке тұлғаның, қоғамның, табиғаттың денсаулығы туралы ғылым. Адам денсаулығы биологиялық, физикалық, психологиялық, әлеуметтік денсаулықтардың өзара байланысы мен өзара үйлесімді әрекеттерінен қалыптасады. Кез-келген өзара әсер әрекет етуші ретінде де, жауап беруші ретінде де анықталады.

Әлеумет себепші болған аурулар санының өсуіне, адамның әлеуметтік биологиялық мәні арасындағы қарама-қайшылықтардың шиеленісуіне байланысты – салауаттанудың пайда болуы заңдылық. Салауаттану ғылымы аурудың алғашқы алдын алу әдіснамасын, денсаулықты сақтау және нығайту амалдары мен әдістерін зерттейтін салауатты өмір салтын қалыптастырудың ғылыми негізі болып табылады.

Салауаттану ғылымы «қалай денсаулықты сақтаудың» ұстанымдары мен тетіктерін зерттейді. Салауаттану нысаны, біріншіден – дені сау адам, екіншіден – оны қоршағандардың барлығы және денсаулыққа әсер етуші факторлар, үшіншіден – аурудың пайда болу себептері, организмнің дені сау күйге оралу тетігі, қорғануға бейімделу тетіктері, төртіншіден – сақтандыру және сауықтыру шаралары болып табылады.

Салауаттанудың зерттеу пәні – адам. Зерттеуге организмнің анатомиялық, физиологиялық негіздері, бейімделу тетіктері, қорғану тосқауылдары, организмнің сыртқы ортаға бейімделуі туралы білімдері енеді. Салауаттану адамның термодинамикалық, денелік, химиялық, антропологиялық, экологиялық құбылыстарын қамтиды. Адам қоғамның қарапайым мүшесі, этикалық және эстетикалық

ұстанымдарын жеткізуші жеке тұлға ретінде қарастырылады. Тек осындай кешенді тәсіл оның негізгі қасиеті – денсаулығын сипаттауға мүмкіндік береді [1,Б.14].

Тіршілік дегеніміз тек адамның ғана емес, кез келген тірі организмнің қоршаған ортамен өзара әрекеттесуі болғандықтан, салауаттану тіршілік етуге қажетті ортаның әсерін барлық қажеттіліктерін оқып-үйрену міндетін қояды.

Салауаттанудың негізгі мақсаты – әрбір жеке адамның және тұтастай қоғамның денсаулығын қамтамасыз ету. Салауатты өмір салтын қалыптастырудың негізгі мақсаты -балалар мен жастарда жас ерекшеліктеріне, құндылық бағдарларына, салауатты өмір салтының ұғымдарын, дағдыларын қалыптастыру.

Бұдан мынандай міндеттер туындайды:

— салауатты өмір салтының әдістерін үйрету;

— өз денсаулығына қоғамдық игілік, қоғамның рухани құндылығы ретінде жауапкершілікпен қарауға тәрбиелеу;

— негізгі гигиеналық дағдыларға үйрету;

— осы заманғы ауру түрлерімен және оларды алдын алу шараларымен таныстыру.

Үлкен медициналық энциклопедияда денсаулық организм мен жүйенің атқаратын қызметін сыртқы орта теңдестіріп, ешқандай ауырсыну өзгерістері байқалмайтын адам күйі ретінде сипатталады. Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының анықтамасы бойынша «Денсаулық дегеніміз – бұл аурудың немесе дене кем тарлығының жай ғана жоқ болуы емес, денелік, психикалық және әлеуметтік тұрғыдан ойдағыдай толық күйі» [2,Б.6].

Академик Н.М.Амосов адам денсаулығы мүшелердің атқаратын қызмет сапасы толық сақталған кезде олардың барынша көп өнім беретінін бағалауға болатын мөлшермен анықталады деп жорамалдайды .

И.И. Брехман денсаулықты «сезімталдық, ауызша айту және құрылымдық үш бірегей ағымдардың мөлшерлік және сапалық көрсеткіштерінің әртүрлі өзгерістері жағдайында адамның жасына сәйкес тұрақтылықты сақтау қабілеті» ретінде анықтайды. Сібірлік ғылыми мектебі ұсынған денсаулық анықтамасы – бұл «денсаулық дегеніміз – физиологиялық қасиеттерді сақтап, дамыту процесі, психологиялық әлеуметтік әлуаттер, қолайлы еңбекке жарамдылық және әлеуметтік белсенділік кезінде салауатты өмірдің барынша ұзаққа созылу процесі».

Келтірілген денсаулық анықтамалары негізінен алғанда денсаулық ұғымын бірдей қамтып көрсетеді, яғни организмнің сыртқы орта (табиғи және әлеуметтік) жағдайлары мен ішкі факторларға (тұқымқуалаушылық, жыныс, жас) бейімделу сапасын айқындайды. Денсаулықтың мынадай: физиологиялық, сезім әрекетіне берілгіштік, зияттылық, әлеуметтік, тұлғалық негізгі түрлері бар. Ал рухани түрі осыларды бірегей тұтастыққа -денсаулыққа біріктіреді.

Денсаулықтың физиологиялық түрі организмдегі физиологиялық процестерді, олардың өзара әрекеттесуін, организмнің қоршаған орта әсеріне қайтаратын жауабына бейімделу реакцияларын қамтамасыз ететін морфологиялық және функционалдық өзгерістерді зерттейді.

Зияттылық түр дегеніміз – денсаулық туралы білімнің ақпараттық көзі.

Сезім әрекетіне берілгіштік түр – жағдайға байланысты өз сезімін бағалай білуді түсініп, сол калпында айшықтай айта алу. Жағымсыз эмоцияға ұстамдылық жасап, жағымды эмоцияны ұстану.

Әлеуметтік түр – тұлғаны әлеуметтендіру, өзін қоғамға қажетті мүше екенін аңғару, белсенді өмір сүру.

Тұлғалық түр – өзін тұлға ретінде түсіну, тұлға ретінде анықтау. Өзін іс жүзінде көрсету.

Рухани түр – адам жеке басының біртұтастығын қамтамасыз ететін қоғамның рухани құндылығын көрсетеді[3,Б.78].

Қазіргі уақытта денсаулық бірнеше түрлерге және құрамдас бөліктерге бөлінеді:

1. Биологиялық саулық – бұл адам мүшелері мен организм жүйесінің ағымдағы күйі. Мұның негізі онтогенездік дамудың әр түрлі кезеңдерінде басымдық көрсететін, базалық қажеттіліктерге негізделген жеке дамудың биологиялық бағдарламасынан құралады.

2. Физикалық саулық – организм мен мүшелерінің өсуі мен дамуының деңгейі. Мұның негізі бейімделу реакцияларын қамтамасыз ететін морфологиялық және функциялық сақтамалардан құралады.

3. Психологиялық саулық – адамның психикалық өріс күйі.

Денсаулыққа адамның руханилылығы себепші болады, яғни ол адамзаттың байлығы - мейірімділік, намыс, абырой, махаббат, сүйіспеншілік және әдемілікке негізделеді.

Денсаулықтың негізгі өлшемдері мыналар:

• тән және дене күйі үшін – мен істей аламын;

- психикалық күй үшін – мен тілеймін;
- адамгершіліктік күйге – мен істеуге тиістімін.

Денсаулық белгілері мыналар:

- зақым келтіретін факторлар әрекетіне өзіне тән (иммунды) және өзіне тән емес тұрақтылық;
- өсу мен даму көрсеткіштері;
- организмнің функционалдық күйі және сақтамалық мүмкіндігі;
- қандай болса да аурудың немесе даму кемістігінің болу деңгейі;
- имандылық-еріктілік және құндылық-уәждік мақсат деңгейі.

Өмір салты мен денсаулық арасындағы өзара байланыс салауатты өмір салты ұғымында толығырақ айтылады[4,Б.56].

Осы заманғы ғылым мен әдістемеден салауатты өмір салты – бұл адамның еңбек әрекетімен, тұрмысымен, материалдық және рухани қажеттіліктерді қанағаттандыру түрімен, жеке тұлға және қоғамдық мінез-құлық ережелерімен сипатталатын тіршілік әрекетінің белгілі типі туралы түсініктерді біріктіретін биоәлеуметтік санат. Жеке тұлғаның өмір салты алуан түрлі, бірақ негізінен үш нышанға негізделеді:

- өмір сүру деңгейі;
- өмір сүру сапасы;
- өмір сүрудің өзіндік жолы.

Салауатты өмір салты қалыптастырудың негізіне биологиялық та, әлеуметтік те ұстанымдар орныққан. Биологиялық құбылыстар биологиялық ырғаққа тән болып келеді.

Биологиялық ырғақ тербелмелі құбылыс. Ол биологиялық құбылыстарды немесе биологиялық жүйенің жағдайын шамамен бірдей уақыт аралығында жаңғыртуға түсіреді. Жаңғырту нәтижесінде пайда болған жаңа циклдан бұрынғы циклді қайталамайды. Жаңа циклдің құрамы бұрынғыдан басқаша болады.

Биологиялық ырғақтың негізгі құрамының бірі кезең. Кезеңді ырғақ нәтижесінде уақиға қайта жаңғыртылады. Кезеңді ырғақтың биологиялық тербелмелігі негізінде биологиялық ырғақты бес топқа жіктейді: 1) жоғары жиілікті – бірнеше секундтан 30 минутқа дейін; 2) орташа жиілікті 30 минуттан 28/сағатқа дейін, бұған циркадты – тәулік маңы ырғақ (20-28 сағат) жатады; 3) мезоритмдер – 28 сағаттан 6 күнге дейін және циркацептальді (шамамен 7 күн) ырғақ; 4) макроритмдер – 20 күннен 1 жылға дейін; 5) мегаритмдер – он жыл және көптеген онжылдықтар бойы ырғақтылықтар.

Циркадты ырғақ 24 сағатқа созылады, ол тұрақты жағдайға сәйкес болады және ерікті түрде өтеді. Бұл ырғақ туа біткен, ішкі ырғақ, яғни организмнің өзіне тән қасиет.

Негізінен, 4 биологиялық ырғақ белгілі-циркадты (тәуліктік), циркатильді (толысу), циркалунарлы (айлық) және циркануальді (маусымдық, жылдық). Адамның физиологиялық құбылыстары тәуліктік ырғақтың әр сағатында өзгеріске түсіп, сыртқы орта жағдайларының өзгеруіне организмді бейімдеп отырады. Сондықтан мысалы таңғы 7-дегі көрсеткіш одан кейінгі сағаттағы (8-дегі) көрсеткіштерді қайталамайды, ол одан ерекше болады. Сол сияқты 24 сағаттық көрсеткіштер өзгергіштікті сипаттайды. Бұл адамның еңбек қабілетіне, еңбектің өнімділігіне үлкен әсерін тигізеді. Ой еңбегінің өнімділігі күннің алғашқы жартысында (сағат 11 кезінде) жоғары болады, ал кешке қарай төмендей бастайды. Бірақ бұл адамда әр түрлі болуы мүмкін. Кейбір адамдар түнде ой еңбегімен өнімді жұмыс жасай алады. Бұл тамақтың құрамына, ұйқының жайлылығына, қоршаған ортаға, адамның әдеттенуіне тікелей байланысты [5,Б.158].

Өмір сүру деңгейі – бұл адамның материалдық, рухани және мәдени мұқтаждықтарын қанағаттандыру деңгейін көрсететін әлеуметтік-экономикалық санат.

Өмір сүру сапасы – адам қажеттіліктерін қанағаттандыратын жайлылық дәрежесі. Бұл көбінесе әлеуметтік санатқа жатады.

Өмір сүрудің өзіндік жолы адам тіршілігінің мінез-құлықтық ерекшеліктерін сипаттайтын әлеуметтік-психологиялық нышан. Бұл – жеке тұлғаның психологиясы және психофизиологиясына негізделетін белгілі қалып.

Адам денсаулығы, ең алдымен, өмір сүрудің өзіндік жолына тәуелді. Ол тарихи, ұлттық дәстүрлермен және жеке бас бейімділігімен анықталады.

Этнокомпонент салауатты өмір салтында балалардың ақыл-ойын, сезімін және әрекетін қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Салауатты өмір салты адамның денсаулығы үшін қолайлы жағдайларда кәсіптік, қоғамдық және тұрмыстық қызметтерін орындауға себепші болатындардың барлығын біріктіреді. Салауатты өмір салты жеке тұлғаның және қоғамдық денсаулықтың қалыптасуы, сақталуы және нығаюындағы жеке тұлғаның іс-әрекеттеріне бағыт береді.

Әдебиеттер

1. Сәтбаева Х.К., Нилдібаева Ж.Б «Валеология» Алматы, 1999, №5-14б.
2. Тель Л.З., Даленов Е.Д. «Валеология» I,II том Астана 2002, 6-13б.
3. Апанасенко Г.Л. Медицинская валеология. М., 2000.
4. Брехман И.И. Валеология – наука о здоровье. М., ФиС., 1990, 207с
5. Билич Г.Л., Назарова Л.В. Основы валеологии. –Санкт-Петербург, 1997, 467с.

*Хушкельдиева С., Курмангалиева А.
(г.Алматы, Колледж Қайнар, преподаватель)*

ОБЩЕНИЕ КАК СПЕЦИФИЧЕСКОЕ МЕЖЛИЧНОСТНОЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ЧЛЕНОВ ОБЩЕСТВА

Двадцать первый век называют "веком переговоров". Действительно, более интенсивного, насыщенного международным общением века, еще не знала история человечества. На фоне продолжающих свое существование национальных традиций происходит дальнейшая демократизация и формирование единой системы норм и правил. Этому способствует как современная расстановка сил на международной арене, так и разного рода "обмены" в области культуры и области техники и науки.

Проблема межнационального общения всегда была и будет актуальной, ею всегда интересовались ученые многих стран. Вопрос межнационального общения является сложным и многогранным [1]. В обществоведческой науке рассматриваются различные аспекты этой проблемы: социально-психологический, социально-политический, социологический, лингвистический и другие.

В обществоведческой литературе понятия "культура межнационального общения", "межкультурная коммуникация" в основном стали употребляться с начала 80-х годов XX века. Так, например, проблема общения в этнической сфере и попытка определения критериев культуры межнационального общения, а также типология межнационального общения в условиях различных социально-политических систем находит отражение в работах Авксентьева А.В., Бурмистровой Т.Ю., Гасанова Н.Н., Дробижевой Л.М. Так, Дробижева Л.М. анализирует роль социально-психологических аспектов межнационального общения, рассматривая при этом структуру общения в целом. А в работах Бурмистровой Т.Ю. и Дмитриева О.А. выявляется сущность и сам процесс формирования и функционирования культуры межнационального общения в различных сферах общественной жизни.

В исследовании проблемы межнационального общения важное место занимают этнологические теории Арутюнова С.А., Баграмова Э.А., Бромлея Ю.В., Гумилева Л.Н. и многих других, которые позволяют глубже осмыслить сущность межэтнических отношений и выявить особенности данного процесса.

Термин "коммуникация" появился в научной литературе в начале 20-х годов XX века в связи с необходимостью изучения процессов межличностного общения, взаимного понимания человека человеком, эффективности жизнедеятельности, достижения успеха, а также в связи с развитием средств массовой информации, их воздействием на сознание индивида и массовое сознание, необходимостью изучения механизмов манипулирования личностью, массами, управления обществом, его культурой. Действительно, культура формирует личность членов общества, а ей культуре, обучаются, (ведь ее невозможно приобрести биологическим путем) посредством прямого и косвенного общения.

Общение – специфическое межличностное взаимодействие людей как членов общества, представителей определенных социальных групп, культур. Общение – важная составная часть социального бытия человека как общественного существа, источник его жизнедеятельности, условие формирования как общества, так и личности. Человек не может существовать вне общения с другими людьми. Потребность в общении является одной из базовых потребностей общественного индивида. В условиях общения осуществляется коммуникативный процесс, происходит взаимодействие, взаимовлияние индивидов, возникает взаимопонимание.

Общение – важный фактор социальной детерминации поведения индивида. В его процессе человек всегда стремится определенным образом воздействовать на своего партнера, и сам подвергается воздействию со стороны последнего.

Эффективность социальной коммуникации во многом зависит от понимания. Обычно результативная сторона понимания выражается в двух аспектах: явление включается в смысловую структуру личности, и понятое соответствует целям коммуникации. Коммуникация не может рассматриваться просто как передача знаний, а всегда как взаимодействие сторон, преследуя

определенные, часто различные цели. Понимание носит диалогический характер. “Умному намека достаточно”, - гласит народная мудрость. Но намека достаточно тому, кто уже обладает знанием смыслового целого. Понимание зависит от особенностей воспринимающего субъекта его целей, ориентации, контекста осмысления.

В процессе межличностного общения представителей различных культур происходит обогащение национального самосознания. Из более развитых обществ в менее развитые проникают элементы культуры, которые могут содействовать сокращению исторического пути народов, в процессе культурных контактов. Однако не всегда культурные контакты бывают положительными.

Межкультурная коммуникация – это процесс общения и обмена информацией между различными культурами и представителями данных культур с целью постижения глобализационных процессов в мире, понимание и принятие иных культурных ценностей и адекватного положения в иной культуре.

Поскольку мы живем в эпоху глобализации процессов, можно ожидать наступления эры интегрированной культуры. Но чтобы в нашем сложном мире оставаться самим собой, культурные различия нужно воспринимать как данное и пытаться освоиться в “чужой” культуре, не теряя своей собственной [2].

Подлинная культура межнационального общения, взаимодействия и сотрудничества народов может возникнуть только на основе раскрытия духовно-нравственного потенциала каждой нации, обмена опытом социального и культурного творчества, на основе реализации идеалов свободы, справедливости и равенства. И именно образование призвано обеспечить сочетание интернационального и национального воспитания у студентов.

В условиях интенсивных миграций и взаимодействия культур, современная система образования призвана создавать условия для формирования человека, способного к активной жизнедеятельности в многонациональной поликультурной среде. Высокая ставка на традиционную культуру воспитания в этом плане, существующая в современном мире, естественна и закономерна [3]. Национальная традиция воспитания практически остается главным условием возрождения любых национальных традиций и национального возрождения в целом.

Что нужно делать для того, чтобы принципы мирного сосуществования, ненасилия, терпимости к людям другой национальности, уважения к иным традициям укоренились в сознании каждого человека? Понимание себя, окружающих, социальной действительности в целом и своего места в этом мире не возможно без парадигмы диалога. А диалог как философская категория включает в себя умение не только излагать свою точку зрения, но и слушать другую. Очевидно также, что «всякое объединение противопоставляет, всякое противопоставление объединяет». Ведь союз на основе общности какого-либо признака базируется на позиции его исключительности, противопоставление же, напротив, ведет к взаимодействию, к осознанию ценности любой уникальности. Этот факт позволяет нам утверждать, что способность видеть в другом себе подобного, в иной культуре - ее сущность, рациональное зерно, является конструктивной основой бесконфликтного существования. Введение диалога в семантическое пространство толерантности, расширение наших представлений о воспринимаемом мире, будь то отдельная личность или группа людей, можно считать первоосновой продуктивного межкультурного взаимодействия.

Вы человек коммуникабельный или замкнутый? Что Вам порой мешает наладить контакт с другим человеком? Всегда ли Вам понятно его поведение? А если он приехал из другой страны? Если он воспитан по-иному, в других традициях? Различия между культурными особенностями жителей разных уголков мира - что значит это обстоятельство в жизни человечества? А если бы все люди стали придерживаться одних и тех же обычаев, норм поведения? Вам этого хочется?

Человечество многолико и разнообразно. В поликультурном Казахстане с раннего детства люди постепенно на практике открывают для себя сходства и различия с другими. Их многое объединяет. Живя вместе, представители разных народов все больше становятся похожими между собой. Взаимопроникновение традиций и образа жизни неизбежно на протяжении истории, мы сегодня не такие, какими были наши предки, отличия заметны даже при сопоставлении двух живущих вместе поколений.

Исторический и технический прогресс сделали нашу планету как бы меньше. Смешение народов, культур, языков достигли невиданного размаха. Обмен товарами и ресурсами, путешествия и миграции, всемирная паутина и телевидение, книги, кино, театр способствуют все более глубокому культурному взаимообогащению людей. Часто приходится слышать, что процесс универсальной глобализации ведет к нивелировке этнических традиций, что они уже практически исчезли из жизни, их место лишь на карнавалах и в инсценировках.

Итак, понимание роли культурного многообразия человечества, бережное отношение к традициям своего народа, умение уважать и по достоинству ценить чужую культуру, обычаи и жизненные устои своих ближних и дальних соседей предполагают определенный уровень этнологической грамотности населения. Поэтому усилия мирового сообщества, направленные на организацию сотрудничества и взаимопонимания, малоэффективны без передачи новым поколениям социального опыта их предшественников. Ведущая роль в сохранении и развитии положительных знаний, накапливаемых по крупицам и передаваемых от отцов к детям, безусловно, принадлежит институтам образования, которые вносят целенаправленный вклад в процесс социализации человека, предоставляют ему знания и умения для активного участия в жизни общества.

Литература

1. Гасанов Н.Н. О культуре межнационального общения //Социально-политический журнал. 1997. № 3. С. 233; Он же. Особенности формирования культуры межнационального общения в многонациональном регионе //Педагогика. 1994. № 5. С. 12.
2. Гумилов Л. «Как возникают и исчезают народы?». Л.,1984.
3. Нойман Р. Особенности межличностного восприятия в международных трудовых коллективах: Автореф. канд. психол. н. – М. 1985. С. 23.

Швачунов Е. М.

(г. Алматы, Казахский национальный университет имени им. аль-Фараби)

ПРОБЛЕМА ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ АДАПТАЦИИ НОВОГО СОТРУДНИКА НА ГОРНОДОБЫВАЮЩЕМ ПРЕДПРИЯТИИ

Психологическая адаптация персонала как вхождение в организацию - это сложный и многоуровневый процесс, включенный в систему управления человеческими ресурсами и имеющий специфические особенности и закономерности. Если новый сотрудник в этот период не ощущает внимания и поддержки со стороны организации, то у него могут появиться сомнения в правильности своего выбора, а это уже может повлечь за собой сбой в рабочем процессе, причины которых могут скрываться в психологическом состоянии, отсутствии чувства комфортности, уверенности, дальнейшей мотивации.

По статистике 90% сотрудников, уволившихся в течение первого года работы, приняли это решение уже в первый день своего пребывания в новой организации. Чтобы снять большинство проблем адаптации, возникающих у нового сотрудника, необходимы специальные процедуры его введения в организацию (подразделение и должность). По данным исследований, проводимых западными компаниями, качественная программа адаптации способна уменьшить текучесть кадров на 10–20% в год [1].

В настоящее время в условиях нестабильной экономической ситуации и быстроразвивающихся новых технологий в любой организации самым важным ресурсом является персонал. Поэтому в современных условиях реализация программ по психологической адаптации персонала является стратегически важной.

Актуальность исследования данной проблемы обуславливается тем, что появление на предприятии новых сотрудников замедляет темпы деятельности организации, т.к. это могут быть люди разных возрастов, специальности, социального статуса, они могут иметь различные цели и ценности, личную мотивацию, зачастую не совпадающую с правилами, стратегией и видением руководства предприятия. Специалист должен понимать свою роль в структуре, усвоить социально-культурные ценности, влиться в коллектив. В зарубежной литературе исследователи этот процесс рассматривают как одну из стадий организационной социализации, а для отечественных ученых более характерно использовать в этом случае термин «Адаптация персонала» [2].

К сожалению, важность мероприятий по адаптации работников в нашей стране недостаточно серьезно воспринималась кадровыми службами на протяжении долгого периода. До сих пор многие государственные предприятия и коммерческие организации не имеют даже базовых программ адаптации. В то же время, имеется большой зарубежный опыт использования адаптационных техник, который только в последнее время стали перенимать отечественные кадровики. На постсоветском пространстве исследования в области организационной адаптации появились совсем недавно, в начале двухтысячных годов и представлены в трудах Т.Ю. Базарова, 2003; Н.В. Володиной, 2009; Т.С. Кабаченко, 2003; А.Я. Кибанова, 2007; М.О. Латуха, 2003; Е.А. Луцко, 2008; Н.Г. Панферовой,

2004; В.А. Спивака, 2000 и др. [3,4,5,6]. В трудах вышеперечисленных исследователей по адаптации персонала представлены различные алгоритмы их реализации как для вновь принятых сотрудников, так и для тех, кто изменил свой статус внутри предприятия. В соответствии с этим, большинство российских авторов особо выделяют первичную адаптацию персонала, которая начинается для новичков после оформления на работу и заканчивается, как правило, по истечении испытательного срока. Рассматривая зарубежный опыт управления персоналом, следует отметить, что в таких странах как США и Япония адаптации уделяется большое внимание [7]. Особое внимание в социальной и профессиональной адаптации в японских фирмах отводится программам воспитания корпоративной культуры организации, ее имиджу, воспитанию гордости за свою компанию. Это так называемый «корпоративный дух» фирмы или компании. Он воспитывается через систему приобщения работника к делам фирмы, к ее атмосфере, задачам и миссии.

В Японии во время адаптации большинство новых рабочих и служащих несколько месяцев проходят подготовку по специально разработанной фирмой программе. Обучение построено таким образом, чтобы развивать мощный корпоративный дух уже на этапе специального обучения и участвовать в обсуждении проблем и задач подразделения.

Американские компании делают акцент в процессе адаптации на профессиональную составляющую, индивидуализм и большое внимание уделяют обучению сотрудников. В США существует множество различных методик обучения, которые постоянно корректируются, дорабатываются [8]. В Республике Казахстан, к сожалению, данный вопрос изучен крайне слабо, об этом свидетельствует почти полное отсутствие соответствующей учебной литературы, а научные статьи и исследования в этой области встречаются крайне редко.

Цель нашей работы - подчеркнуть актуальность проблемы, с которой сталкиваются все горнодобывающие предприятия страны. Добыча на таких производственных площадках осуществляется, как правило, на закрытых участках, удаленных от городских и сельских местностей, при отсутствии дорог, качественной связи, Интернета. Кроме того, режимность таких объектов очень сильно влияет на психологическое состояние персонала, на его адаптацию у новых сотрудников. Для предприятий такого рода особенно важно на основе уже имеющегося опыта разработать новые методики по психологической адаптации новых сотрудников. Важно отметить, что исследование проблемы адаптации на горнодобывающем предприятии может существенно увеличить эффективность его работы, отрасли в целом, что важно в контексте проблемы стабилизации экономического состояния страны [9].

Литература

1. http://www.emd.ru/press/publish/st11_07.php - (5.02.2018)
2. Аширов, Д.А. Управление персоналом: учебное пособие: по спец. «Управление персоналом» Текст. -М.: Проспект, 2005. -432 с.
3. Базаров Т.Ю. Управление персоналом: учебное пособие для студентов образоват. учреждений сред. проф. образования.- М.: АCADEMIA, 2003. - 218 с.
4. Кабаченко Т.С. Психология в управлении человеческими ресурсами: Учеб. пособие для студентов и преподавателей вузов. -СПб.: Питер, 2003. - 400 с.
5. Латуха М.О. Управление адаптацией персонала как фактор конкурентоспособности организации. Дис. ... канд. экон. – СПбГУ, СПб., 2003. - 196 с.
6. Луцко Е.А. К вопросу об определении критериев и факторов эффективности адаптации.// Вестник Санкт-Петербургского Университета, 2008.- Сер. 12. -Вып. 1. - С. 205-209.
7. Базаров Т.Ю. Управление персоналом. Практикум: Учебное пособие для студентов вузов.- М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2012. - 239 с.
8. <https://novainfo.ru/article/?nid=8928> - (5.02.2018)
9. Швачунов Е. М. Системный подход к психологической адаптации нового сотрудника на предприятии (На примере (АО «АК Алтыналмас»)) // Фараби Элемі, Алматы, 2017. – с.139.

МАЗМҰНЫ

1 секция. Т.Тәжібаев идеялары және «РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ» ұлтты рухани жандандыру бағдарламасы идеяларының контекстіндегі қазіргі таңдағы психологиялық-педагогикалық ой

Акажанова А.Т. ШОҚАН ШЫҢҒЫСУЛЫ УӘЛИХАНОВТЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ЭТНОПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ҒЫЛЫМИ ОЙ-ПІКІРЛЕРІ ЖӘНЕ ЗЕРТТЕУЛЕРІ	3
Байманова Л.С., Фахруденова И.Б. АҚМОЛА ОБЛЫСЫНДАҒЫ ҰЛТТЫҢ «РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ» БАҒДАРЛАМАСЫН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ МАҚСАТЫНДА ЖАСАЛҒАН ЖҰМЫСТАР ТУРАЛЫ	5
Киршибаева Б.А., Абильдаева К.Ж. «МӘНГІЛІК ЕЛ» ЖАЛПЫҰЛТТЫҚ ИДЕЯСЫНЫҢ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫ НЕГІЗІНДЕ СТУДЕНТТЕРДІ РУХАНИ-АДАМГЕРШІЛІККЕ ТӘРБИЕЛЕУ ЖОЛДАРЫ	8
Курманбекова А.С., Молдакасов Р.Б., Сураншиева А.С. МЫСЛИ О СОЦИАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЯХ В ТРУДАХ КАЗАХСКИХ ПРОСВЕТИТЕЛЕЙ	10
Логонова Н.А. ПЕТЕРБУРГСКАЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ШКОЛА КАК ПРЕДМЕТ ИЗУЧЕНИЯ	14
Масимгазиева А.Д., Сейітнұр Ж.С. CONTRIBUTION OF S.M ZHKUROV IN THE DOMESTIC PSYCHOLOGY, ESPECIALLY JOINT - DIALOGIC COGNITIVE ACTIVITY	15
2 секция. Психологиялық және педагогикалық білім берудің өзекті сұрақтары	
Абылова Г.К., Рахатқызы С., Нукунова Г.А. БАСТАУЫШ МЕКТЕПТЕ ОҚЫТУДА ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯНЫ ҚОЛДАНУ	17
Аймаганбетова О.Х., Сагнаева Т.Ж., Файзуллина А.К., Баймолдина Л.О. ИЗ ОПЫТА СОЗДАНИЯ СОВРЕМЕННОЙ МОДЕЛИ ПРОФЕССИОНАЛИЗМА ПРЕПОДАВАТЕЛЯ ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ	19
Аймухамбетов Т.Т. МЕТОДЫ ПРЕПОДАВАНИЯ РЕЛИГИОВЕДЕНИЯ В КАЧЕСТВЕ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ДИСЦИПЛИНЫ: НА ОСНОВЕ ОПЫТА В ВУЗУ ИМЕНИ Л.Н. ГУМИЛЕВА	23
Актанбардиев А.Н. ӘЛЕУМЕТТІК ПЕДАГОГТЫҢ ТОЛЫҚ ЕМЕС ОТБАСЫНДАҒЫ ОҚУШЫЛАРМЕН ЖҰМЫСЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	25
Андреева Е.Н., Айтуарова А.М., Фазылбеков И.Ш., Болат Г.Б. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ПРОСВЕЩЕНИЕ ПЕДАГОГОВ ДОШКОЛЬНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ	28
Апсат С.С., Қуаныш Л.С. АУТОДЕСТРУКТИВТІ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚТЫҢ ЖЕТКІНШЕКТЕРДЕ КӨРІНУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	30
Асылбекова Д.Ж., Мұхаметқалиева А.С. ЖОҒАРЫ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНА КӘСІБИ БАҒДАР БЕРУДІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ	33
Бердібаева С.Қ., Байжұманова Б.Ш. Бәйімбетова Р.Б., Беркімбаев Р.М. ШЕТ ЕЛДЕ ПСИХОЛОГИЯНЫ ДАМУДЫҢ ӨЗІНДІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	36
Бердібаева С.Қ., Беркімбаев Р.М., Тұрысбек Қ.Б., Мэлс А.А. СТУДЕНТТЕРДІҢ ӘЛЕУМЕТТІК ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ АДАПТАЦИЯСЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	39
Болтаева А.М. ЖОҒАРЫ КӘСІБИ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ОҚЫТУШЫ ТҮЛҒАСЫНЫҢ РОЛІ МЕН КӘСІБИ МАҢЫЗДЫ САПАЛАРЫ	41
Далдирбаев М. АНАЛИЗ РЕЗУЛЬТАТОВ ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ИССЛЕДОВАНИЯ СОЦИАЛЬНО- ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ ПОЛИТИЧЕСКОГО МИРОВОЗРЕНИЯ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ	44
Жақыпбек А.М. ҒАЛАМТОРДЫҢ ЖАСТАР ПСИХОЛОГИЯСЫНА ӘСЕРІНІҢ СЕБЕПТЕРІН АНЫҚТАУ ЖӘНЕ ОНЫ ШЕШУДІҢ КЕЙБІР ЖОЛДАРЫ	47
Zhumayeva G.A., Orazgaliyeva B.O. ACTUAL PROBLEMS OF MODERN PEDAGOGICS	50

Жұбаназарова Н.С., Канбаева А. МЕКТЕП - ИНТЕРНАТТАҒЫ ЖАСӨСПІМДЕРДІҢ ТҮЛҒАЛЫҚ МАЗАСЫЗДАНУ МӘСЕЛЕСІ	51
Жұмаш Ш.Е., Байтуғанова М.А. БІЛІМНІҢ САЛТАНАТ ҚҰРУЫ	53
Исаханова А.А. «ЭКОКАРТА» - ТЕХНОЛОГИЯ ПОВЫШЕНИЯ АКТИВНОСТИ СТУДЕНТА В ЛИЧНОСТНОМ РАЗВИТИИ И ОБУЧЕНИИ	55
Кабиден К.Е. СЕМЕЙНЫЕ ТРУДНОСТИ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ И ИХ АКТУАЛЬНЫЕ ТИПИЧНЫЕ ПРОЯВЛЕНИЯ	57
Кадуков Э.В., Пивцова А.А. ПРОБЛЕМЫ В ПРЕПОДОВАНИИ ПСИХОЛОГИИ СТУДЕНТАМ МЕДИЦИНСКИХ УЧРЕЖДЕНИЙ	60
Камысбаева А.К., Умарова С.А. ЭМОЦИОНАЛЬНЫЕ СОСТОЯНИЯ ПЕДАГОГОВ В ОБЩЕНИИ СО СТУДЕНТАМИ	62
Карманова М.Н. АДДИКТИВНОЕ ПОВЕДЕНИЕ ПОДРОСТКОВ (ПО МАТЕРИАЛАМ ЛИТЕРАТУРНОГО ОБЗОРА)	64
Кенжебаева С., Ахтаева Н.С. ВЛИЯНИЕ СТИЛИ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБЩЕНИЯ НА ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ ЗДОРОВЬЕ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ	66
Мадалиева З.Б., Сарбасова Г.Ж. ЭМОЦИОНАЛДЫ ИКЕМДІЛІК ЖӘНЕ ОНЫ БОЛАШАҚ ПСИХОЛОГТАРДА ДАМУ	70
Мадалиева З.Б., Глебалдина Ә.Е. К ВОПРОСУ ИЗУЧЕНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕФОРМАЦИИ УЧИТЕЛЕЙ	73
Масатова Н.Б., Аксериков Г.Е. СТУДЕНТ ЖАСТАРДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ДЕНСАУЛЫҒЫН САҚТАУДЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ	75
Махашова П.М., Әбдеш Н.Б. СТУДЕНТТЕРДІҢ КРЕАТИВТІ ОЙЛАУ ҚАБІЛЕТІН ДАМУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	77
Меңлібекова Г.Ж. АНДРОГОГИКАЛЫҚ БІЛІМДІ ДАМУДЫҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ	80
Мойлауова Ж.А. ОҚУШЫЛАРДЫҢ ӨЗІНДІК ЖҰМЫС ЖАСАУ ДАҒДЫСЫН ҚАЛЫПАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ	82
Нақып Ш.Б., Төленді Ш.Ж. ЖЕТКІНШЕКТЕРДЕГІ ДЕВИАНТТЫҚ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	84
Нурлыбекова А.Б., Жолдасова М.К., Ахметова А.А. МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ БІЛІМ БЕРУ ҰЙЫМЫН ИННОВАЦИЯЛЫҚ МЕНЕДЖМЕНТ НЕГІЗІНДЕ БАСҚАРУ АСПЕКТІЛЕРІ	86
Сабекова Д.А. Джамалбекова Н.К. БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ПСИХОЛОГ ҚЫЗМЕТІНІҢ МӘНІ	88
Садықова Н.М., Жәнібек Ж.Ж. МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ПСИХИКАЛЫҚ ДАМУЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	91
Сарсенбаева Б.Ғ., Кемал П.С. БАЛАЛАР ӨМІРІНДЕГІ ОЙЫН ІС-ӘРЕКЕТІНІҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ	94
Сарыбекова Ж.Т., Тұрдалиева Ш., Абдуллаева Н. ГЕНДЕРЛІК САЯСАТ ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚЫЗ ТӘРБИЕСІНЕ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ӘСЕР ЕТУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	97
Сахиева Ф.А., Мақұлбек Г.Т. МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ АУТИЗМІНІҢ ЕРЕКШЕЛІГІ	99
Сейдина М.З. ЕРЕСЕКТЕРДІҢ ТОЛЕРАНТТЫЛЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ	101
Сембаева С., Әбуова С. ЖАСӨСПІМДЕРДІҢ СУИЦИДКЕ БЕЙІМДЕЛУІ	104
Смайлова С.М., Саякова А.М. АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ МЕДИКО-СОЦИАЛЬНОГО И ПСИХОЛОГО- ПЕДАГОГИЧЕСКОГО СОПРОВОЖДЕНИЯ ДЕТЕЙ С СИСТЕМОЙ КОХЛЕАРНОЙ ИМПЛАНТАЦИИ	106

Тасболат М.Р. ПРОБЛЕМЫ В ПРЕПОДАВАНИИ ФИЛОСОФИИ СТУДЕНТАМ МЕДИЦИНСКИХ УЧРЕЖДЕНИЙ	108
Туаршиева Г.Б. К ВОПРОСУ ИЗУЧЕНИЯ НРАВСТВЕННО-СМЫСЛОВОЙ СФЕРЫ ШКОЛЬНИКА ПОДРОСТКОВОГО И ЮНОШЕСКОГО ВОЗРАСТА	111
Uaikhanova M.A. THE PROBLEM OF VALUES FORMATION OF EIGHTH-FORM CHILDREN	113
Умбетова Г.М., Нурмуканбетова В.Е., Мухамбетжанова М.Б. ИНТЕЛЛЕКТУАЛДЫ ЖАСТАР –ТӘУЕЛСІЗДІК НЕГІЗІ	115
Халикова Б.Т. ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ІС-ӘРЕКЕТТІ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ТҮРҒЫДАН ЖЕТІЛДІРУ	117
Христофорова В.К. ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ СОПРОВОЖДЕНИЕ ОБНОВЛЕННОГО ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА ШКОЛЫ	120
3 секция. Қазіргі таңдағы білім берудің этнопедагогикалық және этнопсихологиялық аспектілері	
Жакупова Э.А. БЕСЦЕННЫЙ ВКЛАД Ж. АЙМАУЫТОВА В РАЗВИТИИ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ НАУКИ	124
Қадыржанова Ж.Е. ПОЛИЭТНИКАЛЫҚ ОРТАДА СТУДЕНТТЕРДІҢ ЭТНОМӘДЕНИ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ	127
Ладзина Н.А., Назырова Л.С. ДИАГНОСТИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ МЕТОДА ЦВЕТОВЫХ МЕТАФОР И СОЛОМИНА ПРИ ИССЛЕДОВАНИИ ЦЕННОСТНО-МОТИВАЦИОННОГО ПРОФИЛЯ ЛИЧНОСТИ В ПОЛИЭТНИЧЕСКОЙ СРЕДЕ	130
4 секция. Қолданбалы психологиялық және педагогикалық зерттеулер	
Алдабергенова К.У., Жапарова Г.А. ҚОЛДАНБАЛЫ ПСИХОЛОГИЯ ЖӘНЕ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕР	134
Безрукова Е.А. (Мусяенко), Христофорова В.К., Абильханова А.А. ПСИХОЛОГИЯ В СОВРЕМЕННОМ БИЗНЕСЕ КАЗАХСТАНА	137
Бейсенбаева А. К. ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ПОДГОТОВКА АВИАСПЕЦИАЛИСТОВ	139
Бейсенова Ж.Ж., Аубәкір А.С. ФУНКЦИОНАЛДЫҚ САУАТТЫЛЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ НЕГІЗІ	141
Бердібаева С.Қ., Бәйімбетова Р.Б., Рахимжанова А.А., Абикеева Н.Н. МАМАНДЫҚҚА БАЙЛАНЫСТЫ ТҮЛҒАНЫҢ СТРЕССКЕ ТӨЗІМДІЛІГІН ЗЕРТТЕУ	145
Еркінбекова М.А., Турсунбаева Г.И., Ымыралиева Э.А. «ҚЫЛЫСҚЕР ТҮЛҒАСЫ» ЖӘНЕ ОҒАН ӘСЕР ЕТЕТІН ӘЛЕУМЕТТІК ЖӘНЕ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ФАКТОРЛАРДЫ ЗЕРТТЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ	146
Еркінбекова М.А., Сейтжапарова А.Б. ТРЕНИНГТЕР – КОНФЛИКТІК ЖАҒДАЙЛАРДЫ ШЕШУДІҢ БЕЛСЕНДІ ЖОЛЫ	149
Жубанов С.С., Салменова Г.Т. ТҮЛҒАНЫҢ ДЕНСАУЛЫҒЫН ДАМУДЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ	153
Жумақанова Ж.А., Алтынгазина Ж.А., Жетыбаева К.О. КЛИНИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ДЕТЕЙ С РАННИМ ДЕТСКИМ АУТИЗМОМ	155
Кульшарипова З.К., Коструба Д.А., Осьмак Т.Д. ЦЕННОСТНО – СМЫСЛОВЫЕ ОРИЕНТАЦИИ КАК ФАКТОР ФЕНОМЕНА УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ В КОНТЕКСТЕ РЕАЛИЗАЦИИ ПРОГРАММЫ «РУХАНИ ЖАҒҒЫРУ»	158
Махмутов А.Э. ПСИХОАНАЛИТИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ НА ПРОБЛЕМУ ИГРОВОЙ ЗАВИСИМОСТИ	161
Навий Л.Н., Жантемирова М.Б., Сулейменова З.Е., Сатыбалдина А.А. ИССЛЕДОВАНИЕ ФЕНОМЕНА ДЕВИАНТНОГО МАТЕРИНСТВА В СОЦИАЛЬНОЙ И ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ НАУКЕ	164
Омарова С.Б., Шарипова С.А.	167

НЕЙРОПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ КОРРЕКЦИЯ ДЕТЕЙ ИМЕЮЩИХ ТРУДНОСТЕЙ УСВОЕНИЯ ШКОЛЬНЫХ ЗНАНИЙ В ШКОЛЕ БАКАЛАВРИАТ Г.АЛМАТЫ	
Орынғалиева Ш.О. РАЗВИТИЕ КОММУНИКАТИВНЫХ КОМПЕТЕНЦИИ ПОДРОСТКОВ В ПРОЦЕССЕ ТРЕНИНГОВОГО ВОЗДЕЙСТВИЕ	171
Орынғалиева Ш.О., Жумағалиева А. ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫ СТУДЕНТТЕРІНІҢ КӘСІБИ ІС-ӘРЕКЕТКЕ БАҒЫТТАЛУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	174
Ролдугина В.А., Бердибаева С.К., Кудайбергенова С.К. АНАЛИТИЧЕСКИЙ ОБЗОР ТЕОРИЙ МОТИВАЦИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ПСИХОЛОГИИ	177
Сайлинова Қ.Қ. ТҰЛҒАНЫҢ САЛАУАТТАНУ НЕГІЗДЕРІ	179
Хушкельдиева С., Курманғалиева А. ОБЩЕНИЕ КАК СПЕЦИФИЧЕСКОЕ МЕЖЛИЧНОСТНОЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ЧЛЕНОВ ОБЩЕСТВА	182
Швачунов Е. М. ПРОБЛЕМА ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ АДАПТАЦИИ НОВОГО СОТРУДНИКА НА ГОРНОДОБЫВАЮЩЕМ ПРЕДПРИЯТИИ	184

Ғылыми басылым

**АКАДЕМИК Т.Т. ТӘЖІБАЕВТЫҢ ХVІІІ-ОҚУЛАРЫ ШЕҢБЕРІНДЕГІ
«РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ» БАҒДАРЛАМАСЫ КОНТЕКСІНДЕГІ ҚАЗІРГІ ТАҢДАҒЫ
ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ҒЫЛЫМ МЕН ТӘЖІРИБЕ» атты
республикалық ғылыми-әдістемелік конференцияның
МАТЕРИАЛДАРЫ**

ИБ № 11722

Басуға 14.02.2018 жылы қол қойылды. Формат 60x84 ¹/₁₆.

Көлемі 15,9 б. т. Тапсырыс №692. Таралымы 76 дана.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің
«Қазақ университеті» баспа үйі.

Алматы қаласы, әл-Фараби даңғылы, 71.

«Қазақ университеті» баспа үйі баспаханасында басылды.